

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

KENTLEŞME SÜRECİNDE SEKÜLERLEŞME VE
DİNİ HAYAT: KONYA ÖRNEĞİ

Mustafa LALELİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet AKGÜL

KONYA - 2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Laleli		
	Numarası	20810201002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Akgül		
Tezin Adı	Kentleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dini Hayat: Konya Örneği			

Mustafa Laleli tarafından hazırlanan ‘Kentleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dini Hayat: Konya Örneği’ başlıklı bu çalışma 26/07/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mehmet Akgül	
2	Prof. Dr.	Hayri Erten	
3	Prof. Dr.	Kemalettin Taş	
4	Prof. Dr.	Ramazan Uçar	
5	Dr. Öğretim Üyesi	Ali Bayer	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Laleli		
	Numarası	20810201002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Akgül		
Tezin Adı	Kentleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dini Hayat: Konya Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa Laleli

(İmza)

.....

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Laleli		
	Numarası	20810201002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Akgül		
Tezin Adı	Kentleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dini Hayat: Konya Örneği			

Kentler, antik çağlardan günümüze çeşitli toplumsal değişim ve dönüşümlere tanıklık etmiş alanlardır. Kent mekânlarının fiziki ve toplumsal yapısı zaman içerisinde değişirken; beraberinde kente dair deneyimlerimiz de değişmektedir. Kent ve toplum arasındaki ilişkinin kırılma noktasını ise “modernleşme” adı verilen hızlı değişim süreci oluşturmuştur. Nitekim kentler, modernliğin yaygınlaştığı mekanlar olduğu için modernleşme ve sanayileşme gibi kavramların her birinin birlikte ilerlediği göz önüne alındığında, sekülerleşme bunların sonucunda meydana gelen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern kent yaşamında rasyonel planlama ve organizasyon, toplumsal ilişkilerin bürokratik kurumlar aracılığıyla yürütülmesi, kültürel yapının modern eğitim kurumları ve kitle iletişim araçları tarafından yönlendirilmesi gibi faktörler insanların bilinç ve algı dünyalarında değişikliklere neden olabilmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak geleneksel değerler ve yaşam tarzları kent yaşamında dinamizmini yitirirken yerlerini modern unsurlara bırakmakta ve yaşanan bu dönüşümlerin bir neticesi olarak din, kent toplumunda farklı şekillerde algılanıp, yaşanır hale gelmektedir. Konuyu ülkemiz özelinde değerlendirecek olursak, ülkemiz gibi geleneksellikten modernliğe yönelmiş ancak ne tam anlamıyla geleneksellikten sıyrılabilmiş ne de tam olarak modernleşebilmiş toplumlarda geleneksel, modern ve post modern unsurların bir arada bulunduğu düşünülürken, bir yandan geleneksel bir yandan da modern ve seküler özellikler sergileyen farklı dindarlık biçimlerinin geleneksel şablonlarla analiz edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla kentleşme olgusunun, dindarlığın çeşitli boyutlarında meydana getirmiş olduğu etkilerin anlaşılması, gözlemlenebilir dini sosyal davranışın analiziyle mümkün olabildiğinden, yeni saha araştırmalarına ve tipolojik açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda araştırmada, kentleşme sürecinin sekülerleşme-din etkileşimi bağlamında toplumun din algısındaki farklılaşmalara etkisi ile dinin modern kent toplumu üzerindeki etkileri, Konya örneğinden elde edilen veriler ışığında istatistikî tekniklerle test edilerek incelenmiş ve sekülerleşmenin Konya kentinde ikamet eden bireylerin dini inanç, tutum ve davranışlarında çeşitli değişkenlere bağlı olarak birtakım farklılaşmalar meydana getirdiğine ilişkin varsayımımızın bulgularla doğrulandığı görülmüştür. Bununla birlikte, başta Allah inancı başta olmak üzere dini tecrübenin inanç, ibadet, bilgi ve etki boyutlarına yönelik tutumlarda, geleneksel anlayış ve uygulamaların farklı biçim ve tarzlarda varlığını sürdürdüğü ve yaşanan değişim süreçlerinin etkisiyle dinin formal biçimleri ile mâna ve anlam alanlarında genişleme ya da daralma durumlarının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Kentleşme, Konya, Modernleşme, Sekülerleşme.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name Surname	Mustafa Laleli		
	Student Number	20810201002		
	Department	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet Akgül		
Title of the Thesis/Dissertation	Secularization and Religious Life in the Urbanization Process: The Konya Example			

Cities are areas that have witnessed various social changes and transformations from ancient times to the present. As the physical and social structure of urban spaces changes over time, our experiences of the city also change. The breaking point of the relationship between the city and society has been the rapid change process called “modernization”. Indeed, since cities are places where modernity has become widespread, when we consider that concepts such as modernization and industrialization progress together, secularization emerges as a process that occurs as a result of these. In modern urban life, factors such as rational planning and organization, the conduct of social relations through bureaucratic institutions, and the direction of the cultural structure by modern educational institutions and mass media can cause changes in people’s consciousness and perception worlds. As a result of this situation, traditional values and lifestyles lose their dynamism in urban life and give way to modern elements, and as a result of these transformations, religion is perceived and experienced in different ways in urban society. If we evaluate the subject specifically for our country, when it is considered that traditional, modern and postmodern elements coexist in societies like ours that have turned from traditionalism to modernity but have neither completely broken away from traditionalism nor have they been fully modernized, it does not seem possible to analyze different forms of religiosity that exhibit traditional and modern and secular characteristics with traditional templates. Therefore, since understanding the effects of urbanization on various dimensions of religiosity is possible through the analysis of observable religious social behavior, new field studies and typological explanations are needed. In this sense, in the research, the effects of the urbanization process on the differentiation in the society's perception of religion in the context of the secularization-religion interaction and the effects of religion on modern urban society were examined by testing with statistical techniques in the light of the data obtained from the Konya sample, and it was seen that our assumption that secularization caused some differentiation in the religious beliefs, attitudes and behaviors of individuals residing in the city of Konya depending on various variables was confirmed by the findings. However, it has been concluded that traditional understanding and practices continue to exist in different forms and styles in attitudes towards the dimensions of belief, worship, knowledge and influence of religious experience, especially belief in God, and that there are expansions or contractions in the formal forms of religion and in the areas of meaning and semantics under the influence of the experienced change processes.

Keywords: Religion, Urbanization, Konya, Modernization, Secularization.

İÇİNDEKİLER

Doktora Tezi Kabul Formu	ii
Bilimsel Etik Sayfası	iii
Özet	iv
Abstract.....	v
İçindekiler.....	vi
Tablolar Listesi	xiv
Şekiller Listesi	xvii
Kısaltmalar Listesi	xviii
Ön Söz	xix
Giriş.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
3. Araştırmanın Sayıltıları ve Hipotezi	8
4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları	10
5. Araştırmanın Yöntemi	11
5.1. Araştırmanın Deseni (Stratejisi).....	12
5.2. Araştırma Evreni ve Örneklemi	13
5.3. Veri Toplama Araçları	14
5.4. Veri Toplama Araçlarının Geçerlik ve Güvenirliği	15
5.5. Verilerin Analizi	21

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN, SEKÜLERLEŞME VE KENTLEŞME

1.1. Din Kavramı ve Sosyolojik Analizi	23
1.2. Sekülerleşme Kavramı ve Sosyolojik Analizi	26
1.2.1. Modernlik ve Modernleşme Kavramları	27
1.2.2. Postmodernlik Kavramı	31
1.2.3. Sekülerleşme Kavramı	35
1.3. Sekülerleşme Kavramına İlişkin Farklı Paradigmalar	38
1.3.1. Eski Paradigma (Modern Toplumda Dinin Gerilemesi)	39
1.3.2. Yeni Paradigma (Kutsalın Vazgeçilmezliği)	45
1.3.3. Eklektik Paradigma (Din-Modernite Etkileşimi)	48

1.4. Kent-Kentleşme Kavramları ve Sosyolojik Analizi	51
1.4.1. Tarihi Süreçte Kentin Ortaya Çıkışı.....	55
1.4.2. Sosyolojik Açıdan Kentin Önemi	58
1.4.2.1. Kent-Kültür İlişkisi.....	59
1.4.2.2. Kent-Medeniyet İlişkisi.....	60
1.4.2.3. Kent-Din İlişkisi	62
1.4.3. Kent ve Kentleşme Kuramları.....	65
1.4.4. Sanayi Devrimi Öncesi (Pre-Industrial) Kent	74
1.4.4.1. Klasik Doğu Kenti.....	76
1.4.4.2. Klasik İslam Kenti.....	78
1.4.4.3. Klasik Batı Kenti	87
1.4.5. Sanayi Devrimi Sonrası Modern Sanayi (Industrial) Kenti	95
1.5. Kentleşme Sürecinde Konya'nın Tarihî ve Sosyo-Kültürel Özellikleri	106

İKİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME SÜRECİNDE KONYA'DA DİNİ HAYAT

2.1. Örneklem Grubunun Olgusal Kimliği	111
2.1.1. Örneklemin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	112
2.1.2. Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı	112
2.1.3. Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı	113
2.1.4. Örneklemin Yerleşim Birimi Olarak Doğum Yerine Göre Dağılımı.....	113
2.1.5. Örneklemin İkamet Edilen İlçeye Göre Dağılımı	114
2.1.6. Örneklemin Kentte Kalış Süresine Göre Dağılımı.....	114
2.1.7. Örneklemin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı	115
2.1.8. Örneklemin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı	116
2.1.9. Örneklemin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı	117
2.1.10. Örneklemin İkamet Ettiği Semt veya Mahallenin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Düzeye Göre Dağılımı	117
2.1.11. Örneklemin Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı.....	118
2.1.12. Örneklemin Dini Öğrenim / Tahsil Durumlarına Göre Dağılımı.....	119
2.1.13. Örneklemin Dini İnanç-İbadet İlişkisine Göre Dağılımı	120
2.1.14. Örneklemin Din Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı.....	121
2.1.15. Örneklemin Dini Yaşam Tarzlarına Göre Dağılımı.....	122
2.1.16. Örneklemin Ailesini Tanımlama Biçimine Göre Dağılımı.....	123

2.1.17. Örneklemin Oturduğu Konutta Birlikte Yaşadığı Kişilere Göre Dağılımı	123
2.1.18. Örneklemin Ailede Karar Alma Durumlarına Göre Dağılımı	124
2.1.19. Örneklemin Kentlilik Bilincine Göre Dağılımı.....	125
2.1.20. Örneklemin Boş Zamanlarını Değerlendirme Tutumlarına Göre Dağılımı	125
2.2. Kentleşme Sürecinde Dini Tecrübenin Teorik İfadesi İnançlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	126
2.3. Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	151
2.4. Covid-19 Sürecinde Dine Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular.....	159
2.5. Kentleşme Sürecinde Dini Tecrübenin Pratik İfadesi İbadetler ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	162
2.6. Kentleşme Sürecinde Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	184
2.7. Kentleşme Sürecinde Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	201
2.8. Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimlerine Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	276
Sonuç	293
Kaynakça	317
Ekler	328
Ek-1: Allah İncasına Yönelik Tutumların Yaş Grupları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	328
Ek-2: Allah İncasına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	328
Ek-3: Allah İncasına Yönelik Tutumların Medeni Durum Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	329
Ek-4 Allah İncasına Yönelik Tutumlar ve Medeni Durum İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	329
Ek-5: Allah İncasına Yönelik Tutumların İkamet Edilen İlçe Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	330
Ek-6: Allah İncasına Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	330
Ek-7: Allah İncasına Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	331
Ek-8: Allah İncasına Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	331

Ek-9: Allah İncancına Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	332
Ek-10: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	332
Ek-11: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	333
Ek-12: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumların Medeni Durum Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	333
Ek-13: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Medeni Durum İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	334
Ek-14: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumların İkamet Edilen İlçe Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	334
Ek-15: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	334
Ek-16: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	335
Ek-17: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	335
Ek-18: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	336
Ek-19: Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır İfadesine Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları.....	336
Ek-20: Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır İfadesine Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	336
Ek-21: Halk İnançlarına Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	337
Ek-22: Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	337
Ek-23: Halk İnançlarına Yönelik Tutumların Kentte Kalış Süresi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	337
Ek-24: Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	338

Ek-25: Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları.....	338
Ek-26: Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	338
Ek-27: Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	338
Ek-28: Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	339
Ek-29: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumların Yaş Grupları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	339
Ek-30: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	339
Ek-31: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	340
Ek-32: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumların Kentte Kalış Süresi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	340
Ek-33: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	341
Ek-34: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	341
Ek-35: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	342
Ek-36: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	342
Ek-37: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumların Gelir Düzeyi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	343
Ek-38: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	343
Ek-39: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	344
Ek-40: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların İkamet Edilen Çevrenin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Özellikleri Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	344
Ek-41: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen Çevrenin Sosyo-Ekonomik Sosyo-Kültürel Özellikleri İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	344
Ek-42: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	345

Ek-43: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	345
Ek-44: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	345
Ek-45: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	346
Ek-46: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	346
Ek-47: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	346
Ek-48: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların Dini Yaşam Tarzları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	347
Ek-49: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	347
Ek-50: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların Kentte Kalış Süresi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	347
Ek-51: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	348
Ek-52: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	348
Ek-53: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	349
Ek-54: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	349
Ek-55: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	350
Ek-56: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	350
Ek-57: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	351
Ek-58: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	351
Ek-59: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları.....	352
Ek-60: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	352
Ek-61: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Dini Yaşam Tarzları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	352

Ek-62: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	353
Ek-63: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	353
Ek-64: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	354
Ek-65: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	354
Ek-66: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	355
Ek-67: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları.....	356
Ek-68: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	356
Ek-69: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	357
Ek-70: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Gelir Düzeyi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları.....	358
Ek-71: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	359
Ek-72: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	359
Ek-73: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Dini Yaşam Tarzları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları.....	360
Ek-74: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	360
Ek-75: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	361
Ek-76: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları.....	362
Ek-77: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	362
Ek-78: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	363
Ek-79: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimlerinin Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları	364
Ek-80: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları.....	364

Ek-81: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Yaş İlişisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları.....	365
Ek-82: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimlerinin Dini Yaşam Tarzları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları ...	365
Ek-83: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Dini Yaşam Tarzları İlişisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları	366
Ek-84: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Dini Yaşam Tarzları İlişisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları	366
Ek-85: Örneklemin Sekülerleşme Ölçeğine Verdiği Yanıtların Minimum, Maksimum, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri.....	367
Ek-86: Anket Formu	371
Ek-87: Seküler Tutum Ölçeği	374

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. İslam İnancı Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları.....	16
Tablo 1.2. Allah İnancına Yönelik Tutumlardaki Değişimler Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları	17
Tablo 1.3. İbadet Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları.....	18
Tablo 1.4. Dini Bilgi Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları.....	19
Tablo 1.5. Aile Hayatı ve Dinin Toplumsal Etkisindeki Değişimler Ölçeği Açıklayıcı Faktör Güvenilirlik Analizi Sonuçları	20
Tablo 2.1. Örneklemin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	112
Tablo 2.2. Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı	112
Tablo 2.3. Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı.....	113
Tablo 2.4. Örneklemin Yerleşim Birimi Olarak Doğum Yerine Göre Dağılımı	113
Tablo 2.5. Örneklemin İkamet Edilen İlçeye Göre Dağılımı.....	114
Tablo 2.6. Örneklemin Kentte Kalış Süresine Göre Dağılımı	114
Tablo 2.7. Örneklemin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	115
Tablo 2.8. Örneklemin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı	116
Tablo 2.9. Örneklemin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı	117
Tablo 2.10. Örneklemin İkamet Ettiği Semt veya Mahallenin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Düzeye Göre Dağılımı.....	117
Tablo 2.11. Örneklemin Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı.....	118
Tablo 2.12. Örneklemin Dini Öğrenin Durumlarına Göre Dağılımı	119
Tablo 2.13. Örneklemin Dini İnanç-İbadet İlişkinine Göre Dağılımı	120
Tablo 2.14. Örneklemin Din Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı	121
Tablo 2.15. Örneklemin Dini Yaşam Tarzlarına Göre Dağılımı	122
Tablo 2.16. Örneklemin Ailesini Tanımlama Biçimine Göre Dağılımı	123
Tablo 2.17. Örneklemin Oturduğu Konutta Birlikte Yaşadığı Kişilere Göre Dağılımı	123
Tablo 2.18. Örneklemin Ailede Karar Alma Durumlarına Göre Dağılımı	124
Tablo 2.19. Örneklemin Kentlilik Bilincine Göre Dağılımı	125
Tablo 2.20. Örneklemin Boş Zamanlarını Değerlendirme Tutumlarına Göre Dağılımı.....	125
Tablo 2.21. Allah İnancına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkinini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	127
Tablo 2.22. Allah İnancına Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkinini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları	129
Tablo 2.23. Allah İnancına Yönelik Tutumlar ve Medeni Durum İlişkinini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	131
Tablo 2.24. Allah İnancına Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkinini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	134
Tablo 2.25. Allah İnancına Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkinini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	137

Tablo 2.26. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	140
Tablo 2.27. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları	141
Tablo 2.28. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Medeni Durum İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	143
Tablo 2.29. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	146
Tablo 2.30. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	148
Tablo 2.31. Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır İfadesine Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları ...	151
Tablo 2.32. Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır İfadesine Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları	153
Tablo 2.33. Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	154
Tablo 2.34. Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları	156
Tablo 2.35. Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	158
Tablo 2.36. Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	159
Tablo 2.37. Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları.....	160
Tablo 2.38. Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	161
Tablo 2.39. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	164
Tablo 2.40. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları.....	168
Tablo 2.41. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	172
Tablo 2.42. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	175
Tablo 2.43. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	182
Tablo 2.44. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen Çevrenin Sosyo-Ekonomik Sosyo-Kültürel Özellikleri İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	185

Tablo 2.45. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	188
Tablo 2.46. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	191
Tablo 2.47. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	195
Tablo 2.48. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	200
Tablo 2.49. Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	202
Tablo 2.50. Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	208
Tablo 2.51. Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları...	215
Tablo 2.52. Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	222
Tablo 2.53. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	230
Tablo 2.54. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları.....	235
Tablo 2.55. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	239
Tablo 2.56. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	249
Tablo 2.57. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	255
Tablo 2.58. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları	266
Tablo 2.59. Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	277
Tablo 2.60. Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları.....	281
Tablo 2.61. Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları.....	285

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Örnek Merkezi Şehir Bloğu.....	99
--	----

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	: Aktaran
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
G.Ü.İ.İ.B.F.	: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı
MİA.	: Merkezi İş Merkezi
SBF.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
T.O.D.A.İ.E.	: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

ÖN SÖZ

Bitkilerin ıslahı ve hayvanların evcilleştirilmesi yani yeryüzünde tarımın keşfi insanlık tarihi için ilk büyük değişme ve gelişmeyi meydana getirir. Bu anlamda tarımın yaygınlaşması, nüfusun belirli yerlerde toplanmasını ve yoğunluk kazanmasını sağlayan önemli bir faktör olmuştur. Tarımla başlayan ilk yerleşik düzenle birlikte ortaya çıkmaya başlayan medeniyetlerin tarihi, aynı zamanda kentlerin tarihi olarak görülmektedir. Kenti temel inceleme alanlarından biri olarak gören sosyolojinin kentlerle olan ilişkisi kuruluşundan beri süregelmektedir. Nitekim sosyolojinin klasik dönemlerinden itibaren kent olgusunun sosyologların ilgisini çekmesi “kent araştırmaları” adı verilen araştırma alanının doğmasına neden olmuştur.

Kentler, antik çağlardan günümüze, çeşitli toplumsal değişim ve dönüşümlere tanıklık etmiş alanlardır. Kent mekânlarının fiziki ve toplumsal yapısı zaman içerisinde değişirken; beraberinde kente dair deneyimlerimiz de değişmektedir. Kent ve toplum arasındaki ilişkinin kırılma noktasını ise; “modernleşme” adı verilen hızlı değişim süreci oluşturmuştur. Modern dönem sosyologlarına göre, modern toplum her yönüyle kent toplumu olduğundan modern sosyoloji argümanlarını bu toplum biçimine bakarak geliştirmeye çalışmaktadır. Modernleşmenin mekânı olarak görülen kentlerde, geleneksel dönemdeki kolektif bilince dayalı toplum yapısı yerini bireysel anlayışın egemen olduğu yapılara ve yalnız kalabalıklara bırakmıştır. Bu köklü değişim ve dönüşümler, ortaya çıktığı yer itibariyle başta Avrupa toplumları olmak üzere, Dünya’nın farklı coğrafyalarındaki toplumlarda ve pek tabii ülkemizde Durkheim’in “anomi” olarak isimlendirdiği çeşitli toplumsal problemlerin yaşanmasına neden olmuştur.

19. yüzyıla gelinceye kadar genel anlamda hemen her toplumda din, geleneksel toplum yapısı içerisinde aile, eğitim, hukuk ve ekonomi gibi çeşitli toplumsal kurumları kendi şemsiyesi altında adeta kucaklamaktaydı. Modern dönemde gerçekleşen Sanayi Devrimi ile birlikte ivme kazanan teknolojik ilerlemeler, bilimin kurumsal bir yapı olarak ortaya çıkışı ve bilimsel yöntemin gerçeğin yegâne ölçüsü olduğu anlayışının toplumda hâkim anlayış haline gelmesi sonucunda, geleneksel toplum yapısında ve geleneksel değerlerde çözülme ve zayıflama meydana gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak; son birkaç yüzyıllık süreçte din sosyolojisinin temel problemlerinden birisini de “dinin toplumsal değişimler üzerindeki veya toplumsal değişimlerin din üzerindeki etkileri nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır.

Modernleşme parametrelerinin etkisiyle kentlerin toplum hayatında meydana getirdiği köklü değişiklikler, sadece kentlerde yaşayan birey ya da grupların din algılarında farklılaşmaya yol açmakla kalmamış; din kurumunun, yapı ve fonksiyonları itibariyle birtakım değişikliklere uğramasına neden olmuştur. Buradan hareketle kentleşmenin, toplumun din algılarındaki farklılaşmalara ve dinin toplumsal fonksiyonlarında meydana getirdiği değişim ve dönüşümlere etkileri ile dinin, modern kent toplumu üzerindeki etkileri Konya örneğinde araştırılmaya değer görülmüş ve söz konusu problem durumu bizi bu mütevazı çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Konya bir taraftan modern unsurları, diğer taraftan da muhafazakâr/gelenekçi unsurları bünyesinde barındıran bir kent olması ile farklı bir kent olma özelliğine sahiptir. Bu farklılık Konya kentini, din-toplum ilişkilerini ve bu ilişkilerdeki değişim ve dönüşümleri izleyebileceğimiz önemli kentlerden biri haline getirmektedir. Bu

yönleriyle bilimsel açıdan önemli olduğunu düşündüğümüz çalışmamızda ana hatları ile şu konular bilimsel bir çerçevede ele alınmıştır:

Çalışmamız giriş bölümü dışında iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi, hipotezi ve yöntemi ile ilgili hususlar üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde din, sekülerleşme ve kent kavramları sosyolojik açıdan nitel bir analize tabi tutulmak suretiyle teorik açıdan irdelenmiş ve klasik ve modern kent oluşumları hakkında verilen bilgiler ışığında, Konya kentinin genel özelliklerine ana hatlarıyla değinilmiştir. İkinci bölümde kentleşme sürecinde Konya kentinde yaşayan katılımcıların demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine ilişkin istatistikî bilgiler ile seküler tutum ölçeğine ilişkin Konya örnekleminde elde edilen verilerin nicel analiz ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Sonuç bölümünde araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar, yapılan genellemeler ve geliştirilen öneriler sıralanmıştır.

Bu araştırmanın gerçekleşmesinde her türlü yardımı ve kıymetli desteklerini esirgemeyen, tenkit ve tavsiyeleri ile çalışmayı yönlendiren danışman hocam sayın, Prof. Dr. Mehmet Akgül'e gerek teorik gerekse de metodolojik açıdan yapmış oldukları katkılarla çalışmaya ayrı bir zenginlik katan değerli hocalarım, Prof. Dr. Hayri Erten, Prof. Dr. Kemaleddin Taş ve Dr. Öğretim Üyesi Ali Bayer'e, sabır ve destekleri ile her zaman yanımda olan değerli eşim Esra Laleli ve kızım Aslı Betül'e teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Mustafa LALELİ

Konya, 2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçişiyle başlayan süreçte kente, bir başka deyişle insan yerleşmelerine ilişkin konular eski çağlardan beri hep gündemde olmuştur. İyi bir yaşam nedir?” sorusu ve ideal bir toplumsal düzen arayışı kapsamında yazılan Platon’un “Devlet’i”, Aristoteles’in “Politika’sı”, Farabi’nin “Erdemliler Şehri”, St. Augustine’in “Tanrı Şehri” gibi normatif bir toplum felsefesi geleneğinin ürünü olan klasik metinler aynı zamanda; insan yerleşmelerinin toplumsal düzeninin nasıl olması gerektiğine dair çeşitli fikirler içeren metinlerdir. Bu normatif felsefi geleneğin üzerinde durduğu konular, 19. yüzyıl boyunca kent hayatını değerlendiren birçok metinde ve Aydınlanma sonrası toplum felsefeleri düzleminde de sorgulanmaya devam etmiştir (Arlı vd., 2012: 108).

Batı dünyasının gerçekleştirdiği coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri gibi gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan ve “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılan tarihsel dönem, düşünceyi eski, geleneksel düşüncelerden ve değişmez varsayım ve önyargılardan kurtarmayı ve rasyonel bilgiyi temellendirmeyi amaçlayan yeni bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir.

Aydınlanma Çağı’nda aklın baskın konumu ve bilimsel bilginin akıl ve deney yoluyla inşa edilmesinin neticesinde ilk olarak İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi’nin ve devam eden süreçte bilimsel-teknolojik gelişmelerin ve hızlı şehirleşmenin belirlediği bilimi ve bilimsel yöntemi gerçeğin yegâne kaynağı olarak gören anlayışa dayalı yeni toplumsal düzen, Batı toplumlarında yaşanan büyük değişim ve dönüşümlerin bir ifadesidir. Bu geniş çaplı ve köklü değişimler sadece Batı toplumlarıyla sınırlı kalmamış; modernleşme süreçleriyle Batı-dışı toplumları da derinden etkilemiştir.

Başta Durkheim olmak üzere, pek çok sosyoloğun yaşananları toplumsal hayatta uzmanlaşma ve karmaşık iş bölümünün artması; mekanik dayanışma biçiminden organik dayanışma biçimine, cemaat yapısından cemiyet yapısına; tarım

toplumundan sanayi toplumuna geçiş biçiminde açıkladığı bu değişim süreci ve büyük çaplı gelişmeler, çeşitli toplumsal sorunlara yol açarken; modern dönemde dinin nerede konumlandırılacağı meselesini, son yüzyılların en önemli tartışmalarından biri haline getirmiştir. Nitekim din, geleneksel toplumda oldukça başat bir toplumsal fonksiyon icra ederken, modern toplum kutsal ve kutsal-dışı şeklinde bariz bir ayrıma dayanmaktaydı. Ortaya çıkan bu fonksiyonel farklılaşma, gündelik yaşamın büyük bir kısmının dini otoriteden ayrılarak; ekonomi, hukuk, siyaset ve eğitim gibi kurumlara devredilmesini gündeme getirmiştir.

“Sekülerleşme” olarak adlandırılan ve insanın kendisi, dış dünya ve toplumsal hayat üzerindeki kontrolü doğaüstü otoriteden teslim alması ve kendi kaderine egemen olması” ya da kısaca, “dinin fizik ve toplumsal dünyayı açıklama ve yorumlama görevinin sona ermesi olarak ifade edilen” (Akgül vd., 2012a: 196) bu süreçte din, geleneksel anlamda toplumsal etkinliğini yitirerek kendi alanına çekilmiş; Aydınlanma ağı ile yaşanan zihni değişimin ortaya çıkardığı bilgi, ideoloji, etik anlayış ve hayat biçimi olarak modernite, dini alanın bütünlüğünün parçalanması sonucunda hümanizm, sekülerizm, kentleşme ve demokrasi gibi yeni kavram ve kurumlar üzerinden tanımlanmaya başlamıştır (Akgül, 1999b: 67).

İnsanı merkeze alan, kurtuluşu ve gerçeği dinde değil, bilimde arayan bu yeni dünya görüşünde Bauman’ın ifadesiyle, “modern öncesi dönemin katıları olarak değerlendirilen gelenek ve inançlar” ileri derecede yıpranmış ve eskimiş yapılar olarak görülmekteydi. Bauman’a göre, “modernleşme ruhunu gerçekten modern yapan şey, gerçeğin/gerçekliğin tarihin l ellerinden kurtarılıp özgürlüğe kavuşturulması gerektiği” düşüncesini savunmasıydı. Bunun için de kendimizi geçmişten kurtarmamız, geçmişin günümüzdeki kalıntısı ve tortusu olan geleneğin egemenliğine bir son vermemiz gerekiyordu.” Bu da ancak; katıların “akışkanlaşmaya” karşı durabilmesini mümkün kılan inançlar ile geleneğin koruyucu zırhını kırmakla mümkün olabilirdi (Bauman, 2017: 27).

Bu paradigmanın doğal bir sonucu olarak din, o tarihten itibaren rasyonel bir bakış açısıyla ele alınıp ağır eleştirilere maruz bırakılmış ve “miadını” doldurmuş bir kurum olarak görülmeye başlanmıştır. Nitekim 19. yüzyıla gelindiğinde sosyolojinin

kurucu babaları Auguste Comte, Emile Durkheim, Max Weber ve Karl Marx, sanayi toplumunun gelişimi ile dinin önemini veya etkisini kaybedeceğini iddia etmekte; Alman filozofu Nietzsche, Tanrı'nın öldüğünü ve gelecekte dinin yerini psikoloji, akıl, siyaset, teknoloji, bilim ve sanat gibi fenomenlerin alacağını ve modern toplumda dinin herhangi fonksiyonunun olmayacağını savunmaktaydı (Kuyucuoğlu, 2008: 13).

Dolayısıyla geleneğin gücü ve etkisinin kırılmasıyla sekülerleşme yaygınlaşırken; yeni toplumsal düzende modernleşme ve kentleşme bu bağlamda dünyeviliği artıran gelişmeler olarak karşımıza çıkmıştır. Ne varki süreç içerisinde toplumsal değişimin yarattığı karmaşa ile pek fark edilmese de zamanla ortaya gerçek şu ki; 19. yüzyılın modernleşme teorilerinin aksine, dinin insan ve toplum yaşamı için vazgeçilmez bir kurum olduğu ve modern toplumlarda yok olmadığı/olamayacağı modern zamanlarda yaşanan gelişmelerle açıkça görülmüştür (Akgül, 2002c: 25-26). Diğer bir ifadeyle, dinin toplumsal alandaki etkinliğinin giderek azalacağı varsayımına dayanan klasik sekülerleşme süreçlerinin, etkisini güçlü bir şekilde devam ettirdiği söylenebilirse de (Günay, 1986a: 55-88) yaşanan gelişmeler sekülerleşmeye yüklenen ve fazla iddialı sayılabilecek beklentilerin gerçekleşmediğini ortaya çıkarmıştır. Bugün esasen tartışılan; dinin kendisinin veya etkilerinin ortadan kalkıp kalkmayacağı değil, dinin hangi hal ve şartlarda etkisinin azalıp, artacağı meselesidir. Yani, yaşanan değişim süreçlerinin etkisiyle, dinin formel biçimleri ve anlam alanlarında genişleme ya da farklılaşmalardır.

Bizim burada amacımız elbette sekülerleşmeyi veya sekülerleşme tartışmalarını bütün yönleriyle ve derinlemesine ele almak değildir. Bu açıdan sekülerleşme kavramına ve kavramla ilgili tartışma alanlarına kuramsal alt yapı bağlamında, çalışmanın teorik bölümünde genel hatlarıyla değinilecektir.

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında bu çalışmanın konusunu, bütün bu tartışmaların hayatiyet kazandığı mekan olan ve dinin fonksiyonlarında meydana gelen genişleme veya daralmalar ile toplumun din algılarındaki farklılaşmaları gözlemleyebileceğimiz en uygun alanlardan biri olan kentin ve kısaca “insanların yaşamlarını gittikçe artan bir biçimde kentsel yerleşmelerde geçirmeye yönelmeleri süreci” (Altan, 2010: 32) olarak tanımlanan kentleşme olgusunun, sekülerleşme-din

etkileşimi bağlamında toplumun din algısı üzerindeki veya dinin modern kent toplumu üzerindeki etkilerinin Konya örneğinde incelenmesi olarak ifade etmemiz mümkündür.

Son yüzyılda edindiğimiz tecrübeler, modern toplumların çeşitli şekillerde tezahür eden ve giderek artan riskleri bünyesinde barındırdığını da bize göstermiştir. Nitekim Ulrich Beck, modern toplumu aynı zamanda bir risk toplumu olarak tanımlamaktadır (Beck, 2019: 21). Bu iddiayı savunanlar için modernlik, kendi içerisinde yaşamsal riskler üretmekte; salgınlar ve pandemiler küresel düzeyde genişleyerek ülke sınırlarını aşmak suretiyle küresel risk toplumu oluşturmaktadır (Tecim ve vd., 2020: 6).

Bauman'ın ifadesiyle, modern yaşam biçimleri birbirinden çok farklı olmamakla birlikte hepsinin ortak özelliği, “kırılganlıkları, geçicilikleri, risklere açık ve sürekli değişim eğiliminde olmalarıdır.” Modern çağın günümüzdeki pek çok açıdan yeni bir evresini tanımlamaya ve anlamaya çalışırken postmodernizm kavramı yerine “akışkan modernite” kavramını kullanmayı tercih eden Bauman, “akışkan modernite” koşulları altında yaşamayı “mayın tarlasında yürümeye” benzetmektedir. Bauman'a göre, akışkan modernite toplumunu oluşturan bireyler, yer ve zamanını tam olarak ön görememekle birlikte, her an, herhangi bir yerde ortaya çıkabilecek bir risk veya felaket durumuyla karşı karşıya kalabileceklerinin bilinciyle hareket etmekte olup, küreselleşen dünyada, hiç kimsenin, risklerin yol açtığı evrensel ölçekteki sorunlardan etkilenmemesi mümkün görünmemektedir (Bauman, 2017: 18-26).

Bu çerçevede çalışmada ayrıca, 2019 yılının son aylarında Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan kentinde bir balık pazarında ortaya çıktığı tespit edilen ve Tecim'in ifadesiyle “modernizmin tüm dünyanın uğraşması gereken sorunlar silsilesine yeni bir hediye olarak sunduğu” (Tecim ve vd., 2020: 6) Covid-19 sürecinin, dini inanç ve pratikler bağlamında sekülerleşme ile olan ilişkisi de Konya örneğinde ele alınacaktır.

Araştırmanın konusu hakkında verilen genel bilgiler ışığında bu çalışmanın problemini şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

Bu araştırmanın temel problemini, Konya'nın merkez ilçeleri Karatay, Meram ve Selçuklu 'da kentleşme ve dini yaşam arasındaki etkileşim ne yöndedir? Konya'da yaşam pratiklerinde kent hayatından ve kültüründen daha fazla etkilenen birey ya da gruplar daha seküler bir yaşam tarzına sahip midir? sorusu oluşturmaktadır.

Bu araştırma problemi çerçevesinde şu alt problemler, araştırma probleminin tamamlayıcısı olarak ele alınacaktır:

1- Modern kent yaşamının temel bileşenleri olan sanayileşme, karmaşık toplumsal ilişkiler, bireyselleşme, toplumsal iş bölümünün farklılaşması, eğitim olanaklarının her iki cins açısından artması, farklı yaşam tarzlarına ve farklı kültürlere sahip birey veya grupların bir araya gelmesi, özgür düşüncenin gelişimi, sosyal kontrolün azalması, kadının iş hayatına katılması ve toplumsal hayatta görünürlüğünün artması gibi faktörler, toplumun din algılarında veya dinin toplumsal fonksiyonlarında genişleme ya da daralma anlamında bir farklılaşmaya yol açar mı?

2- Kent kültüründen daha fazla etkilenen kuşaklar (örneğin: "z kuşağı" gibi) daha seküler bir yaşam tarzına sahip midir?

3- Kent kültürü ve kentleşme olgusu, insan gruplarını bireysel dindarlığa yönlentmekte midir? Yoksa Konya toplumunda genel eğilim, cemaatleşme yönünde midir?

4- Kentleşme, bireylerin dini inanç ve pratikleri üzerinde bir etkiye sahip midir?

5- Kentleşme, bireylerin dini inanç ve pratikleri (ibadet) üzerinde bir etkiye sahipse bu etki artma ya da azalma olarak hangi eğilimdedir?

6- Kentleşme bağlamında Konya'da modern dindarlık tezahürleri nelerdir?

7- Kentleşme bağlamında Konya'da, eğitilmiş, refah seviyesi yüksek, donanımlı, yaşam bilgisi gelişmiş, inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan başkasının özgürlük alanlarına saygı gösteren, dindarlık modeline sahip gruplar var mıdır?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son birkaç yüzyıl içerisinde önce Avrupa’da ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyada etkileri görülmeye başlayan köklü ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal değişimlere özellikle teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmelerin eklenmesiyle, din sosyolojisinin ana problemlemine; ekonomi, siyaset, hukuk, eğitim gibi toplumsal kurumlarda meydana gelen değişim ve dönüşümlerin, bir diğer toplumsal kurum olan “din” üzerindeki etkileri nelerdir? Bir toplumda dini inanç ve pratiklerin artması ya da azalması hangi sosyal faktörlerle ilişkilidir? soruları oluştururken bu türden sorulara din sosyologları tarafından verilen cevaplar, “sekülerleşme tartışmaları” olarak kavramsallaşan tartışma alanını, din sosyolojisinin en önemli konularından biri haline getirmiştir (Korkmaz, 2019: 7; Darende vd., 2019: 50).

Nitekim 19. yüzyıldan itibaren yaşanan değişimlerin etkisiyle, geleneksel toplum yapılarının çözülmeye başlaması, geleneksel kurumların fonksiyonlarını kaybetmesi ve ekonomik kalkınmanın kentleşme ve sanayileşmeye dayalı hâle gelmesi, Batı toplumlarında kapitalizmin ortaya çıkışı ve sanayi kapitalizmi şeklinde dünyaya yayılması, tarımda kullanılmaya başlanan -başta traktör olmak üzere- modern araç ve gereçlerle insan emeğine dayalı işlerin makineler aracılığıyla yapılmaya başlaması, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra çok sayıda insanı toprağından kopararak; kırsal alanlardan, kent merkezlerine doğru gerçekleşen büyük göç hareketlerine neden olmuştur (Giddens, 2001: 97; Oktar & Varlı 2010: 9-12). Dünya ölçeğinde yaşanan söz konusu gelişmelerle birlikte kentler, genel anlamda toplumların kaderinin belirlendiğı ve geleneksel toplumdan farklı bir hayat tarzını temsil eden alanlar hâline gelmiştir (Arslantaş, 2008: 17; Özbolat & Öztaş 2019: 177).

Şüphesiz dini hayat, diğer tüm toplumsal değişim süreçlerinde olduğu gibi, doğal olarak kentleşme sürecinde de toplumla girmiş olduğu etkileşimin yansımalarını üzerinde taşımaktadır (Çelik, 2002a: 74). Bu açıdan sekülerleşme tezini savunanlar, son birkaç yüzyılda modernleşme ile sonuçlanan değişimlerin ve hızlı kentleşmenin toplumların büyük bir bölümünün dini inanç ve pratikleri üzerinde zayıflama meydana getirdiğini iddia etmektedir.

Konuya bu açıdan yaklaşan Cox ve Wilson, kentleşme ve sekülerleşme arasındaki doğrusal korelasyonun sekülerleşme tartışmalarının merkezinde yer aldığını (akt. Ertit, 2019a: 193) söylemektedir. Bu bağlamda Ertit, kentleşme sürecinin üç karakteristik özelliği olan mobilite, farklı alternatiflere ve özel yaşam alanlarına sahip olma gibi faktörlerin dinin toplumsal gücünün azalmasına neden olduğunu (Ertit, 2014b: 247) Kirman ise; modernleşme sürecinde kentleşme ve eğitim olanaklarının yaygınlaşması gibi faktörlerin kaçınılmaz olarak dini yaşamda zayıflamaya yol açtığını savunmaktadır (Kirman, 2005a: 17-18).

Bu anlamda kent yaşamında rasyonel planlama ve organizasyon, toplumsal ilişkilerin bürokratik kurumlar aracılığıyla yürütülmesi, kültürel yapının modern eğitim kurumları ve kitle iletişim araçları tarafından yönlendirilmesi gibi faktörler insanların bilinç ve algı dünyalarında değişikliklere neden olmaktadır. Böylece kırsal hayatın akışı içerisinde şekillenen Tanrı, evren ve ahiret ile ilgili inançlar, kent hayatının kendine özgü dinamikleri çerçevesinde bir sarsıntıya uğramakta ve daha rasyonel bir temelde yorumlanmaya açık hale gelmektedir (Çelik, 2002a: 89). Bu durumun bir sonucu olarak geleneksel değerler ve yaşam tarzları kent yaşamında dinamizmini yitirirken yerlerini modern unsurlara bırakmakta ve yaşanan bu dönüşümlerin bir neticesi olarak din, kent toplumunda farklı şekillerde algılanıp yaşanmaktadır.

Buradan hareketle araştırmanın amacı, çok yönlü ve karmaşık bir görünüm arz eden din ve değişim ilişkisini Konya örneğinde ele alıp inceleyerek, kentleşme sürecinin Konya örneğinde farklı din algılarına veya gündelik yaşamdaki dini farklılaşmalara etkilerini toplumsal tezahürleriyle ortaya koymaktır.

Diğer taraftan modernleşme sürecinin etkisiyle günümüz Türkiye'si özelinde yaşananlar, geleneksel bölünmelerin yerini modern topluma özgü fonksiyonel bölünmelere bıraktığı bir geçiş sürecini ifade etmektedir. Ülkemiz gibi geleneksellikten modernliğe yönelmiş ancak ne tam anlamıyla geleneksellikten sıyrılabilmiş ne de tam olarak modernleşebilmiş; daha doğrusu birinden diğerine hızlı bir geçiş sürecine sahne olmakla birlikte bunu bir türlü tamamlayamamış ve bu bakımdan da tranzisyonel (geçiş) kategorisinde değerlendirilebilecek toplumlarda

(Günay, 2001b: 367) geleneksel, modern ve post modern unsurların bir arada bulunduğu (Kirman, 2005a: 3) düşünüldüğünde; bir yandan geleneksel; bir yandan da modern ve seküler özellikler sergileyen farklı dindarlık biçimlerinin geleneksel şablonlarla analiz edilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Dolayısıyla kentleşme olgusunun dindarlığın çeşitli boyutlarında meydana getirmiş olduğu etkilerin anlaşılması gözlemlenebilir dini sosyal davranışın analiziyle mümkün olabildiğinden; yeni saha araştırmalarına ve tipolojik açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır (Çelik, 2002a: 74; Kirman, 2005a: 4). Ayrıca Türk toplumunda sekülerleşmenin yakın zamanlarda fark edilmiş bir kavram olduğu ve sekülerleşme ile ilgili problemlerin daha ziyade laiklik tartışmaları çerçevesinde ele alındığı düşünüldüğünde (Ertit, 2014c: 114-118; Kirman, 2005a: 7) bu tür araştırmaların ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacak ve dinin muhtemel geleceğine dair tartışmalara eşlik eden sekülerleşme yorumumuza da açıklık getirecektir.

3. Araştırmanın Sayıltıları ve Hipotezi

Sayıltılar bir hipotezin temel kabulleri olup, bilimsel faaliyetin temelinde yer alırlar (Çelik, 2002a: 137). Bu çalışmada hipotezlere temel teşkil eden araştırma konusu ile ilgili sayıltılar şu şekilde belirtilmiştir:

1- Kent ve toplum arasındaki ilişki tek taraflı bir ilişki biçimi olmayıp karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler bütünüdür.

2- Karmaşık toplumsal ilişkilerin, birbirinden farklı kültür, inanç ve pratiklere sahip olan toplulukların, üretim araçlarına sahip olmak ya da onları yönetmek için birbirleriyle rekabet içinde olan farklı çıkar gruplarının varlığı ve insan topluluklarının daha iyi koşullarda yaşamak için kırsaldan kente, kent içinde ya da kentler arasında hareket hâlinde olmaları modern kent yaşamının temel bileşenleridir.

3- Sosyo-ekonomik açıdan niceliksel, sosyo-kültürel açıdan niteliksel bir görünüme sahip olan kentleşme sürecinde dini hayat, birey ve toplum düzleminde birtakım değişim ve etkileşimlere açık hale gelmektedir.

4- Dini hayatın teorik, pratik ve sosyolojik görünümü kentleşme sürecinde diğer değişkenlerle karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içerisinde değişim sergilemektedir.

5- Sekülerleşme tartışmaları ışığında, her ne kadar modern kent hayatında içerisinde dinin de yer aldığı doğaüstü alan, bir zayıflama ve gevşemeye maruz kalsa da kentin bazı bölgelerindeki gettolaşma; geleneksel yaşam biçimlerinin, dini inanç, pratik ve aidiyetlerin sürekliliğini sağlayabilmektedir.

Sayıtları bu şekilde ifade edilen araştırmanın temel hipotezi ise şu şekildedir:

Dünyeviliği artıran kentleşme sürecine bağlı olarak; değişmekte olan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik çevre şartlarının etkisiyle toplumun dini yaşayışında ve din algılarında bir değişim, çeşitlenme ve farklılaşma olmaktadır. Buna mukabil, din-toplum ilişkilerinin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde sosyolojik anlamda din kurumu da aile, eğitim, ekonomi ve siyaset gibi kurumlara etkilerde bulunmaktadır. Bu temel hipotez dışında araştırmanın alt hipotezleri ise şöyledir:

1- Kentleşme süreci ile bağlantılı olarak yaşanan sosyo-kültürel değişim ve dönüşümler farklı yaş gruplarında farklı düzeylerde algılanmaktadır. Bu çerçevede yaş grupları arasında dini yaşantının şiddet ve yoğunluğunda farklılıklar görülmekte ve örneğin “z kuşağı gibi” kent kültüründen daha fazla etkilenen kuşaklar daha seküler bir yaşam tarzına sahip olmaktadır.

2- Kentleşme sürecinde kadın ve erkeklerin dini yaşantılarında farklılaşmalar gözlenmekte, bazı dini inanç, tutum ve pratiklerde kadınların dindarlık düzeyleri, erkeklere göre daha yüksek olmaktadır. Buna karşın, bazı seküler davranışlara yönelik olarak kadınlar, erkeklere göre daha olumlu tutumlar sergileyebilmektedir.

3- Modern kent hayatında evli, bekâr veya boşanmış bireyler arasında dindarlık düzeyi bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda evli olan bireylerin dini tecrübenin çeşitli boyutlarına yönelik tutumları, bekâr veya boşanmış olanlara göre daha olumlu olmaktadır.

4- Kentleşme sürecinde Konya'nın merkez ilçeleri olan Karatay, Meram ve Selçuklu ilçelerinde ikamet eden birey ya da grupların dindarlık düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

5- Kentleşme sürecinde alt gelir grupları ile üst gelir grupları arasında dindarlık düzeyi bakımından farklılıklar bulunmakta ve alt gelir gruplarında dini yaşantının yoğunluk ve şiddeti, üst gelir gruplarına göre daha yüksek olmaktadır.

6- Kentleşme sürecinde farklı eğitim düzeylerine sahip bireylerin dindarlık düzeylerinde farklılaşmalar görülmektedir. Bu anlamda eğitim düzeyinin yükselmesine bağlı olarak dini tecrübenin çeşitli boyutlarında zayıflama ve gevşeme durumları yaşanmaktadır.

7- Modern kent hayatında kentte kalış süresi, birey ya da grupların dini inanç, tutum ve davranışlarında farklılaşmalar meydana getirmektedir.

8- Modern kent hayatında görülen “dini çoğulculuk” bağlamında farklı dini yaşam tarzlarına sahip bireylerin, dini tecrübenin çeşitli boyutlarına yönelik tutumlarında farklılaşmalar olmaktadır.

9- Kentleşme sürecinde farklı dini öğrenim/tahsil durumlarına sahip birey ya da grupların dini tutum ve davranışlarında farklılıklar bulunmaktadır.

4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

İncelenen konuya ilişkin belirli sınırlar getirmek suretiyle araştırmanın kapsamının belirlenmesi alan araştırmaları için bir zorunluluktur (Kirman, 2005a: 7). Dolayısıyla her araştırma özellikle nicel araştırmalar, bazı kapsam ve sınırlar dâhilinde gerçekleştirilmektedir (Taş, 2002: 24). Bu çerçevede araştırmanın sınırları şu şekildedir:

1- Araştırma sonuçları, örneklemin temsil ettiği Konya İl merkezi, Meram, Karatay ve Selçuklu İlçeleri örneği ile sınırlıdır.

2- Araştırma neticesinde elde edilen bulgular, anket formu ve seküler tutum ölçeğinde yer alan sorulara, deneklerin samimi ve doğru cevapları ile sınırlıdır.

3- Bu araştırma 2022 yılında Konya örnekleminde elde edilen bilgi ve verilere dayanmaktadır. Araştırmaya katılan deneklerin zaman içerisinde düşünce tutum ve davranışlarının değişebileceği varsayıldığında, araştırma yapıldığı zaman dilimi ile sınırlıdır.

Kentleşme ile dini yaşam arasındaki ilişki ve etkileşimi Konya örnekleminde incelediğimiz bu çalışmada, elde ettiğimiz verileri Türkiye çapında genelleştirebilmemiz elbette mümkün değildir. Çünkü bunun için daha fazla çalışma ve karşılaştırmaya ihtiyaç vardır. Ancak Konya kenti, bünyesinde barındırdığı hem geleneksel hem de modern unsurlarıyla Türkiye kentleşmesinin belli karakteristik özellikleriyle ilgili ipuçları elde etme ve fikir edinebilme noktasında iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Konya, yüzölçümü bakımından Türkiye'nin en büyük ili ve nüfus bakımından en kalabalık altıncı kentidir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel araştırmalarda olduğu gibi, din sosyolojisi alanında da yöntem seçimi aynı zamanda araştırmada kullanılacak tanımların hangi bağlam ve çerçevede şekilleneceğini belirlemesi açısından son derece önemlidir. Burada ortaya çıkan temel problem, araştırma deseni içerisinde dinin nasıl bir tanımından hareket edilmesi gerektiğine ilişkindir. Bu açıdan din tanımları, din sosyolojisi alanının genel yaklaşım ve eğilimlerine uygun olduğu kadar, seçilen konunun hipotez ve sayıltılarının üzerine bina edildiği kuramsal çerçeveye de belirli bir ilişki içerisinde olmalıdır (Çelik, 2003b: 155). Dolayısıyla bu araştırmanın evreni olarak belirlenen Konya il merkezinde yaşayan halkın Müslüman bir topluluktan ibaret olduğu varsayımından hareket edilmek suretiyle, genel kuşatıcı bir din tanımı amaçlanmakla birlikte özelde İslam dininin din tanımı temele alınmıştır.

Aynı çerçevede araştırmada, Müslüman bir toplumda dini yaşantının iki temel dinamiği olan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde ortaya konulan esaslara dayalı inanç ve uygulamalar dikkate alınmış; bunun yanında, halkın kendi kültüründen, örf ve adetlerinden kaynaklanan geleneksel halk inançları ve uygulamalarına da yer verilmiştir.

5.1. Araştırmanın Deseni (Stratejisi)

Araştırma (deseni) stratejisi, araştırma konusu ve varsayımlarının tespiti ile başlayıp, veri toplama, analiz ve yorumlama yöntemlerini içeren, araştırma sürecindeki plan ve prosedürlerin genel adıdır (Bütün vd., 2017: 3). Diğer bir deyişle araştırma stratejisi, verilerin araştırmanın amacına uygun ve ekonomik olarak toplanıp analiz edilebilmesi için gerekli şartların düzenlenmesi sürecidir (Taş, 2002: 31).

Bu nicel araştırmanın stratejisi iki farklı metot kullanılarak oluşturulmuştur. Teorik çerçeveyi içeren birinci bölümün verileri literatür taraması ve belgesel gözlem yoluyla elde edilmiş; uygulamalı kısmı içeren ikinci bölümün verileri, verilerin tek bir seferde toplanması esasına dayalı olan kesitsel tarama modeli (Bursal vd., 2017: 157) yöntemiyle toplanılmış ve söz konusu veriler ışığında araştırmanın varsayımları, istatistiki teknik ve metotlarla test edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada, sekülerleşmeyi hızlandıran bir faktör olarak kentleşmenin Konya toplumunun din algısında bağımsız değişkenlere göre nasıl farklılaşmalar meydana getirdiği araştırılmaktadır. Burada amaç, örneklemden elde edilen sonuçların evrene genellenmesi olduğundan, araştırmada nicel araştırma desenlerinde ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, evren içerisinden seçilen bir örneklem üzerinde yapılan çalışmalar yoluyla evren genelindeki eğilim, tutum veya görüşlerin nicel ve nümerik olarak belirlenmesi esasına dayanmaktadır (Bursal vd., 2017: 155).

Toplumsal olgu ve olayların tek bir nedene bağlı olmaksızın çok yönlü ve çok boyutlu olarak gerçekleşmesi, sosyolojik araştırmalarda tek taraflı determinist yaklaşımlar yerine karşılıklı bağlılık ve fonksiyon ilişkisine dayalı yaklaşımlar kullanılmasını gerektirmektedir (Kirman, 2005a: 10).

Bu kapsamda, araştırmanın kuramsal açıdan daha sağlam temellere oturması ve araştırmada daha geçerli ve güvenilir sonuçların elde edilebilmesi amacıyla gözlemlerden yararlanılmış ve uzunca bir süredir Konya'da ikamet eden araştırmacının kişisel gözlem ve yorumları da araştırma sürecine dâhil edilmiştir. Ayrıca araştırmada elde edilen veriler, sekülerleşme, kentleşme ve din üzerine

yapılmış diğerk sosyolojik araştırmaların verileriyle karşılaştırılarak daha genel-geçer sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

5.2. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Bilimsel bir çalışmanın en önemli özelliği, mümkün olabildiğince geniş bir evrenden genellenebilir veriler elde etmektir. Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda genelde iki tür evrenden bahsedilir. Bunlardan “genel evren” soyut bir kavram olup, tanımlanması kolay fakat ulaşılması güç ve hatta çoğu zaman imkânsız olan bütünü ifade eder. “Çalışma evreni” ise; ulaşılabilen evreni temsil eden bir kavram olup, somut gerçekliğe sahiptir (Gürbüz & Şahin, 2018: 125; Kirman, 2005a: 11).

Bu araştırmanın evrenini Konya’da yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Araştırmada, evrenin bütün özelliklerini temsil edecek uygun örneklerin, belirli kurallara seçilmesi süreci olarak tanımlanan örnekleme metodu kullanılmış ve evrendeki kişilerin tamamına ulaşılması zaman, emek ve maliyet anlamında mümkün olmadığından evreni temsil gücüne sahip onun sınırlı bir parçası olan bir örneklemin (Büyüköztürk vd., 2019a: 82-83) belirlenmesi yoluna gidilmiştir.

TÜİK verilerine göre 2021 yılında Konya ilinin nüfusu 2.277.17’dir. Bu toplam nüfus içerisinde, 682.514 kişinin yaşadığı Selçuklu İlçesi, Konya’nın en fazla nüfus yoğunluğuna sahip ilçesi iken; onu, 362.177 nüfusu ile Karatay ve 345.360 nüfusu ile Meram ilçeleri takip etmektedir. Söz konusu üç ilçenin toplam nüfusu ise;1.390.051’dir. [URL-2 <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nüfus-ve-domografi-109&dil=1>] Erişim Tarihi: 04.04.2022

Bilimsel araştırmalarda evren büyüklüğünün 1.000.000 ve üzeri olduğu durumlarda örneklem büyüklüğünün %97 (0,03 hata payı) güvenilirlik düzeyi için 1067 olması yeterli kabul edilmektedir (Lorcu, 2015: 18). Bu açıdan, araştırma kapsamında hazırlanan anket formu ve seküler tutum ölçeği, Konya’nın (31) ilçesini temsilen örneklem olarak seçilen Karatay, Meram ve Selçuklu ilçelerinde ikamet eden toplamda 1623 katılımcıya, olasılıklı olmayan tekniklerden kolayda (uygun) örnekleme tekniği (Gürbüz & Şahin, 2016: 132-134) kullanılarak uygulanmıştır.

Katılımcılar tarafından eksik ve hatalı olarak doldurulan (98) anket formunun çalışmadan çıkarılması sonucunda, toplamda (1525) katılımcıdan elde edilen veriler, analiz sürecine dâhil edilmiştir.

5.3. Veri Toplama Araçları

Nicel bir alan araştırması için bilgi toplamada en verimli tekniklerden bir olan anket, genel anlamda “insanların yaşam koşullarını, davranışlarını inançlarını veya tutumlarını belirlemeye yönelik araştırma materyali olarak tanımlanmaktadır.” Ayrıca anket, görüşme, gözlem vb. diğer veri toplama tekniklerine göre daha büyük gruplara daha hızlı uygulanabilen ve maliyeti çok daha düşük olan bir veri toplama tekniğidir (Büyüköztürk vd., 2019a: 129). Bu nedenle, araştırmaya temel teşkil edecek veriler, 2022 yılının Mayıs ve Ekim ayları arasında Karatay, Meram ve Selçuklu ilçelerinde ikamet eden katılımcılara çevrimiçi ve yüz yüze anket uygulanması yoluyla elde edilmiştir. Araştırmada (980) katılımcıya, Google forms aracılığı ile oluşturulan çevrimiçi anket yardımıyla sosyal medya platformları üzerinden ulaşılmış; (545) katılımcının verileri ise belirtilen ilçelerin merkezi noktalarında fiziksel oluşturulan anketin katılımcılara yüz yüze iletilmesi yoluyla toplanmıştır.

Araştırma için oluşturulan seküler tutum ölçeğinde; Ch. Glock’un, Stark ile birlikte ABD’de gerçekleştirdiği araştırmalarda dini tecrübe ve yaşayışta ayırt edilebilen boyutlar olarak nitelediği; dini tecrübenin inanç boyutu, ibadet boyutu, bilgi boyutu ve etki boyutunun (Akyüz & Çapçioğlu, 2008: 51; Günay, 2001b: 217) kentleşme sürecinde farklılaşan görünümelerini ölçmeye yönelik toplamda (58) ifade yer almaktadır.

Yine bu araştırma için tasarlanan ölçme aracında yer alan 20 adet anket sorusunun ve 58 adet ölçek ifadesinin hazırlanmasında, bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri ile anket yöntemi kullanılan (Akyüz, 2007a; Çelik, 2002a; Kirman; 2005a; Taş, 2002) çalışmalarından faydalanılmıştır. Ölçek ifadelerini ölçmede, tamamen katılıyorum (5), katılıyorum (4), kararsızım (3), katılmıyorum (2) ve tamamen katılmıyorum (1) şeklinde 5’li Lickert tipi ölçek kullanılmış; katılımcılar ölçekte yer

alan ifadelerle ilişkin tutumlarının derecelerini, bu seçeneklerden bir tanesini işaretlemek suretiyle belirtmiştir.

Araştırmada, 1,6,7,8,10 ve 11'inci ifadeler kentleşme sürecinde dini tecrübenin inanç boyutu kapsamında İslam inancı ölçeği; ters kodlanan 2,3,4 ve 5'inci ifadeler Allah inancına yönelik tutumlardaki değişimler ölçeği; 18, 19, 20 ve 21'inci ifadeler, kentleşme sürecinde dini tecrübenin ibadet boyutu kapsamında ibadet ölçeği-1; aynı kapsamda 17,22,23 ve 24'üncü ifadeler ibadet ölçeği-2; 28, 29, 30 ve 31'inci ifadeler, kentleşme sürecinde dini tecrübenin bilgi boyutu kapsamında, dini bilgi ölçeği; ters olarak kodlanan 34,37,40,47,48 ve 53'üncü ifadeler kentleşme sürecinde dini tecrübenin etki boyutu kapsamında, aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeği-1; aynı kapsamda 32,35,36,38,44,45,46,50 ve 52'inci ifadeler aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeği-2 şeklinde değerlendirilmiştir. Geriye kalan ifadelerle yönelik mânidar ilişkiler ölçek kapsamında değerlendirilmemekle birlikte analize tabi tutulmuştur.

5.4. Veri Toplama Araçlarının Geçerlik ve Güvenirliği

Anket formu ve çeşitli konulardaki tutumların ölçülmesine yönelik ölçekler geliştirirken, cümlelerin iyi seçilmesi ve alan uzmanlarına danışılarak geçerlik ve güvenilirlik ölçümlerinin yapılması önemli bir husustur. Aksi takdirde toplanan veriler geçerlik ve güvenilirlik şartlarını taşıyan ve genellenebilir özelliği olan veriler olmayabilir. Bundan dolayı ölçme aracının hazırlanması ve geliştirilmesi sürecinde, hazırlanan taslak form danışman hocam, Prof. Dr. Mehmet Akgül ile müzakere edilmiş ve düzeltmeler yapılmıştır.

Araştırma verilerinin elde edilmesinden sonra örneklem grubunun dini tutum ve davranışlarının düzeyini belirlemek için geliştirilen seküler tutum ölçeğinin alt boyutlarını ortaya koymak ve ölçme aracındaki maddelerin ölçülmek istenen konuyu, teorik yapıyı veya kavramları ölçüp ölçmediğini (kapsam ve yapı geçerliği) ve ölçme aracından elde edilen puanların bir ölçüt değerini yordayıp yordamadığını (yordama geçerliliği) test etmek suretiyle geçerliliğini sağlamak amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır (Bursal vd., 2017: 160).

Faktör analizi, bir ölçekte bulunan maddelerin aynı niteliği ölçen maddelerden oluşup oluşmadığını, farklı nitelikleri ölçüyorsa bunların neler olduğunu anlamamızı sağlayan bir tekniktir. Nitekim değişkenlerin faktör yük ağırlığının 0,50'den büyük olması durumunda, ağırlıklarının oldukça iyi olduğu anlaşıldığından (Kalaycı, 2017: 330) araştırmada gerçekleştirilen faktör analizi sonuçlarının değerlendirilmesinde, seküler tutum ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yük değerlerinin (anlamlılık düzeyi açısından) .50 ve daha yukarı olması ölçüt olarak alınmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda, faktör değeri .50'dan küçük olan maddelerdeki anlamlı fark ve ilişkiler analize tabi tutulmakla birlikte ölçekten çıkarılmıştır.

Ayrıca ölçeğin güvenilirliğini ortaya koymak adına Cronbach'ın Alfa iç tutarlılık katsayısı kullanılmış (Büyüköztürk vd., 2019a: 155) araştırmanın boyutları olan İslam inancı ölçeği, Allah inancına yönelik tutumlardaki değişimler ölçeği, ibadet ölçeği, dini bilgi ölçeği ile aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeğine yönelik olarak gerçekleştirilen temel bileşenler analizi, Varimax faktör döndürme yöntemiyle gerçekleştirilen AFA sonuçları ve Cronbach'ın Alfa Katsayıları, Tablo 1.1, Tablo 1.2, Tablo 1.3, Tablo 1.4 ve Tablo 1.5 şeklinde belirtilmiştir.

İslam inancı ölçeği için gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları Tablo 1.1'de verilmiştir.

Tablo 1.1. İslam İnancı Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

İslam İnancı Ölçeği Maddeleri	Faktör 1	Cronbach'ın Alfa Katsayısı
1- Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	0,719	Varyans: %68,097 Güvenirlik: 0,897
6- Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	0,831	
7- Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	0,838	
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir	0,902	
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır	0,891	
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	0,753	
Toplam varyans: % 68,097; KMO: 0,911; Barlett Küresellik Testi: $\chi^2 = 5696,741$, sd.=15, $p < 0,01$		

Tablo 1.1’de verilen İslam inancı ölçeğine yönelik faktör ve güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, İslam inancı ölçeğine yönelik elde edilen verilere faktör analizinin uygulanabilmesi için yeterliliğin sağlandığı, KMO=0,911 (örneklem sayısı için KMO’nun 0.50 ve üzeri olması yeterli kabul edilmektedir) ve Barlett Sphericity küresellik testinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0,01$) - $p>0.05$ olursa faktör analizi yapılamaz- (Çokluk vd., 2018: 207) görülmüş ve İslam inancı ölçeğine ilişkin ifadeler, faktör yük değerleri açısından incelendiğinde, 1, 6, 7, 8, 10 ve 11 nolu ifadelerinin temel alınan kesme noktası olan 0,32 değerini karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır (Çokluk vd., 2018: 215).

Faktör analizi sonucu belirlenen ölçek ifadelerinin kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini test etmek ve dolayısıyla araştırmaya katılan bireylere yöneltilen ifadelerin tümünün aynı konuyu ölçüp ölçmediğini belirlemek amacıyla güvenilirlik analizi uygulanmaktadır. Güvenilirlik katsayısı 0 ile 1 arasında değerler almakta ve bu değer 1’e yaklaştıkça güvenilirlik artmaktadır (Ural & Kılıç, 2006: 286). Bu açıdan yapılan güvenilirlik analizinde, İslam inancı ölçeğinin Cronbach’ın Alfa Katsayısı 0,897 olarak hesaplandığından ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

Allah inancına yönelik tutumlardaki değişimler ölçeği için gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları Tablo 1.2’de verilmiştir.

Tablo 1.2. Allah İnancına Yönelik Tutumlardaki Değişimler Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Allah İnancına Yönelik Tutumlardaki Değişimler Ölçeği Maddeleri	Faktör 1	Cronbach’ın Alfa Katsayısı
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	0,507	Varyans: %48,669 Güvenirlik: 0,606
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah’ın varlığına inanıyorum.	0,713	
4-Evrende Allah’ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	0,777	
5-Allah’ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	0,760	
Toplam varyans: % 48,669; KMO: ,691; Barlett Küresellik Testi: $\chi^2 = 814,289$, sd.=6, $p<0,01$		

Tablo 1.2’de verilen Allah inancına yönelik tutumlardaki değişimler ölçeğine uygulanan faktör ve güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, Allah inancına yönelik tutumlardaki değişimler ölçeği için araştırmada elde edilen verilere faktör analizinin uygulanabilmesi açısından yeterliliğin sağlandığı, (KMO= 0,691) ve Barlett Sphericity küresellik testinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0,01$) görülmüştür. Allah inancına yönelik tutumlardaki değişimler ölçeğine ilişkin ifadeler, faktör yük değerleri açısından incelendiğinde 2, 3, 4 ve 5 nolu ifadelerin temel alınan kesme noktası olan 0,32 değerini karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Faktör analizi sonucu belirlenen ölçek ifadelerine daha sonra güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Yapılan güvenilirlik analizinde, Allah inancına yönelik tutumlardaki değişimler ölçeğinin Cronbach’ın Alfa Katsayısı 0,606 olarak hesaplandığından ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

İbadet ölçeği için gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları Tablo 1.3’te verilmiştir.

Tablo 1.3. İbadet Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

İbadet Ölçeği Maddeleri	Faktör 1	Faktör 2	Cronbach’ın Alpha Katsayısı
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	0,702		Varyans: %35,331 Güvenirlik: 0,819 (İbadet Ölçeği 1)
19- İmkânı olanın ömrünce en az bir kez Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum	0,855		
20- Zenginlerin zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	0,760		
21- Gücü yetenin her yıl kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum	0,879		
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım		0,776	Varyans: % 28,749 Güvenirlik: 0,752 (İbadet Ölçeği 2)
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.		0,706	
23- Kuran-ı Kerim’in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.		0,639	
24- Her gün düzenli olarak Kur’an-ı Kerim okurum.		0,820	
Toplam varyans: % 64,080; KMO: ,817; Barlett Küresellik Testi: $\chi^2=4672,150$, sd.=28, $p<0,01$			

Tablo 1.3’te verilen ibadet ölçeğine yönelik faktör analizi sonuçlarına göre, ibadet ölçeği için araştırmada elde edilen verilere faktör analizinin uygulanabilmesi açısından yeterliliğin sağlandığı (KMO=0,817) ve Barlett Sphericity küresellik

testinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0,01$) görülmüştür. İbadet ölçeğine ilişkin ifadeler, faktör yük değerleri açısından incelendiğinde, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23 ve 24 nolu ifadelerin temel alınan kesme noktası olan 0,32 değerini karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca AFA sonucuna göre ölçek ifadeleri değerlendirildiğinde, ibadet ölçeğinin iki boyuta ayrıldığı anlaşıldığından; ölçeğin (1) ve (2) şeklinde adlandırılmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Faktör analizi sonucu belirlenen ölçek ifadelerine daha sonra güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Yapılan güvenilirlik analizinde, ibadet ölçeğine yönelik Cronbach'ın Alfa katsayıları sırasıyla 0,819 ve 0,752 olarak hesaplandığından ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

Dini bilgi ölçeği için gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları Tablo 1.4'te verilmiştir.

Tablo 1.4. Dini Bilgi Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Dini Bilgi Ölçeği Maddeleri	Faktör 1	Cronbach'ın Alpha Katsayısı
28- İbadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim.	0,650	Varyans: % 48,992 Güvenirlik: 0,634
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak-çözümlemeye çalışırım.	0,756	
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlemeye çalışırım.	0,565	
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlemeye çalışırım.	0,804	
Toplam varyans: % 48,992; KMO: ,668; Barlett Küresellik Testi: $\chi^2 = 872,518$, $sd = 6$, $p < 0,01$		

Tablo 1.4'te verilen dini bilgi ölçeğine yönelik faktör ve güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, dini bilgi ölçeği için araştırmada elde edilen verilere faktör analizinin uygulanabilmesi açısından yeterliliğin sağlandığı ($KMO = 0,668$) ve Barlett Sphericity küresellik testinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0,01$) görülmüştür. Dini bilgi ölçeğine ilişkin ifadeler, faktör yük değerleri açısından incelendiğinde, 28, 29, 30 ve 31 nolu ifadelerin temel alınan kesme noktası olan 0,32 değerini karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Faktör analizi sonucu belirlenen ölçek ifadelerine daha sonra güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Yapılan güvenilirlik analizinde, dini bilgi ölçeğine yönelik Cronbach'ın Alfa Katsayısı 0,634 olarak hesaplandığından ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

Aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeğine yönelik gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları Tablo 1.5'te verilmiştir.

Tablo 1.5. Aile Hayatı ve Dinin Toplumsal Etkisindeki Değişimler Ölçeği Açıklayıcı Faktör Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Aile Hayatı ve Dinin Toplumsal Etkisindeki Değişimler Ölçeği Maddeleri	Faktör 1	Faktör 2	Cronbach'ın Alpha Katsayısı
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	0,655		Varyans: % 30,815 Güvenilirlik: 0,890 (Aile Hayatı ve Dinin Toplumsal Etkisindeki Değişimler Ölçeği 1)
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	0,611		
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	0,679		
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	0,654		
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	0,684		
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım	0,647		
46-Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim	0,773		
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	0,659		
52- Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	0,690		
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.		0,775	Varyans: % 26,446 Güvenilirlik: 0,868 (Aile Hayatı ve Dinin Toplumsal Etkisindeki Değişimler Ölçeği 2)
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.		0,671	
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.		0,807	
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.		0,696	
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.		0,816	
53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.		0,557	
Toplam varyans: % 57,261; KMO: ,934; Barlett Küresellik Testi: $\chi^2 = 11828,278$, sd.=105, $p < 0,01$			

Tablo 1.5'te verilen aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeğine yönelik faktör ve güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeği için araştırmada elde edilen verilere faktör analizinin uygulanabilmesi açısından yeterliliğin sağlandığı (KMO = 0,934) ve Barlett Sphericity küresellik testinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0,01$) görülmüştür. Aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeğine yönelik ifadeler, faktör yük değerleri açısından incelendiğinde, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 52 ve 53 nolu ifadelerin temel alınan kesme noktası olan 0,32 değerini karşıladığı görülmüştür. Ayrıca AFA sonucuna göre ölçek ifadeleri değerlendirildiğinde; aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeğinin iki boyuta ayrıldığı anlaşıldığından; ölçeğin (1) ve (2) şeklinde adlandırılmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Faktör analizi sonucu belirlenen ölçek ifadelerine daha sonra güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Yapılan güvenilirlik analizinde, aile hayatı ve dinin toplumsal etkisindeki değişimler ölçeğine yönelik Cronbach'ın Alfa Katsayıları sırasıyla 0,899 ve 0,868 olarak hesaplanmış olduğundan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

5.5. Verilerin Analizi

Çalışmada anket yöntemiyle elde edilen verilerin analizinde SPSS ileri düzey veri analiz programı kullanılmış; örneklem grubunun seküler tutumlara sahip olma düzeylerine ilişkin veriler, kendi görüşleri doğrultusunda Lickert tipi beşli derecelendirme ölçeği ile toplanmıştır. Söz konusu ölçekler, araştırmacılar tarafından, daha güçlü ve parametrik istatistiksel analizler yapmak amacıyla kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2017b: 9).

Yine araştırma kapsamında, bağımsız iki grubun bağımlı bir değişkene göre ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla bağımsız örneklem t Testi kullanılmıştır (Büyüköztürk vd., 2017b: 148-149), İki den fazla bağımsız grup ortalamalarını karşılaştırmada ise; varyans analizi sonuçlarının hatalı sonuçlar verebileceği göz önüne alındığından, öncelikle varyansların homojenliği Levene testi ile test edilmiş; varyansların homojenliğinin sağlandığı durumda -yani dağılımın normal olduğu durumlarda; tek yönlü

varyans analizi ANOVA; varyansların homojenliğinin sağlanamadığı -yani dağılımın normal olmadığı durumlarda Welch testi uygulanmıştır (Liu, 2015: 25). ANOVA ve Welch testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla; özellikle varyansların eşit olmadığı durumlarda uygulanmasının gerekli olacağı değerlendirilen Tamhane Testi gerçekleştirilmiştir (Li ve Ning, 2012: 2275-2283). Veriler bu çerçevede sosyolojik olarak açıklanmış ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN, SEKÜLERLEŞME VE KENTLEŞME

1.1. Din Kavramı ve Sosyolojik Analizi

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar gelen süreçte, gelişmiş ya da az gelişmiş bütün toplumlarda kutsal veya aşkın bir varlığa referans olsun ya da olmasın bireysel veya toplumsal hayatın devamı ve sürekliliği içinde işlevsel özelliklere sahip bir inanç sistemi ve bir inanma eylemi mevcuttur. Din, bu inanma eylemleri içerisinde adı konulmuş ve kurumsallaşmış en önemli boyut olarak varlığını geçmişte ve günümüzde sürdürmektedir (Akgül, 1999b: 11).

Nitekim dini inanç ve pratikler/ibadetler geçmişten günümüze kadar gelen süreçte insanlığın evrensel bir yönü olarak ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu başlangıcından itibaren sadece inanç, ibadet veya dua ritüeliyle yetinmekle kalmamış; söz konusu olgular üzerinde derinlemesine düşünmüştür. Hemen herkesin üzerinde düşündüğü, araştırdığı ve yazdığı bir olgunun bütün yönleriyle tanımlanması elbette zordur. Bütün toplumları ilgilendiren bir olgu olarak din, bunun en tipik örneklerinden birisidir (Akyüz & Çapçioğlu, 2008b: 32-41).

Bu yüzden, birçok sosyolojik kavram gibi dinin sosyolojik tanımı da problemlili bir alan olarak karşımıza çıkmakta ve kastedilen şeyin ne olduğuna yönelik olarak din tanımlamaları farklılık gösterebilmektedir (Kurt, 2008a: 74). Pek çok düşünür din tanımlamaları yaparken sadece onun belli bir yönüne vurgu yapmakta; böylece birbirinden farklı ve çok sayıda din tanımı ortaya çıkmaktadır (Akyüz & Çapçioğlu, 2008b: 42).

Dolayısıyla sosyal bilimcilerin, bütün dinler için genel geçer ve objektif bir din tanımı yapmak için gösterdikleri tüm çabalara rağmen üzerinde mutabakata varılmış ve insanların zihinlerinde aynı anlamı çağrıştıracak bir din tanımından bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Konuya özellikle ilahiyatçıların ve sosyologların farklı bakış açıları sonucunda dinin; teolojik, sosyolojik ve felsefi açıdan tanımı gibi birtakım din tanımlamaları ortaya çıkmıştır (Akyüz & Çapçioğlu, 2008b: 32). Örneğin konuya teolojik açıdan yaklaşan İslam kelmacıları, araştırmamızda da referans aldığımız şekliyle dini, Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberler aracılığıyla insanlara aktarılan, mensuplarını her iki dünyada (dünya- ahiret) kurtuluşa götüren ve İslâm dininin iman esaslarının ana hatlarıyla ortaya konduğu “Amentü “de geçtiği şekliyle, Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kaza ve kadere iman gibi temel iman esaslarından ve çeşitli ibadetlerden oluşan bir kurum (Günay, 2001b: 194) şeklinde tanımlamaktadır.

Dini sosyolojik açıdan ele alan tanımlarda ise; en genel haliyle bir olgu olarak ele alınan ve teşhis edilmeye çalışılan din, özünden çok yerine getirdiği toplumsal işlevler açısından değerlendirilmektedir. Ancak pek çok sistematik ve yaygın din tanımında din olgusu, kutsal, bütünsel ve aşkın sayılabilecek bir gerçeklik anlayışı inşa ederek sonuçta insana bir amaç ve anlam sunan sembolik ve kültürel bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Çelik, 2013c: 48).

Örneğin Geertz’e göre din, “insanlar üzerinde genel bir varoluş düzenine ait kavramlarla formüle edilen ve bu kavramlar aracılığıyla hakikate uygun motivasyon ve öğretilerle ilişkili bir ruh halini örtüştüren, sonuçta kapsamlı ve otorite hakimiyeti sağlayan semboller sistemidir” (Wuthnov, 1996: 361)

Bu bakımdan Batılı din bilginleri ve sosyologlar dini genel hatlarıyla, “dinin ne işe yaradığına” odaklanan Durkheim’in “işlevselci” yaklaşımına veya “dinin ne olduğuna” odaklanan Weber’in “özel” yaklaşımına göre tanımlama eğilimindedir. (Kurt, 2008a: 74).

İşlevsel tanıma odaklanan sosyologlar dinin daha çok dünyevi görünümünü yani birey ve toplum üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerini ele alıp incelerler. (Kurt, 2019b: 42). Konuyla ilgili olarak Durkheim, toplumsal bir gerçeklik olarak gördüğü din olgusunu incelerken “kutsal” ve “kutsal olmayan” biçiminde bir ayırım yaparken dini, “kutsal şeylerle ilgili inanç ve uygulamalardan oluşan dayanışmacı bir

sistem” veya “bir inanç etrafında manevi bir birlik oluşturmak üzere bütünleşmiş bir topluluk” olarak tanımlar. Durkheim bu tanımla, bir yandan dinin toplumsal bütünleşme ve kontrolü sağlamadaki işlevsel rolüne dikkat çekerken öte yandan onu toplumu oluşturan temel unsurlardan biri olarak gördüğünü, dini olmayan veya dini işlevleri yerine getirecek kurumlara sahip olmayan bir toplumun ilerlemesinin veya başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını belirtir (Kuş, 2019: 23; Günay, 2002c: 6).

Dini, Tanrı, kutsal, hakikat, sır, güç, ruh, doğüstü, tecrübe ötesi, hatta hiçlik gibi aşkın bir varlığa işaret eden bir inanç sistemine inanmak olarak tanımlayan yaklaşımlar dinin özsel tanımları olarak kabul edilir (Kurt, 2008a: 76). Örneğin Weber, başlangıçta dinin ne olduğunu ve mahiyetini ortaya koyacak bir din tanımı yapmanın yanlış olacağını düşünüp bu konuda tereddütlü bir tavır sergilese de kendi dönemindeki din bilimcileri gibi (Günay, 2001b: 191) o dönemde din biliminde geçerli olan özsel tanımı kabul etmiştir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008b: 99; Bayer, 2006a: 10; Özay, 2020: 52).

Dini “kişinin Tanrı ile ilişkisi” olarak tanımlamak suretiyle (Kurt, 2008a:78) din olgusuna özsel bir bakış açısıyla yaklaşan Alman din bilimci Wach’a göre de dinin temel amacı sosyalleşmeyi veya sosyal bütünleşmeyi sağlamak değildir. Buna karşın Wach, aşkın bu insani tecrübenin sosyalleştiğini/yaygınlaştığını ve sosyal bütünleşmeyi sağladığını belirterek dinin sosyal sonuçlarının, dinin özünden ayrı olarak incelenmesi gerektiğini ve dinin toplumsal sonuçlarının aslında dinin özü olmaktan çok türevi olduğunu ifade etmektedir (Akyüz & Çapçioğlu, 2008b: 45; Kurt, 2008a:78).

Gustave J. Mensching ve Peter Berger gibi din sosyologlarının da onayladığı ve bütün dinleri içine alacak şekilde kapsamlı bir din tanımlaması yapan Rudolf Otta’ya göre din; “kutsalın tecrübesidir” (Kurt, 2008a: 76). Birçok din bilgini tarafından da kabul gören bu tanım, kutsalı tecrübe etme yetisinin bireyde potansiyel olarak var olduğuna ve bireyin bunu tecrübe etmesinin, varlığının bir gereği başka bir deyişle var olma sebebi olduğuna vurgu yapmaktadır (Akyüz, 2007a: 50).

Sonuç olarak Şu ana kadar bahsettiğimiz sosyolojik din tanımlarının gerçeği yansıtma açısından eksik ya da kusurlu yönlerinin olduğu ve bu noktada sosyologların dinin tanımı konusunda fikir birliği içerisinde olmadıkları görülmektedir. Nitekim özsel tanımlar benimsendiği takdirde dini olanla dini olmayanı ayırt etmek kolaylaŐırken (Akyüz & apioğlu, 2008b: 46) zsel tanıma göre daha sosyolojik olduğu değerlendirilen (Bayer, 2006: 11) işlevsel tanımlar tercih edildiğinde, bireyin din adına yaptığı her Şeyin dinin bir parçası olarak algılanması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır (Köktaş, 1993: 30). Diğer taraftan Taş'ın ifadesiyle, sosyolojide ve dinamik bir bilim dalı olan din sosyolojisinde hakikat arayışında sosyologların farklı görüşlere yönelmesi son derece doğaldır. Daha da önemlisi her iki tanım da bazı teorik temellere dayanmaktadır (Taş, 2002: 53).

Dolayısıyla dinin aşkın doğasının yanı sıra, kendisinde var olan içkin değerler sistemi sayesinde insanların önemli ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle hem bireysel hem de toplumsal bir işlevi yerine getirdiğini ve her iki tanımın da faydalı yönlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan araştırmamızda, bu iki tanımdan birisini diğerine tercih etmek yerine, her iki tanımın birlikte kullanılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.

1.2. Sekülerleşme Kavramı ve Sosyolojik Analizi

Sosyolojinin kurucuları, bir toplum modernleştikçe o toplumda dini anlamda bir gerileme etkisinin olacağı iddiasında fikir birliği içerisindedir. Her ne kadar sosyolojinin sonraki dönemlerinde bir kısım sosyolog, kurucu sosyologlarca ortaya konan dinin bu sosyolojik analizini yeniden gözden geçirme ve düzeltme yoluna gitmiŐ ise de ekseriyetle sosyologlar tarafından genel kabul gören yaklaşım; dinin modern öncesi dönemde, modern döneme göre daha önemli bir konumda olduğu yönündedir. Dinin nemindeki bu gerilemeyi sosyologlar, sekülerleşme olarak isimlendirmişlerdir (Bird, 2019: 17).

Kentler modernliğin yaygınlaştığı mekanlar olduğu için, konumuz olan kentleşme ile birlikte modernleşme ve sanayileşme gibi birbiriyle ilişkili olan kavramların her birinin birlikte ilerlediği göz önüne alındığında sekülerleşme, bu

gelişmelerin sonucunda meydana gelen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bu sürece, küreselleşme, bilgi-iletişim teknolojilerindeki yenilikler ve dijitalleşme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi faktörlerin etkisiyle toplumsal hayatta yeni bir dönemi (Çuhadar, 2021: 69) ifade etmek için kullanılan postmodernizm kavramı da dâhil olmuştur. Bu kapsamda sekülerleşmeyi daha iyi anlamak adına, sekülerleşme sürecini ve değişim aşamalarını ayrı ayrı ele almak gerekmektedir.

1.2.1. Modernlik ve Modernleşme Kavramları

Osmanlı Türkçesi'nde asri ve muasır gibi iki ayrı kelimeye karşılık gelen ve günümüz Türkçesinde çağdaş kelimesinin karşılığı olarak kullanılan modern kelimesinin İngilizce'de karşılığı "contemporary"dir. Bu kavram esasen, toplumlar arasında en gelişmiş olanların sahip olduğu bilimsel-teknolojik gelişmişlik seviyesini ve yine onların temsil ettiği zihniyet dünyasını vurgulamak için kullanılmaktadır (Akyüz & Çapçioğlu, 2008b: 393)

Latince bir kelime olan ve şimdiki zamana ait anlamına gelen "modo" dan türeyen modernite kelimesi ise, geçmişle, gelecek arasında bir tür farklılaşmanın olduğunu ortaya koyan yaklaşım biçiminin genel adıdır (Özay, 2020: 98). Modernlik (Modernite), 18. yüzyıl Aydınlanmasıyla birlikte Batı'da kullanılmaya başlayan bir kavram olmakla birlikte, kökleri Rönesans ve Reforma kadar uzanmaktadır. Bu anlamda modernlik, Batı toplumlarında kapitalizme dayalı endüstriyel devletin gelişimiyle birlikte geleneksel toplum düzeninin yıkılışını, ekonomik ve bürokratik rasyonaliteyi ve sosyal yaşamın farklılaşmasını ifade etmektedir (Sarıbay, 2001: 4).

Modernlik kavramını, "17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan yeni bir toplumsal yaşam tarzı ve örgütlenme biçimi" olarak tanımlayan (Giddens, 2001: 16) İngiliz sosyolog Anthony Giddens'a göre, modernite dört temel unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, meta üretimi, özel sermaye, mülkiyetsiz ücretli emek ve bu özelliklere dayalı bir sınıf sisteminin belirlediği kapitalizm; ikincisi, üretim için cansız güç kaynaklarının ve makinelerin kullanımını gerektiren endüstri; üçüncüsü, insan etkinliklerinin denetimine işaret eden gözetim ve denetim sistemleri;

dördüncüsü, şiddet ve savaş araçlarının endüstrileşmesini kapsayan şiddet araçlarının denetimi yani askeri güçtür (Ritzer & Stepnisky, 2019: 541).

Akgül'e göre modernlik, öne çıkardığı bakış açısı, tanım, kavram ve gerçeklik algısı bakımından insanlık tarihinin alışlagelmiş, yaşanmış bütün deneyimlerini al-aşağı eden ve geçmiş bütün birikimlerine meydan okuyan yeni bir insanlık deneyiminin genel adıdır. Bu yeni insanlık deneyimi, modern akli ve rasyonel bilginin doğrulayıcı yöntemini temel alan modern bilim anlayışıyla, kendinden önceki dönemi, insanın tarihe, doğaya ve topluma egemen olamadığı ve her konuda sürçmeler yaşadığı ilkel veya metafizik bir dönem olarak tanımlamaktadır (Akgül vd., 2012a: 181; Özay, 2020: 106). Bu açıdan modernlik, insanoğlunun doğal ve toplumsal dünyada kontrolü ele geçirmesi anlamına gelmektedir.

Modern dönemde insanoğlunun tarih, toplum ve doğa üzerinde hakimiyet kurarak, bunları kontrol edebileceğini düşünmesinde etkili olan ana etmen, şüphesiz dönemin teknolojik gelişmeleridir. Teknoloji sayesinde özellikle doğa olaylarında, kader olarak algılanan ve insanın baş edemeyip acziyete düştüğü birtakım olgu ve olaylarla bu dönemde baş edilir hale gelinmiştir (Özay, 2020: 98). Nitekim modernleşme teorisi ile bilinen W.W. Rostow, bütün sanayi-öncesi toplumlarını, geleneksel toplum olarak nitelemektedir. Rostow'a göre geleneksel toplumlar, verimlilik düzeyleri düşük, eski tip teknolojileri kullanan tarım toplumları olup, geleneksel inançlara ve süregelen kaderciliğe uygun güçlü aile ve akrabalık ilişkilerine dayalıdır. Buna karşın modern toplumlar, geleneksel engel ve uygulamaların ortadan kalktığı, tarımın yerini sanayinin aldığı ve sanayileşmenin üreten bir güç haline geldiği toplumlardır (Slattery, 2018: 311).

Üzerinde bir mutabakata varılmamakla birlikte birbirinin yerine de kullanılan modernlik ve modernleşme kavramlarından modernleşme ise, daha çok Batı-dışı toplumlarda yaşanan batılılaşma hareketlerine veya Avrupa merkezli bilgi, teknoloji, kültür ve genel anlamda hayat tarzının yeryüzü geneline yayılma sürecine işaret etmektedir. Diğer taraftan modernlik, daha çok Avrupa'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile sanayileşme gibi çeşitli süreçlerin başlattığı çok yönlü yenilenmeye karşılık gelmektedir (Akgül vd., 2012a: 182-183; Kurt, 2009b: 237).

Akgül'ün deyimiyle, çeşitli bilimsel kriterler zırhına bürünerek ele alınmaya çalışılan “değişme” olgusu, Batı-dışı toplumlarda ideolojik bir jargona dönüştürülmekte ve modernleşme olarak algılanmaktadır (Akgül, 1999b: 43). Bu açıdan modernleşme hem bir süreci hem de ideolojik bir yapıyı ifade eder.

Burada ayrıca geleneksel toplumdaki modern topluma evrilmenin, aşamalı bir süreç olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu süreçte zamansal konumlar ve mekânsal ayrıntılar bir toplumdaki diğerine farklılık gösterebilirse de bütün toplumlar aynı aşamalardan geçeceği varsayılmaktadır. Modernliği oluşturan ilkelere göre gerek Batı toplumları gerekse de Batı-dışı toplumlar, modernlik aşamasına doğru evrildikçe, modernliğin biricik ve tekil formu sayesinde gittikçe birbirlerine benzeyeceklerdir. Bununla birlikte modernleşme süreci ilerlemeci bir süreçtir. Bu sebeple modernleşme, yalnız kaçınılmaz değil aynı zamanda arzulanan bir süreçtir (Akgül, 2002c: 55-56).

Modernlik olgusu özü itibariyle somut-görünen olgu ve olaylar dünyasını esas alan bir bakış açısına sahip olduğu için, bunun doğal bir sonucu olarak ilk karşısına aldığı alanlar dini ve metafizik varlık, bilgi ve inançlar olmuştur (Akgül vd., 2012a: 182).

Buraya kadar anlatılan modernlik kavramının dinle arasındaki ilişkinin sosyolojik boyutunu anlamak adına bu iki olgu arasında kurulan ilişkiye baktığımızda; dine karşı verdiği mücadele ile kendisini tanımlayan ve modernlikten ilham alan dönemin pozitivist düşüncesinin etkisiyle kurucu sosyologların, dinin modern dönemde ortadan kalkacağı tezini savunduğunu görmekteyiz (Özay, 2020: 10). Bu noktada din sosyolojisi literatüründe, modernleşme ve sekülerleşme arasında yakın bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin karmaşık bir görünüm sergilediği kabul edilir. Nitekim son dönemlerde sekülerleşme tezine yönelttiği eleştirilerle bilinen Peter L. Berger, modernleşme ile sekülerleşme arasındaki ilişkiye işaret ederken, bu ilişkinin tarihsel açıdan Aydınlanmaya kadar uzandığı görüşündedir. Berger'e göre modernleşmeyle birlikte din hem toplumsal düzeyde hem de bireysel bilinç düzeyinde gerileyecektir. Berger'e benzer bir yaklaşım sergileyen Kirman da modernleşme sürecinde kentleşme ve eğitim imkanlarının yaygınlaşmasının kaçınılmaz olarak dini yaşamda zayıflamaya yol açacağı düşüncesindedir (Kirman, 2005a: 17-18).

Konuyla ilgili olarak Bryan Wilson, modern dönemde sanayileşmeyle birlikte toplumların daha rasyonel, uzmanlaşmış ve bürokratik yapılara dönüşmeleri sebebiyle geleneksel değer, inanç ve pratiklerde bir gevşeme yaşandığını ve dinin modern toplumda öneminin azaldığını belirtir. Wilson'a göre modern sanayi toplumları hayatın anlamını açıklamak için dine ihtiyaç duymazlar. Dolayısıyla Tanrı ve kilise artık toplumun temel değeri ve merkez unsuru olmaktan çıkmıştır. Toplumda dinin yerini bilimin mantığı, rasyonalite ve bürokrasi almıştır. Geleneksel düşünme biçimleri, modern sosyal problemlerin çözümüne yardımcı olamadığı gibi aksine engelleyici bir unsur haline dönüşmüştür (Slattery, 2018: 302).

Bununla birlikte din-modernite ilişkisi çerçevesinde modernitenin dine ait alanlarda reaksiyon göstererek kendisine yer açma çabası, bu iki kavramın bir arada bulunup bulunmayacağı tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Bu tartışmaların altında yatan temel sebep, modernizmin getirdiği din anlayışının insanları tatmin etmemesi ve yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen bütün toplumlarda dinin varlığının devam etmesidir (Özay, 2020: 107). Çünkü din, insan ve toplum hayatının vazgeçilmez bir inanç kaynağı ve değer sistemini temsil etmektedir (Akgül, 2002c:25).

Konuyla ilgili olarak Erol Güngör de dinin geçmişinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve geleceğinin de insanlık tarihi kadar uzun ömürlü olacağını söylemektedir. Güngör'e göre, Aydınlanmacı-pozitivist bazı aydınların iddia ettikleri gibi insanların gelecekte inançlarını terk etmeleri için hiçbir neden bulunmamaktadır. (Güngör, 1987: 175-176). Fakat bu bağlamda söz konusu dinin, geleneksel toplumdaki konumundan farklı olacağını da unutmamak gerekir (Özay, 2020: 107).

Nitekim modern dönemde dini hayata dair yapılan sosyolojik çalışmalarda, cami, kilise gibi mabetlere gitme, cemaatle ayin ve ibadetlere katılma oranlarında düşüşler görülmektedir. Diğer taraftan yapılan araştırmalar, insanların dini yaşamlarını modern dönemde oluşan şartlara göre uyarladıklarını göstermiştir. Bir başka ifadeyle, toplumsal dindarlığın yerini, bireysel dindarlık almış; birinci durum nicel sekülerleşme olarak nitelenirken, ikinci durum nitel sekülerleşme olarak isimlendirilmiştir. (Kirman, 2005a: 24). Bu açıdan nicel anlamda bir gerileme sürecine giren dini hayat, nitel anlamda varlığını sürdürmektedir.

1.2.2. Postmodernlik Kavramı

Sekülerleşme sürecinin değişim aşamalarından biri olan “Postmodern” terimi çeşitli disiplinler açısından büyük bir yankı uyandırmakla birlikte söz konusu terimin ne anlama geldiğiyle ilgili olarak çok büyük belirsizlikler ve anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Konuyu bu açıdan ele alan sosyologlar, postmodernlik, postmodernite ve postmodernizm kavramlarını anlaşılabilirlik açısından genellikle ayrı ayrı tanımlarlar. Bu anlamda postmodernlik, genellikle, modern toplumu izlediği düşünülen tarihsel bir döneme işaret etmekte kullanılırken; postmodernite, küreselleşme, sınıf temelli politikaların gerilemesi veya çevresel politikaların yükselmesi gibi belirli yapısal değişimleri; postmodernizm, moderniteden kesin olarak kopmamakla birlikte ona belirli bir mesafeden radikal bir iç eleştiri veya onunla hesaplaşmayı ifade eder (Bird, 2019: 20; Kurt, 2019b: 268; Ritzer & Stepnisky, 2019: 657; Slattery, 2018: 447).

II. Dünya savaşı sonralarına kadar 19. yüzyılın egemen sosyolojik yaklaşımları geçerli kabul edilirken 1959 yılına gelindiğinde C. Wright Mills, Aydınlanma'nın ve modern çağın değer yargılarıyla uyumlu bilimsel rasyonelliğine ve onun politik özgürlüğüne meydan okuyan postmodern bir çağa girilmekte olduğunu söylemekteydi (Akgül vd., 2012a: 204). 1971 yılına gelindiğinde; Fransız yazarlardan Michel Foucault ve 1979 yılında Jean François Lyotard, benzer şekilde modern toplumların postmodern bir evreye girdiklerini iddia etmişlerdir (İçli, 2011: 155). Postmodernite olarak adlandırılan sürecin, küreselleşmenin siyasal ve kültürel etkileriyle birlikte felsefeden dine, sanattan sosyal bilimlere kadar her alanda yarattığı dönüşümler, postmodern bir toplumsal teorinin ve postmodernizm ideolojisinin doğuşunu beraberinde getirmiştir. Postmodernite veya postmodernizm; evrensellik, demokrasi, çoğulculuk, hümanizm, laiklik gibi büyük anlatıların iflasına işaret eden bir olgudur (Bölükbaşı, 2012: 38). Büyük anlatı ve meta anlatı fikrinin reddi deyince ilk akla gelen isim ise önemli postmodernistlerden biri olan Jean François Lyotard'dır (Ritzer & Stepnisky, 2019: 658).

Konuyla ilgili Aktay, postmodernizm süreciyle birlikte, insanı âdeta tanırlaştırıran ve bütün hakikatlerin tek ölçüsü haline getiren modernizmin hümanist

anlayışının insanoğlunda uyandırdığı kesinlik duygusunun problemlili olduğunu anlamaya her zamankinden daha yakın olgumuzu söylemektedir (Aktay, 2015: 5). Bu vb. örneklerde olduğu gibi sosyal bilimler postmodernizmin yerini, temel unsurlarını, merkezi konumunu ve kurucu öncüllerini tartışmaktadır.

Bu bağlamda postmodernizmin insan ve sosyal bilimlerde ortaya çıkışı, yeni bir akademik paradigmadan daha fazla etki yaratmış; yaşadıklarımızı ve etrafımızdaki dünyayı nasıl açıkladığımız konusunda geniş çaplı düşünen ve farklı bir kültürel hareket tarzı ortaya çıkmıştır. Esasen postmodernizm, toplum bilimini oluşturan nedenin özüne nüfuz ederek onu radikal bir şekilde tasfiye etmeye çalışmaktadır. Çünkü 19. yüzyılın toplumsal gerçeklik algısı ve tasavvuru, 20. ve 21. yüzyıllarda tamamen farklı bir görünüm kazanmıştır (Akgül vd., 2012a: 205).

20. yüzyılda yaşanan I. ve II. Dünya Savaşları, Nazizmin yükselişi, toplama kampları, soykırım, dünya genelinde görülen ağır ekonomik bunalımlar, zengin ve fakir arasındaki uçurumun daha da artması, Hiroşima'ya atılan atom bombası, Vietnam, Kamboçya ve Körfez Savaşı gibi gelişmeler göz önüne alındığında, Akgül'ün ifadesiyle, modernliğin sicilinin pek parlak olmadığı görülmüştür (Akgül vd., 2012a: 206). 21. yüzyıla gelindiğinde Suriye'de yaşanan iç savaş, Covid-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna savaşı ve dünya genelinde görülen ekonomik kriz örneklerinde olduğu gibi küresel düzeyde riskler artmakta ve benzer durumlar yaşanmaya devam etmektedir.

Bu bakımdan postmodernizm, bilgi ve bilimin evrensellik ve nesnellik iddiasındaki misyonunun başarısızlığı, modernizmin özü olan kentsel yaşamın yozlaşması, soyut modern özne fikrinin çöküşü gibi farklı süreçleri içermektedir (Bölükbaşı, 2012: 38).

Nitekim postmodernistler, günümüzün geçmişten, modernin ise modern öncesinden üstün olduğu tezini sorgulayarak Avrupa merkezli yaklaşımı ve evrimci bakış açılarını reddederler. Onlara göre her türlü bilgi değerli olabileceği için geleneksel, kutsal, tikel ve irrasyonel olana yeni bir önem atfedilmektedir. Modern bilimsel yöntemin dışladığı bilgi kaynakları olan duygu, coşku, sezgi, tefekkür,

spekülyasyon, kişisel deneyim, metafizik, gelenek, kozmoloji, büyü, mit, dini ve mistik deneyimler yeni ve farklı bir anlam ve önem kazanmaktadır (Akgül vd., 2012a: 207).

Konuyu postmodernizmin bakış açısından değerlendirirsek; bugün gelinen noktada Kurt'un ifadesiyle, bir "kavşak noktasında" olduğumuz söylenebilir ve kavşaklar genel olarak insanlara farklı alternatifler sunarlar. Dolayısıyla postmodern söylemin câzibesini, modernizmin içerdiği zorunlu ve tek yönlü düşünme yaklaşımını yıkararak, yolların çeşitlenebileceğini bizlere göstermesinden kaynaklanmaktadır (Kurt, 2019b: 267).

Postmodernizmin temel paradigması, mutlak gerçeğin olmadığı anlayışına dayanır (Kurt, 2019b: 267). Bu açıdan postmodernizm; siyasi, dinsel, toplumsal, küresel nitelikli ve her şeyi kapsayıcı dünya görüşlerine meydan okur. Klasik toplum bilim kuramlarını reddeder. Buna bağlı olarak, 19. yüzyılda en çok konuşulan, tartışılan ve en çok kullanılan Marksizm, Hıristiyanlık, Faşizm, Stalinizm, liberal demokrasi, laiklik, hümanizm, feminizm, İslam ve modern bilim gibi kavramlar aynı dereceye indirgenerek bunlara kuşkuyla yaklaşılır (Akgül vd., 2012a: 206; Slattey, 2018: 450-51). Postmodernizmle birlikte din merkezli okumalar dâhil bütün meta-üst anlatılar eleştirel bir gözle ele alınır hale gelmiş (Kurt, 2019b: 270) ve büyük anlatıların çöküşü, küreselleşmenin modern toplumlar üzerindeki etkisiyle tamamlanmıştır (Bird, 2019: 206).

Dinsel mesajları basit masallar haline indirgeyen ve gündelik yaşamı kültürel farklılaşma suretiyle yok etmekle tehdit eden postmodernizm anlayışında bütün dinlerin sorunlu olacağı göz önüne alındığında; postmodernizm sürecinin birçok açıdan bir sekülerleşme süreci olduğu unutulmamalıdır (Kurt 2019b: 270). Bir diğer ifadeyle, aklın ve bilimin önem kazandığı, Weber'in deyişiyle büyü'nün bozulduğu seküler dönem geride kalmış olsa bile modern ve seküler hayatın kazanımları terk edilmemiş; birey ve bireyin dünyası değer haline gelirken yaşanan bu toplumsal gerçekliği nitelemek amacıyla din sosyolojisi literatüründe post-seküler kavramı kullanılır hale gelmiştir (Kirman & Sarı vd., 2019b: 200).

Postmodernizm, modernite paradigmasının dinin geleceğine ilişkin yazdığı tükenme senaryolarının yerine yeni gelecek senaryoları üretmiştir. Bu senaryolardan bazıları postmodern dünyada dinin yeni bir canlanma ve tebliğ dönemi yaşayacağını öngörürken; bazı senaryolarda, postmodern dünyanın çoğulculuğu içinde dinin “herhangi bir şey” olarak metâlaştırılmasından bahsedilmektedir (Bölükbaşı, 2012: 39).

Din alanının ticari meta haline gelmesinden bahseden senaryolarda, İslam’ın hilal şeklindeki ayı veya Hıristiyanların hac işareti gibi dini simgelerin tüketim kültürü açısından değerlendirilmesi; bu tür işaret ve sembollerin, örneğin kuyumculuk sektöründe tüketicilerin süs eşyası veya takı malzemesi olarak kullanımlarına uygun şekilde yorumlanması (Bırd, 2019: 207) yine gösteriş ya da statü elde etmek için umre turlarına katılımların artması, iftar sofralarında dini motiflerle bezenmiş yabancı içecek firmalarının reklamlarının yer alması, alışveriş merkezlerinin âdeta seküler mabetlere dönüşmesi (Kurt, 2019b: 270) gibi gelişmeler örnek gösterilerek küreselleşmenin dinler için bir meta haline gelme süreci olduğu iddia edilmektedir.

Dinin postmodern dünyada yeni bir ihya ve tebliğ dönemi yaşayacağından bahseden ve paradoksal olarak, postmodernizm dünyayı yeniden büyüğe hale getirmek için dini dönüşlere imkân tanıyan senaryolarda örneğin Daniell Bell, F, Jameson gibi postmodernist düşünürler dini, modernliğin kırılma hale getirdiği toplumsal gerçekliği onarmanın çaresi olarak görmektedir (Kurt, 2019b: 271). Modernizmin dini dışlayan anlayışına karşın, geçmişle, gelenekle ve kutsalla olan bağları yeniden kurmaya dayalı bu yaklaşım biçimi Müslüman entellektüeller tarafından da anlamlı bulunmaktadır. (Perşembe, 2002: 15).

İlerleyen başlıklar altında değineceğimiz üzere, özellikle eklektik paradigmayı savunan son dönem din sosyologları da klasik sekülerleşme paradigmasının ve yeni paradigmanın eleştirisini yaparak, dinin günümüz toplumlarında bireysel dindarlık ekseninde ve yeni formlar altında devamlılık gösterdiğini savunmaktadır. (Bölükbaşı, 2012: 37). Anlaşılan odur ki; post-seküler toplumda din ve maneviyat alanında büyük bir değişim ve dönüşümler yaşanmış, dindarlıklar geleneksel din anlayışlarından farklı olarak kişiye özel bireyselleşmiş bir forma bürünmüştür (Kirman & Sarı vd., 2019b: 201).

Bu anlamda sekülerlik ile modernlik; post-sekülerlik ile post-modernlik arasında yakın bir ilişkiden söz edilmektedir. Postmodern durumun modernitenin devamı, ötesi veyahut bitimi ya da farklı bir evresi olup olmadığına ilişkin tartışmalar, sekülerlik- post-sekülerlik ekseninde de aynı şekilde devam etmektedir. Bununla birlikte söz konusu kavramlarla ilgili bazı nitelermeler yapılmış; sekülerlik: “büyük kopuş”, post-sekülerlik: “büyük karmaşa” olarak nitelendirilmiştir (Kirman & Sarı vd., 2019b: 202).

Neticede postmodernizm, modernitenin tahrip ettiği çoğulculuk, farklılık, yerel öyküler, tarihler ve kimliklerden yana bir tercihi ifade eder. Her şeye rağmen bu söylem de iç tutarsızlık, belirsizlik ve yaygın göreceleştirme eğiliminden dolayı sorunlu kabul edilmektedir (Kurt, 2019b:271).

1.2.3. Sekülerleşme Kavramı

Sekülerleşme kavramı İngilizce ‘den dilimize geçmiş bir kavram olup (Kirman, 2005a: 51) kökleri, Orta çağ Latincesinde kullanılan çağ, nesil, asır, devir ve dünya anlamlarına gelen “saeculum” kelimesine kadar uzanmaktadır (Akyüz & Çapçioğlu 2008b: 397; Kurt, 2019b: 250; Özay, 2020: 122). Antik Roma’da ve erken dönem Hıristiyanlıkta bu kelime uzun zaman dilimi, çağ ya da yüzyıl anlamlarında kullanılmıştır. Bu kullanım şekli günümüz Latin dillerindeki İtalyanca (secolo), İspanyolca (siglo), Katalanca (segle), Portekizce (século) ve Fransızca (siècle) kelimelerinin kullanımıyla aynı özelliktedir (Ertit, 2019a: 99).

Daha sonra bu kelimedenden dünyaya ait/dünyevi anlamında “saecularis” kelimesi türetilmiş, bu kelime Fransızca’ya “seculaire”, İngilizce’ye “secular” şeklinde geçmiştir (Akyüz & Çapçioğlu 2008b: 397). Söz konusu kelime dünyaya ve dünyevi şeylere ait olma dışında, kilise-din ilişkilerinden uzaklaşma anlamında da kullanılmaktadır (Özay, 2020: 122).

“Secular” kelimesinden türetilen ve dilimizde de birbirine karıştırılan bazı kavramlar vardır. Bunlardan sekülerleşme, toplumsal yapının dinin kontrolünden ve metafizik yönelimlerinden sıyrıldığı bir anlamda geri döndürülmesi mümkün olmayan sosyal bir süreci tanımlamakta iken; “sekülerizm”, tıpkı yeni bir din gibi işlev gören

yeni bir dünya görüşü veya topluma dikte ettirilen ve toplumu doğal seyrinin dışında zorla değiştirmeyi hedefleyen yeni bir ideolojinin adı; “sekülerlik” ise söz konusu duruma verilen isimdir (Özay, 2020: 125).

Sekülerleşme kelimesinin ilk olarak, 1644-1648 yılları arasında Katolikler ve Protestanlar arasında uzun yıllar süren din savaşlarının sonunda imzalanan “Westfalya” antlaşması metinlerinde, manastır mülkü olarak kullanılan malların seküler kullanıma geçmesi yani laik siyasi otoritenin mülkü olması anlamında kullanıldığını görmekteyiz (Wilson vd., 2021: 9). Daha sonraki dönemlerde kavram kişilerin, işlevlerin, anlamların vb. olguların geleneksel ve dini alandaki kullanımından seküler alandaki kullanıma geçmesi anlamında kullanılmıştır (Özay, 2020: 122).

Sekülerleşme kuramının savunucularından olan Wilson sekülerleşmeyi, “dini düşünce ve sembollerin, dini pratiklerin, kurumların ve bilincin önemini yitirmesi” (Slattery, 2018: 302; Darende vd., 2019: 51) Berger ise son dönemlerde gerilemekte olan bir süreç olarak gördüğü sekülerleşme kavramını “toplum ve kültür alanlarının dini sembollerin egemenliğinden çıkarılma süreci” şeklinde tanımlamaktadır (Berger, 2005: 166).

Akgül sekülerleşmeyi, “çeşitli tarihsel, toplumsal ve düşünsel süreçlerin eşliğinde başlangıçta Avrupa’da deneyimlenen, ancak modernleşme sürecinin etkisiyle yeryüzü ekseninde yaygınlık gösteren bir kutsaldan kopuş durumu” (Akgül vd., 2012a: 195) Ertit, “doğaüstü alanın yani dinin, dini yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğaüstü öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeyde prestijinin ve bunların günlük yaşamı şekillendirme gücünün belirli bir süre içinde azalması” olarak anlamaktadır. (Ertit, 2019a: 47). Davison’a göre, sekülerleşme kavramının temel problemi, toplumun işleyişinde dinin rolü ile olan ilişkisidir (Davison, 2002: 146).

Türkçe’de sekülerleşmenin karşılığı olarak “dünyevileşme”, sekülerin karşılığı olarak “dünyevi” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavramların, belli sosyal ve kültürel çevrelerde ortaya çıktıkları dikkate alındığında, karşılık olarak kullanıldıkları kelimeleri anlam bütünlüğünü açısından tam olarak ifade edemedikleri görülmektedir. Diğer taraftan sekülerleşmeye İslam’ın değer dünyası açısından baktığını iddia eden

bazı araştırmacılar, onu sapkınlık veya gaflet olarak tanımlamaktadır. Bu tür değerlendirmelerin meseleyi inanç ekseninde ele alan teolojik yaklaşımlar olduğunu ifade eden Kirman, söz konusu kavramların detaylı sosyolojik analizlerle ele alınmasının daha bilimsel bir yaklaşım tarzı olacağı düşüncesindedir (Kirman, 2005a: 52).

Yine Türkçe’de sekülerleşme kavramı ile laiklik ve laikleşme kavramlarının karıştırılarak birbirlerinin yerine kullanıldığı gözlenmektedir. Oysa laiklik, devlet işleri olduğunda dinin referans noktası olarak kabul edilmemesi, devletin dine karşı nötrleşmesidir diyen Ertit, bu iki kavram arasındaki farkı şu şekilde izah etmektedir: “içerisinde dinin de yer aldığı doğüstü alanın toplumsal prestijinin ve gücünün azalması anlamına gelen sekülerleşme kavramına karşın laiklik, doğüstü alan ile devlet arasındaki ilişkiye dair siyasî bir ilke ve projedir. Kısaca, sekülerleşme birey ve toplumla; laiklik devletle ilgili kavramlardır” (Ertit, 2019a: 80).

Laiklik ve sekülerleşme arasındaki farka işaret eden sosyolog Niyazi Berkes, de anlam ve köken itibarıyla sekülerleşmeye daha yakın olduğu düşüncesiyle bu kavramın yerine “çağdaşlaşma” kelimesini kullanmaktadır. Ancak çağdaşlaşma kelimesi sekülerleşme kavramının sadece zaman çağrışımına karşılık gelmektedir (Kirman, 2005a: 53).

Genel olarak sekülerleşmeyi tanımlama çabalarında; mitolojiden uzaklaşma, dinin ve kilisenin siyasal güç alanlarından elini çekmesi, dini yapıların ruhban sınıfından arındırılması (Özay, 2020: 124) dinin gerilemesi, toplumun dinden uzaklaşması, dini inanç ve kurumların dönüşmesi, dünyanın kutsalını yitirmesi (Akyüz & Çapçioğlu 2008b: 399) rasyonelleşme, bireyselleşme, kilisesizleşme, Aydınlanma miti, dünyanın kutsallıktan arındırılması (Kirman, 2005a: 54) kısaca yaşama dair alınacak kararlarda dinin bir referans olmaması (Özay, 2020: 124) bağlamlarına yer verildiği görülmektedir.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, sekülerleşme kavramının tanımı noktasında farklılıkların bulunduğunu ve bu farklılığın oluşmasında, tarihi, siyasi ve konjonktürel gelişmelerle birlikte, kavramla ilgili tanım yapan kişilerin dinin ne

olduğuna ilişkin yaklaşımlarının ve dünya görüşlerinin son derece etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kavramın farklı tanımları yapıyor olsa da bu tanımlardaki ortak görüş; kentleşme, sanayileşme, rasyonelleşme süreçlerinin, bilimsel-teknolojik ilerlemelerin ve düşüncenin gelişimine bağlı olarak dinin modern toplumlar üzerindeki etkisinin azalacağı yönündedir.

1.3. Sekülerleşme Kavramına İlişkin Farklı Paradigmalar

Sekülerleşme teorilerinin ortaya çıkışı nispeten yeni bir tarihsel geçmişe sahiptir. Sekülerleşmenin bazı yönleri modern öncesi dönemlere dayansa da dini yaşam ile toplumsal alan arasındaki gerilimlerin tarihi çok eski değildir ve bu etkileşim modern ve postmodern süreçlerde daha da görünür hale gelmiştir (Çelik, 2017d: 217-218).

Batı toplumlarında özellikle Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan bilimsel-teknolojik gelişmeler, kırsaldan büyük yerleşim alanlarına çeşitli sebeplerle yapılan göçlerin neticesinde ortaya çıkan kentleşme olgusu, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, rasyonel aklın değer kazanması, demokratikleşme ve küreselleşme gibi etmenler modern toplumun oluşumunu kaçınılmaz kılmıştır. Birçok toplumsal değişimin yaşanmasına neden olan modernleşme sürecinde din, bu dönüşümlerden etkilenen alanların başında yer almaktadır (Darende vd., 2019: 50; Bayer vd., 2021b: 155).

Tüm dinlerdeki aşınmaları ifade etmesi nedeniyle evrensel bir kavram olan (Aydınalp vd., 2019: 153) ve geleneksel toplumların çöküşü ile ortaya çıkan sekülerleşme kavramının; tanımı, nitelikleri, deneyip deneyimlenmediği mahiyeti ve meşrutiyeti ile ilgili olarak din sosyolojisinin kurucusu kabul edilen Max Weber'den son dönem din sosyolojisi çalışmalarının önde gelen isimlerinden olan Bryn Wilson'a (Darende vd., 2019: 50; Özay, 2020:143) Rodney Stark'tan Mark Chaves'e kadar pek çok isim, sekülerleşme kavramına ilişkin olarak farklı görüşler ileri sürmüştür. Dolayısıyla sosyologlar, söz konusu kavramla ilgili olarak bir fikir birliği içerisinde değildir.

Esasen yaşanan tüm bu tartışmaların sekülerleşme kavramına yüklenen farklı anlamlardan kaynaklandığı bir gerçektir. Örneğin sekülerleşme tezini savunanlar sekülerleşmeyi; modern toplumun, geleneksel ve rasyonel olmayan inançların esaretinden kurtulması şeklinde tanımlarken; karşıt görüşte olanlar, modern toplumda dini çöküşünün insanlığın başına gelebilecek en büyük felaket olduğunu düşünmektedir. Tartışmanın bir diğer sebebi de Orta Çağ'da Batı toplumlarının dindarlık düzeyleriyle ilgili olarak yapılan yorumlardır. Bu yorumlarda bazı sosyal bilimciler, Orta Çağ'ı, halkın dini inanç, ibadet ve törenlere büyük rağbet gösterdiği bir dönem olarak nitelerken bazıları böyle bir çağ ya da dönemin hiç yaşanmadığı tezini savunmaktadır (Akyüz & Çapçioğlu, 2008b: 401; Bayer vd., 2021b: 155).

Bu anlamda sosyologların konuya farklı şekillerdeki yaklaşımları sekülerleşme tartışmaları adı verilen özel bir tartışma alanının doğmasına yol açmış; modernleşme-din ilişkisine dair üretilen bu bilgiler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sekülerleşme teorileri olarak sosyoloji literatüründeki yerini almıştır. Dobbelaere'nin ifadesiyle, sekülerleşme teorilerinin ortaya çıkışı 1960'ların sonundan önce değildir. O'na göre bunların en göze çarpanları Durkheim'in (farklılaşma), Weber'in (akılcılaştırma) ve Tönnies'in (Gemeinschaft-Gesellschaft) geliştirdikleri teorilerden yola çıkan Berger, Luckmann ve Wilson'a aittir (Dobbelaere vd., 2012: 11; Şahin vd., 2019: 72).

Son dönemde dünyanın ve sosyokültürel yaşamın değişmesine bağlı olarak dini inanç, anlayış, uygulama ve organizasyonlarda ortaya çıkan yeni görüş ve yorumlar, sekülerleşme tartışmalarını yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bağlamda sosyolojide özellikle 1970'lerden sonra modernite krizini tartışan ve sekülerleşmeye yönelik teorik bir hareket ortaya çıkmıştır (Çelik, 2017d: 218).

Nitekim günümüzde din sosyolojisinin temel tartışma alanlarından biri olan sekülerleşme tartışmaları; eski paradigma, yeni paradigma ve eklektik paradigma olmak üzere üç farklı paradigma üzerinden devam etmek etmektedir.

1.3.1. Eski Paradigma (Modern Toplumda Dinin Gerilemesi)

Eski paradigma ya da diğer adıyla klasik sekülerleşme teorisi olarak bilinen bu teori, dinin gerileyişini işlev ve anlam kaybı temelinde açıklamaktadır. Klasik

sekülerleşme teorisine göre, modernite ile din büyük bir yenilgiye uğramış; tüm tezahürleriyle sosyal hayattan hızlıca ve ağır yara alarak çekilmiştir. Bunun bir sonucu olarak modern yapıların etki ve hakimiyetini genişletmesi karşısında din, sosyal hayatı meşrulaştırma yetisini kaybetmiş ve toplum hızla sekülerleşmiştir (Şahin vd., 2019: 72). Bu paradigmayı savunanlar arasında Bryan Wilson, Roy Wallis, Steve Bruce ve Karel Dobbelaere yer almaktadır (Akyüz & Çapçioğlu, 2008: 401; Darende vd. 2019: 55; Dereli, 2012: 185).

Kurucu sosyologlar sekülerleşmeyi daha çok din tanımları çerçevesinde ele aldığından (Özay, 2020: 136) Dobbelaere'ya göre sosyolojinin kurucu babalarının çalışmalarında sekülerleşme kavramı olarak ya hiç kullanılmamış ya da çok az kullanılmıştır (Dobbelaere, vd., 2012: 11). Buna karşın klasik sekülerleşme teorisinin kökleri 19. yüzyıl başlarına Saint Simon ve Auguste Comte'un yazılarına kadar götürülebilir. Detaylarda biraz farklılıklar olmakla birlikte her ikisinin de analizleri; insanlık tarihinin, geleneksel dinin gücünün ve kabul edilebilirliğinin devletin ve bilimin gelişen etkisiyle kademeli ve geri döndürülemez biçimde zayıflatıldığı bir evreden geçtiği; bu açıdan din ve modernitenin birbiriyle bağdaşamayacağı şeklindedir. Bu bakış açısı daha sonra Marx, Durkheim ve Weber gibi sosyolojinin kurucu babalarının yazılarına da yansımıştır (Gorski vd., 2021: 121).

Bu çerçevede klasik sekülerleşme teorisini daha iyi anlamak adına kurucu sosyologların sekülerleşme yaklaşımlarına burada kısaca değinilecektir.

Batı toplumlarında dinin normatif gücü tartışmalı hale gelince, dini olgular ilahiyat alanından bağımsız olarak incelenmeye başlanmış ve bu görevi empirik bilimler üstlenmiştir. Bu anlamda Auguste Comte, sosyolojik anlamda din kavramından bahseden ilk düşünürdür. (Akyüz & Çapçioğlu, 2008b: 35).

Sosyoloji Bilimi' nin isim babası olan Auguste Comte (1798-1857)'un insan düşüncesinin gelişimini evrimci bir yaklaşımla ele aldığı *meşhur üç hal yasaının* birinci aşaması olan ve 1300'den önceki dünyayı karakterize eden "teolojik evrede" insana göre biçimlendirilen doğa üstü güçlerin ve dinsel figürlerin her şeyin kökeninde olduğu kabul edildiğinden bütün doğal fenomenler ve toplumsal olaylar doğaüstü

güçlere ve ilahlara göre açıklanır. Fiziksel dünya ve toplum Tanrı tarafından yaratılmış olarak algılanırken; Hristiyanlığın kadir-i mutlak Tanrı anlayışında zirveye ulaşır. İkinci aşama olan ve 1300 ile 1800 yılları arasındaki dünyayı karakterize eden “metafizik evrede” kişiselleşmiş Tanrılardan ziyade “doğa” gibi soyut güçlerin neredeyse her şeyi açıkladığına dair bir inanç vardır. Son olarak 1800’de dünya üçüncü aşama olan, bilime inancın karakterize ettiği, düşünce ve açıklamaların spekülasyonlara veya soyut felsefeye değil, bilime ve deneye dayandırıldığı “pozitif aşamaya” geçmiştir. Bu aşamada akıl ve bilim doğaya ve topluma egemen olurken dine de ihtiyaç kalmayacaktır. (Bayer vd., 2021b: 157; Ritzer & Stepnisky, 2019: 18; Slattery, 2018: 72-73).

Comte, modernleşme süreçleriyle birlikte insanlık tarihi boyunca dinin egemen olduğu toplumsal düzenin zamanla ortadan kalkarak yerini bilime bırakacağı düşüncesinden hareketle pozitif evrede insanlığın pozitif bir dine inanması gerektiği fikrini savunmuştur. “İnsanlık dini” adını verdiği bu yeni din anlayışında, insanların bir yandan yüzlerini kutsaldan yeryüzüne, insana ve topluma yönelterek topluma kutsallık atfetmeleri diğer yandan insanların kutsal kabul ettikleri topluma karşı vazifelerini yerine getirmek için özgeci bir yaklaşımla donanmaları Comte’a göre sekülerleşme yolunda atılan önemli bir adımdır (Özay, 2020: 137).

Din hakkında Comte gibi rasyonel bir yaklaşım tarzı sergileyen Emile Durkheim (1858-1917)’e göre toplum, belirli şeyleri kutsal, belirli şeyleri kutsal dışı olarak tanımlamaktadır. Durkheim’e göre, kutsal (sacred) inançlar ve ayinler bütününden oluşur. Saygıya layık ve tapınma gerektirir. Kutsal-dışı (profan) ise saygıya layık olmayan sıradan ve olağan zamanlı süreçlere karşılık olarak gelmektedir. Durkheim açısından toplumdaki bütün kurumlar insanların ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir. Din, bütün toplumlardaki işlevsel karakteriyle bu kurumlardan bir tanesidir (Bayer vd., 2021b: 158; Ritzer & Stepnisky, 2019: 20).

Diğer taraftan Durkheim, toplumun temel yapı taşlarından birisi olarak gördüğü dinin kökenini, modern toplumun karmaşıklığında değil, ilkel toplumun görece basitliğinde bulabileceğine inanmaktaydı. Bu anlamda özel olarak araştırdığı örnekte klanı, bitkiler ve hayvanlar gibi şeyleri ilahlaştıran totemizmin kaynağı olarak

tanımladı. Dolayısıyla o, hiçbir dinin yanlışlığını kabul etmemesine rağmen; din ya da ilahiyat alanının biçimi değiştirilmiş ve sembolik bir dille ifade edilmiş toplumdan başka bir şey olmadığını, din anlayışlarının toplumun karakterlerini simgelediğini, birbirine yakın, birlikte yaşayan insanların tanrısal olanı yaratma yeteneğine sahip olduklarını; bu yüzden toplumun aynı zamanda inançların ortaya çıkmasında yardımcı bir unsur olduğunu savunmaktaydı (Akyüz & Çapçuoğlu, 2008: 87; Dereli, 2012: 27).

Dinin doğaüstü ve kutsal ile bağıını kopararak din-toplum ilişkilerine tarihsel materyalist bir açıdan yaklaşan Karl Marx (1818-1883) materyalist tarih anlayışıyla, insanların hukuksal, siyasal, felsefi ve dini görüşlerinin ekonomik yaşam şartları tarafından belirlendiğini iddia etmiştir (Slattery, 2018: 103-105; Özay, 2020: 139). Çatışmacı kuramın öncülerinden olan Marx'a göre, toplumda proleterya ve burjuva arasındaki çatışmanın ana nedeni, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir (İçli, 2011: 173). Bu açıdan din, üretim gücünü elinde bulunduran burjuva sınıfının meşruiyetini sağlayan bir araç görevi üstlenmektedir (Bayer vd., 2021b: 157).

Konuyla ilgili olarak Marx'ın ünlü yabancılaşma teorisi, Hegel'in yoğun etkisi altındayken yazdığı ilk eserinde karşımıza çıkan bir teoridir. Marx bu konudaki ilhamını Ludwig Feuerbach'tan almıştır. Feuerbach'a göre, "Tanrı insanı değil insanlar Tanrı'yı yaratmıştır." Bu nedenle insanlar, kendileri olarak gördükleri şey ile aslında kendilerinin dışa yansımaları olan fakat dışsal bir güçmüş gibi algıladıkları şey arasında bölünmüşler ve sonuçta kendilerine yabancılaşmışlardır" (Skırbekk & Gılje, 2017: 413). Feuerbach gibi dinin bir insan eseri olduğunu savunan Marx'ta dine karşı eleştirisini şu şekilde temellendirmektedir: "Din, henüz kendini bulamamış veya kaybetmiş bir insanın kendine olan saygısı ve benlik duygusudur. Din, bu dünyanın genel teorisi, ansiklopedik özeti, popüler biçimdeki mantığı, ahlaki yaptırımı, resmi tamamlayıcısı, evrensel tesellisi ve meşruiyetinin temelidir. Dini sefalet hem gerçek sefaletin ifadesi hem de gerçek sefaletle karşı protestodur. Din, baskı altındaki yaratığın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhu, halkın afyonudur" (Marx & Engels, 2000, 86-87).

Sekülerleşme kavramını din sosyolojisi literatürüne kazandıran ve dünyanın büyüden arınması şeklindeki görüşü Friedrich Schillerden esinlenerek kullanan

(Akyüz & Çapçioğlu 2008b: 397; Kirman, 2005a: 53) Max Weber (1864-1920) ise kapitalizmin ortaya çıkışında büyük bir rol oynadığını iddia ettiği rasyonel düşüncenin gelişim sürecinde dindeki rasyonelleşmeyi, dünyanın büyü ve gizemden arınması, temizlenmesi, bir kurtuluş aracı olarak rasyonelliğın artışına bağılı olarak büyüünün dışarıda bırakılması şeklinde tanımlamıştır (Weber, 1985a: 93).

Weber bu tanımıyla aslında bürokratikleşme ve modernleşme ile sekülerleşmiş Batı toplumlarının karakteristik özelliklerine vurgu yaparken; bürokratikleşmeyle birlikte sekülerleşmenin modernleşmenin beklenen sonuçlarından birisi olduğunu ifade etmiştir. Nitekim modernleşme sürecinde Weber'in "büyülü bohça" dediğı geleneksel toplum bu özelliğini kaybetmiş; artan rasyonelleşmeyle birlikte din, dolayısıyla mistik ve doğaüstü değerler merkezi konumlarını yitirirken doğa, ilahi bir varlık olmaktan çok insanın istek ve ihtiyaçlarına uygun şekilde tasarrufta bulunacağı bir alan haline gelmiştir (Darende vd., 2019: 53).

Weber açısından bu sürecin en açık şekilde görüldüğü ve Protestanlığın dayandığı püriten ahlak anlayışı, kişinin kendi yetenek ve karar verme gücüne dayanan rasyonel kazanma güdüsünü geliştirmiştir. Disiplin esaslı, rasyonel iş ve meslek ahlakını ekonomik faaliyetlere yönlendiren püriten öğretileri, Tanrı ile bir olmak için dünyevi arzularından kaçınmak gerektiğini savunan asketik yaşama biçimini yok ederek; dünyevi başarıyı teşvik etmiştir. Verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik, kâr amaçlı yönelim, denetim gibi kavramları içeren mekanik temele dayalı ve başarıya ulaşmış kapitalizmin artık dini asketizm anlayışının desteğine ihtiyacı kalmamış; büyü bozumu ile toplumsal gelişimin destekçisi olan inanç sistemleri yerlerini bilime ve teknolojiye bıraktığından sekülerleşme kaçınılmaz olmuştur (Darende vd., 2019: 54; Bayer vd., 2021b: 158; Özay, 2020: 138). Weber'e göre, bu süreçte insanlar dünyevi problemlerinin çözümü için artık papazlara, rahiplere, kısacası din adamlarına değil fizikçilere, siyaset bilimcilere, ekonomistlere, psikolog ve tıp doktorlarına, kısacası problemle ilgili konunun uzmanlarına başvuracaklardır (Swatos & Christiano vd., 2002: 96-100).

Sosyolojinin kurucu babalarının sekülerleşme kavramına ilişkin görüşleri böyleyken eski paradigma, günümüzde daha çok Avrupa kökenli sosyologlar

tarafından savunulmaktadır. Örneğin 2002 yılında yayımlanan “God is Dead” (Tanrı Öldü) isimli çalışmada Steve Bruce, dinin moderniteye boyun eğdiğini imâ etmektedir (Dereli, 2012: 185). Liberal demokrasi bağlamında kullanılan bireycilik, eşitlik ve çeşitlilik gibi kavramların sekülerleşmenin göstergesi olduğunu ifade eden Bruce, sekülerleşmeyi ateistleşme ya da dinsizleşme olarak görmese de modern toplumla birlikte dini değerlerde görülen değişimi “Tanrı öldü” kavramı ile izah etmeye çalışmıştır (Darende vd, 2019: 54).

Sekülerleşmeyi “kurumsal dinin, dini otoritelerinin diğer alt sistemler üzerindeki hâkimiyetini yitirmesi” olarak tanımlayan Karel Dobbelaere sekülerleşmeyi, insanoğlunun, gittikçe daha hesap edilebilir ve kontrollü bir planlamanın sonucunda sadece yeni roller değil, temelde akılcı, eleştirel yeni tutumlar ve yeni bir bilinç meydana getirme süreci olarak açıklamaktadır. Dobbelaere’ya göre, bu süreçte tezlerin yerini hipotezler, kutsal kitapların yerini ansiklopediler, vahyin yerini bilgi almıştır (Dobbelaere vd., 2012: 15).

Bu anlamda Dobbelaere, makro düzeyde laiklik veya sosyal sekülerleşmeyi, orta düzeyde kurumsal sekülerleşmeyi, mikro düzeyde ise bireysel sekülerleşmeyi ele almayı önermektedir (Özay, 2020: 152). Dobbelaere’ye göre sosyal sekülerleşme, kurumsal ve bireysel sekülerleşmeye yol açan bir olgu olması nedeniyle önemlidir. O, toplumsal sekülerleşmeyi açıklarken ilhamını Durkheim’in “farklılaşma” ve Weber’in “büyü bozumu” kavramlarından alır. Dobbelaere, kurumsal sekülerleşmeye, Hristiyanlıktaki ruhbanlık sınıfı ve kilisenin içerisinde yer aldığı din kurumunun diğer toplumsal kurumlardan önce rasyonel bir hale gelmesini örnek gösterirken; bireylerin din kurumuna bağlılık düzeylerinin azalmasını bireysel sekülerleşme kapsamında değerlendirmektedir (Akyüz & Çapçioğlu, 2008: 404-405).

Sekülerleşme teorisinin son dönemdeki önemli temsilcilerinden olan Bryan Wilson sekülerleşmeyi; kısaca “dinsel düşünceler, pratikler ve kurumların önemini yitirmesi süreci” olarak tanımlar. Wilson’a göre bitmiş bir durumdan ziyade bir değişim sürecine işaret eden toplumsallaşma kavramı, sekülerleşme sürecinin en önemli göstergelerinden birisidir. Toplumsal örgütlenme, insanlık tarihinin geçmişinden günümüze kadar gelen süreçte topluluk temelli bir sistemden toplumsal temelli bir

sisteme dönüşmüştür. Toplumlar sanayileşirken daha rasyonel, bilimsel ve uzmanlaşmış hâle gelmiş ve zaman içerisinde geleneksel değer, inanç ve pratikler zayıflamıştır. Bu bakımdan sanayi toplumları hayatın anlamını açıklamak için artık dine ihtiyaç duymazlar. Onlar bilime, rasyonaliteye ve bürokrasiye sahiplerdir. Tanrı ve kilise de artık toplumun değerlerinin ve hayat tarzının merkezî unsuru olmaktan çıkmıştır (Slattery, 2018: 302-303; Bayer vd., 2021: 159-160).

Buraya kadar anlatılan klasik sekürleşme teorilerinin ya da diğer adıyla eski paradigmanın temel argümanını, bir toplum modernleştikçe dinin etkisinin zayıflayacağı ve süreç içerisinde ortadan kalkacağına ilişkin varsayımlar oluştururken; yeni paradigma eleştirelerini daha çok bu yaklaşım biçimi üzerine yoğunlaştırmaktadır.

1.3.2. Yeni Paradigma (Kutsalın Vazgeçilmezliği)

Bu paradigmayı savunanlar sekülerleşme olgusunu kabul etmekle birlikte; eski paradigmanın konuya yaklaşım biçiminin isabetli olmadığını ve klasik dönem sosyologlarının iddialarının aksine modern toplumda dinin yok olmadığını ve bireysel dindarlığa büyük bir yöneliş olduğunu savunurken; yeni dini oluşumları ve cemaatlerin varlığını bunun ispatı olarak gösterirler. Son dönemdeki görüşleriyle Peter L. Berger, David Martin, Rodney Stark, William S. Bainbridge, Robert Finke ve Grace Davie bu paradigmanın önemli savunucuları arasındadır (Akyüz & Çapçioğlu, 2008: 401). Bu paradigmayı savunanlar, eski paradigmanın görüşlerini etnosantrik, deneysel olarak güvenilir ve entelektüel olarak iflas etmiş olarak nitelendirmektedir (Dereli, 2012: 185).

Konuyla ilgili olarak Çelik, eski ve yeni paradigma arasındaki görüş ayrılığının, modernlik ve postmodernlik arasındaki ilişkiye göre geliştiğini iddia etmektedir. Çelik'e göre, modernite, pozitivist bir yaklaşımla ele aldığı dinin, insanın evrimsel gelişimiyle zihni ve toplumsal süreçlerde işlevini kaybedeceği ve gerileyerek yok olacağı, anlayışına dayanıyordu. Buna karşın postmodernizm; pozitivistin bu tekelciliğini izafileştirmek suretiyle dini oluşumlar lehine bir ortam sağlamış; geçmişin daha dindar ve gelenekçi olduğu algısını kırarak, yeni dindarlıkların daha yaygın ve bireysel örneklerine alan açmıştır (Çelik, 2017d: 221).

Yeni paradigmanın önemli savunucularından olan Peter L. Berger, 1960'lı yıllarda klasik dönem sosyologları gibi, dünya modernleştikçe dinin görüntüleriyle birlikte ortadan kalkacağı tezini savunuyordu. Hatta Berger, Weber'in Protestan "Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" adlı eserinde dile getirdiği rasyonalist bakış açısını bir adım daha ileri götürerek sekülerleşmenin mutlaka dine galip geleceğini iddia etmiştir. Ancak 1990'lardan sonra ikinci dönemi olarak ifade edilen dönemde Berger, bu düşüncesinin tam tersi görüşler ortaya koymuştur (Dereli, 2012: 197).

Berger'e göre, modernleşmenin bazı açılardan sekülerleşmeye sebep olduğu hatta bazı coğrafyalarda sekülerleşmenin daha fazla hissedildiği doğru olmakla birlikte; sekülerleşme karşıtı birçok hareketi ortaya çıkardığı bir gerçektir. Ayrıca toplumsal seviyedeki sekülerleşmenin, bireysel seviyede de zorunlu olarak gerçekleşmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Birçok toplumda dini kurumlar güç ve etkilerini kaybetmiş olsa da gerek eski gerekse de yeni dini inanç ve pratikler, bazen kurumsal şekillere, bazen aşırı dini ifadelerle dönüşerek bireylerin yaşamlarında yerlerini korumuşlardır (Berger vd., 2002: 12-13). Bu noktada Berger, Amerika başta olmak üzere dünyanın hemen her bölgesinde aşkınlık ve anlam arayışlarının yeniden hâkimiyeti sonucunda yeni dini hareketler örneğinde olduğu gibi farklı şekil ve niteliklerde yeniden bir dini canlanmanın meydana geldiğini ve insanların dine bağlılıklarının daha da arttığını belirtmiştir (Dereli, 2012: 207). Bunlar aynı zamanda Berger'in sekülerleşme tezinden vazgeçmesinin temel nedenleridir (Darende vd. 2019, 57).

Dünyanın artık derin bir sekülerleşme çıkmazında olduğunu söyleyen sadece Berger değildir. Grace Davie Batı toplumlarının sekülerleşmesine vurgu yaparken, önceleri kilisenin elinde bulunan eğitim, sağlık vb. toplumsal fonksiyonların kiliseden ayrılarak özerk yapılar haline dönüştüğünü belirtir. Ancak modernleşmenin sağlıklı bir parçası olarak gerçekleşen bu tür kurumsal ayrışmaların dinin özel bir alana hapsolması ya da çöküşü anlamına gelmediğini savunur (Davie vd., 2021b: 257).

Sekülerleşme kavramını "Ait olmadan inanma" kavramı ile tanımlayan Davie'ye göre, geleneksel ve modern toplumların kiliseye devam etme oranlarında çarpıcı farklılıkların bulunması sekülerleşmenin bir göstergesi iken; modern dönemde

kiliseye gitme oranlarında yaşanan bu düşüşe rağmen insanlar Tanrı'ya ya da doğaüstü bir güce inanmaya devam etmekte ve bu inançlarını daha bireysel olarak yaşamaktadır. Kilise kavramı ile örgütlenmiş dini kasteden Davie, bu açıdan kiliseye katılımda görülen azalmayı inançsızlık olarak görmemekte ve bireysel dindarlıktaki artış ile açıklamaktadır (Darende vd. 2019, 56).

Berger gibi sekülerleşmenin derin bir kriz içerisinde olduğunu vurgulayan Rodney Stark, "Toprağın bol olsun sekülerleşme!" isimli sekülerleşme teorisinin temellerini sorguladığı makalesinde, söz konusu teorinin bir zamanlar dünyanın daha dindar olduğu, geçmişte insanların dini ibadetlerini daha fazla yerine getirdiği varsayımına dayandığını; ancak birçok Orta Çağ tarihçisinin bunun bir nostalji içerdiği ve böyle bir dönemin hiç yaşanmadığı konusunda fikir birliği içerisinde olduklarını belirtir. Stark bu duruma da Orta Çağda on emri sayamayan, bütün ayinlerde bildiği tek duayı okuyan din adamlarından, kiliseye geç gidip erken ayrılan ve hatta ayini gülünç düşürmeye çalışıp eğlenen insanlardan örnekler vererek açıklar. Stark'a göre, yaklaşık üç asır süregelen başarısız kehanetlerden, geçmiş ile şimdinin yanlış lanse edilmesinden sonra sekülerleşme teorisini, başarısız teoriler mezarlığına defnederek, rahat uyu! Demenin vakti çoktan gelmiştir (Stark, 2002: 41-67). Bu açıdan Stark, dindarlıkta düşüşler ve yükselişler olabileceğini kabul etse de nispeten istikrarlı bir dindarlığın olduğunu altını çizerken; bu durumun klasik sekülerleşme tezini doğrulamadığına dikkat çekmektedir (Kirman, 2005a: 63-64).

Nitekim dinin bireysel anlamda yaşanmaya devam ettiğini söyleyen ve bu durumu "görünmez din" kavramıyla açıklayan Thomas Luckman'a göre, kiliselerin gücünün azalması bireylerin dinsizleşmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü bütünüyle farklılaşmış modern toplumda, geleneksel bir dini yaşamın sürdürülmesi son derece zordur. Bu açıdan, her ne kadar modern toplumdaki insanlar, geleneksel kültür ve toplumlardan farklı bir yaşam tarzına sahip olsalar da yaşamı karakterize eden dindarlık duygusunu kaybetmemişlerdir (Darende vd., 2019: 58).

Eski paradigma tarafından sekülerleşmenin ideolojik bir yaklaşımla ele alınıp din sosyolojisinin gelişimini engellemek amacıyla kullanıldığını iddia eden David Martin ise; sekülerleşmenin bilimsel bir kavram olmaktan çok rasyonalizm temelli

Marksizm ve varoluşçuluk gibi din karşıtı ideolojik akımların bir aracı olduğunu iddia etmektedir. Martin'e göre, her ülke için tek tip bir sekülerleşme sürecinden bahsedilemeyeceği gibi ülkelerin dindarlık düzeyleri de farklılıklar gösterebilmektedir (Özay, 2020: 203).

Yeni paradigmanın görüşlerine benzer şekilde Jeffrey K. Hadden, sekülerleşme tezinin istikbalinin karanlık olduğunu belirtir. Hadden'e göre, modern toplumda din ortadan kalkmayacak ve artık sosyal bilimlerde literatüründe dinin ortadan kalkacağına ilişkin görüşlere pek fazla rastlanılmayacaktır. Sekülerleşme teorisi radikal bir şekilde tekrar ele alınacak veya artık geçerliliği olan bir teori olarak değil, din sosyolojisine marjinal anlamda katkı sağlayan bir teori olarak görülecektir. Din son dönemlerde küresel gündemde kazandığı yerini devam ettirecek ve bilimsel araştırmaların daha fazla önem verdiği bir alan haline gelecektir (Hadden vd. 2002, 154).

Konuyla ilgili olarak W. H. Swatos ve Kevin J Christiano da çalışmalarında 1920'lerden 1990'lara kadar yapılan anketlerin verilerinden hareket etmek suretiyle; modern toplumlarda dinin etkisinin zayıflamadığını hatta etkinliğini artırdığını ispat etmeye çalışmaktadır. Swatos ve Christiano'ya göre, yapılan araştırmaların neredeyse tamamında sekülerleşmeye doğru toplumsal bir yönelişin olduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü varoluşsal problemler daimidir ve bunları çözümleri rasyonel saptamaların ötesindedir. Bu sebeple dini cevapların, insan tecrübesinde dâima yeri olacaktır (Swatos & Christiano vd., 2002: 106-107)

1.3.3. Eklektik Paradigma (Din-Modernite Etkileşimi)

Bu paradigmanın temel argümanını, eski paradigmanın söyleminin yeni paradigma tarafından iyi anlaşılamadığına ilişkin iddialar oluşturmakta olup, eleştirilerini daha çok yeni paradigma üzerinde yoğunlaştırırlar.

Klasik sekülerleşme tezini yeniden yorumlayan bu yaklaşım biçimine göre, eski paradigmanın sekülerleşme yaklaşımı, yeni paradigma tarafından modern toplumda dinin gerilemesi yerine; dinin ortadan kalkması şeklinde anlaşılmıştır. Sekülerleşme yaşanmıştır; ama din bütünüyle ortadan kalkmamıştır. Yeni paradigma, Avrupa'daki gelişmeleri dikkate almadan sadece Amerika'daki dinin görünümüleriyle

ilgilenmiş ve modern toplumda dinin varlığı ile ilgili olarak abartılı yorumlarda bulunmuştur. İlaveten yeni paradigma sekülerleşmeyi bireysel dindarlık bağlamında ele almak suretiyle kurumsal anlamda sekülerleşmeyi dikkate almamıştır. (Akyüz & Çapçioğlu, 2008: 402-403)

Önemli temsilcileri arasında Mark Chaves, David Yamane, Jose Casanova ve Conrad Ostwalt'ın yer aldığı eklektik paradigma açısından sekülerleşme farklılaşma temeline dayandığından; ekonomi, eğitim, hukuk vb. toplumsal kurumlar, modernleşmeyle birlikte dinin hakimiyetinden çıkmıştır. Bu anlamda sekülerleşme, meşruiyeti doğaüstü/kutsal varlığa dayanan dini otoritenin, toplumsal kurumlar üzerindeki etkisini yitirmesidir. Dolayısıyla sekülerleşmenin nesnesi din değil, dini otoritedir (Özay, 2010: 2016-217; Akyüz & Çapçioğlu, 2008: 403).

Konuya bu açıdan yaklaşan Casanova, klasik sekülerleşme kuramının, günümüz dünyasında etkinliği giderek artan dini gelişmeleri ve yeni dini hareketleri açıklamada yetersiz kaldığını belirtirken; farklı sekülerlik tecrübelerinin anlaşılması açısından sekülerleşmeyi üç kısımda ele alıp inceler. Bunlardan ilki modern toplumlarda dini inanç ve ibadetlerin azalması, ikincisi dinin bireyselleşmesi, üçüncüsü ise devlet, ekonomi, eğitim ve bilim gibi kurumların dini kurumlardan ayrılması anlamına gelen laikleşmedir (Çelik, 2017d: 221).

Sekülerleşme tartışmalarına eklektik açıdan yaklaşan ve din kavramının daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi gerektiğine inanan sosyologlar, modernleşmenin din üzerindeki etkisini kabul etmekle birlikte, bu etkinin tek taraflı olmadığını hem etkileyen hem de etkilenen bir olgu olarak dinin, modernleşme ile yapısal bir değişiklik yaşadığını düşünmektedir. Yeni dini hareketlerle sonuçlanan bu yapısal değişim ise sekülerleşmenin en belirgin göstergelerinden birisidir. (Çelik, 2017d: 2020; Darende vd., 2019: 61-62).

Nitekim Oswald, "Seküler çan kuleleri" kavramıyla sekülerleşmenin etkisi altında uzun süredir devam eden tartışmalara meydan okumaktadır. Oswald, söz konusu kavramla dinin öneminin azalmayacağı belirtirken, dinlerin ve seküler görüşlerin birbirleriyle etkileşime girdiklerini ve birbirlerini geliştirdiklerini; bu

açıdan sekülerleşmenin dini yok etmediğini ve yok etmeyeceğini iddia eder. Oswald'a göre, sekülerleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan edebiyat, sinema, müzik vb. diğer kültürel ürünler; geleneksel dini yapılar ve yeni dini gruplar ile birlikte dini inançlarımızı, ritüellerimizi ve özelemlerimizi taşıyan önemli araçlar olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede dini kurumlar, öğretilerini modern izleyiciye ulaştırmak ve kabul edilebilir hale getirmek için televizyon, sinema gibi seküler ve popüler kültür formlarını kullanmaktadır (Darende vd., 2019: 65). Oswald bu duruma, manastırlarda yerini alan bilgisayar örneğini vermektedir. Manastır varlığını devam ettirmekle birlikte yazıhanesinde bilgisayar bulundurmaktadır. Bu bakımdan din, popüler kültürde görünürlüğünü kaybetmemiş ancak sekülerleşme olgusundan etkilenmiştir. Diğer taraftan sekülerleşme olgusu da dine karşı eski sert tavrını değiştirmiştir (Köse, 2006: 14).

Netice olarak; klasik sekülerleşme teorisinin oluşmasında etkili olan ilk dönem sosyologları, Aydınlanma düşüncesinin ve dönemin gözde akımı pozitivistimin etkisiyle dini yalnızca toplumsal bir kurum veya otorite çerçevesinde ele alarak; modern toplumla birlikte ortadan kalkacağını iddia etmişlerdir. Ancak bu tartışmalar Batı'da ortaya çıkan yeni dini hareketler, dünyanın pek çok yerinde görülen dini diriliş ve uyanış hareketleri eşliğinde giderek farklı bir yöne evrilmek zorunda kalmıştır. Nitekim Çelik'e göre, sekülerleşme tartışmalarının büyük bir bölümü sekülerleşmenin pratiği üzerinde olmuştur. Bu bağlamda toplumların kendi iç dinamikleri çerçevesinde ilerlemesi gereken toplumsal süreçlerin yerini, sosyo-politik uygulamaların zorlayıcı yaklaşımlarına bırakması ile sekülerizm krizi arasında bir ilişki kurulmaktadır. Dolayısıyla özellikle son yüz yıllık süreçte, siyasal ve ideolojik sekülerleşmeye verilen tepkilerin dini ve kültürel sonuçlarının analizi önem kazanmış ve örneğin Müslüman toplumlarda görülen dini radikalizm ile baskıcı sekülerleşme süreçleri arasındaki nedensellik bağınu konu edinen çalışmalar yapılmıştır. Yine günümüzde, yeni dini hareketler, postmodern maneviyatçı akımlar ve bireysel dini yönelimlerle ilgili olarak önemli tartışmalar devam ederken; modern dünyanın bireyselleşme krizi içerisinde popüler hale gelen terapik dindarlık, maneviyatçı ve şifacı arayışlar sekülerleşmenin yeni görünümüleri olarak ortaya çıkmıştır (Çelik, 2017d: 223).

1.4. Kent-Kentleşme Kavramları ve Sosyolojik Analizi

Kent kavramı, tarihin hemen her döneminde farklı anlamlar taşıyan dinamik bir niteliğe işaret etmektedir. Bu nedenle hem literatürde hem de mevzuatta her zaman ve her ülke için geçerli olabilecek bir kent tanımının yapılamadığı görülmektedir (Karaman Toprak, 1998: 5). Ancak kentle ilgili genel tanımlamalarda; kentleri kırsal yerleşim yerlerinden ayıran demografik, ekonomik, kültürel ve sosyolojik kriterler veya yapısal özellikler dikkate alınmaktadır.

Örneğin düşünce tarihinde kentin ortaya çıkışındaki hayati faktörlere dikkat çeken Aristoteles, kenti insanların daha iyi bir yaşam sürmek için bir araya geldikleri alanlar olarak tanımlamıştır. Modern dönemde örneğin Bottomore’a göre şehir, ulusal sınırlar içerisinde belli bir bölgeye yerleşmiş, üretimin gerçekleştiği, mal ve hizmetlerin dağıtım ve bölüşümünün yapıldığı, çok nüfuslu, birleşik bir topluluk veya sosyal organizasyondur. Bu bakımdan Bottomore, ekonomik gelişmelerin, siyasal değişimlerin, yeniliklerin, keşif ve buluşların, yeni değer ve tutumların ilk olarak kentlerde ortaya çıktığı görüşündedir (Bottomore, 1977: 98; Karaman Toprak, 1998:6-7).

Eski Türkler kente (Göktürkler, Uygurlar) “balık” adını veriyorlardı. Bu kelimeni balığ tarzında söylendiği de bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmud, Türkler’in İslamiyet’i kabulünden önce “balık” kelimesini kent veya kale manasında kullandıklarını ifade ederken; Oğuzlar tarafından kent kavramının “köy” manasında kullanıldığına dikkat çekmektedir. Sümer’e göre de bundan elli yıl öncesine kadar Türkiye’de Orta Kent, Şehir Kent, Yeni Kent, Kaya Kent gibi isimlerle anılan köylerin bulunması Kaşgarlı Mahmud’un bu iddiasını doğrulamaktadır (Karaman Toprak, 1998: 6-7; Sümer, 1994: 1). Bu anlamda araştırma evrenimiz olan Konya İli ‘nin ilçelerinden olan Taşkent İlçesi de eski bir kırsal yerleşim yeri olarak göze çarpmaktadır.

Orta Çağ’da “kale” veya “sur” kent kavramını tanımlamada önemli bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Bu dönemdeki en önemli kent tanımı, Marver’in “duvarlarla çevrili insan yerleşimleri” ifadesidir (Topal, 2004: 277).

Kentlerin ortaya çıkışını ekonomik nedenlerle açıklayan Pirenne ise; 9. yüzyıldan itibaren Avrupa’da birçok büyük ölçekli pazarın kurulması ile kent yaşamının gelişimi arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir (Pirenne, 2019: 103). Ancak kentler, sadece ekonomik bir teşkilatlanma veya değişen fiziki çevre olarak tanımlanamazlar. Çünkü kentler aynı zamanda; insan düşüncesine etki eden yeni bir sosyal düzeyi de ifade etmektedir (Arslantaş, 2008: 172). Dolayısıyla kent kavramının tarihsel süreçte içeriğindeki değişimlere bakıldığında özellikle tarihin ilk dönemlerinden itibaren bu içeriğin belirlenmesinde uygarlık kavramının önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Ertürk, 1997: 42).

Nitekim kent kavramı ile uygarlık kavramının ilk dönemlerden itibaren eş anlamlı kullanılmasının bir sonucu olarak, uygarlığın kentleşme ile ortaya çıktığı şeklinde genel bir kanaat oluşmuştur. Bu çerçevede Latince kökenli dillerde medeniyet anlamına gelen “civilization” kelimesinin kent anlamına gelen “civitas” tan türetildiği; Arap kültüründe uygarlık anlamına gelen “medeniyet” kelimesinin yine Arapça şehir anlamına gelen “medine” kelimesine dayandığı görülmektedir (Erten, 1999: 30-31).

Kentin tarihi süreçteki kavramsal değişimine bağlı olarak “cite”, “polis”, “medine” ve “kent” gibi birbirine yakın anlamlarda kullanılan kavramlar, Sanayi Devrimi sonrası kent mekânlarının görünüş ve fonksiyonlarının farklılaşmasının bir neticesi olarak yerini “bourg”, “ville”, “city” ve “urban” gibi kavramlara bırakmıştır. Söz konusu süreçte, kent kavramının içeriğinin de tamamen değişmesiyle birlikte sosyoloji, tarih, coğrafya, iktisat ve ekoloji gibi birçok bilim dalı kenti kendi perspektifinden tanımlamaya çalışmıştır (Topal, 2004: 277).

Dolayısıyla günümüzde kent kavramı tanımlanırken; kentte yaşayanların istihdam türü ve ekonomik faaliyet alanları, demografik yapı, sınıf ve tabakalaşma gibi bir çok sosyal kriter veya pek çok farklı özellik kullanılmaktadır. Örneğin bu açıdan İsbir, nüfus büyüklüğüne dikkat çekerek kenti, “insani ilişkiler açısından belirli bir nüfusa sahip olan ve toplumun fizyolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını belirli düzeyde karşılayan fiziki yerleşim alanı” (İsbir, 1991: 8) kentin idari ve sosyo-ekonomik boyutuna vurgu yapan Sezal, “İdari açıdan belli bir nüfus büyüklüğüne ulaşmış, toplumsal yaşamın mesleklere, iş bölümüne ve farklı kültürel gruplara göre

düzenlendiği, kurumsallaşmanın yoğunlaştığı, karmaşık insan ilişkilerinin günlük yaşamı etkilediği bir yerleşim merkezi” olarak tanımlamaktadır (Sezal, 1992: 22).

Öte yandan sosyolojik açıdan karmaşık bir yapı ve organizasyon olan kenti sadece içinde barındırdığı nüfusla yani sayısal olarak değerlendirmek de pek bir anlam ifade etmemektedir (Topal, 2004: 277). Bu bakımdan kenti sosyolojik açıdan ele alan tanımlarda genel olarak; bireyler arasındaki sosyal ilişkilere daha fazla önem verildiği görülmektedir. Nitekim Helle kenti, “mekânsal bir birim olmanın ötesinde, sakinlerinin karşılıklı etkileşimlerinden oluşan ve canlılığını sürdüren ilişkiler yumağı” olarak tanımlarken; Hout’a göre kent, “karmaşık toplum yapısı sayesinde insanların bireysel olarak çözemedikleri sorunlarının üstesinden gelmelerine olanak sağlayan ve kendine has özellikleri bulunan yerleşim sistemidir” (Helle, 1996: 71; Hout vd., 2000: 14). 281).

Bal’a göre kent, “nüfusun, sınırları belirli bir alanda yoğunlaşıp, sosyal olarak tabakalaştığı, mesleki ve sosyal rollerin giderek farklılaştığı, yatay ve dikey hareketliliğin yaygın, sivil toplum kuruluşlarının sayısının ve etkinlik alanlarının fazla olduğu, farklı sosyal gruplara ev sahipliği yapan, merkezi ya da yerel yönetimi temsil eden idari kurumlara sahip ve yerel, bölgesel ya da uluslararası ilişki ağları olan heterojen bir toplumsal yapıdır (Bal, 1999: 23). Bu tanımları diğer tanımlardan farklı kılan şey ise; kentin hem ulusal hem de uluslararası sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişimlerin merkezi olma özelliğine vurgu yapılmasıdır.

Kentin sosyo-kültürel yönüne dikkat çeken Alver açısından, “insanlık tarihinin belli bir anında ve belli koşulların etkisiyle ortaya çıkan ve söz konusu süreçte tarihi, sosyal, kültürel, iktisadi, dini, mimari ve estetik özellikleri ile kendini gösteren bir yaşam alanı, insanlık tarihinin önemli bir kavşağı ve dönüm noktası olan kentler” Park’a göre, “birtakım karmaşık ilişkiler ağına ve bu ilişkiler ağına göre düzenlenmiş kurallara, davranışlara ve duyarlılığa” karşılık gelmektedir (Alver vd., 2012a: 9; Park & Burgess, 2016: 37).

Kent kavramı ile ilişkili bir diğer kavram olan kentleşme kavramına değinecek olursak, bu kavram sosyal değişim sürecini etkilemesi ve hatta hızlandırması

sebebiyle sosyolojik açıdan önemli olup, -demografik özellikler dikkate alınarak- kısaca kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artışı şeklinde tanımlanmaktadır (Kartal, 1978: 4; Keleş, 2000; 19).

Diğer taraftan, teknolojik gelişmelerin, üretim biçimi ve ilişkilerinde meydana getirdiği değişimlerden hareketle Keleş kentleşmeyi, “tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş” olarak ifade etmektedir. Keleş’e göre, özellikle Sanayi Devrimi sonrası büyük çaptaki nüfus hareketleri sonucunda kentlerin nüfusunun ve sayısının giderek artması -tarımsal üretim de dâhil olmak üzere- üretimle ilgili tüm denetleme işlevinin kentlerde toplanmasını zorunlu kıldığı gibi kentlerin büyümesini ve heterojenlik derecelerinin artmasını sağlamıştır. (Keleş, 2000: 20).

Dolayısıyla hızla artan kentleşme, kentlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları başta olmak üzere tüm toplumsal yapıya kaçınılmaz etkilerde bulunabilmektedir (Tatlıdil, 1989a: 4). Bu açıdan dar anlamda nüfusun belirli bir yerde yoğunlaşması şeklinde tanımlanan kentleşme; sosyolojik olarak, birey-toplum ilişkilerinden toplumsal kurumlara kadar toplumsal yapının tüm bileşenlerini etkileyebilecek, hatta bunları değiştirilebilecek bir süreç karşılık gelmektedir.

Buradan hareketle kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artmasına ve bugünkü kentlerin büyümesine neden olan, toplum yapısındaki yeni organizasyon biçimi, iş bölümü ve uzmanlaşmanın artışına bağlı olarak insan ilişkilerinde ve davranışlarında kentlere özgü değişikliklere yol açan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Nitekim kentleşmenin önemli boyutları olarak görülen, özel yaşam alanlarına sahip olma, farklı etnik köken, inanç ve kültürlerden insanlarla bir arada yaşama temelinde demokrasi kültürünün toplumda yerleşmesi ve siyasal davranış değişiklikleri, özgür ve rasyonel düşüncenin gelişimine bağlı olarak geleneksel yaşam tarzlarının ve düşünme biçimlerinin zayıflaması gibi özellikler kentlere özgü bu davranış değişiklikleri arasında sayılabilmektedir. Bu anlamda kentleşme, içinde bulunduğumuz yüzyılın ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul edilirken; gelişmiş, gelişmekte olan, kapitalist veya sosyalist bütün ülkeler, kentleşme olgusundan büyük oranda etkilenmektedir (Keleş, 2000: 21).

1.4.1. Tarihi Süreçte Kentin Ortaya Çıkışı

Kentin kökeniyle ilgili eldeki mevcut bilgilerin çoğu arkeologların bulgularına dayanmaktadır. Bununla birlikte insanoğlunun dünya üzerindeki macerası ve başarıları göz önüne alındığında, kentin tarihi bir bakıma insanlığın tarihi ile örtüşmektedir. Bu açıdan Tuna, insanın medeniyet tarihi içerisinde özel bir dönemle var olmasının ancak kentlerin ortaya çıkması ile başladığını belirtir (Tuna vd., 2012a: 33).

Yerleşik hayattan önceki dönem hakkında çeşitli görüşler ileri süren 18. ve 19. yy. filozofları, insanlığın başlangıcından itibaren bütün toplumların muntazam bir değişme ve gelişme içerisinde oldukları konusunda fikir birliği içerisindeydi. Örneğin Rousseau, kültürel değişimin, insanların özgür olarak yaşadıkları göçebelik evresinden, hürriyetlerin kısıtlandığı yerleşik medeniyet evresine doğru bir biçim değiştirme şeklinde gerçekleştiğini ifade ederken; Thomas Hobbes, toplumun devamlı savaş halinde yaşayan bir cemaat yapısından, zaman içerisinde barış halinde yaşayan bir cemiyet yapısına dönüştüğünü iddia etmektedir (Zimmerman, 1964: 377).

Konuyla ilgili olarak Kennet Boulding, insanlığın yerleşik hayattan önceki dönemini medeniyet-öncesi dönem olarak nitelerken; medeniyet-öncesi dönemden medeniyet sonrası döneme geçişi “birinci büyük geçiş” adını verdiği ve iki aşamada gerçekleşen bir süreçle açıklamaktadır. Boulding’e göre, ziraatın keşfi ile birlikte paleolitik ve mezolitik dönemin avcı ve toplayıcı kültüründen neolitik dönemin ziraat köylerine geçiş “birinci büyük geçişin” ilk aşamasını oluştururken; neolitik köy kültüründen şehir medeniyetine geçiş “ikinci aşamayı” oluşturmaktadır. Boulding’in sınıflandırmasında tarım toplumundan modern sanayi toplumuna geçiş; medeniyet-sonrası döneme işaret eden “ikinci büyük geçiş” karşılık gelmektedir (Boulding, 1980: 1-37)

Yine Zimmerman, insanlığın yerleşik hayattan önceki dönemini ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilki, mikro çevrelerin istismarına dayanan ve iktisadi faaliyetlerin hayvanların ehlileştirilip beslenmesi ve bitkilerin ekilip yetiştirilmesi esasına dayalı olmadığı “tam göçebelik” dönemi; ikincisi, kısmen toplama ve avlama ile kısmen yetiştirme esaslarına dayalı “yarı göçebe” dönemidir. Tam göçebelik

evresinde toplumsal grupların, mikro çevrenin tabii kaynakları olan yabani meyve, bitki, balık gibi yiyecek kaynaklarını hazır gıda şeklinde temin etmeleri ve bu yiyecek kaynaklarının da örneğin mevsimlerin değişmesi gibi dış çevre faktörlerinden etkilenmesi, bu safhada insanları devamlı olarak göç etmeye zorlamaktaydı. Bu sebepten tam göçebelik evresinde insanlar arasındaki sosyal bağlar oldukça zayıftı. İnsanlar arasındaki sosyal bağlar daha çok yarı göçebe hayatın hâkim olduğu dönemde güçlü hâle gelebilmiştir (Zimmerman, 1964: 310).

Tam göçebelik evresinin avcılık veya toplayıcılığa dayanan yabani gıda ekonomisinde bireyin elde ettiği gıdanın miktarı, bunu toplamak için harcadığı zamana eşit değildir. Bir başka ifade ile bir insanın, bir saat daha fazla çalışması ile elde ettiği gıda miktarı her saat için azalmaktadır. Eğer birey avlanmak veya toplamak için daha uzak yerlere gitmek isterse daha fazla yol yürümek, daha çok zaman ve enerji harcamak zorunda kalacağından elde ettiği gıda miktarı daha da azalacaktır. Böyle bir durumda yapılacak üç şey bulunmaktadır. 1-Mikro istismarcılığı devam ettirmek sureti ile daha düşük bir hayat seviyesini kabul etmek veya başka bir ifade ile kültürel gerilemeye maruz kalmak 2- Başka yerlere göç etmek 3- Ziraat ya da hayvancılığa başlamak veya bu faaliyetlerin her ikisini birden yapmak (Bilgiseven, 1988: 17).

Bu anlamda tarihte görülen ilk kentler, M.Ö. 3000-5000 yılları arasında ziraatın başlangıç yeri olan Mezopotamya ile Nil, İndus (Hindistan) ve Sarı Irmak (Çin) vadilerinde tarımın yoğun bir biçimde sürdürüldüğü verimli tarım arazileri üzerinde kurulan ve nüfusu 5000 ile 15000 arasında değişen kentlerdir. Bununla birlikte nüfusu 100.000'i bulan kentlerin ortaya çıkışının Roma İmparatorluğu gibi büyük imparatorluklar zamanına rastladığını görmekteyiz (Arslantaş, 2008: 174; Bilgiseven, 1988: 25; Benevolo, 1995: 191; Hout, 2000: 13).

Buradan anladığımız kadarıyla insanoğlunun mikro-çevre istismarcılığına dayanan göçebe yaşam tarzından, yerleşik ziraat hayatına adım atması bir anda gerçekleşmemiş; insanlık tarihinde tohumları ekme ve ziraatın başlaması olayı yerel şartların da etkisiyle bölgeden bölgeye değişmekle birlikte; aşamalar halinde ve uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir.

Nitekim yerleşik köy hayatının kendinden önceki mikro-çevre istismarcılığı dönemi ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu ve aynı ilişkinin yerleşik köy safhası ile bunu takip eden safhalar arasında da kurulabileceği dikkate alındığında; kentler ancak köyün yardımı ile kurulabilir ve gelişimini tamamlayabilirdi. Dolayısıyla da kentin karakteri ve sosyal yapısı ile köyün sosyal kimliği arasında her kültür devresinde şu veya bu tarzda birbirini tamamlama hâli gözlenmektedir.

Köy ve kent arasında sürekli olarak devam eden söz konusu bu kültür alışverişi kaçınılmaz bir hâdise olarak karşımıza çıkarken, yerleşik köylerin kurulmasının hemen akabinde kentler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bakımdan Bilgiseven, kentin ortaya çıkışında etkili faktörleri: 1-Yerleşik köylü halkın tüketici şehri desteklemesi 2-İnsan ihtiyaçlarını artmasıyla zanaatın ortaya çıkışı 3-Ticaretin gelişmesi şeklinde özetlemektedir (Bilgiseven, 1988: 17-23).

Görüldüğü gibi ilk olarak Doğu'da ortaya çıkan kentler, kuruldukları bölgenin sorunlarına çözüm buldukları ölçüde var oldular. Fakat varlıkları sadece o bölgelerle ve o bölgelerdeki tarımsal ilişkilerle sınırlı kalmadı. Çevreye yayıldılar. Benzerlerini, tamamlayıcılarını ortaya çıkarttılar. Doğu toplumlarının ilişki kurduğu alanlar genişledikçe, ihtiyaçlar ve temin biçimleri çeşitlendikçe ve merkezden uzaklaştıkça ilişkilerin devamını sağlamak üzere merkezi kente bağlı kentler ortaya çıktı. Bu kentler, bir taraftan merkezin ilişkilerini sürdürüp, güven altına alırken diğer taraftan onun dinini, siyasetini, ideolojisini ve kültürünü yayma görevi üstlendiler (Tuna vd., 2012a: 35).

Kentlerin yayılması daha sonra Batı'ya doğru bir istikamet kazandı. Bazı hammadde kaynaklarına sahip olan Batı toplumları ile kaçınılmaz olan ilişkiler, Batı toplumlarının Doğu'nun zenginliklerine olan ihtiyaçları ve onların belli noktalarda Doğu toplumlarıyla ilişki kurmaları, ilk Batı örgütlenmelerinin ve Batı kentinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Tuna vd., 2012a: 36). Günümüz modern kentleri ise Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte şekillenmiştir. Bu süreç içerisinde toplum yapısındaki köklü değişim ve dönüşümler klasik (feodal) kent yapılarının sarsılmasına neden olmuştur.

1.4.2. Sosyolojik Açıdan Kentin Önemi

Kenti analiz etmeye başladığımızda kaçınılmaz olarak belirli sosyal durumlar ve ilişkiler hakkında düşünmeye başlarız. Bu bakımdan şehirler, insanların kendi aralarında olduğu kadar yaşadıkları yerle de ilişki kurdukları, etkileyip değiştirerek veya ondan etkilenecek onu toplumsal süreçlerin parçası haline getirdikleri alanlardır (Özdemir, 2010: 77).

Dolayısıyla birbirine benzemeyen ve aynı düşünce biçimine ya da yaşam felsefesine sahip olmayan insanlara ev sahipliği yapması nedeniyle heterojen özellikler sergileyen kentlerin; fiziksel ve mekansal dağılımda meslek, sosyal sınıf, sosyal statü ve ekonomik gelir düzeyi gibi özellikler bakımından sıkı bir homojenlik göstermesi sosyologların daima dikkatini çekmekte ve sosyal araştırmalarda kenti her zaman ilgi odağı haline getirmektedir (Tatlıdil: 1992b: 34).

Bumin'in deyimiyle kent kavramına pek çok farklı açıdan yaklaşılabilir. Örneğin, “psikanaliz kavramıyla”, “cetvel veya pergelle”, “roman ve şiirdeki yeriyle”, “nostalji” yönüyle “düzen ve ilerleme olarak”, “sınıf mücadelesinden hareketle” ve “demokrasi ile olan yakın ilişkisiyle...” (Bumin, 1998: 18).

Bununla birlikte, bir kenti iyi analiz edilebilmek için öncelikle sosyolojiden yararlanılması gerektiğini düşünen Hout'a göre kent; insanların bir araya geldiği, mal ve fikir alışverişinin yapıldığı, ilişkiler ve kararlar merkezi olup, şehirdeki farklı faaliyet alanlarının bir araya gelmesiyle her unsurun birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu açık bir sistem ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan kent, kendine has özellikleri olan ve belli bir yerde yoğunlaşmış bir yerleşim düzenidir. Sahip olduğu bu vb. özellikler onu köyden/kırsal yerleşimlerden ayırmaktadır (Hout, 2000: 14).

Kuşkusuz insanoğlu, tarihin ilk dönemlerinden itibaren tamamiyle şehirlerde yaşamamaktadır. Bu anlamda kent, insanoğlunun yeryüzünde var olduğu andan itibaren hazır bulmadığı, kendi amaçları ve kendi toplumsal ilişkileri doğrultusunda sonraki dönemlerde inşa ettiği, doğanın özellikle de insan doğasının bir ürünüdür (Cansever, 2010: 17) ve onu meydana getiren insanların içinden geçtiği hayatı ve sosyal süreçleri içermektedir (Park & Burgess, 2016: 37).

Wirth'in ifadesiyle, dünyanın en uzak yerlerini kendine çeken, bölgeleri, insanları ve faaliyetleri bir düzene göre şekillendiren, ekonomik, politik ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi (Wirth, 2002: 78) olan şehirler, Alver'e göre, "toplumu tüm yalınlığıyla yansıtan bir aynadır" (Alver vd., 2012a: 10) .

Nitekim tüm dünyada ve tarihin uzun bir dönemi boyunca kentler, parçası oldukları geleneksel/feodal topluma özgü karakteristik özellikler sergilemiştir. Aynı şekilde modern şehirler de modern toplumların bir parçası olarak kendine has özellikler sergilemektedir. Bir başka deyişle kentler, kendi başına var olan topluluklar olarak görülmemekte ve parçası oldukları daha geniş toplumun temel yapısıyla ilişkilendirilerek anlaşılabilir (Kıray, 1998a: 9). Bu manada kentler Park'ın ifadesiyle, "kitlese davranışın araştırılması için aynı zamanda bir laboratuvar" konumundadır (Park & Burgess, 2016: 59).

Netice olarak; kentin önemli bir toplumsal gösterge alanı oluşu, karmaşık ve farklı yaşam tarzlarını barındıran zengin dünyası onun sosyolojik yönünün daha ön plana çıkmasını sağlamıştır. Konuya bu açıdan yaklaşan Alver kenti, "sosyolojinin özü" olarak nitelerken; modern bir toplum bilimi olma iddiasındaki sosyolojinin bakışını kente çevirmek durumunda olduğunu ifade eder (Alver vd., 2012a: 11).

Bu çerçevede sosyolojik açıdan önemini daha iyi izah edebilmek adına, kent olgusunun kültür, medeniyet ve din gibi sosyal kurumlarla olan ilişkisine burada yer vermenin önemli olduğu düşüncesindeyiz.

1.4.2.1. Kent-Kültür İlişkisi

Kent, kültürü içinde barındıran bir yerdir. İnsanı insana mecbur kılan; insan ilişkilerinin mesafesini ve derecesini ayarlayan kentler, kendine özgü bir hayatı, yaşam tarzını, gelenek ve göreneklere var ettiğinden; kentte yaşamak demek, kente özgü bir hayat tarzını keşfetmek demektir (Alver vd., 2012a: 15-16).

Aslında kenti var eden de bu sosyal ve kültürel öz"dür. "Şehir ve kültür iç içedir" sözü aynı zamanda bu ikisi arasında olması gereken birliğe de işaret etmektedir (Alver, 2009b: 150-152). Aslına bakılırsa, Mumford'un belirttiği gibi şehirler, bir yapılar

bütünü olmaktan çok, birbiriyle ilişkili ve sürekli etkileşim içinde olan işlevler bütünüdür. Bu başlı başına bir güç yoğunlaşması değil aynı zamanda kültürlerin kutuplaşmasıdır (Mumford, 2007: 109).

Dolayısıyla fertler, içinde yaşadıkları kentin kültürünü hem etkiler hem de ondan etkilenirler. Bu anlamda kent, önemli toplumsal potansiyellerin, geleneklerin, kültürün ve yerleşik insan topluluklarına ait özelliklerin birikimci gelişim evrelerini ya da diyalektiğini içermektedir (Bookchin, 1999: 17). Konuya bu açıdan yaklaşan Featherstone'a göre, kent deyince aklımıza öncelikle belli bir kültür ve kültürel hayat gelmektedir (Featherstone, 1996: 160).

Gerek bir yaşam biçimi olarak gerekse de sanatsal ve kültürel ürünler bağlamında kent, üst seviyede bir kültür hazinesini bünyesinde barındırır. Bu yönüyle bir "kültür tarzı" olarak da görülen ve televizyon, sinema, yayıncılık, turizm, moda gibi kitle kültürü endüstrilerini içerisinde barındıran kent, kültürün somutlaşmış şeklidir. Kent-kültür ilişkisi özelinde çalışmalar yapan Zukin'e göre, yaşam tarzları, etnik kökenler, imajlar, farklı nüfus kategorileri, küçük gruplar, kültür endüstrisinin ürünleri gibi kenti oluşturan çeşitli yaşam alanları kent kültürünün kaynakları arasında yer almaktadır (akt. Alver vd., 2012a: 16-17).

Kısaca kent, kültüre ya da medeniyete ait bir tasarımdır. İnsanlar farkında olsun ya da olmasın sosyal dünyalarını ve mekansal çevrelerini kendi kültürel anlayışlarına göre tasarlarlar. Kısmen kültürel miras olarak geçmişten miras aldığımız, kısmen de üzerine yeni şeyler katarak inşa ettiğimiz şehir, aynı zamanda yaşam biçimimizi de büyük ölçüde belirlerken; eylemlerimize ve düşüncelerimize hem alan açar hem de sınırlar koyar (Canatan vd., 2012: 91).

1.4.2.2. Kent-Medeniyet İlişkisi

Kent ve medeniyet ilişkisi çokça tartışılan bir konudur. Her ne kadar kent, mekânsal anlamda tarihsel gelişimin belli bir aşamasına karşılık gelen yerleşim şekli olarak ortaya çıkmış olsa da sosyolojik anlamda kırsal yaşamdan farklı bir yaşam biçimine işaret eden disiplinler ve sosyo-kültürel bir gerçeklik olmuştur. Bu nedenle kent tanımlarında, kentin fiziksel özelliklerinden ziyade sosyo-kültürel içeriği ve

yaşam tarzlarına etkisi ön plana çıkmaktadır. Kentin belli başlı dillerdeki sözlük anlamları ve olgusal karşılıkları arasında kurulmaya çalışılan bağlantı da bu yüzden önemlidir. Nitekim kentin Arapça karşılığı olan “Medine” kelimesi ile kent hayatının gerektirdiği “medenilik” kodları arasındaki dilbilimsel ilişki literatürde oldukça geniş bir yer tutmaktadır (Çelik vd., 2012e: 239).

Childe’ye göre, kentin medeniyetin diğer adı oluşu kent ve medeniyet kavramları arasındaki bağla doğrudan ilişkili olup, tesadüfi değildir. Örneğin her ikisi de yeni bir yapılanmaya işaret ederken; değişim, dönüşüm ve yenilenme süreçlerinin temel bileşenini oluşturmaktadır (Childe, 1996a: 146).

Aytar’a göre, yerleşik, gelişmiş ve ideal anlamda ileri bir toplumsal örüntüyü ifade eden ve bu bakımdan bir kültür ortamı olduğu kadar aynı zamanda bir medeniyet ortamı olan kentler, Coşkun’a göre, “uygarlığın bedene dönüşerek; toplumsallaştığı” Gülzar’a göre “medeniyetin daha büyük bir dünya içinde kendi dünyasını kurmasının bir ifadesi” olan mekânlardır (Aytar, 2005: 20; Coşkun vd., 2012: 61; Gülzar, 1991: 21).

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren her medeniyetin bir kent inşa etme çabası, kent ve medeniyet arasındaki ilişkinin bariz bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda kentin varlığını medeniyetin esası olarak kabul eden İbn Haldun, kent olmadan medeniyetin de olamayacağını vurgularken (Haldun, 1989: 223) Şeriati, medeniyetin kentte oluştuğuna ve bu açıdan kentin medeniyetin bir parçası durumunda olduğuna dikkat çekmektedir (Şeriati, 1987: 2-3).

Buradan hareketle kentin, medeniyetin tamamlayıcısı bir insan eseri olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak ortaya çıktığı andan itibaren, kentin fiziki ve kültürel gücünün yoğunluğu, insanın davranış ufkunu genişletmiş ve gündelik hayatının temposunu hızlandırmıştır. Konuya bu açıdan yaklaşan Reader, toplumun kültürel mirası olan kentin binalarını, anıtlarını, arşiv ve kurumlarını, aynı zamanda bu mirasın bir kuşaktan diğerine aktarıldığı bir mihenk taşı olarak görmektedir (Reader, 2007: 22). Kısacası her kent, ait olduğu medeniyetin bir eseridir ve her birinin farklı bir prototipi vardır. Medeniyetler de kendi damgasını vurduğu kentlerde gelişir. Diğer bir deyişle

kentler medeniyetlerin beşiği alanlar olduğundan; kent ve medeniyet arasında her zaman zorunlu ve karşılıklı bir etkileşim söz konusudur (Demirci vd., 2012: 70).

1.4.2.3. Kent-Din İlişkisi

Kent, insanın kendi özgür iradesiyle ortaya çıkardığı ve yaşam mücadelesinde keşfettiği bir çözüm yolu, insan yaşamının anlamı ve tercihidir. Bununla birlikte insana bu yapıyı kurduran, ona anlam kazandırıp ruh veren inanç kültür ve ahlâk ilkelerinde saklı bir üst irade bulunmaktadır. Kentin hemen her yerinde izlerine rastlayabileceğimiz ve aynı zamanda kendini gizleyebilen o iradenin Alver'e göre, mutlak anlamda kent okumalarında göz önünde bulundurulması gerekir (Alver vd., 2012a: 9-10).

Konuyla ilgili olarak Mumford, şehirde bulunan kutsal mekânların ve ölülerin gömülmesiyle ortaya çıkan mezarlıkların şehrin varoluş sebebi olduğunu iddia etmektedir. Mumford'a göre, Antik Yunan veya Roma kentine giden bir gezginin karşılaştığı ilk şey, kente doğru giden yollar boyunca uzanan mezarlar ve mezar taşlarıdır. Yine Antik Mısır, kendisinden geriye büyük tapınaklar, mezarlar ve anıtlar bırakmış bir uygarlıktır (Mumford, 2007: 18).

Dolayısıyla geleneksel dönemde klasik şehir yaşamını anlamlı kılan sadece insanların güvenlik ihtiyacını karşılayan kaleler veya surlar değildi. Sosyal ve kültürel hayatı şekillendiren din, dini ritüeller, törenler ve kutlamalar kent yaşamına anlam katan önemli unsurlardı. Ancak modernleşme sürecinde kentler, ticaret ve sanayinin gelişmesiyle birlikte sekülerleşme alanları haline gelirken; geleneksel algıda kozmosun bir imgesi olmak yerine, rasyonelliğin ve bürokrasinin mekânları olmaya başlamıştır (Mumford, 2007: 67-68).

Bu açıdan geleneksel toplumda, toplumsal yaşamın geniş ilişkiler ağına ve toplumsal yapılarına hâkim olan dinin, modern kent yaşamında işlevsel bir daralmaya uğradığı söylenebilir. Öte yandan dinin gerileyen ya da zayıflatan işlevlerinin daha çok kurumsal boyuta özgü olduğu ancak diğer boyutlarda anlam ve önemini koruduğu görülmektedir (Çelik, 2012e: 245).

Şehir-din ilişkisinde dikkat çeken bir diğer husus; belli bir inanca mensup insanların toplanma yerleri olan kutsal şehirlerin varlığıdır. Mumford'a göre, kentin temeli, insanların hac gibi dini ziyaretler için gittikleri törensel toplanma alanlarında atılmıştır (Mumford 2007: 20-21). Kutsal şehirler esasen, dinin tecrübe ve ibadet boyutu anlamında kutsalın tecellilerini gösteren ve ilahi olanla yakınlaşmayı sağlayan yerlerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Mekke'den "şehirlerin anası" -ummu'l kura- (En'âm Suresi 6/92) şeklinde bahsedilmek suretiyle onun kutsallığına vurgu yapılmaktadır.

Kentler söz konusu olduğunda sosyologlar genel olarak, kalabalık ve karmaşık kent yaşamı ile insanların inanç ve normları arasında bir ilişki kurma eğilimindedir. Örneğin Batı'da ortaya çıkan modernite ve sekülerleşme süreçlerinin sonucunda dini düşüncenin geçirdiği değişimle bağlantılı olarak, dinin modern kent yaşamındaki konumunu açıklayan Louis Wirth'e göre, modern kent yaşamı; geleneksel dayanışma ve akrabalık bağlarının zayıfladığı, bireyselleşmenin, farklılaşmanın, hoşgörünün ve sekülerleşmenin geliştiği, ikincil, anonim ve kurumsal ilişkilerin hâkim olduğu bir ortamdır (Wirth 2002, 77-). 106).

Kent-din ilişkisi hakkında görüşler ileri süren Weber'e göre, modern Batı kenti, dinin ve kiliseyle özdeşleşen feodal sistemin baskılarından kurtularak özerkleşmenin simgesidir. Weber'in analizinde modern şehir, bireyselliği ağır basan seküler insanın ortaya çıktığı ve ekonomik açıdan kapitalizme zemin hazırlayan yeri temsil etmektedir (Armağan 2010: 115). Bu anlamda Weber, gerçek anlamda modern kentin ilk kez Batı'da ortaya çıktığını iddia eder.

Batı düşüncesinin kente ilişkin söz konusu yaklaşımları karşısında İslam dünyasının kent tasavvuru, Batı dünyasının oryantalist veya Batı merkezci yaklaşımlarının temel felsefesini oluşturan İslam'ın bir çöl ya da bir savaşçı dini olduğuna ilişkin varsayımlarını reddederek; şehir esaslı bir kültür dini olduğunu vurgulayan tepkisel yaklaşımına dayanır. Bu açıdan İslam'ı "çöl" veya "savaş" dini şeklinde tanımlamak ne kadar sosyolojik bir indirgemecilik ise, "şehirli kültür dini" şeklinde tanımlamak da aynı mantığı sürdürmek anlamına gelebilir. İslam artzamanlı bir perspektiften bakıldığında savaşçı bir din gibi görünebilir; ancak eşzamanlı bir

yaklaşım ile ele alındığında onun şehir eksenine dayalı kültürel yönü ön plana çıkmaktadır (Yavuz, 2009: 155).

İslam kültürünün kent tasviri Batı'dan farklı olarak; sosyal sınıf veya katmanların çatışmasına değil, tabiatın varlığı ve düzenine ilişkin bir ahengin hâkimiyeti esasına dayalıdır. Bu yüzden geleneksel İslam şehirlerinde mimari ve beşerî çevrenin düzenlenmesi, İslam'ın tabiatla ilgili klasik yorumundan hareketle gelişmiştir (Armağan, 2010: 125). İnalçık'ın ifadesiyle, İslam kenti sosyal hayatı mekânsal anlamda mahremiyet ekseninde yapılandırmaya dayanır. Sokaklar, evler ve binaların inşasında İslam hukukunun din ve cinsiyet farklılıklarını önemseyen kuralları esas alınır. Bu durum İslam kentinin İslami tasavvur ve ideallerine dayalı karakterini ön plana çıkarır (İnalçık, 1995: 80-86).

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde İslam dini, günlük hayatta kişilerarası ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesinde şehre özgü bir sosyal sistemi esas almaktadır. Göçebe kültürüne özgü kabileci ve gelenekçi tavırları ortadan kaldırarak bireylere kendi iradeleriyle seçim yapma özgürlüğü getiren ve şehre özgü sivil dayanışma biçimlerini onaylayan İslam'ın dini uygulamaları, yerleşik bir yaşam tarzını öngörürken, İslam içtihadı- yani gündelik yaşamın dini boyutu- yerleşik bir topluma has olarak şekillenmiştir (Yavuz, 2009: 155).

Sonuç olarak; tarih boyunca toplumlar, çevrelerini hayal ettikleri ideal yaşam biçimine göre tasarlamışlardır. Dolayısıyla bir şehir inşa edilirken şehrin fiziki ve sosyolojik yapısı, o toplumun inançlarının, geleneklerinin ve sosyal yapısının her yönüyle yansımaları olarak ortaya çıkar. Nitekim Gülzar'ın ifadesiyle kapitalist toplumlar, şehirlerini gökdelenlerin, borsaların, ticaret merkezlerinin etrafına kurarak “ekonomi merkezli”; komünist toplumlar, şehirlerini büyük meydanlar ve anıtlar etrafında kurarak “sosyal merkezli” bir şehir modeli oluştururken; İslam medeniyeti gibi Tanrı inancına dayanan toplumlar, şehirlerini mabetler, tapınaklar ve kutsal mekânlar etrafında kurarak “teolojik/dini merkezli” bir model oluşturmuşlardır (Gülzar, 1991: 23-30).

1.4.3. Kent ve Kentleşme Kuramları

Kent, sosyolojinin doğuşundan günümüze kadar uzanan süreçte gerek Avrupalı gerekse de Amerikalı sosyologların ilgisini çeken bir olgu olmuş ve sosyoloji kuramlarının ilk olarak ortaya çıkışından itibaren sanayile birlikte kent, sosyoloji çalışmalarının ana eksenini oluşturmuştur (Okan, 2011: 309).

Bu çerçevede ortaya çıkan kent sosyolojisi kuramları başlangıçta temel problem alanı olarak, kent ve köy arasındaki farklılıkları belirleme üzerine yoğunlaşmıştır (Tekeli, 1982a: 302). Başka bir ifadeyle sosyolojinin ilk dönemlerinde sosyologlar, genellikle kenti, köyün karşıtı görmek suretiyle tanımladığından (Bal, 1999: 19) ilk dönem kent kuramcılarının kent tanımlarında, kent ve köy toplumları arasındaki farklılıklar esas alınmıştır.

Bu yaklaşımın temelinde, eski geleneksel ve tarımsal yaşam tarzını, yeni modern, kentsel yaşam tarzıyla hem ideal tipler hem de farklı karşıt toplumsal ilişkiler ve yaşam tarzları bağlamında karşılaştırmayı amaçlayan ve Ferdinand Tönnies'in kavramsallaştırdığı "cemaat" (gemeinschaft) cemiyyet" (gesellschaft) ideal tipleri düşüncesi yer almaktadır (Topal, 2004: 278; Slattery, 2018: 59) (bkz. Tönnies vd., 2000: 185).

Yakın arkadaşları ve çağdaşları Weber, Durkheim ve George Simmel gibi 1800'lerin sonlarında yazan Ferdinand Tönnies, Avrupa ve Amerika'yı tamamen değiştiren büyük sosyal, ekonomik ve politik dönüşümleri ve geçmişten radikal kopuşları özellikle sanayileşme ve kentleşme ekseninde anlamaya çalıştı. Tönnies, "Gemeinschaft-Gesellschaft" adlı temel eserinde, geleneksel toplumlarla Sanayi Devrimi sonrası Avrupa toplumları arasındaki temel farklılıkları, özellikle toplumsal ilişkilerdeki değişimin doğası ve kapsamı bağlamında kavramaya çalışmıştır (Slattery, 2018: 59).

Tönnies'e göre topluluklar, ırk, etnik köken ve kültür açısından farklılaşmayan bireylerden oluşan ve bireyler arasındaki kişisel, sıcak, samimi veya sıkı bağlar üzerine inşa edilen küçük, homojen ve özel topluluklardır. Toplumlar ise ırk, etnik köken, sosyo-ekonomik statü ve kültürel sistemler açısından farklılaşmış ve heterojen

topluluklardır. Bu kavramsallaştırmada topluluk köyü, toplum ise; kenti temsil etmektedir (Bal, 1999: 19-20).

Konuyla ilgili olarak, Alfred Vierkandt'ın “tabiat kavimleri-kültür kavimleri” Franklin Giddings'in “etnik cemiyetler-demokratik cemiyetler”, Howard Becker'in “folk cemiyeti-şehir cemiyeti” ayrımları köy ile kenti kavramlaştırma çabalarının diğer örnekleridir (Bal, 1999: 20; Tekeli, 1982a: 302). Bu ikilemlerden hangisi ele alınırsa alınsın köy toplumu ya da antik kent toplumu; küçük, homojen, toplumsal denetimin yüksek, toplumsal ilişkiler bakımından birincil yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu bir yapıdır. Modern kent toplumu ise büyük, farklılaşmış, heterojen, bireyci ve anonim ilişkilerin yaygın olduğu bir yapıdır. Bu özelliklerinin bir yansıması olarak modern kent, suçluluğun ve şiddetin kaynağı olarak da gösterilebilmektedir (Tekeli, 1982a: 302).

Kırsal yerleşmeleri/köy ve kenti karşılaştırarak tanımlamaya çalışan Sorokin ve Zimmerman, köy ve kent toplulukları arasındaki yaşam tarzı ve sosyal farklılıkları sekiz grupta incelemektedir. Bunlar: meslek ve meslek alanları, çevre, genişlik, yoğunluk, homojenlik veya homojensizlik, sosyal farklılaşma ve tabakalaşma, sosyal hareketlilik ve sosyal ilişki ağıdır (Ertürk, 1997: 49).

Kent kuramcılarında Manuell Castells ise modern kenti, bir taraftan “yaşam çevresi sürekli akış halinde bulunan bir toplumsal pratik olarak tanımlarken” (Castells, 1997: 123) diğer taraftan kapital birikim süreçleri çerçevesinde “kolektif tüketim” kavramıyla açıklamaktadır (Castells, 1997: 210-213). Bu açıdan Castells, modern kent sistemin temel unsuru olarak “tüketim sürecine” işaret etmektedir. Nitekim Castells'in bu düşüncesinden etkilenen pek çok kent kuramcısının kent tanımında tüketim olgusu, anahtar bir kavram olarak yer almaktadır. Çünkü tüketim, yeniden üretim için gerekli olduğundan, kentler; yeniden üretim için gerekli olan kolektif tüketimin gerçekleştiği alanlardır.

Bu anlamda Tekeli, altyapısıyla, üretim ve hizmet işlevli binalarıyla artı ürünün ortaya çıkarıldığı bir üretim ve aynı zamanda kapital bir birikim alanı olması ve bu alanın oluşturduğu rantlarla artı ürünün toplumda bölüşülmesini sağlamak

suretiyle kapital birikimi etkilemesi gibi faktörleri göz önünde bulundurarak kentin tümüne bir “kapital” olarak bakılabileceğini ifade eder (Tekeli, 1991b: 167-168).

Buraya kadar, kente dair sosyolojik yaklaşımları bu şekilde özetledikten sonra, kent sosyolojisinin ortaya çıkış koşullarını analiz ederek konuya ilişkin sosyolojik bakışı daha iyi kavramak adına; sosyolojinin kurucu babalarından Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber ile kentleşmeyi-kırdakinden farklı özel bir yaşam biçimi-anlamında ilk kez dile getiren, Chicago Okulu’nun önde gelen kent kuramcısı Louis Wirth’in kente dair görüşlerine genel hatlarıyla değinilecektir.

Kent kavramı, sosyolojinin ilk dönemlerinde henüz özgün bir araştırma konusu olmadığından bu dönemde sosyologlar geliştirdikleri sosyal teoriler çerçevesinde kenti incelemişlerdir. Örneğin Marx, kenti sınıf bilinci ve proletarya kültürünün oluşumu çerçevesinde ele almış, Engels sınıf ve mekân ilişkisini dikkate alarak kentteki eşitsizliği vurgulamıştır. Weber ise kentin özerk yönetimine vurgu yapıp onu politik boyutuyla tanımlarken; Simmel kapitalizmin hızlandırdığı metropolleşmeyle birlikte kent insanının kendine ve çevresine yabancılaşması üzerinde durmuştur. Kent 1900’lerden itibaren Chicago Ekolü ve onun temsilcileri sayesinde tam anlamıyla özgün bir araştırma alanı olarak ele alınıp incelenmiştir. Chicago Ekolü temsilcileri, Darwin’in görüşlerinden etkilenerek kenti bir organizma şeklinde ele aldığından onların bu yaklaşım biçimi “ekolojik kent kuramları” olarak da adlandırılmıştır. Park, Burgess, Mckenzie ve Wirth’in temsil ettiği ekolojik kuramın en büyük avantajı, o dönemlerde Chicago kentinin adeta bir araştırma laboratuvarı konumunda olmasıydı (Turut & Özgür, 2018: 2-3). Bununla birlikte, Batı dünyasında kenti konu edinen sosyolojik araştırmalar, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yoğunluk kazanmıştır (Alver, 2011c: 334).

Sosyolojinin ortaya çıktığı 19. yüzyıl, Avrupa’nın sanayi aracılığıyla üstünlüğü ve hâkimiyetinin toplumlararası ilişkilerde kabul edildiği bir dönemdir. Ancak aynı Avrupa yine bu dönemde, endüstriyel faaliyetlerin ortaya çıkardığı yeni toplum biçiminin, yeni sınıfların ve kapitalist sistemin yarattığı sorunlarla uğraşmaktadır. Bu açıdan kapitalist düzenin çelişkilerini ortaya koyan Marx’ın kuramı, Batı sosyolojilerinde kentle ilgili ortaya konan görüşler üzerinde etkili olmuş; böylece

Sanayi Devrimi'ne giden yolda kentin/kentlerin etkin rol oynadığını ve toplumsal gelişme sürecini kentlerin belirlediğini öne süren yeni kent kuramları ortaya çıkmıştır (Okan, 2011: 314). Bu yönüyle Marx'ın kuramı daha sonraki kent kuramcıları için bir bakıma ilham kaynağı olmuştur.

Marx ve Engels'in kente dair görüşleri, daha çok "Alman İdeolojisi" adlı yapıtlarında yer almıştır. Bu çalışmada Marx ve Engels, modernleşme süreciyle birlikte gelişen iş bölümünün, sanayi ve ticareti; tarımdan ayırdığını ve bunun sonucunda kırsal alanlarla kentlerin çıkarları arasında bir zıtlık baş gösterdiğini iddia ederler. Bu nedenle kente, iş bölümünün geliştiği bir yerleşim birimi olarak olumlu yaklaşırken; köye karşı olumsuz tavır alırlar. Marx ve Engels'e göre, köy yaşamı ya da kırsal yaşam "aptalca bir yaşam biçimi" olup, gelişme ve kurtuluş ancak köylülükten kurtulmayla mümkün olacaktır. Yine Marx, kentleri üretim araçlarının, ana malın ve yüksek zevklerin temsil edildiği yerler olarak tanımlarken; kırsal alanları yalnızlık ve dağınıklığın simgesi olarak görmektedir (Keleş, 2000: 91).

Diğer taraftan Marx, kentleri işçi sınıfında sınıf bilincinin veya örgütlü emeğin oluşumunu sağlaması bakımından özel mekânlar olarak kabul eder. O'na göre, proletarya gerek fabrikada birlikte çalışırken gerekse de kentin çeşitli bölgelerinde bir arada yaşarken aynı zamanda ezilmişlik ve dışlanmışlık sürecine de birlikte tanıklık etmektedir. Bu anlamda, işçi sınıfının söz konusu duruma karşı çıkmasını sağlamak için gerekli olan sınıf bilinci ve örgütlenmenin oluşmasında en uygun yerler yine kentlerdir (Turut & Özgür, 2018: 5).

Kenti tanımlarken iş bölümünü üzerinde duran Marx açısından Orta Çağ'a kadar olan toplumun tarihi kırsal kesimin tarihi iken; Orta Çağ'dan itibaren feodal üretim biçimin ortaya çıkması ve ticaretin gelişmesiyle birlikte kır-kent ayrımı meydana gelmiştir. Böylece kentlerde biriken sermaye, yeni iş bölümlerinin doğmasını sağlamış (Aslanoğlu, 2000: 58) ortaya çıkan bu yeni iş bölümleri ve kolları, yeni sınıfların doğuşunu kolaylaştırmıştır (Turut & Özgür, 2018: 4).

Dolayısıyla Marx'a göre, kent soyluları ve emekçiler sınıfını ortaya çıkaran kent yaşamıdır. Kentteki üreticiler üretim birimlerinin sahibidir ve kendi aralarında

ataerkil ilişkiler kurarlar. Ticaret ve zanaat, büyük kentsoylularını (burjuvazi) yaratır. Küçük kentsoyluları, loncalar içinde toplanmıştır. Bunlar, zaman içerisinde büyük kentsoyluları ve zanaatkârların egemenliği altına girerler. Ticaret ve özellikle liman kentleri büyük kentsoylularının egemenliği ve kontrolü altındadır. Sanayi kentlerinde ise küçük kentsoyluluk esprisi sürüp gider. Bu açıdan kent, üretim araçlarını ellerinde tutmak isteyen farklı çıkar gruplarında kendine özgü bir bilinç oluşturarak, sınıf yapısının doğmasına yol açan bir yerleşim yeridir (Keleş, 2000: 91-92). Marx'ın bu bakış açısına göre kent, sadece üretim güçlerinin toplandığı bir alan değil aynı zamanda kapitalizme dayalı bir yerleşim birimidir.

Marksist düşüncüyü savunanlar için aslında tüm sorunlarımızın kaynağı şehrin kendisi değil; sınıf çatışması, sömürü, yabancılaşma, kentsel yozlaşma ve kaos yaratan modern kapitalist sistemdir (Slattery, 2010: 287). Diğer taraftan Marksist yaklaşım, gerek sömürü ilişkilerinin mekânsal ifadesi gerekse de bu ilişkileri tamamlamak suretiyle eşitsizlikleri artıran kapitalist sistemin bir parçası olması nedeniyle modern kentleri “kapitalist oyunun en önemli sahneleri” olarak nitelendirmektedir. Kurulan bu sahne üzerinde, egemen sınıfın çıkarlarını maksimize etmeye yönelik bir oyun oynanmakta ve sahnede temelde iki aktör grubu bulunmaktadır: Bunlardan ilki, daima sahnenin önünde yer alan ve oyunun tek belirleyicisi görünen burjuvazidir. Sahnenin arka kısmında ise ikinci grup, yani “ötekiler” yer almaktadır (Şengül, 2001: 194; Topal, 2004: 283).

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle Marx'ın kent olgusuna olumlu yaklaşan bir düşünür olduğunu söyleyebiliriz. Marx düşüncesinde bir sistemin yıkılması, başka bir sistemin onun yerini alması anlamında gelen devrim ancak kent nüfusunun artması, kent proletaryasının büyümesi ve örgütlenmesine bağlı bir olgu olarak ele alınmıştır. Yine Marx'a göre, kentte yaşanan olumsuzlukların temel nedeni kentin kendisi değil kentte var olan kapitalist düzendir.

Bir diğer klasik dönem sosyoloğu Durkheim ise kenti, “iş bölümü” ve “dayanışma” kavramlarıyla ilişkili olarak ele almaktadır. Durkheim'e göre toplumda iş bölümünü artıran iki temel kavram bulunmaktadır. Bunlardan ilki, belirli bir yerdeki nüfus yoğunluğuna karşılık gelen “özdeksel yoğunluk”, ikincisi ise bir toplumun

üyeleri arasındaki etkileşimi ve sosyal ilişkileri tanımlayan “tinsel yoğunluk” kavramıdır. Durkheim, tinsel yoğunluğun bir toplumdaki kentleşmeyi belirlediğini ileri sürmektedir (Keleş, 2000: 92).

Durkheim tinsel yoğunluk bakımından insan topluluklarını “basit cemiyetler” ve “karmaşık cemiyetler” olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Durkheim’e göre basit cemiyetler “mekanik dayanışma”; karmaşık cemiyetler “organik dayanışma” esasına dayalıdır. Bu ayrıma göre basit cemiyetler “köyü”, karmaşık cemiyetler “kenti” temsil etmektedir. Mekanik dayanışmaya dayalı basit toplumlar, bireyler arasında iş bölümünün ve uzmanlaşmanın neredeyse hiç olmadığı, kendi kendine yeten toplumdur. Bu toplumlarda dayanışma, bireylerin düşünce ve inanç sistemlerinin homojenliğinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal bütünlüğün sağlanmasında örf ve adetler ile dini inanç ve ahlaki değerler önemli bir etkiye sahiptir. Organik dayanışmaya dayalı toplumlar ise; nüfus yoğunluğunun artışıyla birlikte giderek karmaşıklaşan toplumdur. Bu tür toplumlarda görülen karmaşıklık ve çeşitlilik zorunlu olarak iş bölümü ve uzmanlaşmaya ihtiyaç duyulmasına yol açarken; toplumsal ilişkiler büyük ölçüde sözleşmeler etkilidir. Toplumsal düzen ve denetim de toplumun birey üzerindeki biçimsel baskısıyla sağlanır (Ertürk, 1997: 48).

Nitekim Durkheim, şehirdeki yaygın iş bölümünü çağdaş toplumsal yapı biçimlerine geçişin özü olarak görür (Holton, 1999: 38). Bu noktada ona göre kent, “birbirleriyle etkileşim içinde olan ve birbirine yakın işlevsel ilişkilerle bağlanan uzmanlaşmış parçalardan oluşan yerleşim merkezi bütünlüğü” olarak tanımlanabilir (Ertürk, 1997: 49).

Durkheim, kentin ancak Orta Çağ’da kendi başına anlamlı bir birim olduğunu ileri sürerek, gelişmiş kapitalist toplumlarda kentin sosyal teorisinin ana konularından biri olamayacağını savunur. Günümüzde kent ile toplum arasında bir ayrım yapmanın doğru olmadığını ve artık toplum dendiğinde akla büyük ölçekte kentin gelmekte olduğunu belirtirken; meslekî ve toplumsal iş bölümü arttıkça, yerelliğin önemini yitirdiğini savunur. Durkheim’e göre kent, belli toplumsal güçlerin gelişmesi için tarihsel önemi olan bir koşuldur. Bununla birlikte kentin aynı zamanda birtakım anormalliklerin doğmasına da yol açtığını ifade eden Durkheim, Marx gibi çağdaş

toplumun anomik durumunun belirtileri olan patolojik bozukluklara modern kentte daha çok rastlandığına dikkati çeker (Keleş, 2000: 92-93).

Kenti sosyolojik anlamda ele alan ilk çalışma, şüphesiz Max Weber'in *The City* adlı eseridir. Oryantalist şehir yazımının klasik örneği olan bu eserinde Weber, Batının eşsiz olduğu teziyle şehirleri Doğu şehri (Oriental) ve Batı şehri (Occidental) şeklinde genel olarak iki kategoride ele almaktadır. Weber, Batı şehri olarak nitelendirdiği Antik Yunan ve Orta Çağ Avrupa kentlerini sermaye, pazar, üretim ve özerk hukuk anlamında sürekli hareketli ve canlı olarak betimlerken; Doğu şehirlerini (Hint, Çin ve İslam şehirleri) bu özelliklerden yoksun olmaları sebebiyle donuk ve kapalı olarak tanımlamaktadır. Esasen Weber'in Batı'nın eşsiz ve biricik olduğu tezini ispatlamak için sık sık yaptığı karşılaştırmalarda olumsuz örnek olarak Batı şehirlerinin karşısına Doğu şehirlerini koymasının ana sebebi Tuna'ya göre, Batı'nın tek başına, kimseye ihtiyacı olmadan var ve kendine yeter olduğunu ortaya koymak içindir (Tuna, 1987b: 30).

Sosyolojinin diğer kurucu babalarında olduğu gibi genel bir kent tanımı arayışı içinde gördüğümüz Weber zaman içerisinde kentteki nüfusun büyüklüğü ve yoğunluğuna, bir ticaret merkezi olarak ekonomik işlevine, bir kale veya yönetim merkezi olarak siyasal-yönetimsel işlevine odaklanarak başlangıçtaki bu genel kent tanımlaması arayışından uzaklaşmıştır. O'nun kent ile ilgili olarak üzerinde durduğu esas mesele, kent türlerinin zaman ve mekân içindeki heterojenliğidir. Bu yüzden Weber, ekonomik işlevleri açısından, "ticaret" ve "üretim" kentlerinden bahsederken aynı zamanda üreticinin sırtında asalak olan "tüketim" ve "rant" kentlerinden; bunların yanı sıra ekonomik yaşamla çok anlamlı ilişkileri olmayan "garnizon" ve "yönetim" kentlerinden söz etmiştir (Weber, 2000b: 73-101). Kuşku yok ki, bu işlevlerden çoğu aynı merkezde de toplanmış olabilir. Ancak Holton'a göre, Weber'in kent yaklaşımı kentlerin sahip olduğu ortak ve genel özellikleri tanımlamaktan uzak olup, O'nun kent betimlemelerinde heterojenliğin tek düzeliği ağır basmaktadır (Holton, 1999: 36-37;

Ayrıca Weber, kent yerleşmesini kırdan ayıran temel özelliğin özerk yönetim ve sivil demokrasi olduğunu ifade eder. Çünkü Weber'e göre kent, bireylere özgürlük sunan bir yerleşme birimidir (Turut & Özgür, 2018: 4).

Weber özellikle “kalıcı bir pazar yeri olma” yeteneğinden yola çıkarak kentin ekonomik işlevinin; hem o yerleşim yerinde yaşayanların hem de iç kesimlerde yaşamını sürdürenlerin bir ölçüde beslenmesini sağlamak olduğunu belirtir. Weber bu çerçevede “tüketim kenti” ile “üretim kenti” arasında ayırım yapar. Ona göre, tüketim kenti Antik ve Orta çağların ticaret kentidir. Öte yandan çağdaş üretim kenti ise; kentin dışına üretim yapan fabrikaların ve çeşitli zanaat kollarının bulunduğu modern sanayi kentidir. Weber, modern kentin tarımdan çok ticarete dayandığını öne sürer. Diğer taraftan Weber’in kuramında, üretim ve değişim koşullarının belirlendiği bir yer olan kent, aynı zamanda siyasal bir birimdir. Kentin siyasal simgeleri, bir kalesinin olması ve askerî gücünün bulunmasıdır (Keleş, 2000: 93; Turut & Özgür, 2018: 5).

Analizlerinde ideal bir kent resmi çizen Weber’e göre, ideal bir kentin: “ticari ilişkilerde ön planda olma, cemiyetinin tahkim edilmiş bir yere, bir kaleye, bir pazar yerine, otonom bir hukuk düzenine, kendi kendini yönetebilen ve bir dereceye kadar özerk bir birlik veya konfederasyona, kent sakinlerinin katılımının sağlandığı sivil ve demokratik bir meclis ortamına” sahip olma gibi birtakım özellikleri bünyesinde barındırması gerekir. Bu açıdan Weber’in ideal kenti, ekonomik girişimlere ve dini faaliyetlere ilaveten özel ve kamusal yaşamı birleştiren Orta Çağ lonca kentidir (Karaman, 1998: 7; Keleş, 2000: 93; Turut & Özgür, 2018: 5).

Rasyonellik ve rasyonelleşme Weber’in tarihsel ve sosyolojik araştırmalarında kullandığı iki ortak kavramdır. Bu açıdan Weber, çalışmalarında Batı’nın kendine özgü rasyonelliğinin ortaya çıkışını açıklamaya çalışırken; ideal kentin ilk olarak Batı’da ortaya çıktığını savunur. Weber’e göre, modern kentin ve rasyonel düşüncenin temelini oluşturan ve bugün herkes için genel-geçer olan bilim Batı’da gelişmiştir. Bununla birlikte, empirik ve felsefi bilginin, Çin, Hint ve İran kültürlerinde de bulunabileceğine ifade eden Weber, söz konusu kültürlerde var olan bilgi ve birikimin matematiksel bir temele dayanmaması ve rasyonel kanıtlardan yoksun olması sebebiyle bilimsel olamayacağı düşüncesindedir. Yine Weber’e göre, rasyonel-resmi bir anayasa ve kanunlara sahip siyasal bir kurum olarak devlet teşkilatı ilk defa Batı’da ortaya çıkmış olup, bilimsel olarak belli bir konuda ihtisas yapmış uzmanlar ve teknokratlar sadece Batı kültüründe bulunmaktadır. Weber ayrıca, Batı kentinin söz

konusu özerk yapısı ile Avrupa kapitalizminin doğuşunu ilişkilendirmiştir. (Aslanoğlu, 2000:59; Skırbekk & Gılje, 2017: 513).

Kısaca Weber'in kent yaklaşımı, Durkheim'in mekanik-organik dayanışması ile Chicago ekolünün ekolojik yaklaşımından oldukça farklı bir görünüm arz eder. Weber'e göre, bir kent teorisi geliştirmenin hiçbir faydası yoktur. Weber kenti yalnızca kapitalizm ve rasyonel düşünce sorununun bir parçası olarak ele almış ve incelemiştir (Keleş, 2000: 93).

Kenti kavramlaştırmaya yönelik önemli yaklaşımlardan birisi de Louis Wirth'e aittir. Wirth kent analizinde, kentte bulunması gereken ve birbiriyle ilişkili üç temel özellikten bahseder. Bunlardan ilki: bir halk tabanı ile teknolojik ve ekolojik düzene sahip fiziksel bir yapıya, ikincisi: kurumsal ve toplumsal örgütlenme sistemine, üçüncüsü: ortak tavırlar ve düşünceler kümesine sahip olmaktır (Martindale vd., 2000: 72).

Bu üç özelliği kenti karakterize eden temel parametreler olarak kabul eden Wirth, kentlerde kentsel olmayan (folk) yaşam biçimlerine rastlanabileceğini; bununla birlikte kentsel yaşam biçimlerinin de kentlerin dışına taşınabileceğini savunur. Bu açıdan Wirth, ulaşım araçları ve iletişim sistemlerindeki gelişmelerin kenti köye; köyü de kente yaklaştırdığı dolayısıyla kent ve köy arasında benzerlik veya farklılıkların artık geçerli olmadığını ifade eder (Wirth, 2002: 77-105; Keleş, 2000 93-94; Slattey, 2010: 286-287).

Wirth'in bakış açısından kent, görece büyük, yoğun ve toplumsal açıdan heterojen özellikler gösteren bireylerin oluşturduğu bir ikamet yeridir. Ona göre, iş bölümünün kent nüfusunda ve bu nüfusun gruplaşmalarında ortaya çıkardığı engin çeşitlilik, kentli nüfus arasındaki toplumsal bağların oldukça zayıf olması sonucunu doğurur. Bu bakımdan kentsel toplum, insanların nesiller boyu bir arada yaşadığı ve içsel olarak katılmış bir değerler sistemine sahip olduğu kırsal toplumla tam bir tezat oluşturur. Ayrıca kent nüfusunun büyük ölçekli yapısı, kentte yaşayan bireylerin birbirlerini yakından ve derinlemesine tanımasını olanaksızlaştırır. Bu durum toplumda kişiler arasında kurulan ilişkilerin niteliğini, kırsal alandakinden çok daha

farklı bir boyuta taşır. Dolayısıyla kent atmosferinde kurulan ilişkilerin, anonim, gayri şahsi, yüzeysel, geçici ve kısmi olduğundan hareketle Wirth, akıl bozukluklarının, intiharların ve çeşitli suçlar başta olmak üzere her türlü toplumsal bozukluğun kentlerde, kırsal alanlardan daha çok görüldüğü iddiasındadır (Gürpınar, 1993: 11; Holton, 1999: 39; Keleş, 2000: 94; Tekeli, 1982a: 315).

Ayrıca Wirth, gelecekte kentleşmenin modern toplumun yaşam tarzı haline geleceğine ve hatta kırsal alanlara da yayılacağına inanıyordu. Aslında bu yaşam tarzının sosyolojik açıdan yıkıcı sonuçlar doğuracağından, toplumun ahlaki değerlerine, topluluk duygusuna ve toplumsal uzlaşıya tehdit oluşturacağından korkuyordu. Onun kentleşme ve kent-kır yapısı ayrımı, otuz yıl boyunca dünya çapında çok sayıda toplum araştırmasına ilham kaynağı olmuştur. Bu çalışmalara katılan sosyologlar kırsal ve kentsel yaşam tarzlarını detaylı bir şekilde araştırdılar. Ancak Wirth'in teorisinin kademeli olarak çöküşüne yol açan yine bu çalışmalardı. Nüfusunun yoğunluğu ve aşırı kalabalığına rağmen sosyal problemlerin az ve örgütsüzlüğün düşük olduğu Hong Kong gibi örnekler Wirth'in nüfusun büyüklük ve yoğunluğunun kaçınılmaz olarak psikolojik gerginlik yarattığı tezine ters düşmektedir. Ayrıca Young ve Willmott'un Doğu Londra'da (1962) ve Herbert Gans'ın Boston'da (1962) yaptıkları araştırmalar, kentsel gelişimin tam ortasında sıkıca kaynaşmış toplulukların varlığını ortaya çıkarmıştır (Slattery, 2010: 287-288).

Bununla birlikte “Wirth'in kentleşmenin bireylerin kişilik ve zihinsel süreçlerinin farklılaşması üzerindeki etkisini kavramlaştırmak üzerine kurulu kent kuramı; halen klâsik bir yaklaşım tarzı olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Wirth, Chicago Okulu üzerinde önemli etkilere sahip bir sosyologdur (Okan, 2011: 309).

1.4.4. Sanayi Devrimi Öncesi (Pre-Industrial) Kent

Tarımın başlamasıyla birlikte uygarlığa geçiş aynı zamanda, kente geçiştir. İlk büyük uygarlıklar kentsel devrimlerle tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. Yakın Doğu, Çin ve Hint uygarlıkları kentleşmenin ardından büyük medeniyet havzalarına dönüşmüştür. Diğer taraftan Sanayi Devrimi öncesi kentlerde daha çok bir imparatorluk

iklimi hâkimdir. Mısır, Babil, Çin, Hint, Bizans, Endülüs ve Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen kent deneyimleri bu tarz özellikler sergilemektedir (Coşkun vd., 2012: 61).

İlk olarak M.Ö. 6000 civarında görülen ve M.Ö. 4000 yıllarında tam olarak ortaya çıkmaya başlayan şehirler, doğal olarak yerleşik köy ve kasabalardan çok az farklı olan küçük ölçekli yapılarıdır. İlk kentlerin boyutlarının küçük olmasının temel nedeni, tarımsal verimin düşük ve uzun mesafelerde ulaşım maliyetinin yüksek olmasıdır. (Hatt & Reiss, 2002: 29).

Böyle bir durumu daha çok, Mezopotamya ve Nil havzasının da içerisinde yer aldığı Doğu bölgelerinde rastlanırken; Batı'da özellikle Ege civarları gibi dağlık ve tarıma elverişli arazilerin az olduğu bölgelerde, doğal koşullar nedeniyle, maden çıkarma, çıkarılan bu madenlerden çeşitli aletler üretmeye yönelik iş kolları, denizcilik ve ticaret gelişerek; söz konusu bölgelerde kurulan kentlerin yapısını etkileyen temel etmenler haline gelmiştir. Özellikle Antik Yunan kentleri, deniz aşırı ticari faaliyetleri ile giderek zenginliklerini artırmış ve kendi nüfus kapasitelerinin üç dört katı hatta daha fazla bir nüfusu barındırma imkanına sahip olmuştur (Childe, 1983b: 233). Nitekim tarihçilerin ve arkeologların topladıkları bulgular, Antik Yunan şehirlerinin nüfusunun 100.000'den fazla olduğunu; Roma'nın nüfusunun 500.000'i geçtiğini, Kartaca'nın nüfusunun ise; 700.000'i bulduğunu göstermektedir (Kıray, 1965b: 10).

Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde özellikle kentler feodal toplumsal yapı nedeniyle zayıflamıştır. Çünkü bu dönemde üretim biçimi ve işgücünün daha çok toprağa bağımlı olması sebebiyle insanlar kırsal kesimde örgütlenmişlerdir. 10. yüzyıldan itibaren zanaat ve ticaretin önem kazanmasıyla hem Avrupa'da hem de İslam dünyasında şehirler yeniden büyümeye başladı (Okan, 2011: 315). Ancak kentlerin tarihsel süreci incelendiğinde bugünkü anlamıyla modern kentin ortaya çıkışının Sanayi Devrimi sonrasına denk geldiğini görüyoruz.

Dolayısıyla şehirleri bağlı oldukları toplumların özelliklerine ve teknolojik gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandıran Sjoberg'in tipolojisinde şehirler “sanayi öncesi şehir”, “geçiş şehirleri” ve “endüstriyel şehirler” olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi: sanayi öncesi feodal toplumların, ikincisi:

modernleşen veya gelişmekte olan toplumların, üçüncüsü: sanayileşmiş ve gelişmiş toplumların kentleridir (Çelik, 2013c: 95).

Görüldüğü gibi oldukça uzun ve çok eski dönemlere dayanan köklü geçmişine rağmen kentler, sosyolojik anlamda farklı özellikler gösterdiğinden, tarihin çeşitli dönemlerinde kurulan klasik kentler ile günümüzün modern sanayi kentlerinin aynı özelliklere sahip olduklarını söylememiz mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede bir sosyal değişim unsuru olarak kentin, din-toplum ilişkileri üzerindeki etkisini daha iyi kavramak adına, Sanayi Devrimi öncesi (pre-industrial) kenti ile Sanayi Devrimi sonrası modern sanayi kentinin (industrial) toplumsal özellikleri bu bölümde karşılaştırmalı olarak ele alınıp incelenecektir.

1.4.4.1. Klasik Doğu Kenti

Tarihsel süreçte ilk kentler, Doğu'da, insan topluluklarının tarih sahnesinde görüldükten sonra karşılaştıkları problemlere benzer veya farklı çözümler buldukları ve bulunan bu çözümler neticesinde gelişme gösterdikleri esnada ortaya çıktı. Bu bağlamda Doğu kentleri, insanların belli başlı ilişkilerle birbirine bağlı olduğu örgütlenmiş bir gelişmenin ürünüdür. Kentlerin ilk kez Doğu'da ortaya çıkmasında, Doğu toplumlarının karşılaşılan sosyal ve yaşamsal sorunlara çözüm üretebilme yeteneğine bağlı olarak; elde edilen başarılar, yeni icat ve gelişmeler, bilgi birikimi ve deneyim kazanma gibi faktörler etkili olmuş ve tarımsal üretimin başladığı kırsal yerleşmelere de ilk olarak bu coğrafya da rastlanılmıştır (Tuna, 1989c: 208).

Ancak zamanla sosyal bir birim olarak köyün yaşanan sorunların üstesinden gelmekte yetersiz kaldığı görülmüş ve köyün çıkmazlarını ortadan kaldıracak yeni bir örgütlenme kaçınılmaz hale gelmiştir. Nüfusun artmasıyla birlikte yeni yerleşim birimlerinin kurulması, suni sulama kanallarının açılması ve kontrol altına alınması, tarımsal üretimden elde edilen ürün fazlasının değerlendirilmek istenmesi ayrıca dağınık güçlerin, örgütsel ve idari kadroların birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan yeni düzende kontrolü ve merkezileşmeyi sağlayacak askeri bir teşkilatın kurulması gibi gelişmeler yeni bir yerleşim alanını zorunlu kıldı. Doğu'da bu tür merkezîyetçilik ve örgütlenmenin ortaya çıkması köylerin dışında yeni merkezlerin kurulmasına yol

açarken; tarım dışı ilişkilerin ve örgütlenmenin de mekânı olan bu merkezler tarihte bilinen ilk şehirler olarak karşımıza çıktı (Alver: 2011c: 338).

Konuyla ilgili kentsel planlama çalışmalarıyla tanınan Emrys Jones, kentleşme sürecinin Doğu'da ilk kentlerin ortaya çıkmasıyla başladığını ve sırasıyla Antik Yunan yerleşimleri, Roma dönemi kentleşmesi, Orta Çağ'ın klasik kentleri ve Rönesans kentleri ile devam ederek; modern sanayi kentleriyle biten bir yol izlediğini ifade etmektedir. Ancak Tuna'ya göre Jones, kentleşme sürecinin birbirini takip eden aşamaları arasında bağlantı kuran bu yaklaşımıyla, Batı'yı geçmiş medeniyetlerin devamı olarak gördüğünü ve tıpkı Weber gibi sanayileşme süreciyle Batı'nın bu medeniyetler üzerinde üstünlük kurduğu düşüncesini benimsediğini ortaya koymaktadır (Okan, 2011: 315).

Doğu'da ortaya çıkan ilk kentlerin, örneğin Sümer şehirleri Eridu ve Ur'un mekânsal özellikleri, şehrin yeni bir örgütlenme tarzı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim şehrin orta yerinde yükselen anıtsal tapınak Ziggurat merkeziliğin adeta simgesidir. Büyük bir işgücü ve örgütlenmeyi gerektirdiği aşikâr olan bu yapı, diğer taraftan toplumdaki yeni bir örgütlenme biçimine işaret etmektedir. Tapınağın dini, toplumsal, idari ve iktisadi bir merkez olması sebebiyle şehre hâkim bir konumu vardır. Tapınak etrafında ise; evler, sokaklar, mahalleler yer almaktadır. Mahalleler, farklı toplum ve meslek gruplarını barındıran temel yaşamsal birimlerdir. Yine kale veya sur, ilk şehirlerin ana mekânsal özelliği olarak dikkat çekmekte ve kentler sur içinde yapılmaktadır. Sur, kent için bir güvenlik duvarı işlevi görürken aynı zamanda kenti içinde yer aldığı coğrafyadan ayırmakta ve ona başka bir kimlik kazandırmaktadır (Alver, 2011c: 338-339).

Dolayısıyla kentler; toplumsal güç ve olanakların birleştirildiği ya da bu faaliyetlerin yönlendirilip denetlendiği yerlerdir. İlk kentler ve kentleşmeler açısından bakıldığında Doğu'nun kentleri sadece iktisadi açıdan değil sosyal açıdan da toplumsal bir birlik ve örgütlenme sağlamış ve toplumsal ilişkilerin yönlendirildiği merkezler olmuştur. Doğu kentlerinin ayırt edici niteliği olan bu birlik şekli, Doğu-dışı örgütlenmelerde görülmemektedir (Okan, 2011: 323).

Sonuç olarak, Doğu uygarlıklarının temel özelliği bağımsız ve kendi başlarına uygarlık inşa edebilme yeteneğine sahip olmalarıdır. Doğu uygarlıkları, daha geniş bir çerçevede ifade edecek olursak Batı-dışı uygarlıklar, başka toplumlara bağlı olmaksızın uygarlık inşa edebilme yetenekleri sayesinde kentle, devletle, zanaatıyla üretmenin yollarını bulmuştur. Bu manada Coşkun'un deyimiyile, "Doğu uygarlığı, kentle birlikte aynı zamanda medeniyeti de kurmuş ve yaşatmıştır" (Coşkun vd., 2012: 61).

Esasen Doğu şehri, İslam şehri ve Osmanlı-Türk şehirleri ile bağlantılı ve farklı bir şehir oluşumu olup, belli toplumsal, siyasi, iktisadi ve kültürel koşullarda ortaya çıkmış ve yayılmıştır (Alver, 2011c: 341-346). Bu açıdan genel anlamda İslam kentinin; özel anlamda Osmanlı kentinin toplumsal özelliklerine klasik İslâm kenti başlığı altında değinmeye çalışacağız.

1.4.4.2. Klasik İslam Kenti

İslam öncesi Hicaz Bölgesi'nde -Mekke, Medine (eski adıyla Yesrib) ve Taif şehirleri ile yerleşik hayata uygun bazı küçük kasabalar dışında- insanlar çadırlarda ve göçebe olarak yaşıyorlardı (Çağatay, 1982a: 150). İslâmiyet geldikten sonra bölge halkı yerleşik düzene geçmeye başlamıştır. Doğu'da, Arap yarımadasında yeni bir inanç, iktidar ve örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan İslam, kısa sürede kent ilişkilerinin içinde yer alarak; şehir eksenli bir toplum örgütlenmesini sağlamıştır. Mekke'nin gerek bölgesindeki ticaretin merkezi olması gerekse de kutsal mabet Kâbe'nin burada bulunmasından ötürü tam anlamıyla merkez bir şehirde kendini ilan eden ve Alver'e göre, başından itibaren şehir-merkezli bir din olan İslam'ın, tarihi boyunca ağırlıklı olarak şehirle irtibat kurması bu yüzden anlamlıdır (Alver, 2011c: 342).

İslam ve kent arasındaki bu yakın ilişkiye rağmen, Hz. Peygamber ve ilk halife Hz. Ebubekir dönemlerinde mevcut şehirlere yenileri eklenmemiş; İslamiyet'ten önceki şehirler aynı şekilde varlığını devam ettirmiştir. Ancak bu durum, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde değişerek; fetihler sonucu ele geçirilen yerlerde çok eski

dönemlerde kurulmuş olan Şam, Halep, İskenderun, Hayber, Medâin, Kudüs ve İsfahan gibi şehirler İslam şehirlerine dâhil olmaya başlamıştır (Erten, 2019b: 25).

Yedinci ve dokuzuncu yüzyıllar arasında Doğu'da kentlerin, ekonominin ve medeniyetin gelişmesi, kentleşme tarihinde bu dönemin İslam Dönemi olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. İslam, yayıldığı bölgelerdeki eski yerleşim yerlerine sosyal, demografik ve ekonomik açıdan yeni bir yaşam tarzı getirerek birçok şehrin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak Okan'ın ifadesiyle klasik İslam şehirde merkezi bir teşkilatlanma bulunmayıp, şehir bölgelerinin birliği dini ve ideolojiktir. Bu durum zaman içerisinde yaşanan güç kaybıyla birlikte İslam şehri olgusunun Batı karşısında gerilemesinde önemli bir etken olmuştur (Okan, 2011: 326).

Klasik İslam kenti, Batıdaki romantik Doğu algısı içinde nostalji yüklü bir alan olmuş ve modernizmin aşırı rasyonel tavrı bu nostaljinin devam etmesini sağlamıştır. İslam kentleri üzerine bu ilginin artması birçok çalışmayı da beraberinde getirmiştir. Sanat tarihçileri, arkeologlar, mimarlar, sosyologlar, şehir tarihçileri, kimi zaman tek bir kenti detaylıca incelemiş; kimi zaman bir mimari eseri en ince ayrıntısına kadar ele almıştır. Fakat klasik İslam kentini salt maddi kurumlar üzerinden anlamaya çalışmak demek konuyu eksik bir yaklaşımla ele almak demektir. Çünkü Avrupa medeniyetindeki maddi kurumlar arası ilişkiler klasik İslam kentlerinde maddi kurumlar üzerine değil; kişiler ve gruplar arasındaki insanî bağlar ve ilişkiler üzerine inşa edilmiştir Bundan dolayı klasik İslam kentlerini anlamak için fiziki plan ve mimari eserlerden daha çok onlara esas canlılığını ve kimliğini kazandıran bireylerin, bu yapılar etrafında nasıl bir kültür ve hayat tarzı geliştirdikleri üzerinde durmak gerekir (Demirci vd., 2012: 69).

Nitekim Avrupa, Çin veya İslam kentlerinin arasında ilk bakışta gözle görünür farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar coğrafi şartların ötesinde; insanların inanç, yaşam biçimi ve hedeflerindeki öncelik farklılığı ile doğrudan ilişkilidir (Gülzar, 1991: 22-23).

Bu yüzden İslam tarihinde kentleşmenin nedenlerini anlamak için öncelikle İslam'ın kent hayatına, toplumsal yaşantıya ve medeniyete bakışını bilmek gerekir.

İslam, her şeyden önce yerel düzeyde bir “cemaat”, evrensel düzeyde de bir “ümme” anlayışına sahiptir. Bu anlayışın gerçek yaşamda hayata geçmesi ibadetler ile teşvik edilmiş; hatta bazı durumlarda farz kılınmıştır. Meselâ; cemaatle kılınan namazın ferdi kılınan namazdan (27) derece daha faziletli oluşu, Cuma namazının farz olması ve yerine getirilmesi için belli bir sayının şart koşulmuş olması ve yalnız cemaatle kılınabilmesi, bu durumu en açık biçimde göstermektedir. İslam’ın beş temel esasını teşkil eden oruç, zekât, hac ve namaz, sosyal boyutu olan ibadetlerdir. Bütün bunların tam manada gerçekleşmesi, kent yaşantısıyla mümkün olmaktadır (Michon vd., 1992: 29-37).

Konuya bu açıdan yaklaşan Demirci, İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim’de kent hayatını tavsiye ve teşvik eden ayetlerin oluşunun, İslam kentlerinin hızla çoğalmasında etkili olduğu görüşündedir. Örneğin Tevbe Suresi 97. ayetinde yer alan: “Bedevîler inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileridedirler; Allah’ın resulüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.” şeklindeki ifadeler çöle ve bedeviliğe karşı kenti ve medeniliği öne çıkarmaktadır. Yine bu ayetler yorumlanırken, klasik ulema özellikle bilgi ve görgü konusunu gündeme getirmiştir. Çünkü Müslüman bir bireyin gündelik yaşantısındaki hemen her şey bilgi eksenlidir. Kabul edilmelidir ki; her şeyi bilgi üzerine oturtan bir dinin ideal yaşantısı da ancak kentlerde mümkün olabilmektedir. Bu ifadelerden elbette İslam dini köyde veya kırsalda yaşanmaz gibi kati bir sonuç çıkarılmamalıdır. Burada sosyolojik bir duruma vurgu yapılarak; İslam’ın şehirli kimliğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır (Alver, 2011c: 342; Demirci vd., 2012: 73).

Bu bağlamda İslam tarihinin ilk yüz yılı incelendiği zaman, Bizans ve Sasani İmparatorluklarının köylü ve çiftçi topluluklarına karşılık İslamiyet; Mekke, Medine, Basra, Küfe, Şam, Fustat gibi kentlerde oldukça medenileşmiş Müslüman toplumu temsil etmektedir. Ticaretle, sanatla ve felsefeyle uğraşan bu kentli Müslüman toplumun, camilerde kurdukları ilim halkalarıyla yaygın bir bilgilenme ve eğitim faaliyeti içerisinde olduğu görülür. İslamiyet’le birlikte ilk defa kentlerde yerleşik hayata geçen göçebe topluluklar kentin bu havasından etkilenerek; zamanla ilmin ve medeniyetin bayrağını taşımışlardır. Bu mânâda İslâmiyet bir kentleşme hareketine

öncülük etmiş; eski göçebe ve köylü toplulukları Müslümanlaştırıp şehirlileştirmiştir. Böylece İslam medeniyeti şehirlerde olgunlaşarak gelişmiştir (Miquel, 1991: 103).

Çoğunluğu nehir havzalarında ve ticaret güzergâhlarında kurulan ve kalabalık kitleleri çeken İslam kentleri, özellikle Abbasîler döneminden itibaren görülmemiş bir iktisadî canlılığa ve sosyal hareketliliğe sahne olmuştur. Zaman içerisinde yerleşik hayata geçen göçebe topluluklar kısa bir süre sonra nüfusu yüz binleri bulan İslam kentlerinde ortak bir Müslüman kimlik kazanmışlardır. Örneğin Basra ve Küfe şehirleri, kuruluşlarından otuz yıl sonra 200.000'nin üzerinde bir nüfusa sahip olmuştur. Aynı şekilde Bağdat, 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başında bir milyonu aşan nüfusuyla Orta Çağ dünyasının en kalabalık kentlerinden biri durumuna gelmiştir (Lombard, 1983: 119; Okan, 2011: 326)

Neticede klasik İslam kentleri, Müslümanların ideal ve faziletli bir hayat yaşama anlamında kendi etraflarını ve yaşadıkları ortamı buna göre düzenleme çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Michon vd, 1992: 13). Bu duruma vurgu yapan Seyid Hüseyin Nasr, belli bir dünya görüşü ve kozmik bakış açısına sahip toplumun çevreyi inşası şeklinde tanımladığı “ümran” kavramının İslam kentlerinin esası olduğu görüşündedir (Nasr, 1989a: 242-243).

Diğer taraftan İslam kentlerindeki kimi özellikleri bünyesinde barındırsa da Türk-İslam kentleri özelinde Anadolu kurulan kentlerin tarihsel gelişiminin sadece İslâm kentlerinden hareketle açıklanamayacağı bir gerçektir. Göçebe yaşam koşullarını içselleştirmiş Türklerin, Anadolu'ya geçişlerinde Orta Asya'dan İran ve Hint kültürünün bazı özelliklerini beraberlerinde getirdiklerini ve Anadolu'da Antik Yunan-Roma kültür ve medeniyetiyle karşılaştıklarını dikkate alırsak; söz konusu kültürlerin karşılıklı etkileşim hâlinde olduğu bu geniş coğrafya içerisinde kurulan Türk-İslam kentlerinde; kültürel, sanatsal, mimari ve hatta hukuki açıdan tek düzeliğin görülemeyeceği gâyet âşikardır Bu anlamda Anadolu'daki kentsel gelişimin tarihini anlamak için, Orta Asya ve İslam kültüründe gelişen kentleri olduğu kadar; Yunan ve Roma etkisindeki kentleri de incelemek gerekir (Kaygalak, 2005: 19-24).

İslam kültürü içerisinde kurulup gelişen şehirlerin Anadolu'daki Bizans topraklarıyla buluşması 11. yüzyılın sonlarında Selçuklu akınlarıyla gerçekleşmiştir. Selçuklular yeni şehirler kurmak yerine mevcut Bizans şehirlerinde kendi sosyal özelliklerini yansıtan yeni bir kültürel doku oluşturmaya çalıştılar. Bu dokuyu oluşturan unsurlar arasında, klasik İslam şehrinin temel özellikleri arasında sayabileceğimiz cami, mescit, medrese, tekke, türbe, han, hamam ve kervansaray gibi yapılar bulunmaktadır (Uğurlu, 2010: 54). Dolayısıyla İslam kültür ve medeniyeti ile Türk kültür ve medeniyetinin bir sentezi olan Osmanlı kültür ve medeniyeti, kendi kentsel algısını inşa ederken Selçuklu tecrübesi gibi büyük bir anıt/birikim ile karşılaştığından; Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemindeki kentsel gelişimi, Orta Asya ve İslam kültüründe gelişen Selçuklu döneminden önemli farklılıklar göstermemiştir (Alver, 2011c: 343-344).

Nitekim 16. yüzyıla kadar Osmanlı kenti, Selçuklu ve Ortadoğu kentlerine benzer biçimde bir kale ve kalenin dışında kalan "kale altı" denen bir kısımdan oluşmaktaydı. Kalenin içerisinde hükümdarlar, "iç kale" veya "hisar adı" verilen bir bölümde yaşarken bunun dışında da şehrin ileri gelenlerinin yaşadığı ve zanaat faaliyetlerinin yürütüldüğü kısımlar bulunuyordu. Kale altında; pazar yerleri, tarım alanları, kervansaraylar, bazı tekke ve tekkeler mevcuttu. Diğer taraftan Osmanlı şehirlerinde yöneticilerin konutlarından ayrı işyerleri yoktu. Yöneticiler kendi konutlarında çalıştıkları için kent merkezinde modern kentte olduğu gibi idari işlevleri yerine getiren ayrı kurumsal yapılar bulunmamaktaydı (Kaygalak, 2005: 28).

16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek kırsal gerekse de kentsel nüfusun % 40-50 oranında artmış olması ve dünya ticaretinde gezginci tüccarın önemini kaybedip yerleşik tüccar sınıfının doğuşu, Osmanlı kent yapısında önemli bir dönüşüm meydana getirmiştir (Uğurlu, 2010: 55). Bu değişimin arka planında Tanyeli'ne göre, 18. yüzyılda belirgin hale gelen yeni bir Osmanlı kent burjuvasının ortaya çıkışı yatmaktadır. Nitekim söz konusu yüzyılda İstanbul, "sözde-banliyöleşme" olarak adlandırılacak bir gelişmeye tanıklık ederken; Kâğıthane ve Boğaziçi'nin, üst düzey sınıflarca yazlık yerleşme alanı olarak kullanıldığı görülmektedir (Tanyeli, 1999: 188).

Osmanlı kentlerinin de dâhil olduğu klasik İslam kentlerinde dikkati çeken ve onu diğerlerinden ayıran temel karakteristik özellik; hemen hepsinin, kentin en merkezi yerinde yer alan ve bütün mimari endamıyla kenti kontrol eden; bir “Ulu Cami” etrafında kurulup, gelişmiş olmalıdır. Nitekim Alada, klasik İslam kentinin özelliklerini: 1- Merkezde yer alan büyük cami ve bunun çevresindeki çarşı ve ticaret birimleri 2- Kervansaray 3- Han, hamam gibi hizmet yapılarıyla birbirinden ayrı mahallelerden oluşan yerleşim alanları, şeklinde üçlü bir yapı olarak ifade etmektedir (Alada, 2008: 38).

Dolayısıyla klasik İslam şehirleri camilerin etrafında büyürken; cami, modern zamanlarda olduğu gibi sadece dini faaliyetlerin yapıldığı bir yer değil aynı zamanda saray, medrese, çarşı ve mahalleleri organik olarak birbirine bağlayan bir yapı; sosyal, politik ve bir dereceye kadar ekonomik faaliyetler de dahil olmak üzere tüm yaşamın merkezi ve bir bakıma beynidir. Toplumun sevk ve idare edilmesindeki bu tür fonksiyonları ve diğer kurumlarla kurduğu organik bağlar nedeniyle cami, İslam kentlerinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Nitekim cami etrafında bütünleşmiş şehir yaşamı kentin birliğini sağlamak suretiyle İslam inancının gündelik hayatta yaşanır hale gelmesinde etkili olmuştur (Demirci vd., 2012: 75; Nasr, 1992b: 68-93; Özcan, 2005: 31.).

Yine kültürel açıdan değerlendirdiğimizde; medrese ve kütüphane gibi müesseselerin henüz kurulmadığı İslâm Tarihinin ilk dönemlerinde, ilmi ve kültürel etkinlikler camilerde yürütülmüştür. Dört büyük mezhebin kurucusu olan müçtehitler, muhaddisler ve müfessirler camilerdeki ilim halkalarında yetişmiştir (Çelebi, 1983: 98-107).

Sosyolojik açıdan bakıldığında, şehrin en merkezi ve kalabalık noktalarında yer alan camiler, günde beş vakit namaz kılmaya gelen cemaatle dolardı. Bu durum kent halkı arasında olağanüstü bir etkileşim yaratırken; özellikle Cuma namazı için merkez camide toplanmak, kent halkına bir araya gelme, tanışma, karşılaşma, iletişim kurma ve dertleşme fırsatı sağlardı. Klasik İslam şehirlerindeki camilerin bu çok yönlü misyonunun büyük ölçüde yüzyılımızın ortalarına kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Ancak İslam dünyasındaki Batılılaşma hareketleriyle birlikte İslam şehrinin kurumsal

yapıları olan camiler kültürel, siyasi ve ekonomik yönlerden izole edilmiştir. Ancak camiler dini misyonlarının yanı sıra tüm İslam dünyasının en önemli ve dinamik kurumları olarak hâlâ zamana karşı direnmektedir (Demirci vd., 2012: 79-80).

İslam kentlerinde dikkat çeken bir diğer husus da mimari anlamda Batı’da olduğu gibi bir kent meydanının bulunmayışıdır. Batılı araştırmacılar İslam şehirlerinde Batılı anlamda bir meydan aramışlar, hatta bu tür meydanların yokluğunu bir eksiklik olarak değerlendirmişlerdir. Bu konuda Türk aydınları arasında da görüş farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin, Kılıçbay’a göre “Osmanlı kentlerinin, bütüncül bir toplumsallığın üretileceği meydanların oluşmasına tanıklık etmemesi Osmanlı açısından eleştirilecek bir durum olup, Cumhuriyetle birlikte kentlerde girilen ilk faaliyetlerden birinin meydan açmak olması oldukça anlamlıdır” (Kılıçbay, 1993: 30-33).

Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Demirci, Cumhuriyet döneminde kentlerde uygulanan imar faaliyetleriyle kentlerin ana güzergâhlarının değiştirilmeye çalışılmasının temel hedefinin, kentleri camilerin nüfuzundan ve geleneksel dinamiklerinden kurtarmak olduğu iddiasındadır. Demirci’ye göre, “bugünkü Süleymaniye’nin, Eyüp Sultan’ın ana güzergâhların dışında tutulması ve turistik değerleri fark edilene kadar bu bölgelerin âtil bırakılması; Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşan, geleneksel İslam’ın kent yaşantısına ve onun şahsında camilere yönelik sistemli bir karşıtlığın sonucu olup, zaman içerisinde onların yerine Batılı değerleri temsil eden meydanlar oluşturulmuştur” (Demirci vd., 2012: 77).

Klasik İslam şehrinin bir diğer özelliği olan loncalar hem İslam ekonomik yaşamının hem İslam ahlakının hem de ideal Müslüman tüccar modelinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi açısından klasik İslam şehrinin en dikkat çekici unsurları arasında yer almaktadır. İslam tarihinde bu tür kuruluşların geçmişi 13. yüzyılda Anadolu’da kurulan Ahi teşkilatına kadar uzanmaktadır. Ahilik teşkilatı, yalan söylememek ve emanetleri korumak gibi İslami prensipler çerçevesinde sosyal hayatı düzenleyen kuralların yanı sıra alım satımda alıcılara zarar verecek tutumları önleyecek ticari ve mesleki kurallara sahip olan esnaf ve sanatkarlardan oluşan bir topluluktur. Osmanlı’da 15. yüzyıla kadar varlığını sürdüren teşkilat, İstanbul’un fethi

sonrası azınlık esnafının taleplerinin artmasıyla yerini lonca teşkilatına bırakmıştır (Çağatay, 1989b: 44).

Klasik İslam şehirde loncaları klasik Batı şehri loncalarından farklı kılan şey; toplumsal açıdan çok önemli görülen sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerine katılmalarıdır. Nitekim klasik İslam şehirde loncalar tarafından “orta sandığı” veya diğer adıyla “tarud sandığı” denilen bir fon oluşturulup, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçları karşılanarak sosyal riskler telafi edilmeye çalışılırdı. Ayrıca lonca mensupları arasında toplanan aynı ve nakdi yardımlar, hastaların tedavisi, işsiz ya da çalışamayan çırak kalfa ve ustaların yaşeleri ile ihtiyaç sahibi kişilerin evlenme, doğum vb. masraflarının karşılanmasında kullanılırdı (Gülerman ve Taştakil 1993: 53).

Klasik İslam şehrinin öne çıkan bir diğer özelliği olan mahalle; sakinlerinin yakın çevreleriyle kurdukları, komşularının çağrılarını duyma, yardımlarına koşma gibi sosyal ilişkileri kapsayan sosyal bir ortamdır. Dolayısıyla klasik İslam şehirde mahallenin temelinde, dayanışma, iş birliği ve karşılaşılan sorunlara ortak çözümler bulma gibi eylemler yatmaktadır (Alver vd., 2012a: 233).

Konu ile ilgili olarak Lapidus, klasik İslâm kentinde dinin bir sosyal denetim ve yönetsel merkez olma açısından kenti etkilediğini öne sürerken; bu kapsamda İslam kültüründeki mahallenin en küçük ancak en önemli sosyal örgütlenme ve güçlü bir sosyal denetim birimi olduğunu belirtmektedir (Aslanoğlu, 2000: 49). Klasik İslam kentlerini, modern sanayi kentinden ayıran bir yönü de mahallenin, kendi sorunlarını çözme ve meselelerini yerinde halletme gibi bir özelliğe sahip olmasıdır. Hemen her mahallede imamın başkanlığında, halk tarafından seçilen, Osmanlı örneğinde olduğu gibi padişah tarafından beratla göreve başlayan bir yönetici heyet bulunurdu. İlk devir İslam kentlerinde bu kişiler daha çok mahallenin ileri gelenleri arasından seçilirdi. Mahalledeki anlaşmazlıklar, problemler bu heyet tarafından çözüldü (Demirci, vd., 2012: 87).

Nitekim 16. yüzyılın ortalarında İstanbul’a gelen bir Avusturya sefaret görevlisi o dönemle ilgili gözlemlerini “Türkler dilenmekten utanırlar ve aralarında dilenci ve serseriler grubunun oluşmasına asla katlanamazlar. Hâlbuki biz

Hıristiyanların kent sokakları salgın ve yangınları bahane eden dilencilerden geçilmez (...) Sadakaya muhtaç olan birisi, camiye gitsin yeter. Caminin imaretinden karnını doyurur ve kendisine de harçlık verilir. Fatih Camii'nin yanında, fakirler için ayrılmış 150 adet ev var. Her bir fakire günde bir fenik ve karnını doyuracak kadar da ekmek verilir” şeklinde aktarmıştır (Tebly, 1988: 192).

Osmanlı imparatorluğunda pek çok kamu hizmetinin sivil kuruluşlar ve vakıflar tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede mahallenin ihtiyaçları zenginlerin ve mahalle halkının bağışları ile sadaka ve adaklar yoluyla desteklenen “Avarız Sandığı” veya “Avarız Vakıfları”ndaki fonlar vasıtasıyla karşılanırdı. Bu fonlarda biriken paradan, imam ve mütevellî heyeti tarafından zor durumda kalanlara, borç verilirdi. Fonlardaki para, mahallede geçim sıkıntısı çekenlerin geçimlerini sağlamak, fakirlerin cenazelerini kaldırmak, avarız vergilerini ödeyemeyenlere yardımcı olmak gibi insanî amaçlar için de kullanılırdı. Ayrıca mahallenin kaldırımlarının bakımı, su ve kanalizasyon masrafları gibi giderler ile cami ve mekteplerin bakımı, onarımı, ısıtılması; imam, müezzin ve bekçi ücretlerinin karşılanması gibi hizmetler yine avarız sandığındaki paralardan karşılanır ve bu sayede toplumda oluşabilecek sosyal riskler ortadan kaldırılmaya çalışılırdı (Demirci vd., 2012: 87).

Klasik İslam kentinde mahalleyi belli bir kimlik altında bir araya getiren mahalleli ise; bir bakıma mahallenin yönetiminden, emniyetinden, sokakların bakımından, temizliğinden, çocukların gözetilmesinden sorumludur. Kişinin kendini mahalleli olarak tanımlaması ve mahalle kimliğinin bir parçası olarak görmesi, doğal olarak mahallenin işleyişine duyarlı olmasını zorunlu kılarken (Cansever, 2010: 121) imam, muhtar, eşraf, esnaf, bakkal ve bekçi mahallenin temel yapı taşları olarak öne çıkmaktadır (Alver vd., 2012a: 226).

Mahalle mekânları açısından kayda değer bir konumu bulunan ve mahallelinin vaktini geçirmek, kitap okumak, sohbet etmek ve hikâyeler dinlemek gibi faaliyetlerde bulunduğu kahvehaneler, klasik İslam kentinde ortak kültür ve kimliğin paylaşılması, tanınması ve aktarılması gibi işlevleri yerine getiren önemli unsurlardandır (Işın, 2006: 88).

Her ne kadar mahalle ve komşuluk ve ilişkilerinin modern kent hayatındaki görünüşleri çeşitli araştırmalara konu olmuş olsa da bu ilişkilerin biçimi, klasik İslam kentlerinde modern kentlere göre oldukça farklı bir görünüm arz etmektedir. Özellikle Hz. Peygamberin komşuluk ve komşu hakları ile ilgili hadislerinin ortaya koyduğu geniş çaplı ilkeler ve teşvikler klasik İslâm kentlerinde modern insanın algılamakta güçlük çekeceği türden bir mahalle ve komşu dayanışmasını beraberinde getirmiştir. (Serdar, 1986: 235).

Sonuç olarak klasik İslam kenti, Müslümanların İslam dininin temel prensipleri çerçevesinde ideal bir yaşam tasavvurunun pratiği olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, klasik İslam kentlerinde, bahçe duvarının yüksekliğinden, evin pencerelerinin yönüne ve şekline kadar her ayrıntıya yansımıştır. Bir tarafta cami merkezli akıp giden toplumsal hayata katılım, diğer tarafta loncaların İslami ilkelerden beslenen esnaf ahlâkını ticarî hayata hâkim kılma çabaları ve dayanışmacı toplum yapısı klasik İslam kentinde yaşayan halk üzerinde bir kimlik bilinci oluşturmuştur. Bu haliyle İslam kentleri, zaman içinde gelişen kurumları ile Müslümanlar için yaşayarak öğrenilen büyük bir eğitim kurumu vazifesi görmüştür. Demirci'nin deyişiyle, günümüz Müslüman toplumları, kendi özgün medeniyetleri çerçevesinde kalkınma ve atılım yolunda bir hamle yapacaksa; bunun başlıca şartı öncelikle her yönüyle kendine özgü bir gündelik hayat kurmak ve kendi bilgisini üretecek bir insan modeli yetiştirmektir. İslam dünyasının tarihi tecrübeleri de bunun ancak şehir hayatında ve gelişmiş bir şehir kültüründe mümkün olabileceğini göstermektedir (Demirci vd., 2012: 89).

1.4.4.3. Klasik Batı Kenti

Klasik Batı kenti, şüphesiz Batı insanının ve kültürünün inşa ettiği bir kenttir. Burada Batı derken, Avrupa kıtasını ve medeniyetini kastettiğimizi belirtmeliyiz. Bununla birlikte bugün Batı medeniyeti kendi coğrafi sınırlarını aşmış bir oluşumdur. Çünkü O, yeni dünyanın keşfi ve sömürgeciliğin ortaya çıkışından beri neredeyse tüm dünyaya kendi yaşam tarzını, kültürünü ve kent modelini öne çıkararak yaygınlaştırmıştır (Canatan vd., 2012: 91). Dolayısıyla klasik Batı kenti, Doğu kentinden belli başlı özellikleri ile ayrılmaktadır. Tuna'ya göre klasik Batı kenti,

Helen-Roma modeliyle Orta Çağ şehir tecrübesine dayalı yeni bir kenti modelidir (Tuna, 1987b: 147).

Batı kentinin tarihi, eski Yunan ve Roma'da ifadesini bulan antik dönemin kentlerine kadar uzanmaktadır. Bu dönemdeki kentlerin bir kısmı günümüze kadar varlıklarını sürdürdükleri gibi kendilerinden sonra kurulan kent oluşumlarına da örnek teşkil etmişlerdir (Canatan vd., 2012: 97). Modern Avrupa kentlerinin yüzlerce yıllık geçmişine karşılık Amerikan kentlerinin sadece birkaçı on dokuzuncu yüzyıl öncesinde kurulmuştur (Martindale, 2000: 37). Bu açıdan Avrupa kentleri, on dokuzuncu yüzyıldan sonra hızlı bir gelişme gösteren Amerikan kentlerine göre büyük oranda tarihsel oluşumlar olup, geçmişten günümüze kadar gelen süreçte dinamik bir yapı sergilemişlerdir.

Klasik Batı kentleri, kendilerini besleyecek art bölgelerden ve tarım alanlarından yoksun oldukları için siteler şeklinde ortaya çıkmıştır (Okan, 2011: 321). Site yönetimi; M.Ö. 1500–1000 yıllarından itibaren Sümerler, İbraniler ve Babilliler gibi pek çok kavimde görülmesine rağmen eski Yunan siteleri, Batı'da kentin ortaya çıkışının başlangıcı olarak kabul edilir. Batılı kaynaklarda Yunan sitelerinin karşılığı olarak kullanılan “polis” kavramı hem kent hem devlet anlamında kullanılsa da antik kent olarak polis, tarihte görülen diğer kentlerden sosyo-ekonomik ve siyasal yapısıyla ayrılır (Pustu, 2006: 132). Konuyla ilgili olarak Bookchin, polis sözcüğünün devlet anlamında kullanılamayacağını savunmaktadır. Bookchin'e göre, antik dönemde Atina'da kalabalık nüfusu idare eden bir yönetim sistemi mevcuttu. Ancak bugünkü gibi bir devlet yapısı Yunan uygarlığında bulunmamaktaydı (Bookchin, 1999, 65-66)

Antik Yunan'da polis ile akropol sözcükleri aynı anlamı geliyordu. Akropol, kente tepeden bakan bir kale, sığınak ve ilk zamanlarda kralların oturdukları yer anlamına gelmekte ve kent akropolün çevresinde kümelenmektedir. Kentsel yapı içinde en önemli mekânlar ise kentin koruyucu tanrısına adanmış tapınaklardır (Pustu, 2006: 132).

Sitelerin en önemli açmazı nüfus sorunudur. Zamanla hammadde ticaretinden mamul madde ticaretine geçmek de nüfus sorununa çözüm getiremediğinden, bu

güçlük kolonilerle aracılığıyla çözümlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak Yunan örgütlenmesi koloniler aracılığıyla kentleşmeyi, Ege kıyılarından Karadeniz'e, batıda Sicilya'ya, güneyde İtalya ve Marsilya'ya kadar genişletirken; kolonileştirme süreci daha sonraları Atina'dan denetlenip yönlendirilecek iktisadi bir sistem meydana getirmiştir (Tuna, 1987b: 113). Bu açıdan Doğu uygarlıkları ve kentlerinin kendi iç imkân ve güçlerini örgütleyerek ulaştığı aşamaya Batı uygarlığı kendi dışındaki itici güçlere bağlı olarak ulaşmıştır. Diğer taraftan Doğu örgütlenmesinin yanında, Doğu-dışı örgütlenmenin tamamlanması, uygarlığın çatallaşması anlamında iki ayrı cephenin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Okan, 2011: 321).

Demokrasinin beşiği olarak kabul edilen Antik Yunan'da başlangıçta tüm yurttaşların oy kullandığı bir düzen oluşturulmuş fakat zaman içerisinde kadınlarla köleler yurttaş sayılmamış ve yurttaşlık haklarına sahip olamamıştır (French, 1993: 52). Bu yüzden Yunan uygarlığı bir yandan demokrasisi ve buna bağlı olarak düşünsel hayatının zenginliği ile gelişme gösterirken diğer yandan kölelik kurumunun toplumda yaygın olmasıyla göze çarpmaktadır (Bakırezer, 2008: 18).

Klasik Batı şehrinde yönetim açısından askeri ve siyasi unsurlar başlangıçta üretim faaliyetlerinden bağımsız değildi. Askerlik hizmetinin yanı sıra çobanlık gibi bir üretim alanının da yürütüldüğü Yunan toplumunda göçlerle askeri-siyasi kadrolar değişebilmekteydi. Ancak ekonomik organizasyonun bu kadrolara devredecek birikimi bulunmadığından, site içi ilişkiler geniş çaplı bir idari-siyasi örgütlenmeye imkân vermemektedir. Bu anlamda Yunan sitelerinde merkezleşme de yoktur. Askeri örgütlenme, topluluk sorunlarını çözmek için Doğu bölgelerine istilacı olarak sızma şeklindedir. Dini anlamda tek ve mutlak bir gücün bir tapınakta kutsanıp cisimleştiği görülmezken; Tanrılar kişiselleştirilmiştir. Devam eden mücadelede farklı ilişkilerin ve toplumsal unsurların varlığı, farklı dini unsurların bir araya gelmesini sağlamıştır (Okan, 2011: 323).

Zaman içerisinde Doğu uygarlık merkezlerinin denetim altına alınması Doğu-dışı örgütlenmelerde yeni gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim İskender'in Doğu'da gerçekleştirdiği fetihler neticesinde Yunan, Mezopotamya ve Mısır uygarlık merkezlerini siyasi bir birlik etrafında topladığı Helenistik dönem, Doğu toplumları ve

üretim merkezleri üzerinde Yunan egemenliğinin ifadesidir. İskender'in Doğu'ya yaptığı bu seferler, farklı dünyaların birbiriyle karşılaşmasını sağlarken yeni kentlerin kurulmasına da yol açmıştır (Tuna, 1987b: 135-136).

Helenistik birliğin kısa ömürlü oluşu ve dağılışı yeni bir güç olarak Roma'nın yolunu açmıştır. Helen sistemini fetihler yoluyla devralan Roma, bir süre sonra kasaba kimliğinden çıkıp, bir imparatorluk merkezi haline gelmiştir. Bir birlik şekli ve birliğin sembolize edildiği bir kent olarak Roma, farklı toplum, kültür ve değişim araçlarını birleştirmek suretiyle yeni bir sistem meydana getirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun kurduğu bu yeni sistem zaman içerisinde kentlerin görülmediği bölgelerin de kentleşmesine yol açmış ve daha sonra bütün kentler fonksiyonel bir yol sistemi ile birbirine ve Roma'ya bağlanmıştır. Bu yol sistemi, ihtiyaç duyulan her şeyin Roma'ya akmasını sağlarken aynı zamanda Roma'nın diğer kentler üzerindeki kontrol ve denetim işlevini kolaylaştırmıştır. “Bütün yolların Roma'ya çıkmasının” işaret ettiği gerçeklik de aslında budur (Alver, 2011c: 340-341; Tuna, 1987b: 147).

Roma kentlerinin klasik Batı kentlerinde olduğu gibi yönetsel ve mekânsal anlamda kendine has özellikleri bulunmaktadır. Örneğin Romalılar bir şehir kurarken onu dikdörtgen birimde sınırlamışlar ve etrafını duvarlarla çevirmişlerdir. Kent bu alan içerisinde katı bir düzene göre gelişirken; Romalı şehir plancıları bir şehrin kuruluşunda üç hususa önem vermişlerdir. Bunlardan birincisi: sokaklardaki kaldırım taşları, ikincisi: su hatları, üçüncüsü: kanalizasyon sistemidir. Bu sebepten bütün Roma şehirler hamamlarıyla, arenalarıyla ve kemerleriyle birbirine benzerken; söz konusu yapı içerisinde karar alma mekanizması açısından bir meclise sahip olmak da kent statüsü elde etmenin ana koşulu sayılmıştır (Bumin, 1998: 54; Pustu, 2006: 134).

Roma döneminde ticaret giderek şehir merkezlerinden uzaklaşırken, altıncı yüzyılın başından itibaren “civitas” kelimesi piskoposluk merkezinin karşılığı olan “piskoposluk şehri” anlamını kazanmıştır. Dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, kilisenin şehirler üzerindeki etkisi daha da artmış ve artık “tarıma dayalı devletin” tamamen piskoposluk olan şehirlerle ilgilenmesi için hiçbir neden kalmamıştır (Bumin, 1998: 59). Bu sebeple süreç içerisinde birçok şehrin devamlılığı bir piskoposun varlığına bağlı hâle gelirken (Pirenne, 2019: 18) devlet, diğer şehirlerden elde ettiği gelirleri ve

vergileri Roma'da harcıyordu. İmparatorlar hayranlık uyandırmak için büyük gösteriler düzenliyor ve bayram günlerinin sayısını sürekli olarak artırıyordu. İmparatorluk zayıfladıkça bu artış o kadar hızlandı ki; M.S. 354 yılında tatil günlerinin sayısı 200'e ulaşmıştı (Bumin, 1998: 55).

Neticede, Hellen-Roma tecrübesinde belli bir çözüme kavuşan ve kendi dışındaki dünyayla kurduğu ilişkiyi önemseyen Batı, böylesi bir açılımı sürdürme konusunda aciz düşüp, kendini Orta Çağ koşullarının içerisinde bulmuştur. Orta Çağ, Batı'da hemen her alanda daralma ve içe kapanmaya neden olan bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Nitekim bu dönemde Avrupa kentlerinin birçoğu yakılıp yıkılmış, nüfusları azalmış ve köylüleşmeye yüz tutmuştur. Kentleşme sürecinin gerilemesi sonucunda Batı dünyası ayakta kalmak için feodal ilişkileri benimseyerek; malikâne sistemi ile küçük birimler halinde örgütlenmeye başlamıştır (Alver, 2011c: 341). Bu bağlamda Batı'da feodalite olarak nitelendirilen toplum düzeni; Roma İmparatorluğunun yıkılışı sonrası ortaya çıkan yeni üretim ilişkileri ve örgütlenmenin bir sonucudur (Tuna, 1989c: 199).

Roma devletinin ve kentlerinin enkazından geriye kalan en önemli kurum ise şüphesiz kilisedir. Örgütlenme modeli olarak Roma yönetim modelini esas alan kilise Orta Çağ'da hem ekonomik hem de sosyal bakımdan önemli bir güçtür. Kilise, geniş toprakların sahibi ve yöneticisi olarak hayır işlerini ve eğitim kurumlarını yönetmek gibi önemli toplumsal fonksiyonları yerine getirirken; Orta Çağ'ın kentsel gelişimini de önemli oranda etkilemiştir. İlk Hıristiyanlar baskı altında oldukları için evlerde toplanıyorlardı. Özellikle 313 tarihli Milano Fermanı ile Hıristiyanlık üzerindeki baskı kalktıktan sonra hem kent içinde hem de dışında hızla kilise binaları inşa edilmiştir. Bu nedenle yüksek duvarların ardındaki Orta Çağ şehirleri, Roma döneminden çok farklı bir görünümdeydi. Kilise, katedral, belediye, çarşı gibi yönetim ve ticaret dünyasına ait yapılar kent merkezlerinde yükselirken; her mahallede bir "mahalle kilisesi" mevcuttu. Şehrin içinde ve dışında yer alan pek çok manastır ile hastane, misafirhane ve yetimhane gibi yapılar çeşitli sosyal hizmet faaliyetlerinden sorumluydular (Canatan vd. 2012: 98-101).

Dokuzuncu yüzyıl sonlarında feodal beyler tarafından, Orta Çağ kentinin en öncelikli gereksinimi olan savunma ihtiyacını karşılamak ve toprakları üzerinde yaşayan halkı saldırılardan korumak amacıyla, kale duvarları ve surlar inşa edilmeye başlanmıştır (Pustu, 2006: 142). Bu anlamda Orta Çağ'ın surlarla çevrili klasik Batı kentleri, bir yandan savunma gereksinmelerinin diğer yandan güzel görünme isteğinin etkisiyle içlerine kapanık kentler olmuşlardır. Nitekim 12. yüzyılda, nüfusu 100 bin ve üzerinde olan Batı kentleri parmakla sayılacak kadar az olup sadece Paris, Venedik, Milano ve Floransa nüfusu bu rakama ulaşabilen kentlerdir (Keleş, 2000: 20).

Orta Çağ klasik Batı kentinde kiliselerin kentin merkezinde yer alması ve yerine getirdiği çeşitli fonksiyonlar Orta Çağ kent toplumunun Tanrı ve din merkezli bir toplum olduğuna işaret ederken bu dönemde Batı kentinin önemli yapılarını kilise, manastır, lonca, belediye ve askeri bourglar oluşturmuştur. Yine bu dönemde dini önderler, toplumun yöneticileri görevini üstlenmişlerdir (Alver, 2011c: 341; Uğurlu, 2010: 42-43).

Bu dönemin kent mimarisi, merkezde kilise veya katedral binası ile onların etrafında belediye ve lonca gibi önemli yapıların yer aldığı bir meydanla birlikte düşünülmelidir. Bu açıdan meydanlar, klasik Batı kentini oluşturan sosyal ve ekonomik süreçlerin yansıması olarak kent yaşamının önemli kamusal alanlarını oluşturmaktadır (Sjoberg vd., 2002: 40).

Diğer taraftan klasik Batı kenti ekonomik anlamda bir pazar ve mübadele merkezidir. El sanatlarının ve zanaatkârların toplandığı alanlar, üretilen malzemenin canlı üretim kaynakları olan insan veya hayvan enerjisiyle imal edildiği yerlerdir. Ekonomik hayat açısından çok az bölünme ve ihtisaslaşma vardır. Sosyal tabakalaşmanın görüldüğü feodal kent mekanının aldığı şekil toplumun sosyal düzenine uygundur. Sokaklar yalnız insanların ve hayvanların geçmesine izin verecek şekilde dar, binalar alçak ve sıkışıktır. Sert bir sosyal ayırım vardır. Bu durum yöneticilerin, bakırcılar, demirciler, yemeniciler gibi zanaatkarların ve birbirinden farklı etnik grupların, ayrı mahallelerde ve şehrin farklı bölgelerinde yerleşmesi şeklinde kendisini göstermektedir. Bu sert sosyal ayırma rağmen arazi kullanma şekillerinde hakiki bir farklılaşma ve ihtisaslaşma yoktur. Kentte istenmeyen unsurlar

ve kente yeni göçenler kentin dış mahallelerine itilmiştir. Konutlar aynı zamanda işyeri, dinsel binalar eğitim merkezi fonksiyonu görmektedir (Kıray,1998a: 9-10).

Toplumsal yapıda görülen bu katı tabakalaşma sistemi nedeniyle klasik Batı kentinde orta sınıf bulunmazken; din, aile kurumu ve lonca teşkilatları önemli sosyal kontrol mekanizmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini yapı, toplumsal yapının tamamını etkilediği için dini faaliyetler diğer sosyal faaliyetlerden ayrılamaz. Eğitim düzeyi düşüktür. Eğitimde yeteneğe ve yaratıcılığa değil ezbere dayalı bir eğitim anlayışı hâkimdir. Akrabalık bağları ve meslek grupları birbiriyle ilişkilidir. Şehirde yaşayan normal bir insan evlenmek zorundadır. Bununla birlikte, bir sosyal grubun üyesi evli değilse -örneğin sosyal düzen içinde kabul edilebilir bir dini vazifeyi yerine getiren kişinin durumu gibi- ancak mazur görülebilir. Yine kocası ölen ve yeniden evlenmeyen kadınlar, kolaylıkla alt sınıfa dahil edilebilmekte ve toplumda istenmeyen kişi duruma gelebilmektedir (Çelik, 2013c: 53-56).

12. yüzyıldan itibaren Batı'da loncalar tüccarlar ve zanaatkarların yanı sıra köleler, girişimciler hatta dilenciler ve hırsızlar için de oluşturulmuştur. Loncalar yalnızca yerel topluluk sınırları içerisinde etkinlik göstermişlerdir. Bu bakımdan klasik Batı şehirlerindeki loncalar, modern sanayi şehirlerinde olduğu gibi üyelerinin diğer topluluklardaki meslektaşlarıyla iletişim kurmasına olanak tanıyan geniş çaplı bir ekonomik örgütlenme biçimine sahip değildirlir (Sjoberg vd., 2002: 53).

Klasik Batı şehrinde bir mesleği icra etmenin tek şartı loncaya üye olmaktır. Üye seçiminde dikkate alınan temel kriter, sosyal statü ve akrabalık ilişkileridir. Bu nedenle bir mesleğe girebilmek için kişinin ne yapabileceğinden daha çok kim/kimlerden olduğuna önem verilmektedir. Dolayısıyla sanayi öncesi kentinin toplum yapısında kişinin özel hayatının, mesleki kariyerinin ve toplumsal statüsünün belirli kurallar çerçevesinde belirlendiği görmekteyiz. Nitekim konuyla ilgili olarak Sjoberg, sanayi öncesi şehrinde aile kurumu ile lonca teşkilatı arasında çok sıkı bir ilişkinin bulunduğunu belirtirken; kentteki sosyal ve ekonomik düzenin bu ilişkiler ekseninde şekillendiğinin altını çizmektedir (Uğurlu, 2010: 42).

15. yüzyılda sanayi öncesi toplumların temellerini sarsan ve ardından Avrupa'ya yayılan Rönesans'ın kökleri, o dönem İtalya'sının siyasi, ekonomik ve kültürel

dünyasına kadar uzanır. Pusulanın keşfiyle başlayan uzun mesafeli yolculuklar, denizaşırı ticaret, kolonilerin oluşumu, yeni besin ve hammadde kaynaklarının keşfi, yaşanan dönüşümün hem sonucu hem de nedeni olan gelişmeler arasında sayılabilir. Yine bu dönemde barutun savaş alanlarına girmesiyle surlar koruyucu işlevini yitirmiş; matbaanın icadıyla Rönesans'ın fikir devriminin temelleri atılmıştır (Uğurlu, 2010: 45-46).

Toplumlararası ilişkilerde Haçlı Seferleri ile başlamış olan Batı girişimleri İstanbul'un fethi ile karşılanmıştır. Bu yüzyılın en önemli gelişmesi olan İstanbul'un fethi, Batıda uzun süredir devam etmekte olan Hindistan'a giden yeni yol arayışı girişimlerini hızlandırmış ve bu girişimler Hindistan'a ulaşan yeni bir yolun ve Amerika kıtasının keşfi ile sonuçlanmıştır (Luraghi, 1975: 73-79).

Modern çağın başlangıcındaki bu gelişmeler dar, sınırlı ve kendi kendine yeten feodalizm düzeninin hızla dağılmasıyla sonuçlanmıştır. Toplumsal dengeler hızla bozulurken, Hıristiyanlık bölünmüş; feodal krallar merkezi monarşilere dönmeye çalışırken, köylü ayaklanmaları ve din savaşları birbirini takip etmiştir. Bu çerçevede Yeniçağ başlangıcı Orta Çağ'ın oluşturduğu denge durumunun çözülmesi anlamında modernliğin mayalandığı dönem olarak okunmaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde toplumlararası ilişkilerde yaşanan Batı'nın üstünlüğüne bağlı olarak Batı kenti, öteki kentler ile mukayese edilebilir olmanın ötesinde kendisini kent uygarlığı olarak tanımlama noktasına gelebilmiştir. Doğu ile kurduğu ilişkilerle feodal yapısını kırıp ticaret ve sanayiye tekrar canlandıran Batı medeniyeti, bu tarihten sonra yeni bir kentleşme biçiminin fitilini ateşlemiştir (Coşkun vd., 2012: 65-66).

Kısaca klasik Batı kenti, tarihsel süreç içerisinde değişen ve farklı biçimlere bürünen dinamik bir kenttir. Antik Yunan'daki klasik Batı kenti (polis), köylerin birleşmesiyle oluşmuş, kırsal arka bahçeye sahip bir kent modelidir. Orta Çağ'a gelindiğinde; Batı kentinin kuruluşunda feodalizme dayalı toprak sahipliğiyle beraber kilise, manastır ve ticaret merkezleri etkili olmuştur. Zaman içerisinde Avrupa'nın merkezi Akdeniz'den Kuzey Batı Avrupa'ya kaydıkça nehirler ulaşımında önem kazanmış ve kentler büyük nehirlerin kıyılarında kurulmuştur (Uğurlu, 2010: 42-43). Yine kilisenin merkeze yerleştiği Orta Çağ klasik Batı kentinde güvenlik ve savunma

amaçlı yapılmış duvarlar aynı zamanda Orta Çağ klasik Batı kentinin kapalı toplum yapısını simgelemektedir.

Klasik Batı kentleri, geç Orta Çağ'da yeniden canlanmış ve büyümeye başlamıştır. Bu büyümenin arka planında Akdeniz toplumlarıyla olan yakın ilişkilerle birlikte tüccar sınıfının yeni bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkması etkili olmuştur. Bu yeni toplumsal sınıflar ve bunların ilişki biçimleri, Orta Çağ kentinin özerk bir gelişme sürecine girmesine neden olurken; ideal bir Avrupa kent modeli kurgulamasından bahseden Weber gibi bir sosyoloğun dikkatini fazlasıyla çekmiştir. Ancak bu durum, Avrupa'da "ulus devlet" olgusunun ortaya çıkmasıyla birlikte sona ermiş ve klasik Batı kentleri özerkliklerini kaybetmiştir (Canatan vd., 2012: 104).

1.4.5. Sanayi Devrimi Sonrası Modern Sanayi (Industrial) Kenti

Modern sanayi kenti, medeniyette yeni bir dönemin başlangıcını simgeler. onun doğuşuna; ekonomik, siyasi, entelektüel ve toplumsal hayata ilişkin bir devrim eşlik etmiş olmakla birlikte nihayetinde kendisi de bu devrimin bir sonucudur (Park & Burgess, 2016: 230). Modern sanayi kentinde yaşayanlara atfen kullanılan modern sanayi toplumu kavramı ise Akgül'ün ifadesiyle, "bilim ve teknolojinin gelişimiyle birlikte yaşanan değişim süreçlerinin ürettiği dünya görüşünün bir yaşam tarzı olarak fiziksel-toplumsal düzlemdeki görüntüsüyle ilgili bir betimlemedir" (Akgül, 2002c: 239-240). Bu anlamda sanayileşme olgusunun ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanması ilk kez, 19. yüzyılın ortasında İngiltere ve Galler'de kendini hissettirmiştir. Teknolojik ilerlemelere temel teşkil eden buluş ve icatlar yine bu dönemde Avrupa'da olgunlaşırken Manchester, Leeds, Scheffield, Dortmund, Essen, Belfort, Chemnitz ve Charleroi gibi kentler, endüstrileşmeyle birlikte kırsal yerleşmelerin kente dönüştüğü alanlar haline gelmiştir (Canatan vd., 2012: 101).

19. yüzyılda yaşanan bir diğer gelişmede, ekonomik güçlerine koşut olarak, siyasi güç talep etmeye başlayan burjuva sınıfının, 16. ve 17. yüzyıllarda iktidarı ele geçirmek maksadıyla desteklediği mutlak monarşinin karşısına çıkarak parlamenter demokrasi fikrini savunmaya başlamasıdır. Bu açıdan 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi'nin temel sloganlarından biri olan özgürlük kavramıyla kastedilen Uğurlu'ya

göre, ekonomik özgürlüktür. Toplumun kadın nüfusu ise bu özgürlük hakkının dışında tutulmuş; kardeşlik ve eşitlik isteği ile modern içeriğini kazanan yurttaşlık kavramı sadece burjuva sınıfı beyazlar ve erkekler için geçerli olmuştur. Böylece, yüzyıllardan beri olduğu gibi yine tek cinsiyetli ancak bu kez burjuva temelli bir yapıyı barındıran devletin “ne yerel yönetimler ne de merkezi hükümet düzeyinde ekonomik hayata hiçbir müdahalesi olmaması gerekir” anlayışını savunan klasik liberal düşüncenin egemen olduğu bir dönem başlamıştır (Uğurlu, 2010: 59).

Liberalleşme ve burjuvanın güçlenmesi; üretimi niteliksel ve niceliksel anlamda denetleyen, fiyatları ve ücretleri belirleyen ve üyeleri arasında sosyal dayanışmayı sağlayan bir kurum olması hasebiyle klasik Batı kentinin temel öğelerinden olan loncaların kapatılmasını beraberinde getirmiştir. Loncaların kapatılmasının ardından işçi sınıfı, loncaların getirdiği güvencelerden mahrum kalırken kötü yaşam koşullarında üretime katılmaya başlamıştır (Mumford, 2007: 550).

On dokuzuncu yüzyılda meydana gelen bu vb. gelişmeler nedeniyle kentlerin hukuksal statüsü de değişmiştir. Özellikle ulus devletin yasa önünde eşitliği esas alan hukuk düzeni, Orta Çağ kentlerinin özerkliğini ve ayrıcalıklarını ortadan kaldırmıştır. Ulus devlet ilk olarak Fransa, Hollanda, Belçika, İsviçre, İtalya ve Almanya'nın bazı kesimlerini kapsayan Avrupa ülkelerinde ve kentlerinde ortaya çıktığından; buralarda sadece kentler arasındaki farklılıklar değil kırsal ve kent arasındaki farklılıklar da belirsizleşmiştir. Bu tarihten sonra Canatan'a göre, “Kent havası özgürleştirir” deyimini de artık eski anlamını kaybetmiştir (Canatan vd., 2012: 102).

1830'lardan sonra yaygınlaşan demiryolları büyük şehirlerin merkezlerine ulaşmış ve geçtiği bölgeleri yeni sanayi merkezlerine dönüştürmüştür (Bumin, 1998: 81). Söz konusu dönemde ağır sanayinin yoğunluk olarak, Mumford'un “kömür kentler” olarak tanımladığı kömür ve demir madenleri açısından zengin kuzey bölgelerinde kurulduğu görülmektedir (Mumford, 2007: 549). Öte yandan sanayide olduğu gibi tarımda da verimlilik arayışının artması daha önce köylülere açık olan tarım arazilerini işleme hakkını da ortadan kaldırmıştır (Uğurlu, 2010: 60).

Hem sanayileşme hem de sosyo-politik gelişmeler, başkent statüsündeki kentlerin çehresini de değiştirmiş; Paris, Londra, Berlin, Viyana ve Saint Petersburg gibi başkentler milyonluk kentler haline dönüşürken bu başkentlerde endüstri yanında bürokrasi ve hizmet sektörü de hızla gelişmiştir. On dokuzuncu yüzyılda nehirlerin ve tren yollarının yaygınlaşması, üçüncü bir kent tipinin gelişmesine neden olmuştur. Tren yollarının gelişmesi ve gemicilik sektöründe gerçekleştirilen atılımlar neticesinde nehirlerin ve tren yollarının geçtiği Antwerpen, Le Havre, Liverpool, Rotterdam, Hamburg, Preston ve Utrecht gibi Avrupa kentlerinde oldukça heterojen bir nüfus ortaya çıkmıştır (Canatan vd., 2012: 102).

Buhar makinelerinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, 19. yüzyıldan itibaren küçük sanayi tesislerinin yerini alan büyük fabrikalar yavaş yavaş yeni enerji merkezleri çevresinde toplanırken, önceki yüzyıllara göre çok daha hızlı bir şekilde şehirlere göç eden işçiler ve iş bulma umuduyla işsizler, yeni enerji merkezlerinin etrafında yerleşmeye başlamıştır (Bumin, 1998: 83).

Endüstri kentlerinde hızla artan nüfus ve özellikle işçi sınıfının barınma ihtiyacı inşaat/konut sektörünün gelişmesine yol açmıştır. Fakat yapılan konutların büyük bir kısmı ucuz ve kalitesi düşük konutlardı. Süreç içerisinde çalışmak için kente gelen nüfusun barınma gereksinimini karşılayacak alanlar yetersiz kalınca kent dışında yeni yerleşme alanları olan işçi mahalleleri ortaya çıkmıştır. Aşırı nüfus yoğunluğu, sağlıksız yaşam koşullarını beraberinde getirirken 1830 kolera salgınında sanayi kentlerinde yüksek sayıda ölümler gerçekleşmiştir. Salgınların işçi mahalleleri ve konutları ile sınırlı kalmayarak; üst gelir gruplarının ikamet ettiği bölgelerde görülmeye başlaması, sağlıksız yaşam koşullarının düzeltilmesi ve konut alanlarının sağlık koşulları açısından denetlenmesi gibi birtakım uygulamaların devreye girmesini sağlamıştır (Canatan vd., 2012: 101-102; Uğurlu, 2010: 60-61).

Diğer taraftan on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen bilimsel, teknolojik ve sosyal değişimler neticesinde örneğin Fransa'da Saint-Simon örneğindeki gibi soylular ütöplast ya da reformist bir siyaset geliştirme ve endüstriyel toplumun yarattığı düzensizliği dizginlemenin yollarını arıyorlardı. Neticede sanayi üretimine dayalı iş bölümü ve mesleki uzmanlığın uzun bir süreçte ortaya çıkıp kurumsallaştığı bir geçiş

dönemi olarak manifaktürden Taylorizm'e ve oradan da Post-Fordizm'e geçilen dönemleriyle birlikte 19. ve 20. yüzyıl kentsel ve demografik geçiş süreçleri sadece Avrupa toplumları ve Amerika'da iç içe gelişerek kapsamlı toplumsal çalkantı ve çatışmalar üretmemiştir. Bu etkiler farklı bağlam ve içeriklerle, birçoğu sömürgeleştirilmiş ülkelerden oluşan Batı-dışı dünyanın toplumsal yapılarını da alt üst etmiştir (Arlı vd., 2012: 110).

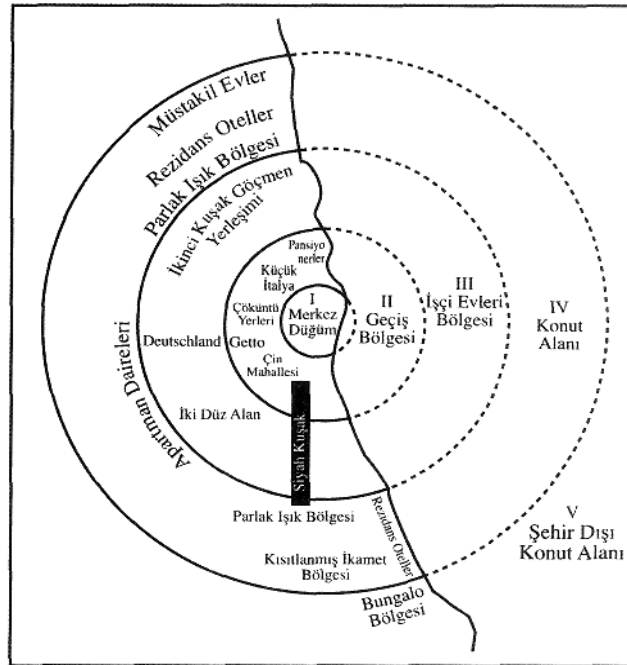
Bu çerçevede büyüyen işçi sınıfının ve sömürgeciliğin yarattığı yeni sosyal koşulları ve siyasal tehditleri erken dönemde fark eden modern devletler, sanayileşme idealinin bir sonucu olarak kentleşme politikasını, hükümet politikalarının temel konularından olarak kabul etmeye ve bu alana eğilmeye başlamışlardır (Ragon, 2010;17-81).

Yirminci yüzyılda kentleşme hem kentsel nüfusun artması hem de kentsel alanların genişlemesi ve karmaşıklığı açısından hızla devam etmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, şehirlere fiziksel hasar vermenin ötesinde, kentlere yapılan yatırımları da durdurup, kent toplumunda ruhsal ve sosyal çöküntülere sebep olurken; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden bir yapılanma sürecine giren Avrupa, savaş yıllarının yaralarını onarmaya yönelmiştir. Savaş sonrası dönemde yaşanan doğal nüfus artışı ve göçler, kentsel gelişmeyi teşvik ederken kentlerin yerleşim düzenlerinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir (Canatan vd., 2012: 102-104).

Nitekim bugünkü modern sanayi kentlerinin ortasında merkezi iş mıntıkası terimi ile anılan ve kente esas biçimini veren kısım mevcuttur. Bu kısım etrafında iş yerleri ile konutların karışık halde bulunduğu geniş bir geçiş mıntıkası, onu takiben ucuz konut mıntıkları ile zengin konut mıntıkları kenti sarmaktadır. Yine konut mıntıklarından tamamen farklılaşmış iş ve sanayi mıntıkları, bunlara ilaveten toplumun sosyal tabakalaşmasını tam olarak yansıtan kendi içinde farklılaşmış konutlar her modern kentte mutlaka görülmektedir. Merkezi iş mıntıkasına Türkiye'nin en modern sosyal yapısına sahip kenti olan İstanbul'dan örnek verirsek; Taksim, Üsküdar, Harem, Karaköy, Eminönü, Sirkeci semtleri bu bölgede yer almaktadır. Bilfiil üretim ve imalat bu mıntıkada yapılmaz. Yani fabrikalar bu mıntıkada olmamakla birlikte üretim kollarının idare merkezleri buradadır. Bu bölge

bütün kentin ve hinterlandı için mâli merkezdir. Bankalar ve borsa gibi kurum ve kuruluşlar burada toplanmış; radyo ve televizyon kanalları ile gazeteler gibi iletişim ve haberleşme merkezlerinin ana binaları buralarda yerleşmiştir (Kıray, 1998a: 11).

Merkezi kent bloku devamlı olarak büyüyen büyük bir saha veya mıntika iken; etrafa doğru yayılan ve gittikçe genişleyen merkez kentin etrafındaki kentleşmiş kısımların merkez kente eklenmesiyle meydana gelen kent blokları derli toplu bir bölge manzarası göstermektedir. Örneğin ABD’de bulunan Boston, New York ve Washington bloku 33 kent bölgesini, 33 merkez kenti ya da birleşik kenti veya bunların bir hayli gelişmiş çevrelerini ihtiva etmektedir (Zimmerman, 1964: 330-332).

Şekil 1.1. Örnek Merkezi Şehir Bloğu

Kaynak: Park - Burgess, 2016: 95

Geçiş mıntikası olan ikinci mıntika hemen merkez mıntikasının arkasında işyerleri ile konutların bir arada bulunduğu bir yer olup, kentin gelişme düzeyinin en iyi gözlemlendiği alanlardan birisidir. Bir kasaba kent haline gelirken ya da kent büyürken çoğalan işyerleri, merkezi iş mıntikasına sığamaz hale gelir ve buradan taşar. İlk taşan yerler dükkânlar ardiyeler ve imalathanelerdir. Bunlar civardaki konut mıntikalarına yayılırlar. Nihayet öyle bir an gelir ki iş yerleri eskiden sadece konutlardan ibaret

mıntıkada hâkim hale gelirler. Burada ikamet eden kentin eski sakinleri buradan taşınmak zorunda kalırlar. İstanbul'da bu mıntıkaya tekabül eden yerlerin Beyoğlu'nda Tarlabası'nın ve Galata'nın arka sokakları ile Sirkeci-Eminönü mıntıkasında Tahtakale ve Süleymaniye'nin alt tarafları olduğunu söyleyebiliriz. Yine han tertibi yerler, ucuz otel ve pansiyonlarda bu mıntıkada toplanmıştır (Kıray, 1998a: 12-13).

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle modern kentlerin büyümesinde genel olarak iki faktörden bahsedilebiliriz. Bunlardan birincisi, göç yoluyla artan nüfus, ikincisi, tarımsal olmayan işyerlerinin artması sonucu ortaya çıkan mesleki uzmanlaşma ve örgütlenmedir. Bu iki faktör dengeli bir şekilde arttığı sürece sağlıklı bir kentleşme oluşumundan söz edilebilmektedir.

Modern kent yaklaşımında ülkemizin konumuna değinecek olursak; Türkiye'nin, gelişmekte olan kent modellerinden, sanayileşmekte olan kentler kümesine girdiğini; bununla birlikte, birçok kentimizde sanayi öncesi kent yapısının büsbütün kaybolmuş olmadığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Öte yandan, Ortadoğu ve İslâm kültürü etkisinin kentlerimizin pek çoğu için hâlâ geçerli olduğu da gözlenmektedir (Keleş, 2000: 97).

Ülkemiz özelinde, modern kentleşme tecrübesinin önemli özelliklerinden birisi de “gecekondu” ya da “gecekondulaşma” olgusunu ortaya çıkarmış olmasıdır. Nitekim kentteki nüfus yoğunluğunun hızlı artmasına rağmen sanayileşmenin çok yavaş olduğu toplumlarda gecekondu tarzı yerleşimler ortaya çıkmıştır. Bu gözleme gecekondu mahallelerinin sosyo-ekonomik değişimlerin yalnızca klasik piyasa mantığıyla düzenlendiği toplumlarda yer aldığını da eklemek gerekir (Kıray, 1998a: 20). Dolayısıyla kırdan kente göç ve yerleşme, klasik kentlere göre; modern sanayi kentlerinde farklı özellikler göstermektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli nedenlerle hızlanan köylerden kentlere göç sonucunda Türkiye hızlı bir kentleşme sürecine girmiş; Şehirlerin, özellikle de büyük şehirlerin nüfusu hızla artmıştır. Ancak kentlere göç eden insanların barınma ihtiyacını karşılayacak yeterli konut arzının olmayışı, onları gecekondu adı

verilen konutlar inşa etmeye zorlamıştır. Böylece dilimizde ilk defa “gecekondu” kavramı kullanılmaya başlamıştır. Sanayileşmeye dayanmayan sağlıklı kentleşme ve köyden kente artan göç sebebiyle gecekondulaşma olgusu, ülkemizin büyük ve metropoliten kent merkezlerindeki en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir (Akyüz, 2007a: 38).

Kentlerin sağladığı olanaklar sayesinde, gecekondu ailelerin, beslenme, giyinme, sağlık ve temizlik gibi ihtiyaçları başta olmak üzere diğer sistemlerinde önemli farklılaşmalar olmuştur. Okuryazarlık ve kitle haberleşme, araçlarından yararlanma oranları yükselmiş, iş türleri arasında, tarımsal nitelik taşıma oranları ise düşmüştür. Gecekondu aileleri, özellikle de kentte eski bir yerleşim geçmişine sahip olanlar, kız ve erkek çocuklarının eğitimi konusunda çoğunlukla modern ve laik eğilimleri benimsemişlerdir. Ancak gecekondu mahallelerinde geleneksel kültürü yaşatmak adına eşlerini bir işte çalıştırmak istemeyen erkeklere, gelin alayı, başlık, çeyiz, yer sofrası gibi alışkanlıklarını sürdürenlere de rastlamak mümkündür. (Keleş, 2000: 391).

Konuyu araştırma evrenimiz özelinde değerlendirecek olursak; gecekondu yapılaşmasını önleme çalışmalarına çok erken dönemlerde başlanması ve bu çalışmaların etkin bir şekilde sürdürülmesi, Konya kentinde çarpık kentleşme anlamında bir gecekondu olgusunun yaşanmasını engellemiştir. Diğer taraftan kentte, kamu hizmetlerinin büyük ölçüde sağlandığı gecekonduya benzer müstakil konutlar bulunmaktadır. Bu tür konutlara, özellikle kırsal bölgelerden göç edenlerin yoğun olarak yaşadığı Karatay ve Meram ilçelerinde daha çok rastlanmaktadır.

20 ve 21. yüzyılın gelişmiş toplumlarında yaşanan bir diğer gelişme, muazzam kent kümelerinin ve birbirine doğru büyüyerek birleşen kentlerin daha önceki dönemlere göre çok daha büyük ve geniş alanlara yayılmış olmasıdır. Bu açıdan belli büyüklüğü aşmış ve örneğin nüfusu bir milyonu geçmiş kentlere metropol kent adı verilmektedir (Keleş, 2000: 34).

Modern hayatın kentsel tezahürleri olarak özellikle metropol kentlerde daha çok görülen gökdelenler, metrolar, büyük alışveriş merkezleri ve sosyal hizmetler

Park'a göre, Amerika'dan dünyaya yayılmıştır. Toplumsal hayatımızda “toplumsal sorunlar” olarak nitelenen; suç, intihar ve boşanma oranlarının yüksekliği gibi endişe verici gelişmeler yine yoğun olarak metropollerde görülmektedir (Park-Burgess, 2016: 89-91).

Diğer taraftan Weber'in aksine Sjoberg, geleneksel, sanayi öncesi kentlerinin birbirlerine çok benzediğini ve Sanayi Devrimi'nin Avrupa kentlerinin diğerlerinden farklı olmasına imkân tanıdığını; bu bağlamda Orta Çağ Avrupa kentinin değil, modern sanayi kentinin Avrupa'yı özgün kıldığını iddia etmiş olsa da Canatan'ın ifadesiyle, bu fikrin bir dayanaktan yoksun olduğunu ifade etmemiz gerekir (Canatan vd., 2012: 105).

Sjoberg'in iddia ettiğinin aksine kanaatimizce de klasik kenti modern kentten ayıran en bariz özelliklerinden biri, klasik kentlerin farklı kültürel yapılarının da etkisiyle hem mekânsal-görünüm itibâriyle hem de kendilerine özgü sosyolojik yapıya sahip olmaları anlamında farklılık arz etmeleridir. Klasik Batı ve İslam kenti örneklerinde açıkladığımız gibi klasik kentlerin her biri diğerlerinden ayırt edilebilen ayrı birer kimliğe ve kendilerine özgü sosyolojik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla antik kentlerin her biri adeta farklı bir ruh halini ve farklı dünyaları yansıtmaktadır. Klasik kentten farklı olarak modern kentler; çeşitli yönlerden birbirine benzemekte, küreselleşme ve artan dijitalleşmeyle birlikte internet, sosyal-görsel medya ve ulaşım araçları günümüz dünyasını adeta büyük bir köy haline getirmektedir.

Nitekim modern sanayi toplumunda kentlerin birbirine benzemesi, kentlerin ayırt edici özelliklerinin ön plana çıkmasını sağlarken; örneğin turizm amacıyla bu kentleri ziyarete gelen kişi ya da gruplara sunulması durumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü modern kent anlayışında kentler birbirine benzedikçe farklılık ve kente özgü durumlar önem kazanmakta ve bu durum bir başka kenti ziyaret etmenin gerekçesi olmaktadır (Canatan vd., 2012: 104).

Öte yandan toplumsal yaşamda esas olan, bütünleşme ve dayanışma olmakla birlikte, modern kent yaşamında, klasik kent yaşamından farklı olarak toplumsal çözülme sosyal bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal çözülme, toplumdaki

sosyal ilişkilerin, toplumun bütünlüğünü bozacak şekilde esnemesi ve gevşemesidir. Buna bağlı olarak; modern kent toplumunda özellikle eğitimin de etkisiyle bireyselleşme artmış, aileyi ve toplumu ayakta tutan değerler farklılaşmış, kadının çalışma hayatına katılımıyla birlikte rol ve statüler değişerek; eşlerde aranan tercih kriterlerinde maddilik/ekonomik kriterler ön planda olmaya başlamıştır. Mahremiyetin dönüşmesiyle şeffaflık/alenilik artmış ve bütün toplumsal kurumlar gibi din ve aile gibi toplumsal kurumlarda söz konusu değişim ve dönüşümlerden payına düşeni almıştır. Bu durum önemli bir göstergesi olarak klasik kent yapısında gördüğümüz geleneksel geniş aile yapısı, modern kentte çekirdek aileye dönüşmüştür (Öz, 2019: 831-832).

Bu anlamda eşlerin evlenmesine genellikle aile büyükleri tarafından karar verilen ve çocuk sayısında herhangi bir sınırlamanın bulunmadığı klasik şehrin geniş ailesinde erkek çocuklara, hem neslin devamı olarak görülmeleri sebebiyle hem de ekonomik gerekçelerle daha fazla değer verilmektedir. Bununla birlikte insanların kendi özgür iradeleriyle evlenmeye karar verebildikleri modern kentin çekirdek ailesinde, çocuk sayısının sınırlı olduğu ve çocuğun cinsiyeti konusunda genel olarak bir ayrımcılığın olmadığı görülürken; ülkelerin yüksek derecede önem atfettiği çocuklar büyük bir sorumluluk meselesi haline gelmektedir. Bunun dışında modern kent toplumunda aileyi geçindirmek klasik kent toplumuna göre çok daha zordur. Bu nedenle klasik kente göre modern kentte evlilik daha geç gerçekleşir. Hatta bazen hiç evlilik yapılmaz. Yine geleneksel geniş ailede görülen aile reisi olarak babanın çocuklar üzerindeki hakimiyeti ve otoritesi; modern toplumun çekirdek ailesinde zayıflamış ve onun yerini okul, arkadaş çevresi veya sosyal çevre, televizyon, internet ve sosyal medya vb. iletişim araçları almıştır (Ünal, 2013: 591; Park-Burgess, 2016: 83).

Modern kentte geniş ailenin parçalanmasıyla ortaya çıkan bir diğer gelişme ise bireyi yetiştirme, kültürü aktarma, aile bireylerini koruma ve güvence altına alma işlevlerinin artık aileden alınmasıdır. Eğitim, özellikle beceri ve uzmanlık gerektiren eğitim artık toplum tarafından sağlanırken; bu eğitime erişim kentsel yaşamın temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Üstelik aileden alınan diğer işlevler, sadece beceri eğitiminde değil çocuğun okul öncesi ve ilköğretiminde de fark edilmekte

ve modern kentte çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren, sanayi toplumunun entegre bir üyesi olması için aileleri dışında konusunda uzmanlaşmış eğitim ortamlarına yönlendirilmektedir. Öte yandan basın, yayın, tiyatro, müzik, sinema, opera, spor, yarışma, turizm, çeşitli aktivite ve faaliyetler her geçen gün yenilenerek toplumun zenginliği anlamında ön plana çıkmaktadır. Bu tür modern yaşam ilişkileri, aile üyeleri arasındaki etkileşimi büyük ölçüde azaltmakta ve çocuklar zamanlarının çoğunu evden ziyâde okulda veya çeşitli etkinliklerde geçirirken söz konusu yerlerdeki toplumsal ilişki biçimlerinden etkilenmektedir (Kıray, 1998a: 142).

Nitekim Ertit'e göre; insanların daha iyi koşullarda yaşamak için kırsaldan kente göç etmesi ya da kentte yaşayan insanların sosyalleşmek, eğlenmek, alışveriş veya ticaret yapmak ya da eğitim almak çeşitli sebeplerle hem kentin içinde hem de kentler arasında hareket halinde olması, modern sanayi kentinde farklı inanç topluluklarından olan ve farklı kültürlerden bireyleri bir araya getirmektedir. Bu durum elbette kişilerin kendi inançlarını sorgulaması ya da inançlarından şüphe etmesi anlamına gelmez. Ancak söz konusu bu karşılaşma neticesinde; klasik kent toplumunda evrensel bilgi kaynağı olarak görülen din, modern kent toplumundaki onlarca inanç sisteminden biri haline gelmekte ve bireyler geleneksel toplumda sorgulamadan kabul edilen dogmaların artık tek doğru olmadığını fark edebilmektedir. Böylece eski çağlarda güçlü bir konumda bulunan geleneksel inanç ve düşünce kalıplarının etki alanlarından uzaklaşılması mümkün olabilmektedir (Ertit, 2014b: 247-248).

Görüldüğü gibi, sanayileşmeye dayalı modern kent yaşamı, sanayi öncesi toplumların mevcut düzenini ve eğitim sistemini tamamen değiştirmiş ve klasik kentte bireyi yetiştirme, kültür aktarması yapma, aile fertlerini koruma ve güvence altına alma fonksiyonlarının hepsini kendinde toplayan çok yönlü geniş aile yapısı bu görevini modern kent yaşamında çeşitli kurumlara bırakmıştır.

Yine klasik kent hayatında mekânsal yakınlık, beraber hareket etme, yakın toplumsal temas ve kuvvetli toplumsal bilinç gibi özelliklere sahip olması sebebiyle önemli toplumsal fonksiyonlar icra eden mahalle, modern kentte mekânsal yakınlığın doğurduğu beraber hareket etme, yakın temas, tanışıklık ve grup bilincinden yoksun

olup, sadece kentin homojen ve coğrafi bir kesitini ifade etmektedir (Park-Burgess, 2016: 250).

Modern kentin bir diğer özelliği de klasik kent yapısında gördüğümüz yönetsel anlamdaki burjuvazinin yerini bürokrasiye bırakmış olmasıdır. Bu durumun farkında olan Weber, temelde karmaşık örgütlerin iç dinamikleri ile ilgilenirken yoğun olarak bürokrasi üzerine yazmış ve sanayi öncesi toplumların bürokrasi gibi kurumlardan büyük oranda yoksun olduğuna dikkat çekmiştir (Kıray, 1998a: 120).

Aynı zamanda sanayi ve ticaret merkezi olan (Aslanoğlu, 2000: 41) modern kentte, klasik kentlerden farklı olarak; el emeği ve ev ölçeğinde üretimden makine üretimine geçilmiş, tüketim malları artarak çeşitlenmiş, uzmanlaşma ve iş bölümünün görünür hâle gelmesi, toplumsal yapı içerisinde iş gücünün mavi/beyaz yakalılar şeklinde ayrımlara tâbi tutulmasına neden olmuştur (Uğurlu, 2010: 58). Yine modern kent olgusu çalışma hayatında klasik şehirden farklı olarak; konut- işyeri- ayrımını beraberinde getirmiş ve çalışma hayatında genel olarak ailenin birden fazla üyesi zamanını evin dışında geçirir olmuştur (Kıray, 1998a: 143). Bu açıdan klasik kentte modern kentteki anlamıyla bir uzmanlaşma yoktur ve Durkheim'in tabiriyle mekanik dayanışma görülür. Dolayısıyla yerellik açısından düşünmeye meyilli olan klasik kent insanında, modern kent insanında görülen çalıştığı makinenin âdeta bir parçası olma gibi eğilimler görülmez.

Özetle, modern kent hayatı, klasik kent yaşamına ve kırsal kesimlere yabancı olan, yeni bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu yeni örgütlenme biçiminde mahalle, aile, eğitim, devlet vb. oluşumlar modern kentin ihtiyaçlarına göre yeni kurumlara dönüşürken; modern kent olgusu, geleneksel veya klasik yapılardaki ilişkiler sistemini ve kültür kodlarının değiştirmekte ve kentleşme-din ilişkisini bir problematik olarak karşımıza çıkarmaktadır (Çelik, 2002a: 21; Park-Burgess, 2016: 290).

Bu anlamda modern kentler, hayat tarzlarının çoğullaşması ve dini sembollerin tekelinin kırılması anlamında sekülerleşmenin mümkün alanını ifade ederken (Çelik, 2013c: 31-75) söz konusu kavramının modern kent hayatına etkilerini de bir tartışma

alanı haline getirmektedir. Nitekim Keleş'e göre, klasik kentten farklı olarak sanayi ve ticaret merkezi konumunda olan modern sanayi kentinde hâlâ kentlerin yaşamını etkilemeye devam eden dinin toplumsal hayata etkisi, sanayi öncesi kentiyle kıyaslanmayacak ölçüde azalmıştır (Keleş, 2000: 97).

Klasik ve modern kent oluşumları hakkında verilen bu bilgiler ışığında araştırma evrenimizi daha iyi tanımak adına kentleşme sürecinde Konya kentinin genel özelliklerine burada değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1.5. Kentleşme Sürecinde Konya'nın Tarihî ve Sosyo-Kültürel Özellikleri

İç Anadolu Bölgesinin önemli merkezlerinden biri olan Konya, Anadolu'nun orta güney kısmındaki geniş bir ovanın batısında, arazinin yükselmeye başladığı Alaeddin Tepesi üzerinde kurulmuştur. Buradaki yerleşim MÖ. 2000'lerden sonraya rastlamakla birlikte çevrede yerleşim tarihi örneğin Karahüyük'te MÖ. 4000'li yıllara, insanlığın ilk yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilen; yeryüzünde yemek kültürünün ilk kez ortaya çıktığı, ateşin kullanıldığı ve tarımla birlikte yerleşik hayatın hüküm sürdüğü bir merkez konumundaki Çatalhöyük'te M.Ö. 7000'lere kadar uzanmaktadır (Küçükdağ vd., 2020: 4)

Bu açıdan 'Prehistorik (tarih öncesi) çağdan, Hıristiyanlığın ilk mabetlerine kadar birçok tarihi yapı ve esere ev sahipliği yaptığı bilinen Konya'da yaşayan her millet ve topluluk, kendi kültür ve medeniyet anlayışını kentte yaşatmış ve süreç içerisinde oluşan bu kültürel mirası kendinden sonraki kuşaklara aktarmıştır. Nitekim, Çatalhöyük, Sille konutları ve camileri, Sille kiliseleri ve manastırları, Kilistra, Alaeddin Tepesi, Alaeddin Camii, Karahöyük, İvriz Kabartmaları, Fasıllar ve Eflatunpınar Anıtları kentteki söz konusu bu kültürel zenginliği yansıtan önemli mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Tapur, 2009: 478).

Selçuklular döneminde "gönül hoşluğu" anlamında kullanılan "Gunya" kelimesi ile ilişkilendirilen Konya adı, tarihi kaynaklara göre Bizans döneminde "kutsal tasvir" anlamında kullanılan "ikon" sözcüğüne dayanmaktadır (Arabacı, 2016: 10-12). Roma'nın Lykaonia Eyaleti'nin merkezi olan ve İkonian adıyla bilinen yerleşme, bu dönemde Aziz Pavlus'un çalışmalarını yaptığı önemli bir dinsel merkez

haline gelmiş ve 1071 Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kapılarının Türklere açılması sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir (Tapur, 2009: 475).

1074 yılında kurulan ve başkenti İznik olan Anadolu Selçuklu Devleti, birinci Haçlı Seferi sonunda İznik'i kaybedince devletin başkenti Konya'ya taşınmıştır. 1308 yılına kadar Selçuklu egemenliği altında kalan Konya, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ile birlikte Karamanoğulları Beyliğinin hâkimiyeti altına girmiş; Karamanoğulları Beyliği 1465 yılında Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet Han tarafından ortadan kaldırılınca, Osmanlı sınırları içine dâhil olmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması sonunda İtalyanlar tarafından işgal edilen Konya, 20 Mart 1920'de işgalden kurtarılmıştır (Baykara, 2002: 183-187). Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olduktan sonra İslam ilahiyatı ve tasavvufunun çok büyük şahsiyetlerini bünyesinde barındıran Konya, bu tarihten sonra büyük bir bilimsel cazibe merkezi haline gelmiştir. Nitekim Konya'da yaşamış olan büyük İslam alimi ve mutasavvıf Mevlâna, Anadolu'da İslam'ın özgün bir yorumunun yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Tarihin her döneminde dini karakteri ve dini yoğunluğu daima ön planda olan bir kent konumundaki Konya'yı Selçukluların başkent yapmaları, yüzyıllardır Hıristiyan kültürünün hâkim olduğu kente İslam kültür ve medeniyetinin yerleşmesini sağlamış ve tarihi süreçte Konya, dini hayatın yoğun olarak yaşandığı bir kent olma özelliğini hiç kaybetmemiştir (Baybal vd, 2003: 117). Nitekim 17. yüzyılda Konya'ya gelen Evliya Çelebi, Konya toplumunun Ehl-i Sünnet çizgisinde şekillenmiş; muhafazakâr bir yapısının olduğunu ifade etmektedir (Erten, 2001c: 30). Baybal'a göre, Konya'nın söz konusu tarihi, kültürel ve konjektürel yapısı, günümüzde İslami değerlerin, sosyal yaşamdaki ağırlığının Türkiye'nin birçok kentine göre Konya'da daha fazla hissedilmesine olanak sağlamaktadır (Baybal vd., 2003: 117). Konuyla ilgili olarak Durak, Konya'yı muhafazakarlık yönü ön plana çıkmış bir kent olarak tanımlarken; buradaki dindarlığın Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadarki grafiklerini çizebilecek türden verilere ulaşmanın pek mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ancak Durak'a göre, kente gelen her "politik şahsiyet" dinden bahsetmiş,

her türlü politik tahayyül kente gelindiğinde “seçmece dini referanslarla” meşrulaştırılmaya çalışılmış ve Konya’da dindarlığın seyri ne olursa olsun, kentin dindar kimliğine yapılan vurgu hiç eksik olmamıştır (Durak, 2011: 16).

20. yüzyıl başlarında (1913) ülkemize gelen Macar bilim adamı Bela Horvarth, Konya’yı, sokakları gaz lambalarıyla aydınlatılan, caddelerinde at arabalarının dolaştığı ve hızla büyüyen bir kent olarak tasvir ederken Konya’nın ticarethanelerinde bulunan ithal mallara ve çarşı içindeki küçük ölçekli sanayi imalathanelerine dikkat çekmektedir. Yine Cumhuriyetin ilk yıllarında (1925–1930) Anadolu’yu gezen yazar Noelle Rogert, Konya’yı “tuz çölü” olarak nitelerken sanayileşme süreciyle birlikte Konya’da yeni kurulmaya başlayan fabrikalardan bahsetmektedir (Aka, 2007: 161).

Konya siyasal kimliği bakımından ele alındığında da daima sağ kimlikle hatta siyasal İslam’la anılmakta olan bir kent olmuştur. Böyle bir imajın oluşmasındaki en önemli faktör, özellikle siyasal İslam’ı temsil ettiğini iddia eden partilerin Konya’daki oy oranlarının Türkiye ortalamasının üzerinde olmasıdır. (Türkyılmaz, 2016: 10). Bu özelliği ile Türkiye’deki İslami kökenli siyasi partilerin kalesi olarak değerlendirilen Konya aynı zamanda “Anadolu Kaplanları” olarak adlandırılan Anadolu sermayesinin yükselişine destek olmuş önemli kentlerden birisidir. 1980 sonrası dönemde serbest pazar ekonomisi temelinde küreselleşmeye açılmış ve 2000’li yıllardaki Avrupa Birliği sürecini iyi kullanmak suretiyle bireysel girişimciliği ön plana çıkarmıştır. Konya sanayi alanında yaptığı atılımlarla da özellikle son dönemde ülkemizin önemli câzibe merkezlerinden biri hâline gelmiştir (Keyman & Lorasdağı, 2010: 111). Bu açıdan 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarının etkisiyle, modern sosyal değerler ile İslami anlayışın bir arada yaşanmasında başarı sağlayarak, İslam ve modernitenin bir arada var olabileceğini göstermesi bakımından öncü ve örnek kentlerden biri olmuştur

Sanayi alanında yapılan atılımlar sonucunda kentin ekonomik anlamda zenginleşmesi 1990’lı yıllardan itibaren Orta Anadolu kentleri özelinde Konya’da yeni bir “orta sınıf/dini burjuvazi”nin doğuşunu gündeme getirmiştir. Dindar ve muhafazakâr kentlerde yaşanan söz konusu bu ekonomik kalkınma ve zenginleşme durumu; Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar gelen süreçte hâkimiyeti

devam eden ve İstanbul, İzmir, Ankara gibi kentlerde kümelenmiş devletçi orta sınıfın yanında, Anadolu'nun değişik yerlerine yayılmış olan yeni bir gelenekçi orta sınıfın ve yeni bir zihniyetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türkiye'nin modernleşme serüveninin yönünde de değişikliklerin görüldüğü bu dönemde güçlenen muhafazakâr orta sınıf, kendisine toplumsal ve ekonomik hayatta bir yer edinme talebiyle siyasal ve ekonomik sisteme baskı uygulamaya başlamıştır. (Türkyılmaz, 2016: 11).

Hâlbuki Konya, Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1970'li yıllara kadar seküler sisteme karşı dini muhafazakârlığın ve muhalefetin merkezi olmuştur. Bununla birlikte yeni yükselen bu burjuva sınıfı, 1970'li yıllara kadar kendisini, Türkiye'de dinin temel toplumsal taşıyıcısı olarak gören toplumsal kesimlerden ve bu kesimlerin temsil ettiği zihniyet ve dindarlık biçiminden farklı bir yerde konumlandırmaktadır. Toplumsal yaşamda ortaya çıkan yeni orta sınıf/dini burjuvazinin dini algılayış biçimindeki farklılaşma durumu; süreç içerisinde sadece zihniyet ve dini değerler bağlamında değil sosyo-kültürel açıdan özellikle gündelik yaşamdaki giyim tarzlarından tatil kültürüne kadar geniş bir yelpazede kendisini göstermeye başlamıştır (Demirpolat, 483-502). Nitekim Baybal'ın ifadesiyle Konya, son çeyrek asırdan itibaren İslami değerleri benimseme ve önemseme noktasında ciddi kırılmalar yaşamakta ve bu kırılmalar insani ilişkilerden ticarete kadar sosyal hayatın hemen her alanında kendini hissettirmektedir (Baybal vd., 2003: 118).

Netice olarak; Konya İç Anadolu bölgesindeki merkezi konumuyla ve gelişmiş sanayisi ile hızlı bir biçimde büyürken; sanayi yatırımlarının artması kenti bir tür çekim merkezi hâline getirmektedir. TÜİK verilerine göre 2023 yılında Konya İli'nin nüfus artış hızı %10,7; aynı yıl Türkiye geneli nüfus artış hızı %11,6 olarak öngörülmektedir. [URL-1 <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nüfus-ve-demografi-109&dil=1>] Erişim Tarihi: 06.06.2023.

Konya toplumu, iç ve dış göçlerle sürekli artan nüfusu, yüksek sanayileşme oranı, modern eğitim kurumları, modern kent planlamacılığı, geniş yelpazeli dayanışma ağları ve sivil toplum örgütlerinin varlığı ile bir yandan modernleşme süreçlerinde yaşanan değişim ve dönüşümlere ayak uydururken bir yandan da muhafazakâr/geleneksel tutumlarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde; Konya özelinde kentleşme sürecindeki dini hayatı daha iyi anlamak adına, araştırmaya katılan bireylerin demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri ile Konya rnekleminde elde edilen verilerin nicel analiz ve değerlendirmelerine yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME SÜRECİNDE KONYA'DA DİNİ HAYAT

2.1. Örneklem Grubunun Olgusal Kimliği

Bu bölümde araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda katılımcıların demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine, frekans ve yüzde dağılımları şeklinde yer verilmiştir.

Sosyal varlık alanının temel ögesi olan insan düşünen, düşünce üreten, konuşan, sosyal, akıllı ve canlı bir varlıktır. Bu yönleriyle biyolojik, psikolojik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bir varlık olan insan aynı zamanda, belli mekanlarda, belli bir zaman süreci içerisinde varlığını sürdüren ve inançları olan bir varlıktır. Söz konusu özelliklere sahip insanın bu anlamda dış dünyayı algılama tarzında her şeyden önce içerisinde bulunduğu fiziki ve sosyal çevrenin büyük etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte, aynı sosyal ve fiziki çevreyi paylaşan ve benzer problemlerle karşılaşan insanlar her ne kadar benzer kognitif özellikler sergilese de onların fizyolojik özelliklerinde, zekâ derecelerinde, kâbiliyetlerinde, istek, arzu ve ihtiyaçlarıyla geçmişe ait tecrübelerinde, geleceğe ait düşünceleri ile inanç sistemlerinde sahip oldukları farklılıklar dış dünyayı farklı algılamalarına neden olabilmektedir (Amman & Arslantürk, 2000: 151-155).

Kişilerin olgusal durumu yukarıda verilen özelliklerin bireyde ne düzeyde var olduğunu göstermektedir. Bu sebeple katılımcıların olgusal özellikleri, onların bilgi, görüş, kanaat ve davranışlarının oluşmasında önemli etkilere sahiptir. Olgusal özellikler aynı zamanda sosyal varlık alanı içerisinde “bağımsız değişken” rolü üstlenmektedir. Olgusal durumun tespit edilmesiyle bir taraftan katılımcıların sosyal ve şahsi karakterleriyle ilgili özellikler ortaya çıkarken diğer taraftan, araştırma sonucunda ortaya çıkan verilerde kategoriler arasında farklılaşmanın ya da örneklemin kişisel özelliklerinin tasvir edilmek istenen tutum ve davranışları belirlemede bir rolünün olup olmadığı soruları cevap bulabilmektedir (Taş, 2002: 105-106)

Olgusal duruma ilişkin bu genel açıklama çerçevesinde, çalışmanın bağımsız değişkenlerini oluşturan örneklemin demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine ilişkin bulgulara tablo şeklinde aşağıda yer verilmiştir.

2.1.1. Örneklemin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 2.1. Örneklemin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş	Frekans	Yüzde (%)
15-18	234	15,3
19-24	260	17,0
25-30	223	14,6
31-40	394	25,8
41-50	311	20,4
51 ve üstü	103	6,8
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin yaş gruplarına göre dağılımını gösteren Tablo 2.1 incelendiğinde, örneklem grubunda 15-18 yaş arasındakilerin %15,3, 19-24 yaş arasındakilerin %17, 25-30 yaş arasındakilerin %14,6, 31-40 yaş arasındakilerin %25,8, 41-50 yaş arasındakilerin %20,4, 51 yaş ve üzerindeki %6,8 oranında temsil edildiği ve örneklemin yaş açısından, gelişmekte olan toplumların nüfus yapısına uygun olarak büyük oranda genç katılımcılardan oluştuğu gözlenmektedir.

2.1.2. Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 2.2. Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Erkek	711	46,6
Kadın	814	53,4
Total	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyete göre dağılımını gösteren Tablo 2.2 incelendiğinde, örneklem grubumuzdaki 1525 kişinin %46,6'sını erkekler, %53,4'ünü kadınlar oluşturmaktadır. 2021 yılı TÜİK verilerine göre Konya il merkezinin toplam nüfusu (2.277.017) içerisinde erkek nüfus oranının %49

(1.131.923), kadın nüfus oranının %50,29 (1.145.094) olduğu dikkate alındığında; örneklemin cinsiyet faktörü açısından genel kentsel görünümüne uygun olduğu görülmektedir.

2.1.3. Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı

Tablo 2.3. Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı

Medeni Durum	Frekans	Yüzde (%)
Evli	863	56,6
Bekâr	612	40,1
Boşanmış	50	3,3
Total	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin medeni duruma göre dağılımını gösteren Tablo 2.3 incelendiğinde, örneklem grubundaki kişilerin %56,6'sının evli, %40,1'inin bekâr ve %3,3'ünün ise boşanmış olduğu görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, Konya ilinin muhafazakâr yapısına uygun olarak örneklemin %50'sinden fazlasını evli bireyler oluşturmakta ve boşanmış bireylerin oranının %3 gibi düşük bir oranda kaldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, sekülerleşmeyi hızlandıran kentleşme sürecinde bireyselleşme, eğitim olanaklarının artışı ve ekonomi gibi faktörlerin etkisiyle evliliklerin geç gerçekleşmesi ya da hiç gerçekleşmemesine bağlı olarak; örneklem grubunda bekâr katılımcıların oranının yüksekliği de dikkat çekmektedir.

2.1.4. Örneklemin Yerleşim Birimi Olarak Doğum Yerine Göre Dağılımı

Tablo 2.4. Örneklemin Yerleşim Birimi Olarak Doğum Yerine Göre Dağılımı

Doğum Yeri	Frekans	Yüzde (%)
İl	853	55,9
İlçe	506	33,2
Köy	166	10,9
Total	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin yerleşim birimi olarak doğum yerine göre dağılımını gösteren Tablo 2.4 incelendiğinde, katılımcıların %55,9'unun il

merkezinde, %33,2'sinin ilçede ve %10,9'unun ise köyde doğduğu görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, kentleşme olgusuna bağlı olarak örneklemini büyük oranda kentte doğanlar temsil ederken; örneklemin %44 gibi bir oranını çeşitli sebeplerle (ekonomi, eğitim, sağlık vb.) kente göç edenler oluşturmaktadır.

2.1.5. Örneklemin İkamet Edilen İlçeye Göre Dağılımı

Tablo 2.5. Örneklemin İkamet Edilen İlçeye Göre Dağılımı

İkamet Edilen İlçe	Frekans	Yüzde (%)
Selçuklu	850	55,7
Karatay	338	22,2
Meram	337	22,1
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin Konya'da ikamet ettiği ilçeye göre dağılımını gösteren Tablo 2.5 incelendiğinde, %55,7'sinin Selçuklu, %22,2 'sinin Karatay ve %22,1'inin Meram ilçesinde ikamet ettiği görülmektedir. 2021 Tüik verilerine göre Konya'nın en fazla nüfus barındıran merkez ilçesinin Selçuklu İlçesi (682.514) olduğu onu sırasıyla Karatay (362.177) ve Meram (345.360) ilçelerinin izlediği dikkate alındığında; örneklemin merkez ilçelerdeki nüfus dağılımına doğru orantılı bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

2.1.6. Örneklemin Kentte Kalış Süresine Göre Dağılımı

Tablo 2.6. Örneklemin Kentte Kalış Süresine Göre Dağılımı

Kentte Kalış Süresi	Frekans	Yüzde (%)
1 yıldan az	49	3,2
1-5 yıl	125	8,2
6-10 yıl	107	7,0
11-15 yıl	187	12,3
16-20 yıl	267	17,5
20 yıl ve üzeri	790	51,8
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin kentte kalış süresini gösteren Tablo 2.6 incelendiğinde, %3,2'sinin 1 yıldan az, %8,2'sinin 1-5 yıl aralığında, %7'sinin 6-10 yıl aralığında, %12,3'ünün 11-15 yıl aralığında, %17,5'inin 16-20 yıl aralığında ve %51,8'inin ise 20 yıl ve üzeri süredir Konya'da ikamet ettiği görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örneklemin büyük bir oranını uzun süre Konya'da ikamet edenler oluşturmuş ve gerçek anlamda Konya'da yaşayan katılımcılardan veri toplanmıştır.

2.1.7. Örneklemin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Tablo 2.7. Örneklemin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde (%)
İlkokul mezunu	87	5,7
Ortaokul mezunu	108	7,1
Lise mezunu	310	20,3
Üniversite / Yüksekokul mezunu	554	36,3
Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	124	8,1
Öğrenci - Lise	194	12,7
Öğrenci - Üniversite	148	9,7
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumlarını gösteren Tablo 2.7 incelendiğinde, %5,7'sinin ilkokul mezunu, %7,1'inin ortaokul mezunu, %12,7'sinin lise öğrencisi, %20,3'ünün lise mezunu, %9,7'sinin üniversite öğrencisi, %36,3'ünün üniversite/yüksekokul mezunu ve %8,1'inin lisansüstü (yüksek lisans / doktora) mezunu olduğu görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, kentleşme olgusu bağlamında kentteki eğitim olanaklarının, modern eğitim kurumlarının ve üniversitelerin artışına bağlı olarak; -eğitim değişkeni özelinde- olumlu bir kentleşme süreci yaşadığı gözlenen örneklemin, eğitim düzeyi yüksek katılımcılardan oluştuğu; 2021 TÜİK verilerine göre Konya kentinde, ilköğretim mezunu olanların oranının %15,3, lise ve dengi okul mezunu olanların %38,9, üniversite mezunu olanların oranının %26,6, yüksek lisans/doktora mezunu olanların oranının %4,1 olduğu [URL-3 <https://nip.tuik.gov.tr/?value=EgitimDurumu>] Erişim Tarihi: 12.07.2023. dikkate alındığında; örneklem grubundaki eğitim düzeyi dağılımı ve okur yazar oranı yüksekliğinin kentteki eğitim seviyesi dağılımı ile doğru orantılı olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.8. Örneklemin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 2.8. Örneklemin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Meslek Grupları	Frekans	Yüzde (%)
Devlet Memuru	83	5,4
Öğretmen	147	9,6
Öğretim Üyesi / Akademisyen	16	1,0
Hâkim, Savcı, Avukat	4	0,3
Güvenlik, Polis, Asker	35	2,3
Doktor, Diş Hekimi, Eczacı	17	1,1
Mühendis, Teknik Personel vb.	70	4,6
Sanayici, İşletmeci, Tüccar	25	1,6
Ebe, Hemşire vb.	28	1,8
Esnaf, Zanaatkar	29	1,9
İşçi	158	10,4
Emekli	51	3,3
Ev Hanımı	299	19,6
Öğrenci	412	27,0
İşsiz	49	3,2
Diğer	102	6,7
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin meslek gruplarına göre dağılımını gösteren Tablo 2.8 incelendiğinde, %5,4'ünün devlet memuru, %9,6'sının öğretmen, %1'inin akademisyen, %0,3'ünün hakim, savcı veya avukat, %2,3'ünün güvenlik, polis veya asker, %1,1'inin doktor, diş hekimi veya eczacı, %4,6'sının mühendis, teknik personel vb., %1,6'sının sanayici, işletmeci veya tüccar, %1,8'inin ebe, hemşire vb., %1,9'unun esnaf veya zanaatkar, %10,4'ünün işçi, %3,3'ünün emekli, %19,6'sının ev hanımı, %27'sinin öğrenci, %3,2'sinin işsiz ve %6,7'sinin diğer meslek gruplarından olduğu belirlenmiştir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örneklemin modern kent hayatının tezahürleri olan toplumsal hayatta artan uzmanlaşma, iş bölümü ve karmaşık ilişkiler düzleminde göz ardı edilemeyecek bir mesleki çeşitlilik içerisinde olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte örneklemdaki ev hanımı oranının yüksekliği, kentteki muhafazakâr yapının devamı noktasında önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.9. Örneklemin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

Tablo 2.9. Örneklemin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

Gelir Düzeyi	Frekans	Yüzde (%)
Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	130	8,5
Düşük Gelir / 3000-5999 TL	394	25,8
Orta Gelir / 6000-9999	419	27,5
Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	130	8,5
Üst Gelir / 20.000 ve üstü	12	0,8
Herhangi bir geliri yok	418	27,4
Diğer	22	1,4
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin gelir düzeylerini gösteren Tablo 2.9 incelendiğinde, %8,5'inin 3000 TL ve altı, %25,8'inin 3000-5999 TL, %27,5'inin 6000-9999 TL, %8,5'inin 10.000-19.999 TL, %0,8'inin 20.000 ve üzeri gelire sahip oldukları görülmektedir. Diğer taraftan katılımcıların %27,4'ü herhangi bir gelirin olmadığını belirtmiştir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örneklemin büyük oranda orta gelir grubunda yoğunlaştığı ve herhangi bir geliri olmayanları %27,4 -meslek grupları dağılımını gösteren- Tablo 2.8'den hareketle genel anlamda öğrencilerin temsil ettiği gözlenirken; örneklemin orta gelir düzeyinde yoğunlaşması sanayileşme sürecindeki toplumların sosyo-ekonomik tabakalaşma modeline uygun bir görünüm arz etmektedir.

2.1.10. Örneklemin İkamet Ettiği Semt veya Mahallenin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Düzeye Göre Dağılımı

Tablo 2.10. Örneklemin İkamet Ettiği Semt veya Mahallenin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Düzeye Göre Dağılımı

İkamet Edilen Semt veya Mahallenin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Özellikleri	Frekans	Yüzde (%)
Alt	108	7,1
Alt orta	314	20,6
Orta	792	51,9
Orta-Üst	275	18,0
Üst	36	2,4
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin ikamet ettiği semt veya mahallenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeye göre dağılımını gösteren Tablo 2.10 incelendiğinde, %7,1'inin alt, %20,6'sının alt-orta, %51,9'unun orta, %18'inin orta-üst ve %2,4'ünün üst grupta yer alan bir bölgede ikamet ettiği ve örneklemin gelir düzeyi ve kentteki tabakalaşmayla uyumlu olarak büyük oranda, orta seviye sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeye sahip bir semt veya mahallede ikamet eden bireylerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

2.1.11. Örneklemin Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı

Tablo 2.11. Örneklemin Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı

Dindarlık Düzeyi	Frekans	Yüzde (%)
Çok dindar	71	4,7
Dindar	1094	71,7
Dine az ilgili	304	19,9
Dine ilgisi yok	26	1,7
Diğer	30	2,0
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin dindarlık düzeyine göre dağılımını gösteren Tablo 2.11 incelendiğinde, örneklemin %71,7'sinin kendisini dindar, %19,9'unun dine az ilgili, %4,7'sinin çok dindar ve %1,7'sinin dine ilgi duymayan şeklinde tanımladığı görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örneklemin büyük oranda kendisini dindar olarak kabul eden bireylerden oluştuğu ve kentteki muhafazakâr yapı nedeniyle bu durumun normal ve beklenen bir durum olduğu gözlenirken; ikinci sırada dine az ilgili katılımcıların yer alması ve 30 katılımcının fikrini beyan etmemiş olması örnekleminde hem dindar hem seküler bireylerin bir arada bulunduğuna işaret etmekte ve bu durum tranzisyonel (geçiş kategorisindeki) toplum modeline uygun bir görünüm sergilemektedir.

2.1.12. Örneklem Dini Öğrenim / Tahsil Durumlarına Göre Dağılımı

Tablo 2.12. Örneklem Dini Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

Dini Öğrenim / Tahsil Durumu	Frekans	Yüzde (%)
İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	187	12,3
İlahiyat / İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	63	4,1
İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	109	7,1
İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	19	1,2
Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	118	7,7
Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	200	13,1
Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	517	33,9
İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde	243	15,9
Din Eğitimi Almadım	43	2,8
Diğer	26	1,7
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin dini öğrenim durumları açısından dağılımını gösteren Tablo 2.12 incelendiğinde, %33,9'unun dini bilgiyi, din görevlilerinden-Cami-Kur'an kursu vb., %15,9'unun ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde, %13,1'inin kendilerinin okuyup, araştırarak öğrendiği, %12,3'ünün imam hatip lisesi mezunu, %7,1'inin imam hatip lisesi öğrencisi %7,7'sinin özel din eğitimi aldığı, %4,1'inin ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu, %1,2'sinin ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi olduğu ve %2,8'inin din eğitimi almadığı görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örneklemimiz büyük oranda dini öğrenim görmüş ve bu eğitimini din görevlilerinden almış kişilerden oluşmaktadır. Modern kent dindarlığı bağlamında 200 kişi de dini kendi okuyup, araştırarak öğrenmiştir. Diğer taraftan araştırmada dini öğrenim görmüş kişilerin oranı %95,3 iken; kendini çok dindar ve dindar kabul edenlerin oranı Tablo 2.11'den de anlaşılacağı üzere 76,4'dir. Yani örneklem yaklaşık %19'u dini öğrenim gördüğü halde kendini dindar kabul etmemektedir.

2.1.13. Örneklemin Dini İnanç-İbadet İlişkisine Göre Dağılımı

Tablo 2.13. Örneklemin Dini İnanç-İbadet İlişkisine Göre Dağılımı

Dini İnanç / İbadet İlişkisi	Frekans	Yüzde %
Dine inanıyorum ve ibadetlerime çok bağlıyım	380	24,9
Dine inanıyorum; ama ibadetlerimi biraz aksatıyorum	753	49,4
Dine inanıyorum; ama ibadetlerimi çok aksatıyorum	332	21,8
Dine inanıyorum; ama ibadetlerimi hiç yapmıyorum	27	1,8
Dine inanmıyorum	23	1,5
Diğer	10	0,7
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin dini inanç-ibadet ilişkisine göre dağılımını gösteren Tablo 2.13 incelendiğinde, %24,9'unun dine inanıyorum ve ibadetlerime çok bağlıyım", %49,4'ünün dine inanıyorum; ama ibadetlerimi biraz aksatıyorum, %21,8'inin dine inanıyorum; ama ibadetlerimi çok aksatıyorum, %1,8'i dine inanıyorum; ama ibadetlerimi hiç yapmıyorum, %1,5'i dine inanmıyorum şeklinde değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örneklem grubumuz büyük oranda -%97,9- dine inanan bireylerden oluşmaktadır. Bununla birlikte örneklemin ancak %24,9'u ibadetlerine çok bağlı olduğunu belirtmekte ve modern kent hayatında sekülerleşmenin bir göstergesi olarak, katılımcıların dini pratikleri yerine getirme tutumlarında zayıflama ve gevşeme durumlarının yaşandığı gözlenmektedir.

2.1.14. Örneklemin Din Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı

Tablo 2.14. Örneklemin Din Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı

Din Hakkındaki Görüşler	Frekans	Yüzde (%)
Din, bir tercih meselesidir; isteyen istediği inancı benimseme özgürlüğüne sahiptir	457	30,0
Din, Allah tarafından konulmuş dünya ve ahiret nizamıdır	999	65,5
Din gereklidir; ancak dinin alanı dünya değil ahirettir	29	1,9
Din insan düşüncesinin ürünüdür; bilimin gelişmesi ile dine olan ihtiyaç azalacaktır	25	1,6
Diğer	15	1,0
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin din hakkındaki görüşleri açısından dağılımını gösteren Tablo 2.14 incelendiğinde, %65,5'inin “din, Allah tarafından konulmuş dünya ve ahiret nizamıdır”, %30'unun “din, bir tercih meselesidir; isteyen istediği inancı benimseme özgürlüğüne sahiptir” şeklinde değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere; örneklem grubumuzun yüksek bir oranı dinin, Allah tarafından konulmuş dünya ve ahiret nizamı olduğu fikrini benimserken; kentleşmenin toplum hayatındaki yansımaları olan artan rasyonelleşme ve dini çoğulculuk bağlamında %30'luk bir kesim, dinin bir tercih meselesi olduğunu düşünmekte ve inanç özgürlüğünü savunmaktadır. Bununla birlikte; örneklemin %1,9'u dinin gerekli olduğu ancak; dinin alanının dünya değil ahiret olduğunu, %1,6 gibi çok düşük bir oranı da dinin insan düşüncesinin bir ürünü olduğunu ve bilimin gelişmesi ile dine olan ihtiyacın ortadan kalkacağını ifade etmektedir. Söz konusu veriler, her ne kadar farklı tutum ve anlayışlarda olsa da dinin; modern kent toplumunda varlığını sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

2.1.15. Örneklemin Dini Yaşam Tarzlarına Göre Dağılımı

Tablo 2.15. Örneklemin Dini Yaşam Tarzlarına Göre Dağılımı

Dini Yaşam Tarzları	Frekans	Yüzde (%)
Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına dayanan bir dini yaşam tarzı	338	22,2
Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	7	0,5
Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	18	1,2
Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	19	1,2
Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	1129	74,0
Diğer	14	0,9
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin tercih ettikleri dini yaşam tarzı açısından dağılımını gösteren Tablo 2.15 incelendiğinde, %74'ünün Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzını, %22,2'sinin ise; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan ve başkalarının özgürlük anlayışına dayanan dini yaşam tarzını, %1,2'sinin dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını, %1,2'sinin Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzını, %0.5 gibi bir oranında siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzını tercih ettiği görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örneklemin büyük bir çoğunluğunu İslam inancının iki ana kaynağı olan Kur'an ve sünnete dayalı bir dini yaşam tarzını tercih eden bireyler oluşturmaktadır. Kentteki Ehl-i Sünnet anlayışının ve geleneksel formların ağırlığı göz önüne alındığında, bu durum normal ve beklenen bir durumdur. Bununla birlikte %22'lik bir katılımcı sekülerleşmenin bir göstergesi olarak her türlü inanca saygı duyan; düşünceyi, felsefeyi ve bilimi yadsımayan rafine bir dini yaşam modelini tercih etmektedir.

2.1.16. Örneklemin Ailesini Tanımlama Biçimine Göre Dağılımı

Tablo 2.16. Örneklemin Ailesini Tanımlama Biçimine Göre Dağılımı

Aileyi Tanımlama Biçimleri	Frekans	Yüzde (%)
Demokrat	169	11,1
Dindar / Muhafazakâr	1011	66,3
Otoriter	152	10,0
Özgürlükçü	149	9,8
Diğer	44	2,9
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin ailesini tanımlama biçimine göre dağılımını gösteren Tablo 2.16 incelendiğinde, %66,3'ünün dindar/muhafazakâr, %11,1'inin demokrat, %10'unun otoriter bir aileye sahip olduğu görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, kentteki geleneksel unsurların varlığı aileyi tanımlama biçimine de yansımakta ve örneklemin büyük oranda dindar muhafazakâr bir aile yapısına sahip olduğu gözlenmektedir. Diğer taraftan modern kent hayatının aile ilişkilerinde meydana getirdiği değişimlere bağlı olarak örneklemin %11,1'lik bir kısmı aile içinde bireylerin fikirlerine saygı duyulduğunu ve kararların ortak alındığı, %9,8'lik bir kısmı da yaşam tarzına müdahalede bulunulmadığını ifade etmektedir.

2.1.17. Örneklemin Oturduğu Konutta Birlikte Yaşadığı Kişilere Göre Dağılımı

Tablo 2.17. Örneklemin Oturduğu Konutta Birlikte Yaşadığı Kişilere Göre Dağılımı

Konutta Birlikte Yaşanılan Kişiler	Frekans	Yüzde (%)
Annem, babam ve kardeş(im)(lerim)	521	34,2
Eşimle	113	7,4
Eşim ve çocuklarla	689	45,2
Eşim, çocuklar ve anne ile	25	1,6
Eşim, çocuklar ve baba ile	4	0,3
Eşim, çocuklar, anne ve baba ile	24	1,6
Yalnız yaşamaktayım	56	3,7
Diğer	93	6,1
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin oturduğu konutta birlikte yaşadığı kişilerin dağılımını gösteren Tablo 2.17 incelendiğinde, örneklemin %45,2'sinin konutunda eş ve çocuklarıyla, %34,2'sinin anne, baba ve kardeşi/leri ile, %7,4'ünün eşiyile, %1,6'sının eş, çocuklar ve anne ile, %1,6'sının eş, çocuklar, anne ve baba ile, %0,3 gibi düşük bir oranının da eş, çocuklar, anne ve baba ile oturduğu görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere; örnekleminimizi büyük oranda (%86,8) modern kentin çekirdek ailesi oluşturmakta ve geleneksel kentteki geniş aile yapısının dönüşüme uğradığı gözlenmektedir.

2.1.18. Örneklemin Ailede Karar Alma Durumlarına Göre Dağılımı

Tablo 2.18. Örneklemin Ailede Karar Alma Durumlarına Göre Dağılımı

Ailede Karar Alma Durumlarına Yönelik Tutumlar	Frekans	Yüzde (%)
Baba	173	11,3
Anne	64	4,2
Baba ve Anne	713	46,8
Baba, Anne ve Kardeşler birlikte	430	28,2
Aile Büyüklerine Danışılarak- Dede-Nine vb.- alınır	50	3,3
Diğer	95	6,2
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin, ailede karar alma durumlarını gösteren Tablo 2.18 incelendiğinde, ailede kararların %46,8'inin anne ve baba, %11,3'ünün baba tarafından alındığı görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örnekleminimizi oluşturan bireylerin büyük bir oranı ailede kararların baba ve anne ile birlikte alındığını ifade etmektedir. Bu durum her ne kadar aile içerisinde muhafazakâr yapının devam ettiğini gösterse de klasik kentin geniş ailesinde kararlar aile reisi (baba) tarafından alındığından; çekirdek ailede kadının (anne) karar mekanizması içerisinde yer alması sekülerleşmenin varlığına işaret etmektedir. İlaveten 430 katılımcı (%28.2) ailede kararların ortak alındığı belirtmiştir. Bu durum, Konya kentinde olumlu kentleşme anlamında demokrasi kültürünün gelişmekte olduğunu göstermesi bakımından da önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.19. Örneklemin Kentlilik Bilincine Göre Dağılımı

Tablo 2.19. Örneklemin Kentlilik Bilincine Göre Dağılımı

Kentlilik Bilincine Yönelik Tutumlar	Frekans	Yüzde (%)
Kentte doğanlar	142	9,3
Yaşam standartları yüksek olanlar	154	10,1
Kentte oturanlar	353	23,1
Geçimini kentte sağlayanlar	228	15,0
Gecekonduda oturmayanlar	1	0,1
Kent kültürüne sahip olanlar	637	41,8
Diğer	10	0,7
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin kentlilik bilincine göre dağılımını gösteren Tablo 2.19 incelendiğinde, örneklem grubumuzun % 41,8'inin kent kültürüne sahip olanları, % 23,1'inin kentte oturanları, % 15'inin geçimini kentte sağlayanları, %10'u yaşam standartları yüksek olanları, %9'u kentte doğanları kentli olarak tanımladıkları görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, örneklemimizin yüksek oranda kentlilik bilincine sahip olduğu ve olumlu kentleşme anlamında kentli olmayı bir kültür olarak algıladığı gözlenmektedir.

2.1.20. Örneklemin Boş Zamanlarını Değerlendirme Tutumlarına Göre Dağılımı

Tablo 2.20. Örneklemin Boş Zamanlarını Değerlendirme Tutumlarına Göre Dağılımı

Boş Zamanlarını Değerlendirmeye Yönelik Tutumlar	Frekans	Yüzde (%)
Kitap okuyarak	255	16,7
İnternet / sosyal medya	629	41,2
Spor yaparak	105	6,9
Kahvehane veya kafeye giderek	33	2,2
Sinema / Tiyatro	29	1,9
Ev işleri komşu ziyareti vs.	306	20,1
Dini etkinliklere / sosyal yardım etkinliklerine katılarak	60	3,9
Diğer	108	7,1
Toplam	1525	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin boş zamanlarını değerlendirmeye yönelik tutumlarını gösteren Tablo 2.20 incelendiğinde, örneklemin %41,2'sinin internet/sosyal medyada, %20,1'inin ev işleri ve komşu ziyareti, %16,7'sinin kitap okuyarak %6,9'unun spor yaparak, %3,9'unun dini etkinliklere/sosyal etkinliklere katılarak, %2,2'sinin kahvehane veya kafeye giderek, %1,9'nun tiyatro veya sinema giderek ve %7,1 'inin de farklı etkinlikler yapmak suretiyle (hobi bahçesi, televizyon izleme, yürüyüş, alışveriş, yemeğe çıkmak vb.) boş zamanlarını değerlendirdikleri görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, modern kent hayatında artan bireyselleşme ve dijitalleşme çerçevesinde boş zamanlarını büyük oranda internette ve sosyal medyada değerlendiren örneklemimizin, kentlilik bilinci içerisinde kültürel düzeyinin yüksek ve sekülerleşmeye bağlı olarak dini etkinliklere katılım oranının düşük olduğu gözlenirken; kentleşmenin farklı bileşenlerinin etkisiyle yapılan aktivitelerdeki çeşitlilik/zenginlik durumu da dikkati çekmektedir.

2.2. Kentleşme Sürecinde Dini Tecrübenin Teorik İfadesi İnançlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin, Allah inancına yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-1 'de verilmiştir.

Ek-1 'de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların Allah inancına yönelik tutumlarının yaş grupları açısından varyanslarının heterojen olduğu ($p < 0,05$).-yani verinin yaş grupları arasında normal dağılım göstermediği- görülmüştür.

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle Allah inancına yönelik tutumlar ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-2 'de verilmiştir.

Ek 2 'de verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir ifadesine yönelik tutumları ile yaş arasında $-p (0,443) > 0,05-$ olduğundan-istatistiksel

olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı, bununla birlikte; Allah inancına ilişkin diğer ifadelerle yönelik tutumlar ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu $p < 0.05$ -yani söz konusu ifadelerle yönelik olarak; farklı yaş gruplarındaki katılımcıların farklı tutumlara sahip olduğu- görülmüştür.

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi olan Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.21’de verilmiştir.

Tablo 2.21. Allah İnancına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah’ın varlığına inanıyorum.	15-18	31-40	,38112	,11317	,012
		41-50	,37206	,11942	,029
4-Evrende Allah’ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	15-18	31-40	,35171	,08728	,001
		41-50	,38298	,08866	,000
	25-30	31-40	,27170	,08603	,026
		41-50	25-30	-,30297	,08743
5-Allah’ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	15-18	41-50	,44976	,10611	,000
	19-24	41-50	,35147	,09276	,003
	25-30	41-50	,37217	,10601	,008
	31-40	15-18	-,35151	,10571	,014

Araştırmamıza katılan bireylerin Allah inancına yönelik tutumları ve yaş ilişkisini gösteren Tablo 2.21 incelendiğinde, Deist tanrı anlayışının temel argümanlarından olan “din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah’ın varlığına inanıyorum” ifadesine yönelik olarak, 15-18 yaş grubu katılımcılar; 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken; Ateizmin temel argümanlarından olan “evrende Allah’ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir” ifadesine yönelik olarak; 15-18 ve 25-30 yaş grubu katılımcıların; 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara

sahip olduğu görülmektedir. Agnostik tanrı anlayışının temel argümanlarından olan “Allah’ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak ise; 15-18, 19-24 ve 25-30 yaş grubu katılımcılar; 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre yine daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, araştırmamıza katılan bireylerden üst yaş gruplarında olanlarının -yaşla doğru orantılı bir şekilde- Allah inancına yönelik tutumlarının, -z kuşağının da dâhil olduğu- alt yaş gruplarına göre daha olumlu olduğu ve Allah inancına yönelik olarak; farklı yaş gruplarında değişebilen anlayış ve tutumların bulunduğu görülmektedir.

Burada Allah inancına yönelik olumsuz tutumların, kentleşme sürecinde dinin teorik boyutu olan inanç alanında rasyonel, eleştirel ve şüphecî yaklaşımların belli düzeylerdeki varlığı ile açıklanabileceği değerlendirilmekle birlikte; Allah inancına yönelik geleneksel formlara bağlılığın devam ettiği gözlenmektedir. Nitekim İslam dininin “Amentüsü” olarak da bilinen İslam inanç esaslarının ilki şüphesiz Allah’ın varlığı ve birliğine imandır.

Yapılan araştırmalarda; Allah inancına yönelik tutumlar ile yaş ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. “Örneğin Köktaş araştırmasında, yaşlar ilerledikçe Allah’a inanma oranlarının arttığına (Köktaş, 1993: 78), Uysal araştırmasında yaşlar ilerledikçe kişilerin dine karşı daha olumlu tutum ve davranışlar içerisine girdiğine ilişkin veriler elde edilmiştir (Uysal, 1995: 269). Yine konu ile ilgili olarak Çelik araştırmasında, Allah’a kesin olarak inanmaya yönelik tutum oranlarının -yaş grupları arasında dalgalı bir yükselme eğilimi gösterse de- 18-25 yaş grubunda %82,4; 41-50 yaş grubunda %87,5 ve 51-60 yaş grubunda %91,9 olduğu görülmektedir (Çelik, 2002a: 199). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, Allah inancına yönelik tutumlar ve yaş ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, Allah inancına yönelik tutumları ve cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.22’de verilmiştir.

Tablo 2.22. Allah İnancına Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	Erkek	711	4,6751	,93293	-3,102	0,002
	Kadın	814	4,8059	,70957		
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	Erkek	711	2,4107	1,64192	3,799	0,000
	Kadın	814	2,1057	1,49329		
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	Erkek	711	1,7876	1,40067	2,166	0,030
	Kadın	814	1,6413	1,23761		
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	Erkek	711	1,4163	1,07124	3,377	0,001
	Kadın	814	1,2531	,81186		
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	Erkek	711	1,6414	1,30305	2,455	0,014
	Kadın	814	1,4914	1,08180		

Araştırmamıza katılan bireylerin Allah inancına yönelik tutumları ve cinsiyet ilişkisini gösteren Tablo 2.22 incelendiğinde, “mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir; Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir; o, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir” ifadesine yönelik olarak, kadın katılımcıların; erkek katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu, diğer taraftan, “Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir”, “din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum”, “evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir”, “Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum” ifadelerine yönelik erkek katılımcıların; kadın katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Biyolojik ve fizyolojik özellikler, kişilerin tutum ve davranışlarına etki eden faktörler arasındadır. Kadın ve erkeğin biyolojik ve fizyolojik yapısındaki farklılıklar onların tutum ve davranışlarında birtakım farklılaşmalara yol açabilmekte ve Erten'in ifadesiyle, biyolojik farklılıklarla birlikte manevi farklılıklar da ortaya çıkabilmektedir (Erten, 2014a: 85). Bu anlamda araştırmamızda, varsayımlarımızı destekler nitelikte, kadın katılımcıların; Allah inancına yönelik tutumlarının, erkek katılımcılara göre daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan araştırmalarda; Allah inancına yönelik tutumlar ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi gösteren bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Akyüz araştırmasında, kadınların Allah'a kesin olarak inanmaya yönelik tutum oranlarının (%95,3), erkeklere göre (%94,6) daha yüksek olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir (Akyüz, 2007a: 109). Konu ile ilgili olarak Çelik araştırmasında, kadınların Allah'a kesin olarak inanmaya yönelik tutum oranlarının (%88,3), erkeklere göre (%78,7) yine daha yüksek olduğu görülmektedir (Çelik, 2002a: 199). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, Allah inancına yönelik tutumlar ve cinsiyet ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, Allah inancına yönelik tutumları ve medeni durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-3'te verilmiştir.

Ek-3'te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların Allah inancına yönelik tutumlarının medeni durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların Allah inancına yönelik tutumları ve medeni durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-4'te verilmiştir.

Ek-4'te verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların Allah inancına yönelik ifadelerle ilişkin tutumları ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p < 0,05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.23'te verilmiştir.

Tablo 2.23. Allah İnançına Yönelik Tutumlar ve Medeni Durum İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I)3.Medeni Durumunuz?	(J)3.Medeni Durumunuz?	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	Evli	Bekâr	,16005*	,04460	,001
		Boşanmış	,23692	,15341	,338
	Bekâr	Evli	-,16005*	,04460	,001
		Boşanmış	,07686	,15594	,947
	Boşanmış	Evli	-,23692	,15341	,338
		Bekâr	-,07686	,15594	,947
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	Evli	Bekâr	-,01736	,08215	,995
		Boşanmış	-,10246	,24287	,966
	Bekâr	Evli	,01736	,08215	,995
		Boşanmış	-,08510	,24450	,980
	Boşanmış	Evli	,10246	,24287	,966
		Bekâr	,08510	,24450	,980
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	Evli	Bekâr	-,34846*	,07144	,000
		Boşanmış	,15474	,15173	,674
	Bekâr	Evli	,34846*	,07144	,000
		Boşanmış	,50320*	,15709	,006
	Boşanmış	Evli	-,15474	,15173	,674
		Bekâr	-,50320*	,15709	,006
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	Evli	Bekâr	-,26697*	,05211	,000
		Boşanmış	-,16331	,14785	,618
	Bekâr	Evli	,26697*	,05211	,000
		Boşanmış	,10366	,15207	,874
	Boşanmış	Evli	,16331	,14785	,618
		Bekâr	-,10366	,15207	,874
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	Evli	Bekâr	-,41390*	,06541	,000
		Boşanmış	-,10834	,14778	,848
	Bekâr	Evli	,41390*	,06541	,000
		Boşanmış	,30556	,15384	,146
	Boşanmış	Evli	,10834	,14778	,848
		Bekâr	-,30556	,15384	,146

Araştırmamıza katılan bireylerin Allah inancına yönelik tutumları ve medeni durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.23 incelendiğinde, “mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir; Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir; o, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir” ifadesine yönelik olarak; bekâr ve boşanmış katılımcıların, evli olan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, “Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir”, “din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah’ın varlığına inanıyorum”, evrende Allah’ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir” ve “Allah’ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum” ifadelerine yönelik olarak; bekâr ve boşanmış katılımcılar, evli olan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Kişilerin medeni durumları, onların tutum ve davranışlarına etki edebilmekte ve genel olarak; evli, bekâr veya boşanmış kişilerin olgu ve olaylara bakışı farklılık gösterebilmektedir. Nitekim araştırmamızda varsayımlarımızı destekler nitelikte, evli olan katılımcıların Allah inancına yönelik tutumlarının, bekâr ve boşanmış katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür..

Yapılan araştırmalarda; medeni durum ile dindarlık düzeyi ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Uysal araştırmasında, evlilik kurumunun, dine karşı tutum ve davranışları, diğer bir ifadeyle dindarlığın çeşitli boyutlarını olumlu şekilde etkilediğine ilişkin veriler paylaşılmaktadır (Uysal, 1995: 269). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, medeni durum ve dindarlık düzeyi ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin Allah inancına yönelik tutumları ve ikamet edilen ilçe arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-5’te verilmiştir.

Ek-5’te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların “mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir; Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir; o, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir” ifadesine yönelik tutumlarının ikamet edilen ilçe açısından varyanslarının heterojen olduğu ($p<0,05$), bununla birlikte katılımcıların, Allah inancına ilişkin diğer ifadelerle yönelik tutumlarının ikamet edilen ilçe açısından varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, “mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir; Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir; o, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir”, ifadesine yönelik tutumları ve ikamet edilen ilçe arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-6’da verilmiştir.

Ek-6 da verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların “mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir; Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir; o, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir” ifadesine yönelik tutumları ile ikamet edilen ilçe arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, Allah inancına ilişkin diğer ifadelerle yönelik tutumları ve ikamet edilen ilçe arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-7’de verilmiştir.

Ek-7’de verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre, katılımcıların Allah inancına ilişkin diğer ifadelerle yönelik tutumları ile ikamet edilen ilçe arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Welch ve tek yönlü ANOVA testi sonucunda ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi olan Tamhane uygulanmış olup, sonuçlar Tablo 2.24’te verilmiştir.

Tablo 2.24. Allah İnançına Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) Konya'da İkamet Ettiğiniz İlçeyi Seçiniz:	(J) Konya'da İkamet Ettiğiniz İlçeyi Seçiniz:	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	Selçuklu	Meram	,03495	,05606	,898
		Karatay	-,05172	,04993	,658
	Meram	Selçuklu	-,03495	,05606	,898
		Karatay	-,08667	,06362	,436
	Karatay	Selçuklu	,05172	,04993	,658
		Meram	,08667	,06362	,436
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	Selçuklu	Meram	-,05847	,10058	,916
		Karatay	,00157	,10349	1,000
	Meram	Selçuklu	,05847	,10058	,916
		Karatay	,06004	,12322	,948
	Karatay	Selçuklu	-,00157	,10349	1,000
		Meram	-,06004	,12322	,948
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	Selçuklu	Meram	,07408	,08409	,760
		Karatay	,08494	,08304	,667
	Meram	Selçuklu	-,07408	,08409	,760
		Karatay	,01086	,09843	,999
	Karatay	Selçuklu	-,08494	,08304	,667
		Meram	-,01086	,09843	,999
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	Selçuklu	Meram	,01471	,06013	,993
		Karatay	,06599	,05968	,610
	Meram	Selçuklu	-,01471	,06013	,993
		Karatay	,05128	,07054	,849
	Karatay	Selçuklu	-,06599	,05968	,610
		Meram	-,05128	,07054	,849
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	Selçuklu	Meram	-,08443	,07888	,634
		Karatay	,03580	,07623	,953
	Meram	Selçuklu	,08443	,07888	,634
		Karatay	,12022	,09387	,489
	Karatay	Selçuklu	-,03580	,07623	,953
		Meram	-,12022	,09387	,489

Araştırmamıza katılan bireylerin Allah inancına yönelik tutumları ile ikamet edilen ilçe ilişkisini gösteren Tablo 2.24 incelendiğinde, “mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir; Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir; o, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir” ifadesine yönelik olarak, Selçuklu ve Meram ilçesinde ikamet eden katılımcıların; Karatay ilçesinde ikamet eden katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan “Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir”, “din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah’ın varlığına inanıyorum”, “evrende Allah’ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir”, “Allah’ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum” ifadelerine yönelik olarak, Selçuklu ve Meram ilçesinde ikamet eden katılımcılar, Karatay ilçesinde ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Kişilerin yaşamlarını sürdürdükleri çevreler maruz kalınan toplumsal etkileşim sonucu bireylerin hayata, olgu ve olaylara bakışını etkileyebilmektedir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; Meram ve Selçuklu ilçelerinde ikamet eden katılımcıların Allah inancına yönelik tutumlarının, Karatay ilçesinde ikamet eden katılımcılara göre daha olumsuz olduğunu söylememiz mümkündür.

Burada, Karatay ilçesinde ikamet edenler arasında kırsal kesimden gelenlere Meram ve Selçuklu ilçesine göre daha çok rastlanması, Karatay ilçesinde ikamet edenlerin genel olarak, Selçuklu ve Meram ilçelerinde ikamet edenlere göre hayat standartları ve sosyo-ekonomik düzeyleri daha düşük bireylerden oluşması; yine Karatay ilçesinin, Meram ve Selçuklu ilçelerine göre farklı illerden daha az göç alması gibi faktörlerin, böyle bir farklılığın oluşmasında etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırmalarda; alt-sosyo ekonomik düzeye sahip insanların yaşadığı çevreler ile üst sosyo-ekonomik düzeye sahip kişilerin ikamet ettiği çevreler arasında

dindarlık bakımından farklılıkların bulunduğuyla ilişkin bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin Köktaş araştırmasında, ikamet edilen çevrenin sosyo-ekonomik düzeyinin yükselmesine bağlı olarak kişilerin dini tecrübenin inanç boyutuna yönelik tutumlarında azalma görüldüğüne ilişkin veriler paylaşılmaktadır (Köktaş, 1993: 77-128). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, Allah inancına yönelik tutumlar ve ikamet edilen çevre ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, Allah inancına yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene testi ile edilmiş ve sonuçlar Ek-8’de verilmiştir.

Ek-8’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların Allah inancına yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların Allah inancına yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-9’da verilmiştir.

Ek-9’da verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, “Evrende Allah’ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir”, “Allah’ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum” ifadelerine yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0.05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.25’te verilmiştir.

Tablo 2.25. Allah İncancına Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	p	
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci- Lise	-,28157	,09108	,045	
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	Üniversite /Yüksekokul mezunu	Öğrenci - Üniversite	-,37801	,12126	,043	
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci - Üniversite	-,44398	,14073	,037	
	Öğrenci - Lise	Üniversite / Yüksekokul mezunu		,39745	,11326	,011
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora		,46342	,13390	,013

Araştırmamıza katılan bireylerin Allah inancına yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.25 incelendiğinde, “evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir” ifadesine yönelik olarak; lise öğrencisi katılımcıların, üniversite/yüksekokul mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülürken; “Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak, üniversite/yüksekokul ve yüksek lisans/doktora mezunu katılımcıların, lise öğrencisi katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu gözlenmektedir.

Diğer taraftan, “Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak, üniversite öğrencisi katılımcılar; üniversite/yüksekokul ve yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; üniversite /yüksekokul ve lisansüstü yüksek lisans/doktora mezunu katılımcıların Allah inancına yönelik tutumlarının, lise ve üniversite öğrencisi katılımcılara göre daha olumlu olduğu görölmektedir.

Burada lise ve üniversite öğrencileri, Allah’a inancına yönelik tutumlarında yaşadıkları kafa karışıklığıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, ergenlikte görölen dini şüphe ve tereddütler döneminin bir yansıması olarak görölebileceği gibi; kentteki modern eğitim kurumlarının varlığının da söz konusu kafa karışıklığına etki eden faktörlerden olabileceği değerlendirilmektedir. Nitekim sosyal olgu ve olaylara etki eden en önemli faktörlerden birisi olan ve düşünce dünyamızı şekillendiren eğitim, bireylerin tutum ve davranışlarının oluşmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Bununla birlikte araştırmamız özelinde elde ettiğimiz veriler; -eğitim düzeyi ne kadar yüksek seviyelere çıkarsa çıksın- eğitimin hâlâ bireylerin Allah’a inanmaya yönelik tutumlarının tutarlılık göstermesinde ve onların yaşamla Allah inancı arasında bağlantı kurabilmelerinde etkili olmaya devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Yapılan araştırmalarda da Allah inancına yönelik tutumlar ile eğitim düzeyi ilişkisini ortaya koyan verilere rastlanılmıştır. Örneğin Çelik, araştırmasında öğrenim düzeyi yükseldikçe “Allah’a kesin ve kuvvetli inanç” tutumunda azalma, “Allah’ın varlığına inanmama veya bu konuda kararsızlık” tutumlarında artma eğilimi olduğuna ilişkin veriler paylaşılmaktadır (Çelik, 2002a: 201). Konu ile ilgili olarak Köktaş, araştırmasında eğitim düzeyinin artışına bağlı olarak; kişilerin Allah’a inanmaya yönelik tutumlarında azalmaların meydana geldiğine ilişkin veriler paylaşmaktadır (Köktaş, 1993: 79). Yine Akyüz araştırmasında, hiçbir delile ihtiyaç duymadan Allah’ın varlığına inananların hiç okula gitmemişlerde %98, ilkokul mezunlarında %97, lise mezunlarında %92, bu oranın üniversite mezunlarında %78’e düştüğu görölmektedir. Diğer taraftan aynı araştırmada “tahkiki iman” tarzında öğrenim seviyesi ile doğru orantılı, “taklidi iman” tarzında öğrenim seviyesi ile ters orantılı veriler elde edilmiştir (Akyüz, 2007a: 109).

Araştırmaya katılan bireylerin, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-10'da verilmiştir.

Ek-10'da verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo Ek-11'de verilmiştir.

Ek-11 verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların, "Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir; hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır", "Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum" ve "kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir" ifadelerine yönelik tutumları ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.26'da verilmiştir.

Tablo 2.26. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	p
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	19-24	31-40	-,19580	,06626	,048
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	31-40	51 ve üstü	-,58989	,19627	,045
	51 ve üstü	25-30	,65419	,21009	,031
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	19-24	41-50	-,25424	,08363	,037

Araştırmamıza katılan bireylerin, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ile yaş arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.26 incelendiğinde, “Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir; hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır” ifadesine yönelik olarak, 19-24 yaş grubu katılımcıların; 31-40 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan “Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak, 25-30 yaş grubu katılımcılar; 31-40 ve 51 yaş ve üstü katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken; “kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir” ifadesine yönelik olarak 19-24 yaş grubu katılımcılar, 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, -Allah'a inanmaya yönelik tutumlar ve yaş ilişkisi kapsamında elde ettiğimiz veriler de dikkate alındığında- üst yaş gruplarında yer alan katılımcıların yaş ile doğru orantılı olarak İslam dininin temel inanç esaslarından olan Kur'an-ı Kerim'e, peygamberlere, kaza ve kadere inanmaya yönelik tutumlarının, alt yaş gruplarında yer alan katılımcılara göre daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda; İslam dininin temel inanç esaslarına yönelik tutumlar ile yaş arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Erten

araştırmasında, kadere kesin olarak inanmaya yönelik tutum oranları, 12-18 yaş gruplarında %92,3 iken; bu oran 56 yaş ve üstü gruplarda % 97,1'e yükselmektedir. Yine Çelik araştırmasında, peygamberlere kesin olarak inanma davranışına yönelik tutum oranlarının 18-25 yaş gruplarında %87,9; 26-30 yaş gruplarında %88,9; 51-60 yaş gruplarında %91,9; 61 ve üstü yaş gruplarında %93,3 şeklinde bir artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Aynı araştırmada kadere inanmaya yönelik tutumlar oranlarının 18-25 yaş gruplarında %83,5; 26-30 yaş gruplarında %86,4; 31-40 yaş gruplarında %87,3; 41-50 yaş gruplarında %91,7; 51-60 yaş gruplarında %94,6; 61 ve üzeri yaş gruplarında %100 olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir (Çelik, 2002a: 203-211). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, İslam dininin temel inanç esaslarına yönelik tutumlar ile yaş ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ve cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar, 2.27'de verilmiştir.

Tablo 2.27. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	Erkek	711	4,7201	,92638	-3,314	,001
	Kadın	814	4,8538	,63865		
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	Erkek	711	4,6540	,94264	-1,273	,203
	Kadın	814	4,7113	,81435		
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	Erkek	711	4,7707	,82874	-3,163	,002
	Kadın	814	4,8857	,58305		
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	Erkek	711	3,4571	1,74196	3,680	,000
	Kadın	814	3,1265	1,75707		
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	Erkek	711	4,7454	,82983	-4,393	,000
	Kadın	814	4,8980	,50646		
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	Erkek	711	4,5176	1,12433	-4,887	,000
	Kadın	814	4,7543	,75127		

Araştırmamıza katılan bireylerin İslam dininin Allah’a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.27 incelendiğinde, “melekler Allah’ın yarattığı varlıklardır”, “Kur’an-ı Kerim Allah’ın kelimidir; hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır”, “Hz. Muhammed Allah’ın kulu ve peygamberidir”, “ölümden sonra ahiret hayatı vardır”, “kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah’tan gelir” ifadelerine yönelik olarak, kadın katılımcıların; erkek katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan “Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak; erkek katılımcılar, kadın katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda -Allah inancına yönelik tutumlar ve cinsiyet ilişkisi kapsamında elde ettiğimiz veriler de dikkate alındığında kadın katılımcıların İslam’ın temel inanç esaslarına yönelik tutumlarının, erkek katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda; İslam dininin temel inanç esaslarına yönelik tutumlar ile cinsiyet ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, kadınların peygamberlere şüphesiz olarak inanmaya yönelik tutumlarının, erkeklere göre daha yüksek olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir (Çelik, 2002a: 202). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, İslam dininin temel inanç esaslarına yönelik tutumlar ile cinsiyet ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, İslam dininin Allah’a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ve medeni durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene testi ile edilmiş ve sonuçlar Ek-12’de verilmiştir.

Ek-12’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, İslam dininin Allah’a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumlarının medeni durum açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, İslam dininin Allah’a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ve medeni durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-13’te verilmiştir.

Ek-13’te verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların, İslam dininin Allah’a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.28’de verilmiştir.

Tablo 2.28. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Medeni Durum İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 3. Medeni Durumunuz?	(J) 3. Medeni Durumunuz?	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
6-Melekler Allah’ın yarattığı varlıklardır.	Evli	Bekâr	,09458	,04237	,075
		Boşanmış	,11314	,13341	,784
	Bekâr	Evli	-,09458	,04237	,075
		Boşanmış	,01856	,13545	,999
	Boşanmış	Evli	-,11314	,13341	,784
		Bekâr	-,01856	,13545	,999
7-Kur’an-ı Kerim Allah’ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	Evli	Bekâr	,20705*	,04776	,000
		Boşanmış	,19404	,14824	,481
	Bekâr	Evli	-,20705*	,04776	,000
		Boşanmış	-,01301	,15134	1,000
	Boşanmış	Evli	-,19404	,14824	,481
		Bekâr	,01301	,15134	1,000
8- Hz. Muhammed Allah’ın kulu ve peygamberidir.	Evli	Bekâr	,11894*	,03874	,007
		Boşanmış	,16528	,13269	,523
	Bekâr	Evli	-,11894*	,03874	,007
		Boşanmış	,04634	,13507	,981
	Boşanmış	Evli	-,16528	,13269	,523
		Bekâr	-,04634	,13507	,981

9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	Evli	Bekâr	-,08135	,09117	,753
		Boşanmış	-,17782	,26162	,875
	Bekâr	Evli	,08135	,09117	,753
		Boşanmış	-,09647	,26266	,977
	Boşanmış	Evli	,17782	,26162	,875
		Bekâr	,09647	,26266	,977
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	Evli	Bekâr	,12711*	,03685	,002
		Boşanmış	,22528	,15135	,370
	Bekâr	Evli	-,12711*	,03685	,002
		Boşanmış	,09817	,15339	,893
	Boşanmış	Evli	-,22528	,15135	,370
		Bekâr	-,09817	,15339	,893
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	Evli	Bekâr	,25461*	,05196	,000
		Boşanmış	,10971	,14213	,828
	Bekâr	Evli	-,25461*	,05196	,000
		Boşanmış	-,14490	,14592	,692
	Boşanmış	Evli	-,10971	,14213	,828
		Bekâr	,14490	,14592	,692

Araştırmamıza katılan bireylerin, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ile medeni durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.28 incelendiğinde, “melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır”, “Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimadır; hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır”, “Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir”, “ölümden sonra ahiret hayatı vardır”, “kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir” ifadelerine yönelik olarak, evli katılımcıların; bekâr ve boşanmış katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan “Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak bekâr ve boşanmış katılımcılar, evli katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, -Allah inancına yönelik tutumlar ve medeni durum ilişkisi kapsamında elde ettiğimiz veriler de dikkate alındığında- evli katılımcıların İslam'ın temel inanç esaslarına yönelik tutumlarının bekâr ve boşanmış katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür.

Araştırmaya katılan bireylerin, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ve ikamet edilen ilçe arasındaki

farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene testi ile edilmiş ve sonuçlar Ek-14'te verilmiştir.

Ek-14'te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir; hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır” ve “ölümden sonra ahiret hayatı vardır” ifadelerine yönelik tutumlarının ikamet edilen ilçe açısından varyanslarının heterojen olduğu ($p<0,05$), bununla birlikte katılımcıların, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen temel inanç esaslarına ilişkin diğer ifadelerine yönelik tutumlarının ikamet edilen ilçe açısından varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, “Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir; hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır” ve “ölümden sonra ahiret hayatı vardır” ifadelerine yönelik tutumları ve ikamet edilen ilçe arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-15'te verilmiştir.

Ek-15'te verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, “Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır” ve “ölümden sonra ahiret hayatı vardır” ifadelerine yönelik tutumları ile ikamet edilen ilçe arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür ($p<0.05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen temel inanç esaslarına ilişkin diğer ifadelerine yönelik tutumları ve ikamet edilen ilçe arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-16'da verilmiştir.

Ek-16'da verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre, katılımcıların İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen temel inanç esaslarına ilişkin diğer ifadelerine yönelik tutumları ile ikamet edilen ilçe arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0.05$).

Welch ve Tek yönlü ANOVA testleri sonucunda ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.29'da verilmiştir.

Tablo 2.29. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) Konya'da İkamet Ettiğiniz İlçeyi Seçiniz:	(J) Konya'da İkamet Ettiğiniz İlçeyi Seçiniz:	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	Selçuklu	Meram	-,02175	,04993	,962
		Karatay	-,04601	,04886	,721
	Meram	Selçuklu	,02175	,04993	,962
		Karatay	-,02427	,05736	,965
	Karatay	Selçuklu	,04601	,04886	,721
		Meram	,02427	,05736	,965
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	Selçuklu	Meram	,04140	,05844	,859
		Karatay	-,05137	,05332	,707
	Meram	Selçuklu	-,04140	,05844	,859
		Karatay	-,09278	,06634	,412
	Karatay	Selçuklu	,05137	,05332	,707
		Meram	,09278	,06634	,412
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	Selçuklu	Meram	,03411	,04786	,856
		Karatay	-,01974	,04415	,959
	Meram	Selçuklu	-,03411	,04786	,856
		Karatay	-,05384	,05549	,702
	Karatay	Selçuklu	,01974	,04415	,959
		Meram	,05384	,05549	,702
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	Selçuklu	Meram	-,06093	,11276	,931
		Karatay	-,10145	,11302	,750
	Meram	Selçuklu	,06093	,11276	,931
		Karatay	-,04052	,13481	,987
	Karatay	Selçuklu	,10145	,11302	,750
		Meram	,04052	,13481	,987
10- Ölümünden sonra ahiret hayatı vardır.	Selçuklu	Meram	,01764	,04642	,974
		Karatay	-,05396	,03978	,439
	Meram	Selçuklu	-,01764	,04642	,974
		Karatay	-,07159	,05100	,409
	Karatay	Selçuklu	,05396	,03978	,439
		Meram	,07159	,05100	,409
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	Selçuklu	Meram	,03394	,06111	,925
		Karatay	,01211	,06228	,996
	Meram	Selçuklu	-,03394	,06111	,925
		Karatay	-,02183	,07442	,988
	Karatay	Selçuklu	-,01211	,06228	,996
		Meram	,02183	,07442	,988

Araştırmamıza katılan bireylerin İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ile ikamet edilen ilçe arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.29 incelendiğinde, “melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır”, “Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir; hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır”, “Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir”, “ölümden sonra ahiret hayatı vardır” ifadelerine yönelik olarak, Karatay ilçesinde ikamet eden katılımcıların; Selçuklu ve Meram ilçelerinde ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, “Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak, Selçuklu ilçesinde ikamet eden katılımcılar; Meram ve Karatay ilçelerinde ikamet eden katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip iken, “kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir” ifadesine yönelik olarak, Selçuklu ve Karatay ilçesinde ikamet eden katılımcılar; Meram ilçesinde ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda araştırmamızda, -Allah inancına yönelik tutumlar ve ikamet edilen ilçe ilişkisi kapsamında elde ettiğimiz veriler de dikkate alındığında- Karatay ilçesinde ikamet eden katılımcıların genel anlamda İslam'ın temel inanç esaslarına yönelik tutumlarının, Meram ve Selçuklu ilçelerinde ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür

Araştırmaya katılan bireylerin, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıklarının incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-17'de verilmiştir.

Ek-17'de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-18'de verilmiştir.

Ek-18'de verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.30'da verilmiştir.

Tablo 2.30. İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumunuz?	(J) 6. Eğitim Durumunuz?	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,19132	,05976	,031
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,21100	,04957	,001
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,20341	,05963	,015
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,27875	,05477	,000
	Öğrenci-Üniversite	İlkokul mezunu	-,38576	,09374	,001
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	,15324	,04693	,026
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	,65430	,19341	,020
		Lisansüstü-Yüksek Lisans / Doktora	,96468	,23837	,002

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumunuz?	(J) 6. Eğitim Durumunuz?	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci- Üniversite	-,75196	,20561	,007
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	İlkokul mezunu	Öğrenci- Üniversite	,24254	,07304	,023
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,24494	,07720	,035
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,24673	,06812	,008
		Öğrenci- Lise	,25738	,08352	,047
		Öğrenci- Üniversite	,46412	,10773	,001

Araştırmamıza katılan bireylerin, İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumları ile eğitim durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.30 incelendiğinde, “melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır”, “Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir; hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır”, “Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir” ifadelerine yönelik olarak; ilkökul mezunlarının; lise ve üniversite/yüksekokul mezunlarına göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, “Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak ilkökul mezunu katılımcılar ile üniversite öğrencisi katılımcılar; üniversite/yüksekokul ve yüksek/lisans doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Ölümden sonra ahiret hayatı vardır” ifadesi yönelik olarak, ilkökul mezunu katılımcılar, üniversite öğrencisi katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken; “kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir” ifadesine yönelik olarak, ilkökul mezunu katılımcılar; lise ve üniversite öğrencisi katılımcılar ile lise ve üniversite/yüksekokul mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, eğitim düzeyi ile İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen temel inanç esaslarına inanmaya yönelik

tutumlar arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu; dolayısıyla genel anlamda, eğitim düzeyinin düşüşüne bağlı olarak, İslam dininin temel inanç esaslarına inanmaya yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini diğer taraftan eğitim düzeyinin yükselişini bağlı olarak, İslam dininin temel inanç esaslarına inanmaya yönelik tutumlarda daha olumsuz yönde bir artış eğilimi görüldüğünü söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda; İslam dininin Allah'a imandan sonra gelen temel inanç esaslarına inanmaya yönelik tutumlar ile eğitim düzeyi ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, meleklerle inanmaya yönelik tutum oranlarının ilkokul mezunlarında %89,7; ortaokul mezunlarında %84,4; lise mezunlarında %83,7; üniversite mezunlarında %69,7 olduğu görülmektedir. Aynı araştırmada Kur'an-ı Kerim'e inanmaya yönelik tutum oranlarının ilkokul mezunlarında %96,8; üniversite mezunlarında %62,1; ahirete inanmaya yönelik tutum oranlarının, ilkokul mezunlarında %95,7; ortaokul mezunlarında %90,9; lise mezunlarında %90,7; üniversite mezunlarında %67,2; kadere inanmaya yönelik tutum oranlarının, ilkokul mezunlarında %93,0; lise mezunlarında %91,9; üniversite mezunlarında %60,3 olduğuna dair veriler elde edilmiştir (Çelik, 2002a: 204-212).

Konu ile ilgili olarak Akyüz araştırmasında, ahirete inanmaya yönelik tutum oranları, hiç okula gitmeyenlerde %97,3; ilkokul mezunlarında %95,2; lise mezunlarında %94,4 iken; bu oranın üniversite mezunlarında %78,6'ya düştüğü görülmektedir. Aynı araştırmada, kadere inanmaya yönelik tutum oranları, hiç okula gitmeyenlerde %84,3; ilkokul mezunlarında %92,6; lise mezunlarında %94,4; üniversite mezunlarında %64,3 şeklinde gözlenmiştir (Akyüz, 2007a: 113-120). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, İslam dininin temel inanç esaslarına yönelik tutumlar ile eğitim düzeyi ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

2.3. Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin, “burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır” ifadesine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-19’da verilmiştir.

Ek-19’da verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların “burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır” ifadesine yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, “burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır” ifadesine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-20’de verilmiştir.

Ek-20’de verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır” ifadesine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek yönlü ANOVA testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.31’de verilmiştir.

Tablo 2.31. Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır İfadesine Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 1. Yaş	(J) 2. Yaş	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	p
Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır	51 ve üstü	15-18	-,81242	,16559	,000
		19-24	-,63678	,16432	,002
		25-30	-,71314	,16655	,000
		31-40	-,71103	,15480	,000
		41-50	-,48762	,16040	,040

Araştırmamıza katılan bireylerin burçlara inanmaya yönelik tutumları ile yaş ilişkisini gösteren Tablo 2.31 incelendiğinde “burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır” ifadesine yönelik olarak, 51 yaş ve üzeri katılımcıların; 15-18, 19-24, 25-30, 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; alt yaş grubundaki katılımcıların üst yaş grubundaki katılımcılara göre burçlara inanmaya yönelik tutumlarının daha olumlu olduğunu, dolayısıyla burçlara inanmaya yönelik tutumlar ile yaş arasında ters orantılı bir ilişkinin bulunduğunu söylememiz mümkündür. Araştırmamızda elde ettiğimiz bu veri; kent kültüründen daha fazla etkilenme temelinde kentte doğup büyüyen kuşakların daha seküler tutumlar içerisinde olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim burçların veya halk tabiriyle yıldızların insan üzerindeki etkisini kabul etmek; geçmiş devir ve kavimlerde görüldüğü üzere burç ve yıldızlar gibi semavi cisimlere müstakil bir kudret nispet etmek ya da onlara tapınmaya varan inanış biçimleri İslam’ın tevhid akidesiyle bağdaşmamakta ve Kutluer’in ifadesiyle, İslam dininin ilahi iradeye atfettiği mutlak hâkimiyet prensibiyle tezatlık göstermektedir (Kutluer, 1992: 423).

Ağbal’a göre, Kur’ân’ı Kerim’de burç kavramının kullanım alanının astrolojideki burçlardan farklı oluşu, astrolojik kehânetlere karşı Kur’an’ın net bir dinî tavır belirlediğinin işaretidir. Bu anlamda söz konusu bu farklılık durumu, burçların insan karakterine, irâdî ve gayr-ı irâdî fiillerine etkisinin olduğuna dair astrolojik inançların Kur’ânî temelden yoksun olduğunun bir göstergesidir (Ağbal, 2012: 273).

Araştırmaya katılan bireylerin, “burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır” ifadesine yönelik tutumları ve cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.32’de verilmiştir.

Tablo 2.32. Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır İfadesine Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
12-Burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır.	Erkek	711	2,4374	1,40571	-9,364	,000
	Kadın	814	3,1081	1,38632		

Araştırmamıza katılan bireylerin burçlara inanmaya yönelik tutumları ve cinsiyet ilişkisini gösteren Tablo 2.32 incelendiğinde “burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır” ifadesine yönelik olarak, erkek katılımcıların; kadın katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, kadın katılımcıların burçlara inanmaya yönelik tutumlarının; erkek katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür.

Araştırmaya katılan bireylerin, halk inançlarına yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-21’de verilmiştir.

Ek-21’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, halk inançlarına yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, halk inançlarına yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-22’de verilmiştir.

Ek-22’de verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, halk inançlarına yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p < 0.05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.33’de verilmiştir.

Tablo 2.33. Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaş	(J) 2. Yaş	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	p
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum.	15-18	25-30	,62648	,13844	,000
		31-40	,66686	,12398	,000
		41-50	,63365	,13080	,000
	19-24	25-30	,44058	,13794	,022
		31-40	,48096	,12343	,002
		41-50	,44775	,13028	,009
14- Büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır.	15-18	19-24	,36068	,12087	,044
		31-40	,45846	,11424	,001
		41-50	,57184	,11980	,000
		51 ve üstü	,76330	,15387	,000
	31-40	15-18	-,45846	,11424	,001
	41-50	15-18	-,57184	,11980	,000
15- Türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır.	51 ve üstü	15-18	-,76330	,15387	,000

Araştırmamıza katılan bireylerin Kirman’ın ifadesiyle, “sistematize edilmiş doktrinleri, kurumsallaşmış organizasyonları ve din adamları sınıfı olan formel dinden ayrı olarak sıradan halk arasında kabul gören ve sistemsiz inançlardan oluşan” (Kirman, 2005a: 151-152) popüler inançlara inanmaya yönelik tutumları ile yaş ilişkisini gösteren Tablo 2.33 incelendiğinde, “büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum”, “büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır” ifadelerine yönelik olarak, 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcıların; 25-30, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üzeri katılımcılara göre daha olumlu ve daha rasyonel tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, “türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır” ifadesine yönelik olarak, 51 yaş ve üzeri katılımcılar; 15-18 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda -İslam'ın temel inanç esaslarına yönelik tutumlar ve yaş ilişkisi kapsamında elde ettiğimiz veriler de dikkate alındığında- genel olarak; üst yaş gruplarında yer alan katılımcıların halk inançları da dâhil olmak üzere; dini tecrübenin inanç boyutuna yönelik tutumlarının, alt yaş gruplarında yer alan katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür. Burada 15-18 yaş grubundaki katılımcıların türbe ziyaret etmenin sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntılarını aşmada yararlı olduğunu düşünmeye yönelik tutumlarının; 51 yaş ve üstü katılımcılara göre daha olumlu oluşu dikkat çekici olup, bu durumun araştırma alanımızda türbe ziyareti fenomeninin güçlü oluşuyla ya da gençlerin çeşitli sorunlar karşısında sığınacak bir mekân arayışı içerisinde olmalarıyla açıklanabileceği değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırmalarda, halk inançlarına yönelik tutumların yaşlara göre farklılık gösterdiğine ilişkin bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Erten'in Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türkleri'ne yönelik yapmış olduğu araştırmada, "türbeleri hiç ziyaret etmeyen" ve "türbe sandıklarına hiç para bırakmayanların" oranı, 12-18 yaş gruplarında %78,8; 19-24 yaş gruplarında %89,6; 25-40 yaş gruplarında %69,2; 41-55 yaş gruplarında %69; 56 yaş ve üstü gruplarında ise %68,6 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte aynı araştırmada, "başında tuz çevirtme" davranışını sık gerçekleştirenlerin oranı, 12-18 yaş gruplarında %9,6; 25-40 yaş gruplarında %3,8; 56 yaş ve üstü gruplarında %2,1 olarak gözlenmiştir (Erten, 2014a:151-158). Yine Kirman'ın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, katılımcıların %41,1'i türbe ziyaret etmenin sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntılarını aşmada yararlı olduğu düşüncesine katılmadığını; %33,9'u katıldığını ifade ederken; aynı araştırmada deneklerin %86,5 gibi yüksek bir oranı büyüden ve cinci hocalardan medet ummanın çağdışı uygulamalar olduğunu belirtmiştir (Kirman, 2005a:154-156). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, konu ile ilgili olarak yapılan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, halk inançlarına yönelik tutumları ve cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.34'te verilmiştir.

Tablo 2.34. Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum.	Erkek	711	2,6568	1,59677	4,045	,000
	Kadın	814	2,3354	1,50417	4,029	,000
14- Büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır.	Erkek	711	4,0042	1,46652	-1,458	,145
	Kadın	814	4,1093	1,34890	-1,449	,147
15- Türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır.	Erkek	711	2,0281	1,34030	-1,653	,099
	Kadın	814	2,1425	1,35445	-1,654	,098

Araştırmamıza katılan bireylerin halk arasında kabul gören popüler inançlara yönelik tutumları ile cinsiyet ilişkisini gösteren Tablo 2.34 incelendiğinde, “büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum” ifadesine yönelik olarak, erkek katılımcılar; kadın katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken, “büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır” ifadesine yönelik olarak, kadın katılımcıların; erkek katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, “türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır” ifadesine yönelik olarak, erkek katılımcılar; kadın katılımcılara daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda -İslam dininin temel inanç esaslarına yönelik tutumlar ve cinsiyet ilişkisi kapsamında elde ettiğimiz veriler de dikkate alındığında- genel olarak kadın katılımcıların, halk inançları da dâhil olmak üzere dini tecrübenin inanç boyutuna yönelik tutumlarının; erkek katılımcılara göre daha olumlu olduğunu ve halk inançlarına yönelik erkeklerin, kadınlara göre daha rasyonel tutumlar içerisinde bulduklarını söylememiz mümkündür. Nitekim türbe veya halk tâbiriyle yatır ziyaretleri çerçevesinde;

Mevlana, Şems-i Tebrizi ve Pirebi Tekkesi gibi türbelerin Konya’da süregelen halk dindarlığı içerisinde özel bir yeri bulunmakta ve bu tarzlar yerler doğum, sünnet, nişan ve evlilik gibi çeşitli adet, tören ve uygulamalar için önemli bir ziyaret merkezi hâline dönüşmektedir. Kentteki gözlemlerimiz de türbelerin daha çok kadınlar tarafından ziyaret edildiğini göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda, halk inançları ile cinsiyet arasındaki ilişkiye işaret eden bulgulara rastlanılmıştır. Örneğin Erten araştırmasında, sık sık dua yazdırma davranışına yönelik tutum oranlarının kadınlarda %7,9; erkeklerde %2,3; türbeleri sık sık ziyaret etme davranışına yönelik tutum oranlarının kadınlarda %10,3; erkeklerde %8,2 olduğuna dair veriler elde edilmiştir (Erten, 2014a: 151-154). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, halk inançları ve cinsiyet ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, halk inançlarına yönelik tutumları ve kentte kalış süresi arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-23’te verilmiştir.

Ek-23’te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların halk inançlarına yönelik tutumlarının kentte kalış süresi açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$) sonucuna ulaşılmıştır.

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, halk inançlarına yönelik tutumları ve kentte kalış süresi arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-24’te verilmiştir.

Ek-24’te verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre, katılımcıların “büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum” ifadesine yönelik tutumları ve kentte kalış süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek yönlü ANOVA testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.35’te verilmiştir.

Tablo 2.35. Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 5. Kaç yıldır Konya'da yaşıyorsunuz?	(J) 5. Kaç yıldır Konya'da yaşıyorsunuz?	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	p
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum.	16-20 yıl	20 yıl ve üzeri	,40476	,10789	,003

Araştırmamıza katılan bireylerin, halk arasında kabul gören popüler inançlara yönelik tutumları ile kentte kalış süresi ilişkisini gösteren Tablo 2.35 incelendiğinde, “büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum” ifadesine yönelik olarak 16-20 yıl arası süredir kentte bulunan katılımcıların, 20 yıl ve üzeri süredir kentte bulunan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmaya yönelik tutumlar ile kentte kalış süresi arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu ve olumsuz kentleşme anlamında kentte kalış süresi arttıkça söz konusu inançlara yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini ve dünyeviliği artıran kentleşme sürecinde hâlen bu tür anlayış ve uygulamaların geleneksel popüler halk dindarlığı çerçevesinde varlığını sürdürdüğünü söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda; halk inançlarına yönelik tutumlar ile kentte kalış süresi arasındaki ilişkiyi gösteren bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, büyüye inanma davranışına yönelik tutum oranlarının 16-20 yıl arası süredir kentte ikamet edenlerde %42,6; 21 yıl ve üstü süredir kentte ikamet edenlerde %43,0 olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir (Çelik, 2002a: 213). Bu açıdan araştırmada elde ettiğimiz veriler, kentte kalış süresi ve halk inançları ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

2.4. Covid-19 Sürecinde Dine Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumları ve yaş grupları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile edilmiş ve sonuçlar Ek-25’te verilmiştir.

Ek-25’te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo Ek-26’da verilmiştir.

Ek:26’da verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0.05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.36’da verilmiştir.

Tablo 2.36. Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancım Arttı	15-18	19-24	,45085	,12138	,003
	15-18	51 ve üstü	,66463	,18509	,006

Araştırmamıza katılan bireylerin Covid-19 sürecinde dini inancın artışına yönelik tutumları ile yaş arasında arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.36 incelendiğinde, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı”

ifadesine yönelik olarak; 15-18 yaş grubu katılımcıların, 19-24, 51 yaş ve üzeri katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, alt yaş grubunda yer alan katılımcıların, Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancın artışına yönelik tutumlarının; üst yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür. Burada söz konusu sürecin, 15-18 yaş grubu katılımcıların; dini inanca yönelik tutumlarını daha olumlu yönde etkilediği gözlenirken; modern tıbbın virüs karşısında çaresiz kaldığı zorlu süreçte dine olan inancın artışının, dinin teskin edici gücüne sığınarak güçlüklerle baş etmeye çalışma kaynaklı olabileceği değerlendirilmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumları ve cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.37’de verilmiştir.

Tablo 2.37. Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
16- Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı.	Erkek	711	2,9592	1,53816	-4,119	,000
	Kadın	814	3,2801	1,49954		

Araştırmamıza katılan bireylerin Covid-19 sürecinde dine inanmaya yönelik tutumları ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.37 incelendiğinde, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik olarak, erkek katılımcıların; kadın katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; Covid-19 sürecinin kadın katılımcıların dine inanmaya yönelik tutumlarını; erkek katılımcılara göre daha olumlu yönde etkilediğini söylememiz mümkündür.

Araştırmaya katılan bireylerin, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-27’de verilmiştir.

Ek-27’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-28’de verilmiştir.

Ek-28’de verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.38’de verilmiştir.

Tablo 2.38. Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumunuz?	(J) 6. Eğitim Durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,60419	,18637	,031
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,80869	,17556	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,04774	,20952	,000
		Öğrenci - Üniversite	,80188	,19499	,001
	Ortaokul mezunu	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,64576	,20835	,045
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,47037	,11680	,001
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci - Lise	-,70943	,16347	,000
	Öğrenci - Üniversite	Öğrenci - Lise	-,46357	,14436	,030

Araştırmaya katılan bireylerin, Covid-19 sürecinde dine olan inancın artışına yönelik tutumları ile eğitim durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.38 incelendiğinde, “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik olarak, üniversite öğrencisi katılımcılar ile lise, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcıların; ilkokul mezunu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik olarak; ortaokul mezunu katılımcılar, lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken; üniversite öğrencisi, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılar; lise öğrencisi katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; katılımcıların “Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı” ifadesine yönelik tutumları ile eğitim düzeyleri arasında ters orantılı bir ilişkinin bulunduğunu, dolayısıyla Covid-19 sürecinin; ilkokul, ortaokul mezunu katılımcılar ile lise öğrencisi katılımcıların dine olan tutumlarını; lise, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu yönde etkilediğini söylememiz mümkündür.

2.5. Kentleşme Sürecinde Dini Tecrübenin Pratik İfadesi İbadetler ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-29’da verilmiştir.

Ek-29’da verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım” ve “Kuran-ı Kerim’in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum” ifadelerine yönelik tutumlarının yaş grupları açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, dini pratikleri yerine getirmeye ilişkin diğer ifadelerine yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle, katılımcıların günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım” ve “Kuran-ı Kerim'in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum” ifadelerine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıklarını test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-30'da verilmiştir.

Ek-30'da verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre, katılımcıların “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım” ve “Kuran-ı Kerim'in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum” ifadelerine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0.05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, dini pratikleri yerine getirmeye ilişkin diğer ifadelerine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıklarını test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-31'de verilmiştir.

Ek-31'de verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, “Ramazan ayında düzenli oruç tutarım”, “farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim”, her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum”, “sık sık dua ederim”, “insan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir”, “önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadelerine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.39'da verilmiştir.

Tablo 2.39. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaş	(J) 2. Yaş	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	15-18	31-40	-,52696	,11276	,000
		41-50	-1,03406	,11712	,000
		51 ve üstü	-1,04352	,17093	,000
	19-24	31-40	-,59662	,11380	,000
		41-50	-1,10372	,11812	,000
		51 ve üstü	-1,11318	,17162	,000
	25-30	31-40	-,36911	,11842	,029
		41-50	-,87621	,12258	,000
		51 ve üstü	-,88567	,17472	,000
	31-40	15-18	,52696	,11276	,000
		19-24	,59662	,11380	,000
		25-30	,36911	,11842	,029
		41-50	-,50710	,10399	,000
		51 ve üstü	-,51656	,16222	,026
	41-50	15-18	1,03406	,11712	,000
		19-24	1,10372	,11812	,000
		25-30	,87621	,12258	,000
		31-40	,50710	,10399	,000
	51 ve üstü	15-18	1,04352	,17093	,000
		19-24	1,11318	,17162	,000
25-30		,88567	,17472	,000	
31-40		,51656	,16222	,026	
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	15-18	25-30	,31969	,10234	,028
	25-30	15-18	-,31969	,10234	,028
		31-40	-,30158	,09784	,033
31-40	25-30	,30158	,09784	,033	
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafil ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	15-18	41-50	-,53520	,11139	,000
		31-40	-,55441	,10343	,000
	19-24	41-50	-,71854	,10711	,000
		51 ve üstü	-,53073	,16701	,026
		31-40	-,35791	,11314	,025
	25-30	41-50	-,52204	,11652	,000
		15-18	,37108	,10786	,009
	31-40	19-24	,55441	,10343	,000
		25-30	,35791	,11314	,025
		15-18	,53520	,11139	,000
	41-50	19-24	,71854	,10711	,000
25-30		,52204	,11652	,000	
19-24		,53073	,16701	,026	
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	15-18	25-30	-,52528	,12771	,001
		31-40	-,40566	,11642	,008
		41-50	-,59178	,12009	,000
		51 ve üstü	-,67248	,16828	,001
	25-30	15-18	,52528	,12771	,001
	31-40	15-18	,40566	,11642	,008
	41-50	15-18	,59178	,12009	,000
51 ve üstü	15-18	,67248	,16828	,001	

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaş	(J) 2. Yaş	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	15-18	41-50	-,50212	,11307	,000
		51 ve üstü	-,55709	,16997	,019
	19-24	41-50	-,72434	,11130	,000
		51 ve üstü	-,77931	,16880	,000
	25-30	41-50	-,46891	,11992	,002
		51 ve üstü	-,52388	,17460	,045
	31-40	19-24	,50742	,10363	,000
	41-50	15-18	,50212	,11307	,000
		19-24	,72434	,11130	,000
		25-30	,46891	,11992	,002
	51 ve üstü	15-18	,55709	,16997	,019
		19-24	,77931	,16880	,000
25-30		,52388	,17460	,045	
25- Sık sık dua ederim.	15-18	31-40	-,45596	,08260	,000
		41-50	-,43356	,08684	,000
	19-24	31-40	-,31152	,07269	,000
		41-50	-,28912	,07748	,003
	31-40	15-18	,45596	,08260	,000
		19-24	,31152	,07269	,000
	41-50	15-18	,43356	,08684	,000
		19-24	,28912	,07748	,003
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	15-18	25-30	,43893	,13070	,013
		31-40	,73008	,11603	,000
		41-50	1,04771	,12173	,000
		51 ve üstü	1,17857	,18759	,000
	19-24	25-30	,39063	,12997	,041
		31-40	,68178	,11520	,000
		41-50	,99942	,12094	,000
		51 ve üstü	1,13028	,18708	,000
	25-30	15-18	-,43893	,13070	,013
		19-24	-,39063	,12997	,041
		41-50	,60878	,13468	,000
		51 ve üstü	,73965	,19624	,003
	31-40	15-18	-,73008	,11603	,000
		19-24	-,68178	,11520	,000
	41-50	15-18	-1,04771	,12173	,000
		19-24	-,99942	,12094	,000
		25-30	-,60878	,13468	,000
	51 ve üstü	15-18	-1,17857	,18759	,000
19-24		-1,13028	,18708	,000	
25-30		-,73965	,19624	,003	
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	15-18	19-24	,40299	,11580	,008
		25-30	,46662	,12433	,003
		31-40	,42781	,11292	,003
		41-50	,66113	,11574	,000
		51 ve üstü	,99407	,14743	,000
	19-24	15-18	-,40299	,11580	,008
		51 ve üstü	,59108	,14115	,001

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaş	(J) 2. Yaş	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	25-30	15-18	-,46662	,12433	,003
		51 ve üstü	,52745	,14822	,007
	31-40	15-18	-,42781	,11292	,003
		51 ve üstü	,56626	,13879	,001
	41-50	15-18	-,66113	,11574	,000
	51 ve üstü	15-18	-,99407	,14743	,000
		19-24	-,59108	,14115	,001
		25-30	-,52745	,14822	,007
		31-40	-,56626	,13879	,001

Araştırmamıza katılan bireylerin dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ile yaş ilişkisini gösteren Tablo 2.39 incelendiğinde, “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım” ifadesine yönelik olarak, 15-18, 19-24 ve 25-30 yaş grubu katılımcıların; 31-40, 41-50, 51 ve üstü yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu, diğer taraftan “Ramazan ayında düzenli oruç tutarım” ifadesine yönelik olarak, 15-18 ve 31-40 yaş grubu katılımcıların; 25-30 yaş gruplarına göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

“Farz ibadetlere ilave olarak, nafil ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim”, “Kuran-ı Kerim’in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum”, “her gün düzenli olarak Kur’an-ı Kerim okurum” ifadelerine yönelik olarak, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılar; 15-18, 19-24 ve 25-30 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Sık sık dua ederim” ifadesine yönelik olarak, 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılar; 31-40, 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip iken; “İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir” ifadesine yönelik olarak, 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılar; 25-30, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. “Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadesine yönelik olarak ise; 15-18 yaş grubu katılımcılar, 25-30, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üzeri katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumların katılımcıların yaşları ile -Allah inancına yönelik tutumlar ve yaş ilişkisi çerçevesinde elde ettiğimiz verilerde olduğu gibi- doğru orantılı olduğunu, dolayısıyla üst yaş gruplarındaki katılımcıların dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlarının genel anlamda -z kuşağının da dâhil olduğu- alt yaş gruplarına göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür.

Bununla birlikte 15-18 yaş grubunun “Ramazan ayında düzenli oruç tutarım” ve “önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadelerine yönelik tutumlarının üst yaş gruplarına göre daha olumlu olmasının Covid-19 sürecinde karşılaştığı sorunlar karşısında içsel bir rahatlama ve teselli bulma arzusundan kaynaklanabileceği, düzenli oruç tutma davranışının da hane halkının oruç tutmasıyla alakalı olabileceği, diğer taraftan 25-30 yaş grubu katılımcıların “Ramazan ayında düzenli oruç tutarım” ifadesine yönelik tutumlarının, 15-18 ve 31-40 yaş gruplarına göre daha olumsuz olmasının, kentteki çalışma hayatının en yoğun olduğu dönemlerinden birisinin, söz konusu yaş grubuna tekabül etmesiyle açıklanabileceği değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırmalarda, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ile yaş arasındaki ilişkiyi gösteren bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik, araştırmasında günlük (5) vakit ile Cuma ve bayram namazlarını kılma davranışına yönelik tutum oranlarının 18-25 yaş grubunda %18,7; 31-40 yaş grubunda %26,4; 51-60 yaş grubunda %35,1; sık sık nafie namaz kılma davranışına yönelik tutum oranlarının 41-50 yaş grubunda %15,3; 51-60 yaş grubunda %16,2; 61 yaş ve üstünde %33,3; günlük Kur’an-ı Kerim okuma davranışına yönelik tutum oranlarının 18-25 yaş grubunda %16,5; 41-50 yaş grubunda %16,7; 51-60 yaş grubunda %24,3; 61 yaş ve üstü grubunda %33,3 (Çelik, 2002a: 227-244) Akyüz araştırmasında, günlük (5) vakit namazı düzenli olarak kılma davranışına yönelik tutum oranlarının, 18-29 yaş grubunda %21,3; 30-39 yaş grubunda %39, 40-49 yaş grubunda %57,1; 50 yaş ve üstü grubunda %68,6; hiç namaz kılmama davranışına yönelik tutum oranlarının 18-29 yaş grubunda %31,7; 30-39 yaş grubunda %28, 40-49 yaş grubunda %15,9; 50 yaş ve üstü grubunda %8,6 olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir. (Akyüz, 2007a: 125-126).

Konu ile ilgili olarak Erten'in yapmış olduğu araştırmada, 12-18 ve 19-24 yaş gruplarında hiç namaz kılmayanların oranlarının, üst yaş gruplarına daha yüksek olduğuna ve yine yaşlar ilerledikçe oruç tutma davranışına yönelik tutumların artma eğilimi gösterdiğine dair veriler paylaşılmıştır (Erten, 2014a: 84-95). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ile yaş ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ve cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.40'da verilmiştir.

Tablo 2.40. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli kılarım.	Erkek	711	3,3221	1,50924	-0,849	0,396
	Kadın	814	3,3857	1,41807		
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	Erkek	711	4,4627	1,19786	-4,170	0,000
	Kadın	814	4,6867	,89354		
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	Erkek	711	4,6203	1,01639	-3,790	0,000
	Kadın	814	4,7899	,72308		
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	Erkek	711	4,7679	,78427	-2,733	0,006
	Kadın	814	4,8636	,57827		
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	Erkek	711	4,7089	,89185	-3,866	0,000
	Kadın	814	4,8575	,59670		
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	Erkek	711	3,5471	1,35842	-2,764	0,006
	Kadın	814	3,7359	1,30578		
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	Erkek	711	3,6695	1,43170	-2,649	0,008
	Kadın	814	3,8575	1,33800		
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	Erkek	711	2,5035	1,35196	-4,534	0,000
	Kadın	814	2,8194	1,36214		
25- Sık sık dua ederim.	Erkek	711	4,3010	1,06387	-6,389	0,000
	Kadın	814	4,6106	,82515		
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	Erkek	711	3,2560	1,56701	-0,441	0,659
	Kadın	814	3,2912	1,54394		

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	Erkek	711	2,0703	1,28835	-5,515	0,000
	Kadın	814	2,4496	1,38319		

Araştırmamıza katılan bireylerin dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ile cinsiyet ilişkisini gösteren Tablo 2.40 incelendiğinde, “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım”, “Kuran-ı Kerim’in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum”, “Ramazan ayında düzenli oruç tutarım”, “imkânı olanın ömründe en az bir kere hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum”, “gücü yetenin her yıl kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum”, zenginlerin zekât vermesi gerektiğine inanıyorum”, “farz ibadetlere ilave olarak, nafil ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim”, her gün düzenli olarak Kur’an-ı Kerim okurum”, “sık sık dua ederim”, “insan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir. “önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadelerine yönelik olarak kadın katılımcıların; erkek katılımcılara daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; kadın katılımcıların dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlarının -Allah inancına yönelik tutumlar ve cinsiyet ilişkisi çerçevesinde elde ettiğimiz verilerde olduğu gibi- genel anlamda erkek katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ile cinsiyet ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Erten, araştırmasında kadınların oruç tutma oranlarının erkeklere göre daha yüksek; namaz kılma ve sıkıntılı anlarda Kur’an-ı Kerim okuma oranlarının erkeklere göre daha düşük olduğuna ilişkin veriler paylaşılmıştır (Erten, 2014a: 85-135). Konu ile ilgili olarak Çelik araştırmasında, günlük (5) vakit namazı düzenli olarak kılma davranışına yönelik tutum oranlarının kadınlarda %39,2 erkeklerde %34,3, hiç oruç tutmama davranışına yönelik tutum oranlarının kadınlarda %5,2; erkeklerde %8,3; sık sık nafil namaz kılma davranışına yönelik tutum oranlarının kadınlarda %13,3;

erkeklerde %8,0 (Çelik; 2002a: 222-242); Yine Akyüz araştırmasında, Ramazan ayında düzenli olarak oruç tutma davranışına yönelik tutum oranlarının kadınlarda %80,5; erkeklerde %81,5; hiç oruç tutmama davranışına yönelik tutum oranlarının kadınlarda %4,8; erkeklerde %5,4 şeklinde olduğuna dair bulgular bulunmaktadır (Akyüz, 2007a: 137). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ile cinsiyet ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ve kentte kalış süresi arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-32’de verilmiştir.

Ek-32’de verilen verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım”, “Kuran-ı Kerim’in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum” ve “önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadelerine yönelik tutumlarının kentte kalış süresi açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, dini pratikleri yerine getirmeye ilişkin diğer ifadelerine yönelik tutumlarının kentte kalış süresi açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle, katılımcıların “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım”, “Kuran-ı Kerim’in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum” ve “önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadelerine yönelik tutumları ve kentte kalış süresi arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-33’te verilmiştir.

Ek-33’te verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre, katılımcıların “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım”, “Kuran-ı Kerim’in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum”, ve “önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya

başladım” ifadelerine yönelik tutumları ile kentte kalış süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların dini pratikleri yerine getirmeye ilişkin diğer ifadelerle yönelik tutumları ve kentte kalış süresi arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo Ek-34'te verilmiştir.

Ek-34'te verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların “imkânı olanın ömründe en az bir kere hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum”, “farz ibadetlere ilave olarak, nafil ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim”, “her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum”, “sık sık dua ederim”, “insan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir”, “ifadelerine yönelik tutumları ile kentte kalış süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların bulunduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.41'de verilmiştir.

Tablo 2.41. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 5. Kaç yıldır Konya'da yaşıyorsunuz?	(J) 5. Kaç yıldır Konya'da yaşıyorsunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	1 yıldan az	20 yıl ve üzeri	-,87068*	,19390	,001
	6-10 yıl	20 yıl ve üzeri	-,62998*	,15644	,001
	16-20 yıl	20 yıl ve üzeri	-,41849*	,10133	,001
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	1 yıldan az	11-15 yıl	-,59271*	,18771	,037
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafîle ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	1 yıldan az	6-10 yıl			
		11-15 yıl	-,63353*	,20650	,045
		20 yıl ve üzeri	-,62281*	,19305	,032
	6-10 yıl	20 yıl ve üzeri	-,46832*	,14459	,023
	11-15 yıl	1 yıldan az	,63353*	,20650	,045
	16-20 yıl	20 yıl ve üzeri	-,30668*	,09570	,022
	20 yıl ve üzeri	1 yıldan az	,62281*	,19305	,032
		6-10 yıl	,46832*	,14459	,023
16-20 yıl		,30668*	,09570	,022	
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	1 yıldan az	16-20 yıl	,32528*	,10072	,020
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	1 yıldan az	20 yıl ve üzeri	-,57678*	,18457	,042
	16-20 yıl	20 yıl ve üzeri	-,37055*	,09055	,001
25- Sık sık dua ederim.	1 yıldan az	20 yıl ve üzeri	-,31530*	,07523	,001
	20 yıl ve üzeri	1-5 yıl	,39620*	,10348	,003
		16-20 yıl	,31530*	,07523	,001
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	1 yıldan az	6-10 yıl	,66698*	,22199	,048
		11-15 yıl	,74670*	,20132	,005
		20 yıl ve üzeri	1,01044*	,17693	,000
	1-5 yıl	20 yıl ve üzeri	,53762*	,13993	,003
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	16-20 yıl	20 yıl ve üzeri	,29090*	,09505	,035

Araştırmamıza katılan bireylerin pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ile kentte kalış süresi arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.41 incelendiğinde “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım” ifadesine yönelik olarak; 20 yıl ve üzeri süredir Konya’da ikamet eden katılımcılar, 1 yıldan az, 6-10 yıl ve 16-20 yıl arası süredir Konya’da ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken, “imkânı olanın ömründe en az bir kere hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum” ve “farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim” ifadelerine yönelik olarak, 1 yıldan daha az bir süredir Konya’da ikamet eden katılımcıların, 6-10, 11-15, 20 yıl ve üzeri süredir Konya’da ikamet eden katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan “her gün düzenli olarak Kur’an-ı Kerim okurum” ifadesine yönelik olarak, 20 yıl ve üzeri süredir Konya’da ikamet eden katılımcılar; 1 yıldan daha az ve 16-20 yıl arası Konya’da ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. “Sık sık dua ederim” ifadesine yönelik olarak, 1 yıldan daha az, 1-5 yıl ve 16-20 yıl arası süredir Konya’da ikamet eden katılımcılar; 20 yıl ve üzeri süredir Konya’da ikamet eden katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Kuran-ı Kerim’in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum”, “insan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir” ifadelerine yönelik olarak; 1 yıldan daha az süredir Konya’da ikamet eden katılımcılar, 6-10, 11-15, 16-20 ve 20 yıl ve üzeri süredir Konya’da ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. “Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadesine yönelik olarak ise; 16-20 yıl arası süredir Konya’da ikamet eden katılımcılar, 20 yıl ve üzeri süredir Konya’da ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; kentte kalış süresi ile genel olarak dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu ve kentte süregelen gelenekçi ve muhafazakâr anlayışlara bağlılığın etkisiyle, -olumlu kentleşme anlamında- kentte kalış süresi arttıkça katılımcıların dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlarının daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini; ayrıca Covid-19 sürecinin, Konya’da 16-20 yıl süredir ikamet eden katılımcıların dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlarını daha olumlu yönde etkilediğini söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ile kentte kalış süresi ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Akyüz araştırmasında, kentte kalış süresi 20 yıl ve üzeri olanlarda, (5) vakit namaz ile teravih namazını düzenli olarak kılma ve Ramazan ayında düzenli olarak oruç tutma davranışına yönelik tutumların, 20 yıldan daha az süredir kentte ikamet edenlere göre daha yüksek olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir (Akyüz, 2007a: 126-138). Yine konu ile ilgili olarak elik araştırmasında, Ramazan orucunu tutma, her yıl düzenli olarak kurban kesme ve sık sık nafil namaz kılma davranışına yönelik tutumların kentte kalış süresi ile doğru orantılı bir şekilde artış gösterdiği gözlenmektedir (elik, 2002a: 226-243). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ve kentte kalış süresi ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de rtmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-35'te verilmiştir.

Ek-35'te verilen verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, dini pratikleri yerine getirmeye tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın n şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, dini pratikleri yerine getirmeye tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-36'da verilmiştir.

Ek-36 verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, "zenginlerin zekât vermesi gerektiğine inanıyorum" ifadesi ($p>0,05$) dışındaki diğer ifadelere yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların bulunduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Welch Testi sonucu ortaya farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.42'de verilmiştir.

Tablo 2.42. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumunuz?	(J) 6. Eğitim Durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,94764*	,19146	,000
		Lise mezunu	,72303*	,15151	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,73036*	,14209	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,72303*	,18290	,002
		Öğrenci - Lise	1,20174*	,15953	,000
		Öğrenci - Üniversite	1,64609*	,17178	,000
	Ortaokul mezunu	İlkokul mezunu	-,94764*	,19146	,000
		Öğrenci - Üniversite	,69845*	,18298	,004
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	-,72303*	,15151	,000
		Öğrenci - Lise	,47872*	,12538	,003
		Öğrenci - Üniversite	,92306*	,14064	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	-,73036*	,14209	,000
		Öğrenci - Lise	,47138*	,11381	,001
		Öğrenci - Üniversite	,91572*	,13043	,000
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	İlkokul mezunu	-,72303*	,18290	,002
		Öğrenci - Üniversite	,92306*	,17400	,000
	Öğrenci - Lise	İlkokul mezunu	-1,20174*	,15953	,000
		Lise mezunu	-,47872*	,12538	,003
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,47138*	,11381	,001
	18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,28828*	,08551
Üniversite / Yüksekokul mezunu			,32188*	,07527	,001
Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora			,40119*	,12165	,024
Öğrenci - Üniversite			,59452*	,12139	,000
Öğrenci - Lise		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,21002*	,06734	,039
		Öğrenci - Üniversite	,48266*	,11664	,001

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumunuz?	(J) 6. Eğitim Durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,20604*	,04768	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,31997*	,04377	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,30766*	,08393	,007
		Öğrenci - Lise	,20897*	,05622	,005
		Öğrenci - Üniversite	,42971*	,08901	,000
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	İlkokul mezunu	Öğrenci - Lise	,19469*	,05134	,004
		Öğrenci - Üniversite	,31959*	,07600	,001
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	-,13044*	,03774	,013
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	-,22677*	,03527	,000
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,80587*	,15096	,000
		Lise mezunu	,78521*	,11158	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	1,06473*	,10114	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,98359*	,14879	,000
		Öğrenci - Lise	1,04852*	,12533	,000
		Öğrenci - Üniversite	1,60718*	,13637	,000
	Öğrenci - Üniversite	İlkokul mezunu	-1,60718*	,13637	,000
		Ortaokul mezunu	-,80130*	,16540	,000
		Lise mezunu	-,82197*	,13045	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,54244*	,12164	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,62358*	,16342	,004
		Öğrenci - Lise	-,55865*	,14239	,002
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	İlkokul mezunu	Öğrenci - Lise	,67881*	,17644	,003
	Lise mezunu	Öğrenci - Lise	,48949*	,12692	,003
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci - Lise	,53061*	,11812	,000
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci - Lise	,53949*	,16649	,028

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumunuz?	(J) 6. Eğitim Durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,63218*	,19952	,037
		Lise mezunu	,70960*	,16244	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	1,07442*	,15253	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,10799*	,18837	,000
		Öğrenci - Lise	1,15280*	,16539	,000
		Öğrenci - Üniversite	1,48354*	,17226	,000
	Ortaokul mezunu	İlkokul mezunu	-,63218*	,19952	,037
		Öğrenci - Lise	,52062*	,16433	,037
		Öğrenci - Üniversite	,85135*	,17124	,000
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	-,70960*	,16244	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,36482*	,09744	,004
		Öğrenci - Lise	,44320*	,11654	,003
		Öğrenci - Üniversite	,77393*	,12610	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	-1,07442*	,15253	,000
		Lise mezunu	-,36482*	,09744	,004
		Öğrenci - Üniversite	,40911*	,11306	,007
	Öğrenci - Üniversite	İlkokul mezunu	-1,48354*	,17226	,000
		Ortaokul mezunu	-,85135*	,17124	,000
		Lise mezunu	-,77393*	,12610	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,40911*	,11306	,007
	25- Sık sık dua ederim.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,32699*	,06470
Üniversite / Yüksekokul mezunu			,41213*	,05725	,000
Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora			,33667*	,08977	,005
Öğrenci - Lise			,62217*	,08615	,000
Öğrenci - Üniversite			,78371*	,10780	,000
Lise mezunu		Öğrenci - Lise	,29518*	,09041	,025
		Öğrenci - Üniversite	,45671*	,11123	,001
Öğrenci - Üniversite		İlkokul mezunu	-,78371*	,10780	,000
		Ortaokul mezunu	-,50050*	,13362	,005
		Lise mezunu	-,45671*	,11123	,001
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,37157*	,10707	,013
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,44704*	,12746	,011

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumunuz?	(J) 6. Eğitim Durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	İlkokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,70583*	,20732	,018
	Ortaokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,74446*	,18202	,001
		Öğrenci - Üniversite	-,67843*	,19015	,009
	Lise mezunu	Öğrenci - Lise	-,81573*	,13261	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,74969*	,14358	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,65404*	,11523	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,58801*	,12769	,000
	Öğrenci - Lise	Ortaokul mezunu	,74446*	,18202	,001
		Lise mezunu	,81573*	,13261	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,65404*	,11523	,000
	Öğrenci - Üniversite	Ortaokul mezunu	,67843*	,19015	,009
		Lise mezunu	,74969*	,14358	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,58801*	,12769	,000
	27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	,64633*	,18085
Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora			,67353*	,20800	,030
Ortaokul mezunu		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,51223*	,15558	,026
Lise mezunu		Öğrenci - Lise	-,46485*	,12452	,004
Üniversite / Yüksekokul mezunu		İlkokul mezunu	-,64633*	,18085	,011
		Ortaokul mezunu	-,51223*	,15558	,026
		Öğrenci - Lise	-,69895*	,10738	,000
Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora		İlkokul mezunu	-,67353*	,20800	,030
		Öğrenci - Lise	-,72614*	,14861	,000
Öğrenci - Lise		Lise mezunu	,46485*	,12452	,004
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,69895*	,10738	,000
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,72614*	,14861	,000	
	Öğrenci - Üniversite	,47200*	,13721	,014	

Araştırmamıza katılan bireylerin dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ile eğitim durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.42 incelendiğinde, günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım”, “farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim”, “her gün düzenli olarak Kur’an-ı Kerim okurum”, “sık sık dua ederim” ve “imkânı olanın ömründe en az bir kere hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum” ifadelerine yönelik olarak; ilkökul mezunu katılımcıların, lise öğrencisi, üniversite öğrencisi, ortaokul, lise, üniversite/yüksekökol ve lisansüstü/yüksek lisans-doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan “Ramazan ayında düzenli oruç tutarım” ifadesine yönelik olarak, lise, üniversite/yüksekökol ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılar; ilkökul mezunu katılımcılar ile lise öğrencisi katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir. “Gücü yetenin her yıl kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum” ifadesine yönelik olarak, ilkökul mezunu katılımcılar; lise ve üniversite/yüksekökol mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. Bununla birlikte, Kuran-ı Kerim’in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum ifadesine yönelik olarak, lise öğrencisi katılımcılar; ilkökul, lise, üniversite/yüksekökol ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir” ifadesine yönelik olarak, lise ve üniversite öğrencisi katılımcılar; ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite/yüksekökol mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken, “önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadesine yönelik olarak, lise, üniversite/yüksekökol ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılar; ilkökul ve ortaokul mezunu katılımcılar ile lise öğrencisi katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; eğitim düzeyi ile genel olarak dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu söylememiz mümkündür. Dolayısıyla eğitim düzeyi düşüğe dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar daha olumlu yönde bir artış eğilimi

gösterirken; eğitim düzeyinin artışına bağlı olarak dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar daha olumsuz yönde bir artış eğilimi göstermektedir.

Sekülerleşme sürecine hız katan önemli faktörlerden birisi de kentlerde yaygınlık kazanan ve çeşitlenen modern eğitim kurumlarının varlığıdır. Nitekim kentleşme sürecinde modern eğitim kurumları, seküler dünya görüşünü ve onu temsil ettiği zihniyeti bireylere aktarırken; geleneksel dünyayla ilişkilerini belli düzeyde de olsa sürdüren kesimlerin bu özelliklerinin aşınmasına sebep olabilmektedir (Çelik, 2002a: 229).

Yapılan araştırmalarda, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ile eğitim düzeyi ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Erten, araştırmasında ilköğretim mezunlarında “(5) vakit namazı kılıyorum” diyenlerin oranı (%45), lise (%36,4) ve üniversite mezunlarına (%29,2) göre daha yüksek iken, “Ramazan ayının tamamında oruç tutuyorum” diyenlerin oranı üniversite mezunlarında (%63,8); ilköğretim (%69,1) ve lise mezunlarına göre (%77,3) daha düşüktür. (Erten, 2014a: 87-98).

Konu ile ilgili olarak Akyüz araştırmasında, hiç namaz kılmayanların oranı, %57,1 ile en yüksek seviyesine yükseköğretim mezunlarında ulaşmıştır (Akyüz, 2007a: 124). Çelik araştırmasında da eğitim düzeyinin yükselişine bağlı olarak oruç ve hac ibadetini yerine getirmeye yönelik tutumlarda düşüşler gözlenmektedir (Çelik, 2002a: 228-240). Yine Kirman’ın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, “insan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir” ifadesini onaylayanların oranının (%55,5), onaylamayanların oranından (%34,4) daha yüksek olduğu görülmektedir (Kirman, 2005a:129). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ve eğitim durumları ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ve gelir düzeyleri arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-37’de verilmiştir.

Ek-37’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım”, “zenginlerin zekât vermesi gerektiğine inanıyorum”, “farz ibadetlere ilave olarak, nafîle ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.” ve “her gün düzenli olarak Kur’an-ı Kerim okurum.” ifadelerine yönelik tutumlarının gelir düzeyi açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, dini pratikleri yerine getirmeye ilişkin diğer ifadelere yönelik tutumlarının gelir düzeyi açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle, katılımcıların “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım”, “zenginlerin zekât vermesi gerektiğine inanıyorum”, “farz ibadetlere ilave olarak, nafîle ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.”, her gün düzenli olarak Kur’an-ı Kerim okurum.” ifadelerine yönelik tutumları ve gelir düzeyi arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-38’de verilmiştir.

Ek-38’de verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım” ifadesine yönelik tutumları ile gelir düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların dini pratikleri yerine getirmeye ilişkin diğer ifadelere yönelik tutumları ve gelir düzeyi arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-39’da verilmiştir.

Ek-39’da verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, “sık sık dua ederim”, “insan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir” ve “önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadelerine yönelik tutumları ile gelir düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.43’de verilmiştir.

Tablo 2.43. Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 8. Gelir Düzeyiniz?	(J) 8. Gelir Düzeyiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	Orta Gelir / 6000-9999	-,46881*	,14970	,041
25- Sık sık dua ederim.	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	-,33752*	,10515	,032
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	,49410*	,15569	,035
		Orta Gelir / 6000-9999	,60479*	,15380	,002
		Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	,63846*	,19269	,022
	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	-,49410*	,15569	,035
		Herhangi bir geliri yok	-,33923*	,10660	,031
	Orta Gelir / 6000-9999	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	-,60479*	,15380	,002
		Herhangi bir geliri yok	-,44991*	,10382	,000
	Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	Herhangi bir geliri yok	-,48358*	,15574	,045
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	Herhangi bir geliri yok	-,60957*	,12618	,000
	Üst Gelir / 20.000 ve üstü	Herhangi bir geliri yok	-,92624*	,23777	,039
	Herhangi bir geliri yok	Orta Gelir / 6000-9999	,35682*	,09112	,002

Araştırmamıza katılan bireylerin dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumları ile gelir düzeyi ilişkisini gösteren Tablo 2.43 incelendiğinde, “günlük (5)

vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım” ifadesine yönelik olarak; çok düşük gelir grubundaki katılımcılar; orta gelir grubundaki katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip iken; “sık sık dua ederim” ifadesine yönelik olarak düşük gelir grubundaki katılımcıların; çok düşük gelir grubundaki katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan “insan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir”, ifadesine yönelik olarak; herhangi bir geliri olmayan katılımcılar ile çok düşük gelir grubundaki katılımcılar, düşük, orta ve orta-üst gelir grubundaki katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. “Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım” ifadesine yönelik olarak orta, orta-üst ve üst gelir grubundaki katılımcılar, herhangi bir geliri olmayan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir..

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, gelir düzeyi ile dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu; dolayısıyla üst gelir gruplarında dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar daha olumlu bir artış eğilimi gösterirken; alt gelir gruplarında dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumların daha olumsuz bir artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Bununla birlikte, Covid-19 sürecinin, herhangi bir geliri olmayan katılımcıların dini pratikleri yerine getirme tutumlarını daha olumlu yönde etkilediği gözlenmektedir. Nitekim Covid-19 sürecinde daha da ağırlaşan ekonomik şartlar, insanların geçim sıkıntısı yaşamasına ve gündelik hayattaki sorunlarının artmasına neden olabilmektedir. Bu anlamda zorluklarla mücadele eden bireylerin, manevi anlamda bir iç huzur ve teselli arayışı içerisinde olmalarının; bu durumun ortaya çıkmasında etkili olabileceği değerlendirilmektedir

Yapılan araştırmalarda, dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar ile gelir düzeyi ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, -araştırmamızda elde ettiğimiz verilerden farklı olarak- üst gelir gruplarında; namaz kılma, oruç tutma, her gün Kur’an okuma ve sık sık dua etme

davranışına yönelik tutumların, orta ve alt gelir gruplarına göre daha olumsuz olduğu; bununla birlikte doğal olarak her yıl düzenli olarak kurban kesme davranışına yönelik tutum oranlarının alt gelir grubunda %51,4; orta alt gelir grubunda %53,7; orta gelir grubunda %55,8; orta-üst gelir grubunda %71,2 ve üst gelir grubunda % 76,9 olduğu görülmektedir (Çelik, 2002a 224-246). Konu ile ilgili olarak Akyüz araştırmasında, kurban ibadeti özelinde Çelik araştırmasına benzer veriler elde edilmiştir. Akyüz'e göre, kurban kesme tutumunda, dini-toplumsal faktörler en az ekonomi faktörü kadar önem arz etmekte ve zekâtın gizli verilmesi makbul iken; kurbanın açıktan dağıtılıyor olmasının sağladığı dini-toplumsal itibar, söz konusu durumun ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir (Akyüz, 2007a: 142-143).

2.6. Kentleşme Sürecinde Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin, “ibadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim” ifadesine yönelik tutumları ve ikamet edilen çevrenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyanslarının homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-40'da verilmiştir.

Ek-40'da verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların “ibadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim” ifadesine yönelik tutumlarının ikamet edilen çevrenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri açısından varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, “ibadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim” ifadesine yönelik tutumları ve ikamet edilen çevrenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-41'de verilmiştir.

Ek-41’de verilen tek yönü ANOVA sonuçlarına göre, katılımcıların, “ibadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim” ifadesine yönelik tutumları ile ikamet edilen çevrenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($P<0,05$).

Tek yönlü ANOVA testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.44’te verilmiştir.

Tablo 2.44. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen Çevrenin Sosyo-Ekonomik Sosyo-Kültürel Özellikleri İlişisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 9. Oturduğunuz semt veya mahalleyi Sosyo-ekonomik ve Sosyo- kültürel açıdan nasıl değerlendirirsiniz?	(J) 9. Oturduğunuz semt veya mahalleyi Sosyo-ekonomik ve Sosyo- kültürel açıdan nasıl değerlendirirsiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
İbadetlerimi Sağlıklı Olarak Yerine Getirebilmek ve Dini Doğru Bir Şekilde Yaşamak İçin Gerekli Olan Dini Bilgi Düzeyine Sahibim	Alt	Alt orta	,11783	,12986	,989
		Orta	-,04924	,11856	1,000
		Orta-Üst	-,14182	,12882	,958
		Üst	-,25000	,21618	,945
	Alt orta	Alt	-,11783	,12986	,989
		Orta	-,16708	,07284	,201
		Orta-Üst	-,25965	,08857	,034
		Üst	-,36783	,19490	,493
	Orta	Alt	,04924	,11856	1,000
		Alt orta	,16708	,07284	,201
		Orta-Üst	-,09258	,07098	,883
		Üst	-,20076	,18756	,968
	Orta-Üst	Alt	,14182	,12882	,958
		Alt orta	,25965	,08857	,034
		Orta	,09258	,07098	,883
		Üst	-,10818	,19421	1,000
	Üst	Alt	,25000	,21618	,945
		Alt orta	,36783	,19490	,493
		Orta	,20076	,18756	,968
		Orta-Üst	,10818	,19421	1,000

Araştırmamıza katılan bireylerin, ibadetlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahip olmalarına yönelik tutumları ile oturlan semt veya mahallenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri ilişkisini gösteren Tablo 2.44 incelendiğinde “ibadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim” ifadesine yönelik olarak; oturduğu semt veya mahallesi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan üst grupta yer alan katılımcıların, alt, orta ve orta-üst grupta yer alan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; oturlan semt veya mahallenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri ile sahip olunan dini bilgi düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu ve oturlan semt veya mahallenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyi arttıkça katılımcıların, ibadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli dini bilgi düzeyine sahibim ifadesine yönelik olarak, daha olumlu tutumlar içerisinde olduklarını söylememiz mümkündür.

Bireylerin inancı, dini tutumları ve ibadetleri sahip oldukları bilgi düzeyi ve kültürel birikimleriyle sıkı bir ilişki içerisinde (Erten, 2014a: 118). Bununla birlikte bireylerin kapsamlı bir dini bilgi düzeyine sahip olma durumunun zorunlu olarak; belli bir dini yaşantıya sahip olmaya, dini pratikleri düzenli olarak yerine getirmeye veya dinin temel inanç prensiplerine güçlü şekilde bağlılığa yol açması beklenmemelidir. Çoğu zaman bunun tam tersi durumlar söz konusu olduğundan; sınırlı bir dini bilgi düzeyine sahip olanların, dini tecrübenin diğer boyutlarında, dini bilgisi çok kapsamlı olanlara göre daha dindar olması ihtimal dâhilindedir (Çelik, 2002a: 256).

Yapılan araştırmalarda; sahip olunan dini bilgi düzeyi ile sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzey arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, “çok iyi bir dini bilgi düzeyine sahibim” diyenlerin en yüksek oranda temsil edildiği grupların; %17,2’lik bir oranla üniversite mezunları ve %25,0’lık bir oranla üst gelir grupları olduğu görülmektedir (Çelik, 2002a: 258-259).

Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, sahip olunan dini bilgi düzeyi ile ikamet edilen çevrenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyi ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, dini bir meselede başvurdukları referanslar ve yaş arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-42’de verilmiştir.

Ek-42’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim’e ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım” ifadelerine yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), diğer taraftan katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ifadesine yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim’e ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım” ifadelerine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-43’te verilmiştir.

Ek-43’te verilen görülen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim’e ve Hadis kitaplarına referansla -onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım” ifadelerine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri

Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak çözümlenmeye çalışırım ifadesine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-44'de verilmiştir.

Ek-44'de verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ifadesine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.45'de verilmiştir.

Tablo 2.45. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaş	(J) 2. Yaş	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	15-18	19-24	-,13974	,10237	,942
		25-30	-,26463	,10702	,188
	31-40	15-18	,37147	,09063	,001
	41-50	15-18	,39843	,09551	,001
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	15-18	41-50	-,38687	,12896	,042
	19-24	31-40	-,54164	,11649	,000
		41-50	-,59670	,12287	,000
		51 ve üstü	-,61527	,18027	,012
	31-40	19-24	,54164	,11649	,000
	41-50	15-18	,38687	,12896	,042
		19-24	,59670	,12287	,000
51 ve üstü	19-24	,61527	,18027	,012	
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	15-18	31-40	-,33377	,11268	,047
		41-50	-,41680	,11792	,007
		51 ve üstü	-,53464	,16561	,022
	19-24	31-40	-,42437	,11067	,002
		41-50	-,50740	,11600	,000
		51 ve üstü	-,62524	,16425	,003
31-40	15-18	,33377	,11268	,047	

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaş	(J) 2. Yaş	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P
		19-24	,42437	,11067	,002
	41-50	15-18	,41680	,11792	,007
		19-24	,50740	,11600	,000
	51 ve üstü	15-18	,53464	,16561	,022
		19-24	,62524	,16425	,003

Araştırmamıza katılan bireylerin, dini bir meselede başvurdukları referanslar ile yaş ilişkisini gösteren Tablo 2.45 incelendiğinde, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim’e ve hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak-çözümlemeye çalışırım” ifadesine yönelik olarak, 15-18 yaş grubu katılımcıların; 19-24, 25-30, 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na başvurarak-çözümlemeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlemeye çalışırım” ifadelerine yönelik olarak 31-40, 41-50, 51 yaş ve üzeri katılımcıların, 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda dini bir meselede başvuru referanslar ile yaş arasında -dini tecrübenin inanç ve ibadet boyutundaki verilerle benzer şekilde- ters orantılı bir ilişkinin olduğunu ve üst yaş gruplarının dini bir meselede; Kur’an-ı Kerim’e, hadis ve fıkıh kitaplarına veya ilmihallere ya da din görevlileri müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na başvurmaya yönelik tutumlarının, alt yaş gruplarına göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda dini bir meselede başvuru referanslar ile yaş ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Taş’ın yapmış olduğu araştırmada, Diyanet İşleri Başkanlığı’na yönelik olarak en olumlu tutumlara 61 yaş ve üzeri katılımcıların sahip olduğu görülürken; 18-24 yaş arası katılımcılar en

olumsuz tutumlara sahiptir. Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler konu ile ilgili olarak yapılan benzer çalışmaların verileriyle örtüşmektedir (Taş, 2002: 126).

Araştırmaya katılan bireylerin, dini bir meselede başvurdukları referanslar ve eğitim durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene testi ile edilmiş ve sonuçlar Ek-45'te verilmiştir.

Ek-45'te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, "karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlemeye çalışırım" ifadesine yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), diğer taraftan katılımcıların, "karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim'e ve hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlemeye çalışırım" ve "karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlemeye çalışırım" ifadelerine yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, "karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlemeye çalışırım" ifadesine yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-46'da verilmiştir.

Ek-46'da verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, "karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlemeye çalışırım" ifadesine yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, "karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim'e ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlemeye çalışırım" ve "karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlemeye çalışırım"

ifadelerine yönelik tutumları ile eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-47’de verilmiştir.

Ek-47’de Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim’e ve hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım” ifadelerine yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

Tek yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.46’da verilmiştir.

Tablo 2.46. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort.Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,35154	,09856	,010
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,44987	,09119	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,39831	,12131	,025
		Öğrenci- Lise	,70435	,11208	,000
		Öğrenci- Üniversite	,74029	,12804	,000
	Lise mezunu	Öğrenci- Lise	,35281	,09959	,009
		Öğrenci- Üniversite	,38875	,11727	,022
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na başvurarak-	İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	,69401	,16649	,001
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,05339	,19890	,000
		Öğrenci- Lise	,80697	,18725	,001
		Öğrenci- Üniversite	1,15191	,19405	,000
	Ortaokul mezunu	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,66099	,18701	,010

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort.Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
çözümlemeye çalışırım.		Öğrenci- Üniversite	,75951	,18184	,001
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	-,51791	,17740	,082
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,53548	,15277	,011
		Öğrenci- Üniversite	,63400	,14640	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci- Üniversite	,45790	,13297	,014
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlemeye çalışırım.	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,69317	,19088	,008
		Lise mezunu	,53552	,15024	,010
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,69835	,14124	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,55488	,17173	,030
		Öğrenci- Lise	,83855	,16126	,000
		Öğrenci- Üniversite	1,17039	,17256	,000
	Lise mezunu	Öğrenci- Üniversite	,63487	,13947	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci- Üniversite	,47205	,12973	,007
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci- Üniversite	,61552	,16239	,004

Araştırmamıza katılan bireylerin, dini bir meselede başvurdukları referanslar ile eğitim durumları ilişkisini gösteren Tablo 2.46. incelendiğinde “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim’e ve hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlemeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na başvurarak- çözümlemeye çalışırım” ifadelerine yönelik olarak, ilkokul, ortaokul ve lise mezunu katılımcıların; lise ve üniversite öğrencisi katılımcılar ile üniversite/yüksekokul ve lisansüstü/yüksek lisans-doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım” ifadesine yönelik olarak, ilkokul, lise, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü/yüksek lisans-doktora mezunu katılımcılar; lise ve üniversite öğrencisi katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, eğitim düzeyi ile dini bir meselede başvuru referansları arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla eğitim düzeyinin düşüşüne bağlı olarak, dini bir meselede Kur’an-ı Kerim’e, hadis ve fıkıh kitaplarına veya ilmihallere ya da din görevlileri, müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na başvurmaya yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini; eğitim düzeyinin yükselişine bağlı olarak, dini bir meselede Kur’an-ı Kerim’e, hadis ve fıkıh kitaplarına veya ilmihallere ya da din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na başvurmaya yönelik tutumlarda daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Nitekim araştırmamızda, ilkokul, ortaokul ve lise mezunu katılımcıların dini konularda, Kur’an-ı Kerim ile halk dindarlığının önemli kaynaklarından olan hadis ve fıkıh kitaplarına başvurdukları, bununla birlikte dini danışma çevresi olarak da müftülük-Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi dini kurumlara daha fazla yöneldikleri görülmektedir. Bu anlamda kentleşme sürecinde bireylerin eğitim düzeylerindeki farklılıklar, dini tecrübenin bilgi boyutunda da farklılaşmalara neden olabilmektedir.

Yapılan araştırmalarda, dini bir meselede başvuru referansları ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik, araştırmasında dini bir meselede kendileriyle informal iletişimin kurulduğu imam, müezzin, gibi yerel din görevlilerine başvuru davranışına yönelik tutum oranları ilkokul mezunlarında %53,5 iken; bu oranın üniversite mezunlarında %25,9’e düştüğü görülmektedir (Çelik, 2002a: 263). Yine konu ile ilgili olarak Taş’ın yapmış olduğu araştırmada, eğitim düzeyi düşük kişilerin Diyanet İşleri Başkanlığı’na yönelik tutumlarının, eğitim düzeyi yüksek kişilere göre daha olumlu olduğuna ilişkin bulgulara rastlanılmıştır (Taş, 2002: 136). Bu açıdan araştırmamızda elde

ettiğimiz veriler, dini bir meselede başvurulan referanslar ile eğitim düzeyi ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, dini bir meselede başvurdukları referanslar ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-48’de verilmiştir.

Ek-48’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, dini bir meselede başvurdukları referansların dini yaşam tarzları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanmaması nedeniyle katılımcıların, dini bir meselede başvurdukları referanslar ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkları test etmede Welch Testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-49’da verilmiştir.

Ek-49’da verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim’e ve hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ifadelerine yönelik tutumları ile dini yaşam tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.47’de verilmiştir.

Tablo 2.47. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak-çözümlemeye çalışırım.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzı	-1,06720	,15897	,001
	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,52361	,07562	,000
	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına dayanan bir dini yaşam tarzı	1,06720	,15897	,001
	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzı	Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	1,54135	,32930	,001
	Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzı	-1,54135	,32930	,001
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,52361	,07562	,000

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak-çözümlemeye çalışırım.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,76527	,09158	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,76527	,09158	,000

Araştırmamıza katılan bireylerin, dini bir meselede başvurdukları referanslar ile dini yaşam tarzları ilişkisini gösteren Tablo 2.47 incelendiğinde “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur’an-ı Kerim’e ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlemeye çalışırım” ifadesine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak-

çözümlemeye çalışırım” ifadesine yönelik olarak, Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi-felsefeyi yadsımayan ve başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptirler.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi-felsefeyi yadsımayan ve başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar ile tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların, dini bir meselede Kur’an-ı Kerim ve hadis kitaplarına daha az başvurdukları görülürken; Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar ile siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar, dini bir meselede Kur’an-ı Kerim ve hadis kitaplarına daha fazla başvurmaktadır.

Bununla birlikte, bilimi-felsefeyi yadsımayan ve başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih katılımcıların; dini bir meselede din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı’na, Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha az başvurdukları gözlenmektedir.

Burada tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; dini bir meselede, Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar ile siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre; Kur’an- Kerim’e ve hadis kitaplarına daha az başvurma tutumlarında geleneksel aracı kurumların etkisinin olabileceği değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırmalarda dini bir meselede başvuru referansları ile dini yaşam tarzları arasındaki ilişkiyi ortaya koyan verilere raslanılmaktadır. Örneğin Taş’ın yapmış olduğu araştırmada, -araştırmamızda elde ettiğimiz verilerden farklı olarak- bilimsel verilere dayanan bir din anlayışına sahip katılımcıların Diyanet İşleri Başkanlığı’na yönelik tutumlarının; siyasi-ideolojik, tasavvufi (mistik) ve dini cemaatlerin anladığı şekilde bir din anlayışına sahip olan katılımcılara göre daha

olumlu olduğuna ilişkin bulgulara rastlanılmıştır (Taş, 2002: 150). Yine Akyüz araştırmasında, katılımcıların % 62,3'ü dini bir meselede danışma çevresi olarak imam, müezzin ve din görevlilerini tercih ederken; %38'lik bir kısmı dini bir konuda bilgi almak için din görevlilerine başvurmamaktadır (Akyüz, 2007a; 172). Söz konusu bu veriler, genel anlamda din görevlilerinin, sekülerleşmenin bir göstergesi olarak geleneksel toplumdaki fonksiyonlarını yitirmiş olmakla beraber hâlâ dini meselelerde bir referans kaynağı olarak belli bir düzeyde itibar görmeye devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmaya katılan bireylerin, dini bir meselede başvurdukları referanslar ve kentte kalış süresi arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-50'de verilmiştir.

Ek-50'de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim'e ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım” ifadelerine yönelik tutumlarının kentte kalış süresi açısından varyanslarının heterojen olduğu ($p < 0,05$), diğer taraftan katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ifadesine yönelik tutumlarının kentte kalış süresi açısından varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p > 0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ifadesine yönelik tutumları ve kentte kalış süresi arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-51'de verilmiştir.

Ek-51'de verilen tek yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ifadesine

yönelik tutumları ile kentte kalış süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim'e ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım”, ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım” ifadelerine yönelik tutumları ve kentte kalış süresi arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-52'de verilmiştir.

Ek-52'de verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim'e ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım” ve “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım” ifadelerine yönelik tutumları ile kentte kalış süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek Yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.48'de verilmiştir.

Tablo 2.48. Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 5. Kaç yıldır Konya'da yaşıyorsunuz?	(J) 5. Kaç yıldır Konya'da yaşıyorsunuz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak-çözümlemeye çalışırım.	1-5 yıl	20 yıl ve üzeri	-,42339	,12315	,011
	16-20 yıl	20 yıl ve üzeri	-,25896	,07484	,009
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak-çözümlemeye çalışırım.	1-5 yıl	20 yıl ve üzeri	-,54086	,14430	,004
	16-20 yıl	20 yıl ve üzeri	-,30886	,10295	,042
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlemeye çalışırım.	1-5 yıl	20 yıl ve üzeri	-,44476	,14281	,032
	20 yıl ve üzeri	1 yıldan az	,86484	,22328	,004
		1-5 yıl	,44476	,14281	,032

Araştırmamıza katılan bireylerin, dini bir meselede başvurdukları referanslar ile kentte kalış süresi arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.48 incelendiğinde “karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim'e ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlemeye çalışırım”, “karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlemeye çalışırım” ifadelerine yönelik olarak; 1-5 ve 16-20 yıl arası süredir Konya'da ikamet eden katılımcıların, 20 yıl ve üstü süredir Konya'da ikamet eden katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan “karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlemeye çalışırım” ifadelerine yönelik olarak 20 yıl ve üzeri süredir Konya'da ikamet eden katılımcılar, 1 yıldan az ve 1-5 yıl arası süredir Konya'da ikamet eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; kentte kalış süresi ile dini bir meselede; Kur'an-ı Kerim'e, hadis ve fıkıh kitaplarına veya ilmihallere ya da din görevlileri, müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurmaya yönelik tutumlar arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu ve kentte kalış süresi arttıkça, genel olarak olumlu kentleşme anlamında dini bir meselede; Kur'an-ı Kerim'e, hadis ve fıkıh kitaplarına veya ilmihallere ya da din görevlileri, müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi dini kurumlara başvurmaya yönelik tutumların kentteki geleneksel formalara bağlılığın da etkisiyle daha olumlu yönde artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda dini bir meselede başvuru referansları ile kentte kalış süresi arasındaki ilişkiyi gösteren bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, dini bir meselede din görevlilerine daha yoğun bir şekilde başvuranların %50,6'lık bir oran ile 21 yılın üzerinde kentte yaşayanlar olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir (Çelik, 2002a: 263). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, dini bir meselede başvuru referansları ve kentte kalış süresi ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

2.7. Kentleşme Sürecinde Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıklarının incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene İstatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-53'te verilmiştir.

Ek-53'te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, "evlilik yaparken geleneksel/ görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur" ifadesine yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların “evlilik yaparken geleneksel/görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur” ifadesine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-54'te verilmiştir.

Ek-54'te verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “evlilik yaparken geleneksel/görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur” ifadesine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-55'te verilmiştir.

Ek-55'te verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek Yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.49'da verilmiştir.

Tablo 2.49. Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ort.Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	15-18	41-50	-,37563	,11160	,012
	19-24	31-40	-,38337	,10459	,004
		41-50	-,45768	,10993	,001
	31-40	19-24	,38337	,10459	,004
		51 ve üstü	,55872	,17250	,022
	41-50	15-18	,37563	,11160	,012
		19-24	,45768	,10993	,001
		51 ve üstü	,63303	,17578	,007
	51 ve üstü	31-40	-,55872	,17250	,022

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ort.Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.	15-18	41-50	-,63303	,17578	,007
		25-30	-,25833	,08251	,028
		31-40	-,37307	,07241	,000
		41-50	-,43650	,07043	,000
		51 ve üstü	-,37731	,08945	,000
	19-24	31-40	-,30342	,06519	,000
		41-50	-,36684	,06299	,000
		51 ve üstü	-,30765	,08372	,004
	25-30	15-18	,25833	,08251	,028
		41-50	-,17818	,05930	,042
	31-40	15-18	,37307	,07241	,000
		19-24	,30342	,06519	,000
	41-50	15-18	,43650	,07043	,000
		19-24	,36684	,06299	,000
		25-30	,17818	,05930	,042
	51 ve üstü	15-18	,37731	,08945	,000
19-24		,30765	,08372	,004	
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	15-18	25-30	,73201	,12938	,000
		31-40	,98909	,11051	,000
		41-50	,98818	,11459	,000
		51 ve üstü	,87586	,15067	,000
	19-24	25-30	,47090	,11402	,001
		31-40	,72798	,09206	,000
		41-50	,72707	,09691	,000
		51 ve üstü	,61475	,13771	,000
	25-30	15-18	-,73201	,12938	,000
		19-24	-,47090	,11402	,001
	31-40	15-18	-,98909	,11051	,000
		19-24	-,72798	,09206	,000
	41-50	15-18	-,98818	,11459	,000
		19-24	-,72707	,09691	,000
	51 ve üstü	15-18	-,87586	,15067	,000
		19-24	-,61475	,13771	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	15-18	25-30	-,43712	,13397	,018
		31-40	-,92234	,11113	,000
		41-50	-,97958	,11654	,000
		51 ve üstü	-,75172	,15967	,000
	19-24	25-30	-,44567	,12741	,008
		31-40	-,93089	,10312	,000
		41-50	-,98813	,10893	,000
		51 ve üstü	-,76027	,15420	,000
	25-30	15-18	,43712	,13397	,018
		19-24	,44567	,12741	,008

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ort.Farkı (I-J)	Std. Hata	p
		31-40	-,48522	,11025	,000
		41-50	-,54246	,11570	,000
	31-40	15-18	,92234	,11113	,000
	31-40	19-24	,93089	,10312	,000
	31-40	25-30	,48522	,11025	,000
	41-50	15-18	,97958	,11654	,000
	41-50	19-24	,98813	,10893	,000
	41-50	25-30	,54246	,11570	,000
	51 ve üstü	15-18	,75172	,15967	,000
	51 ve üstü	19-24	,76027	,15420	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	15-18	31-40	-,60543	,11327	,000
		41-50	-,64185	,11804	,000
	19-24	25-30	-,42065	,13520	,029
		31-40	-,84774	,10933	,000
	25-30	41-50	-,88416	,11427	,000
		31-40	-,42709	,11753	,005
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	15-18	41-50	-,46351	,12214	,003
		25-30	,56889	,14045	,001
		31-40	1,16033	,11761	,000
		51 ve üstü	1,30854	,12302	,000
	19-24	51 ve üstü	1,38578	,16882	,000
		25-30	,42359	,13676	,031
		31-40	1,01503	,11317	,000
		41-50	1,16325	,11879	,000
	25-30	51 ve üstü	1,24048	,16577	,000
		15-18	-,56889	,14045	,001
		19-24	-,42359	,13676	,031
		41-50	,73965	,12696	,000
31-40	51 ve üstü	,81688	,17172	,000	
	15-18	-1,16033	,11761	,000	
	19-24	-1,01503	,11317	,000	
		25-30	-,59144	,12172	,000
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	15-18	31-40	-,85709	,11990	,000
		41-50	-,73176	,12668	,000
		51 ve üstü	-,78230	,18146	,000
	19-24	31-40	-,76863	,11365	,000
		41-50	-,64330	,12079	,000
		51 ve üstü	-,69384	,17740	,002
25-30	31-40	-,50576	,12046	,000	
	41-50	-,38043	,12722	,043	
39-Modern kent hayatında boşanmaların	15-18	31-40	,63699	,11921	,000
		41-50	,76771	,12549	,000
		51 ve üstü	,92320	,17700	,000

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ort.Farkı (I-J)	Std. Hata	p
artışını normal kabul ediyorum.	19-24	31-40	,40494	,11073	,004
		41-50	,53565	,11747	,000
		51 ve üstü	,69115	,17140	,001
	25-30	41-50	,39407	,12886	,035
		51 ve üstü	,54957	,17940	,037
	31-40	15-18	-,63699	,11921	,000
		19-24	-,40494	,11073	,004
	40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	15-18	25-30	,53856	,13530
31-40			,88770	,11338	,000
41-50			,92383	,11610	,000
51 ve üstü			,68480	,16472	,001
19-24		25-30	,47616	,12893	,004
		31-40	,82530	,10569	,000
		41-50	,86144	,10860	,000
		51 ve üstü	,62240	,15953	,002
25-30		31-40	,34914	,10454	,014
		41-50	,38528	,10749	,006

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelere yönelik tutumları ile yaş ilişkisini gösteren Tablo 2.49 incelendiğinde, “eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir” ifadesine yönelik olarak, 15-18, 19-24, 51 ve üstü yaş grubundaki katılımcılar; 31-40 ve 41-50 yaş grubundaki katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip iken; “insanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler” ifadesine yönelik olarak, 15-18, 19-24 yaş grubu katılımcıların; 25-30, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üzeri katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Bununla birlikte, “evlilik yaparken geleneksel/görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur” ifadesine yönelik olarak, 15-18, 19-24 ve 25-30 yaş grubu katılımcılar; 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Diğer taraftan “aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum”, “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir” ifadesine yönelik olarak, 25-30, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılar;

15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken; “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir” ifadesine yönelik olarak, 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılar; 25-30, 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir; birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler”, “modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum”, “insanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım; bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur” ifadelerine yönelik olarak ise; 15-18 ve 19-24 katılımcılar; 25-30, 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; eş seçiminde dindarlık tercihine önem verme, aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanma, aile reisinin (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilmesi ile aile reisinin eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilmesini normal karşılama ve evlilik yaparken görücü usulü ile evlilik yapmanın daha uygun olacağını düşünme davranışına yönelik tutumlar ile yaş arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu söylememiz mümkündür. Dolayısıyla yaş düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterirken; alt yaş gruplarına inildikçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Diğer taraftan insanların evlenmeden ve aile olmadan da bir arada yaşayabilmesini, evlilik öncesi kadın-erkek arasındaki arkadaşlık ilişkilerini, modern kent hayatındaki boşanmaların artışını ve insanların cinsel tercihleri noktasında eşcinselliği, normal bir durum olarak kabul etmeye yönelik tutumlar ile yaş arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu söylememiz mümkündür. Bu açıdan, alt yaş gruplarında söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterirken; üst yaş gruplarında söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Yapılan araştırmalarda kentleşme s¼recinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler ile yaş arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin elik araştırmasında; aile reisinin (baba) eş ve kızlarının kıyafetine karışabilmesi davranışına yönelik tutumlar ile yaş arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğu ve üst yaş gruplarında söz konusu davranışa yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiği gözlenmektedir (elik, 2002a: 270). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, konu ile ilgili olarak yapılan benzer çalışmaların verileriyle de rt¼řmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme s¼recinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelere yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-56'da verilmiştir.

Ek-56'da verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, "evlilik yaparken geleneksel/gr¼c¼ usul¼ ile evlilik yapmak daha uygundur" ve "modern kent hayatında boşanmaların artışını normal ediyorum" ifadelerine yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme s¼recinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelere yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu gr¼lm¼řt¼r ($p<0,05$).

ANOVA'nın n şartının sağlanması nedeniyle, katılımcıların "evlilik yaparken geleneksel/gr¼c¼ usul¼ ile evlilik yapmak daha uygundur" ve "modern kent hayatında boşanmaların artışını normal ediyorum" ifadelerine yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede tek ynl¼ ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-57'de verilmiştir.

Ek-57'de verilen tek ynl¼ ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, "evlilik yaparken geleneksel/gr¼c¼ usul¼ ile evlilik yapmak daha uygundur" ve "modern kent hayatında boşanmaların artışını normal ediyorum" ifadelerine yönelik tutumları

ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir ($p < 0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-58'de verilmiştir.

Ek-58'de verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($P < 0,05$).

Tek yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.50'de verilmiştir.

Tablo 2.50. Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,46743	,15376	,055
		Lise mezunu	,56385	,11417	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,79074	,10560	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,81869	,15006	,000
		Öğrenci - Lise	,75667	,12738	,000
		Öğrenci - Üniversite	1,14236	,14716	,000
	Ortaokul mezunu	Öğrenci - Üniversite	,67492	,17213	,002
	Lise mezunu	Öğrenci - Üniversite	,57851	,13791	,001
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,20764	,06743	,047
		Öğrenci - Lise	,41083	,08117	,000
		Öğrenci - Üniversite	,37830	,09096	,001
	Ortaokul mezunu	Öğrenci - Lise	,34985	,08911	,002
		Öğrenci - Üniversite	,31732	,09811	,029

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p	
olduğuna inanıyorum.	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci - Lise	,24960	,07212	,013	
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci - Lise	,26771	,08641	,044	
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	İlkokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,93666	,14266	,000	
		Öğrenci - Üniversite	-,91806	,14711	,000	
	Ortaokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,64548	,15939	,001	
		Öğrenci - Üniversite	-,62688	,16339	,003	
	Lise mezunu	Öğrenci - Lise	-,70748	,12413	,000	
		Öğrenci - Üniversite	-,68888	,12922	,000	
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,62341	,11831	,000	
		Öğrenci - Üniversite	-,60482	,12364	,000	
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci - Lise	-,68490	,14281	,000	
		Öğrenci - Üniversite	-,66630	,14725	,000	
	35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,62261	,16792	,006
			Lise mezunu	,44268	,11335	,003
Üniversite / Yüksekokul mezunu			,79729	,10614	,000	
Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora			1,00074	,14785	,000	
Öğrenci- Lise			1,29672	,13663	,000	
Öğrenci- Üniversite			1,44843	,14846	,000	
Ortaokul mezunu		İlkokul mezunu	-,62261	,16792	,006	
		Öğrenci- Lise	,67411	,17483	,003	
		Öğrenci- Üniversite	,82583	,18422	,000	
Lise mezunu		İlkokul mezunu	-,44268	,11335	,003	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,35462	,08838	,001	
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,55806	,13567	,001	
		Öğrenci- Lise	,85404	,12334	,000	
		Öğrenci- Üniversite	1,00575	,13633	,000	
Üniversite/ Yüksekokul mezunu		İlkokul mezunu	-,79729	,10614	,000	
		Lise mezunu	-,35462	,08838	,001	
		Öğrenci- Lise	,49942	,11675	,001	
		Öğrenci- Üniversite	,65114	,13040	,000	
Öğrenci- Lise		İlkokul mezunu	-	,13663	,000	
		Ortaokul mezunu	-,67411	,17483	,003	

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
		Lise mezunu	-,85404	,12334	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,49942	,11675	,001
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,58716	,15511	,005
		Lise mezunu	,49129	,09868	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,98197	,09566	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,28967	,15790	,000
		Öğrenci- Lise	1,08573	,12505	,000
		Öğrenci- Üniversite	1,47756	,14511	,000
	Ortaokul mezunu	İlkokul mezunu	-,58716	,15511	,005
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,70251	,19512	,008
		Öğrenci- Üniversite	,89039	,18492	,000
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	-,49129	,09868	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,49068	,08927	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,79839	,15411	,000
		Öğrenci- Lise	,59445	,12023	,000
		Öğrenci- Üniversite	,98627	,14098	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	-,98197	,09566	,000
		Lise mezunu	-,49068	,08927	,000
		Öğrenci- Üniversite	,49558	,13888	,009
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	İlkokul mezunu	-	,15790	,000
		Ortaokul mezunu	-,70251	,19512	,008
		Lise mezunu	-,79839	,15411	,000
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	-,58532	,16208	,009
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,68866	,15072	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,68854	,19046	,008
		Öğrenci- Lise	-	,17459	,000
		Öğrenci- Üniversite	-	,18333	,000
	Ortaokul mezunu	Öğrenci- Lise	-	,18238	,000
		Öğrenci- Üniversite	-	,19077	,000
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	,58532	,16208	,009

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p	
		Öğrenci- Lise	-,83967	,13669	,000	
		Öğrenci- Üniversite	-,92493	,14769	,000	
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	,68866	,15072	,000	
		Öğrenci- Lise	-,73633	,12301	,000	
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci- Üniversite	-,82159	,13512	,000	
		İlkokul mezunu	,68854	,19046	,008	
		Öğrenci- Lise	-,73645	,16938	,000	
		Öğrenci- Üniversite	-,82171	,17837	,000	
	38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	İlkokul mezunu	Lise mezunu	,57679	,17357	,023
			Üniversite / Yüksekokul mezunu	,80858	,16355	,000
			Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,07518	,19665	,000
			Öğrenci - Lise	1,26016	,18306	,000
Öğrenci - Üniversite			1,25194	,19459	,000	
Ortaokul mezunu		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,70161	,19083	,006	
		Öğrenci - Lise	,88660	,17680	,000	
		Öğrenci - Üniversite	,87838	,18871	,000	
Lise mezunu		İlkokul mezunu	-,57679	,17357	,023	
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,49839	,15140	,024	
		Öğrenci - Lise	,68337	,13329	,000	
		Öğrenci - Üniversite	,67515	,14873	,000	
Üniversite / Yüksekokul mezunu		Öğrenci - Lise	,45158	,11995	,004	
		Öğrenci - Üniversite	,44336	,13690	,029	
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.		İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,53564	,16476	,031
			Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,78847	,19902	,002
			Öğrenci - Lise	-,98501	,18546	,000
			Öğrenci - Üniversite	-,98027	,19107	,000
	Ortaokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,60634	,17955	,018	
		Öğrenci - Üniversite	-,60160	,18534	,028	
	Lise mezunu	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,47097	,15272	,047	
		Öğrenci - Lise	-,66751	,13458	,000	
		Öğrenci - Üniversite	-,66277	,14222	,000	
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	,53564	,16476	,031	
		Öğrenci - Lise	-,44937	,12075	,005	
		Öğrenci - Üniversite	-,44463	,12920	,014	

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,34290	,11083	,049
		Öğrenci - Lise	-,92837	,14773	,000
		Öğrenci - Üniversite	-	,15760	,000
	Ortaokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,54171	,17070	,035
		Öğrenci - Üniversite	-,62663	,17932	,012
	Lise mezunu	Öğrenci - Lise	-,63449	,13151	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,71940	,14251	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	,34290	,11083	,049
		Öğrenci - Lise	-,58547	,12228	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,67038	,13404	,000
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci - Lise	-,57965	,15515	,005
		Öğrenci - Üniversite	-,66456	,16458	,001

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile eğitim durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.50 incelendiğinde, “eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir”, “evlilik yaparken geleneksel/görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur”, “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir” “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir” ifadelerine yönelik olarak; ilkokul ve ortaokul mezunu katılımcıların, lise ve üniversite öğrencisi, lise, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü/yüksek lisans-doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu, bununla birlikte “aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum” ifadesine yönelik olarak, lise ve üniversite öğrencisi katılımcıların; ilkokul, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü/yüksek lisans-doktora mezunu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, “insanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler” ifadesine yönelik olarak, lise ve üniversite öğrencisi katılımcılar; ilkokul, ortaokul, lise, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü/yüksek lisans-doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken; “evlilik öncesi kız-

erkek ilişkileri normaldir; birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler” ifadesine yönelik olarak ilkökul ve ortaokul mezunu katılımcılar; lise ve üniversite öğrencisi katılımcılar ile lise, üniversite/yüksek okul ve lisansüstü/yüksek lisans-doktora mezunu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum” ifadesine yönelik olarak, lise ve üniversite öğrencisi katılımcılar ile üniversite/yüksek okul ve lisansüstü/ yüksek lisans-doktora mezunu katılımcılar; ilkökul, ortaokul ve lise mezunu katılımcılara göre daha olumlu ve daha seküler tutumlara sahiptir. “İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım; bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur” ifadelerine yönelik olarak ise; ilkökul, ortaokul, lise ve lisansüstü yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılar; lise ve üniversite öğrencisi katılımcılar ile üniversite/yüksek okul mezunu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; eş seçiminde dindarlık tercihine önem verme, aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğunu düşünme, aile reisinin (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilmesi ile aile reisinin eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilmesini normal karşılama ve evlilik yaparken görücü usulü ile evlilik yapmanın daha uygun olacağını düşünme davranışına yönelik tutumlar ile eğitim durumları arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu söylememiz mümkündür. Dolayısıyla eğitim düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterirken; eğitim düzeyi düştükçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Diğer taraftan insanların evlenmeden ve aile olmadan da bir arada yaşayabilmesini, evlilik öncesi kadın-erkek arasındaki arkadaşlık ilişkilerini, modern kent hayatındaki boşanmaların artışını ve insanların cinsel tercihleri noktasında eşcinselliği, normal bir durum olarak kabul etmeye yönelik tutumlar ile eğitim düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu söylememiz mümkündür. Bu anlamda eğitim düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha

olumlu yönde bir artış eğilimi gösterirken; eğitim düzeyi düştükçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar daha olumsuz yönde bir artış eğilimi göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda “kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, eşinin dindar olmasına önem verenlerin, en yaygın olduğu kategoriyi ilkokul mezunlarının oluşturduğu görülmüştür. Aynı araştırmada, eğitim düzeyinin yükselmesine bağlı olarak; evli erkeklerin, eş ve kızlarının giyimine karışabileceği düşüncesine yönelik tutumlarda azalma; evlilik öncesi kadın-erkek ilişkilerini normal karşılamaya yönelik tutumlarda artma eğiliminin olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir (Çelik, 2002a: 267-273). Konu ile ilgili olarak Koştaş’ın Ankara Üniversitesi ile Gazi Üniversitesi’ne bağlı çeşitli fakültelerde okuyan öğrencilere yönelik yapmış olduğu araştırmada katılımcıların %49,9’u eş seçiminde dindarlığa önem vermeyeceğini; %32,5’i önem vereceğini belirtirken; %12,3’ü kararsız olduğunu ifade etmiştir (Koştaş, 1995: 79). Yine Kirman’ın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, katılımcıların %76’sı evlilik öncesi kadın-erkek ilişkilerini normal karşılar; sadece %16’sı normal karşılamamakta ve %8’i herhangi bir fikir belirtmemektedir. Ayrıca aynı araştırmada katılımcıların %88’inin kadının da erkekler gibi boşama hakkına sahip olması gerektiği fikrini onayladığı görülmüştür (Kirman, 2005a: 253).

Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler ile eğitim durumları arasındaki ilişkiyi açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ve dini öğrenim/tahsil durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene İstatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-59’da verilmiştir.

Ek-59’da verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir”, “aile reisi (baba), eşinin ve

kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir” ve “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir” ifadelerine yönelik tutumlarının dini öğrenim/tahsil durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, “eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir”, “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir”, “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir”, ifadelerine yönelik tutumları ve dini öğrenim/tahsil durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-60'da verilmiştir.

Ek-60'da verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların “eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir”, “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir” ve “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir” ifadelerine yönelik tutumları ve dini öğrenim/tahsil durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Welch Testi sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar 2.51'de verilmiştir.

Tablo 2.51. Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 11. Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) 11. Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,42499	,11227	,018
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,68211	,12785	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,97678	,11957	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,39386	,27882	,000
	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,69357	,16543	,002
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,98824	,15911	,000

Bağımlı Değişken	(I) 11. Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) 11. Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
		Din Eğitimi Almadım	1,40532	,29793	,001
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,68614	,14317	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,71563	,14896	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,13271	,29263	,012
	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	,68614	,14317	,000
		Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	,90143	,15238	,000
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	1,10711	,13608	,000
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,69510	,10029	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,40178	,12832	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,81885	,28268	,000
	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	-,68211	,12785	,000
		İlahiyat / İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	-,69357	,16543	,002
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,41200	,11748	,023
	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	-,97678	,11957	,000
		İlahiyat / İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	-,98824	,15911	,000
		İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	-,71563	,14896	,000
		İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-1,40178	,12832	,000
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,70667	,10840	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,67436	,16340	,009
		İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-1,19121	,19286	,000

Bağımlı Değişken	(I) 11. Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) 11. Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	-,66133	,17712	,011
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	-,31463	,16881	,948
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,60219	,14704	,003
	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	,67436	,16340	,009
		İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	1,19121	,19286	,000
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,87658	,16985	,000
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,58903	,14823	,024
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,98549	,16749	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,53856	,28582	,000
	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	,66133	,17712	,011
		Din Eğitimi Almadım	1,00867	,27544	,024
	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,87658	,16985	,000
	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	,60219	,14704	,003
		İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,58903	,14823	,024
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,39646	,11169	,019
Din Eğitimi Almadım		,94953	,25713	,026	
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,64342	,13568	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,89659	,12923	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,23691	,28327	,003

Bağımlı Değişken	(I) 11. Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) 11. Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
örtünmesini isteyebilir.	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,69333	,17680	,006
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,94650	,17190	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,28682	,30511	,004
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,89281	,18202	,000
	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	,68599	,17754	,013
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	1,09684	,17010	,000
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,68462	,14094	,002
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,35001	,16500	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,69033	,30127	,000
	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,68462	,14094	,002
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,41222	,12473	,047
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,66539	,11768	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,00571	,27819	,033
	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	-,66402	,15970	,002
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,66539	,11768	,000

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile dini öğrenim/tahsil durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.51 incelendiğinde, “eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir” ifadesine yönelik

olarak, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi ve ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu katılımcıların; imam hatip lisesi öğrencisi ve imam hatip lisesi mezunu katılımcılar ile din eğitimi almayan, özel din eğitimi (aile vb.) alan, dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan, dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen ya da dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur'an kursu vb.) alan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan “aile reisi (baba) eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir” ifadesine yönelik olarak, imam hatip lisesi öğrencisi ve imam hatip lisesi mezunu katılımcılar ile dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen ya da din eğitimi almayan katılımcılar; ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat / İslami ilimler fakültesi mezunu olan, özel din eğitimi (aile vb.) alan, dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden ya da din görevlilerinden (cami-Kur'an kursu vb.) alan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir” ifadesine yönelik olarak ise; imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu ve ilahiyat/ İslami ilimler fakültesi öğrencisi olan katılımcılar ile özel din eğitimi (aile vb.) alan katılımcılar; imam hatip lisesi öğrencisi olan, dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden ya da din görevlilerinden (cami-Kur'an kursu vb.) alan katılımcılar ile dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen veya din eğitimi almayan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; eş seçiminde dindarlık tercihinin önem verme, aile reisinin (baba) eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilmesini ve aile reisinin eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilmesini normal karşılama davranışına yönelik olarak, özel din eğitimi alan (aile vb.) katılımcılar ile ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi ve ilahiyat İslami ilimler fakültesi mezunu olan katılımcıların genel olarak tutumlarının; imam hatip lisesi öğrencisi ve imam hatip lisesi mezunu olan, dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen, dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden

ya da din görevlilerinden (cami-Kur'an kursu vb.) alan veya din eğitimi almayan katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler ile dini öğrenim/dini tahsil durumu ilişkisini ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Apaydın ve Kirman'ın ilahiyat fakültesi öğrencilerine yönelik olarak yapmış oldukları araştırmada evlenilmesi düşünölen kişide aranacak özellikler bakımından birincil faktör sıralama oranlarının: % 39,5 kişilik, % 19,8 aynı dinden olması, % 13,2 kafa dengi olması, % 11,0 "dürüstlük", % 4,4 "toplumda saygın bir konumda olması, % 3,3 zenginlik, % 2,2 aynı cemaatten olma, % 2,2 güzel/yakışıklı olması, % 1,1 ailemin uygun görmesi ve % 1,1 tahsilli olması şeklinde olduğuna dair veriler paylaşılmıştır (Apaydın & Kirman, 2004: 106-110). Dolayısıyla söz konusu araştırma özelinde elde edilen veriler -bizim araştırmamızdan farklı olarak- sekülerleşmenin bir göstergesi olarak; ilahiyat eğitimi alan gençlerin de eş seçiminde dindarlığa çok fazla önem vermeyebildiklerini göstermesi bakımından önemli görölmektedir.

Bununla birlikte; araştırmamızda imam hatip lisesi öğrencisi ve imam hatip mezunu katılımcıların, eş seçiminde dindarlığa önem vermeye yönelik tutumlarının; Kirman'ın araştırmasındaki ilahiyat fakültesi öğrencilerinin tutumlarına benzer olduğü gözlenmiştir. Yine imam hatip lisesi öğrencisi ve imam hatip mezunu katılımcılar; aile reisinin (baba) eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilmesi ile aile reisinin (baba) eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilmesini normal karşılamaya yönelik tutumlarının olumsuz oluşuyla, dini tecrübenin etki boyutunda sekülerleşme belirtisi özellikler sergilemektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelere yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-61'de verilmiştir.

Ek-61’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir; birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler” ve “modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum” ifadelerine yönelik tutumlarının dini yaşam tarzları açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelere yönelik tutumlarının dini yaşam tarzları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, “evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir; birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler” ve “modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum” ifadelerine yönelik tutumları ile dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-62’de verilmiştir.

Ek-62’de verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre, katılımcıların, “evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir; birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler” ve “modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum” ifadelerine yönelik tutumları ile dini yaşam tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelere yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-63’te verilmiştir.

Ek-63’te verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların, din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelere yönelik tutumları ile dini yaşam tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek Tönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi olan Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.52’de verilmiştir.

Tablo 2.52. Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	- 1,16334	,08686	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,16334	,08686	,000
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	-,58580	,05333	,000
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,35551	,05679	,000
	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,58580	,05333	,000
			,23029	,01950	,000

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı			
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,35551	,05679	,000
		Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	-,23029	,01950	,000
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	,97190	,08795	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	-,97190	,08795	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir din anlayışı	- 1,11275	,27387	,009

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
kıyafetine müdahale edebilir.	yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,99239	,08597	,000
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,11275	,27387	,009
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,99239	,08597	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	- 1,33991	,27903	,001
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	- 1,27559	,09215	,000
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,33991	,27903	,001

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,27559	,09215	,000
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	1,30830	,08876	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	- 1,30830	,08876	,000
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	- 1,61966	,29951	,000
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	- 1,03724	,08550	,000

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına dayanan bir dini yaşam tarzı	1,61966	,29951	,000
		Diğer	2,17460	,40728	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,03724	,08550	,000
		Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	,07608	,67454	1,000
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	,59537	,08875	,000
		Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	-,59537	,08875	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı			

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	1,22857	,09138	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	- 1,22857	,09138	,000

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile dini yaşam tarzları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.52 incelendiğinde, “eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir” ifadesine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları, diğer taraftan, “aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum” ifadesine yönelik olarak, Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan dini bir yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

“İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler” ve “evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir; birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler” ifadelerine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken; “evlilik yaparken geleneksel/görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur” “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir” ve “aile reisi (baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir” ifadelerine yönelik olarak, Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir

“Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum” ifadesine yönelik olarak, Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile siyasi ve ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan dini bir yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım; bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur” ifadesine yönelik olarak ise; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kur’an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların aile ilişkilerinde; Kur’an ve sünnete dayalı, siyasi-ideolojik ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha seküler tutumlara sahip

olduğunu, dolayısıyla dini yaşam tarzlarının kişilerin düşünce ve algı kalıplarında farklılıklar meydana getirdiğini söyleyebiliriz.

Araştırmaya katılan bireylerin, din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-64'te verilmiştir.

Ek-64'te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ve “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ifadelerine yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ve “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ifadelerine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-65'te verilmiştir.

Ek-65'te verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ve “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.” ifadelerine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-66'da verilmiştir.

Ek-66'da verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelere yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür.

Tek Yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.53'te verilmiştir.

Tablo 2.53. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	15-18	25-30	,46181*	,10629	,000
		31-40	,66884*	,09201	,000
		41-50	,75923*	,09888	,000
		51 ve üstü	,78973*	,15992	,000
	19-24	31-40	,52567*	,09553	,000
		41-50	,61606*	,10217	,000
55 ve üstü		,64656*	,16198	,002	
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	15-18	31-40	,55278*	,09386	,000
		41-50	,83135*	,10514	,000
		51 ve üstü	,79823*	,16517	,000
	19-24	31-40	,40791*	,09871	,001
		41-50	,68648*	,10948	,000
		51 ve üstü	,65336*	,16798	,002
25-30	41-50	,53510*	,11873	,000	
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	15-18	19-24	,40513*	,11698	,009
	41-50	15-18	-,48079*	,11520	,001
		25-30	-,36069*	,12079	,044
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	15-18	19-24	,34274*	,11133	,032
	19-24	15-18	-,34274*	,11133	,032
		31-40	-,43432*	,10310	,000
	31-40	15-18	,09159	,10056	,999
19-24		,43432*	,10310	,000	
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	15-18	41-50	-,31208*	,10570	,048
	19-24	31-40	-,35283*	,09402	,003
		41-50	-,45481*	,09784	,000
		51 ve üstü	-,55967*	,14343	,002
41-50	15-18	,31208*	,10570	,048	

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaşınız?	(J) 2. Yaşınız?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
		19-24	,45481*	,09784	,000
46-Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim	15-18	19-24	,43675*	,12480	,008
	19-24	15-18	-,43675*	,12480	,008
		31-40	-,66939*	,10908	,000
		41-50	-,70230*	,11291	,000
	41-50	25-30	,35625*	,11835	,040
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	15-18	31-40	-,45429*	,13246	,010
		41-50	-,63907*	,13570	,000
	19-24	31-40	-,52310*	,12675	,001
		41-50	-,70788*	,13014	,000
	25-30	41-50	-,43008*	,13418	,021
	31-40	15-18	,45429*	,13246	,010
	55 ve üstü	41-50	-,60157*	,19125	,030
	48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	15-18	25-30	-,58108*	,13895
31-40			-,81034*	,12000	,000
41-50			-,94512*	,12104	,000
19-24		25-30	-,70630*	,13469	,000
		31-40	-,93555*	,11504	,000
		41-50	-1,07033*	,11613	,000
		51 ve üstü	-,64343*	,17777	,006
25-30		15-18	,58108*	,13895	,001
	41-50	-,36404*	,10927	,014	
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	15-18	41-50	,47304*	,11185	,000
		51 ve üstü	,62248*	,16738	,004
	19-24	41-50	,36535*	,10923	,013
		51 ve üstü	,51479*	,16564	,033
	25-30	41-50	,44493*	,12082	,004
		51 ve üstü	,59437*	,17350	,011
41-50	15-18	-,47304*	,11185	,000	
	31-40	-,33462*	,10557	,024	
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	15-18	31-40	-,61536*	,11469	,000
		41-50	-,49722*	,12237	,001
	19-24	25-30	-,40990*	,13372	,034
		31-40	-,77263*	,11290	,000
		41-50	-,65449*	,12070	,000
31-40	25-30	,36273*	,11924	,037	
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	15-18	31-40	-,37533*	,11289	,014

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile yaş ilişkisini gösteren Tablo 2.53 incelendiğinde, “kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez” ifadesine yönelik olarak, 25-30, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılar; 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip iken, “eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir” ifadesine yönelik olarak 15-18, 19-24 ve 25-30 yaş grubu katılımcıların; 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ifadesine yönelik olarak, 15-18, 19-24 ve 25-30 yaş grubu katılımcılar; 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. Bununla birlikte, “din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır” ifadesine yönelik olarak, 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılar; 31-40 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ifadesine yönelik olarak, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılar; 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip iken; “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim” ifadesine yönelik olarak, 15-18, 19-24 ve 25-30 yaş grubu katılımcılar; 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez” ifadesine yönelik olarak 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılar; 15-18, 19-24, 51 yaş ve üstü yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez” ifadesine yönelik olarak 25-30, 31-40, 41-50, 51 ve üstü katılımcılar; 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. “Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe

“yitirmektedir” ifadesine yönelik olarak, 15-18, 19-24 ve 25-30 yaş grubu katılımcılar; 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir” ifadesine yönelik olarak, 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılar; 25-30, 31-40, ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir. “Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadesine yönelik olarak ise; 15-18 yaş grubu katılımcıların; 31-40 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları gözlenmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; ve din görevlilerinin toplum için yararlı olduğunu düşünme, çevredeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet etme; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışma, arkadaşlarının ve kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme ve yeni doğan çocuklara, verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemseme davranışına yönelik tutumlar ile yaş arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu ve alt yaş gruplarında sekülerleşmenin bir göstergesi olarak söz konusu ifadelere yönelik tutumlar genel olarak daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterirken; üst yaş gruplarında söz konusu ifadelere yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Bununla birlikte; alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından ve eşcinsel komşudan rahatsız olmama, günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemlerin kaçınılmaz olduğunu düşünmeye yönelik tutumlar ile yaş arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla alt yaş gruplarında desekülerleşmenin bir göstergesi olarak söz konusu ifadelere yönelik tutumlar daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterirken; üst yaş gruplarında genel olarak söz konusu ifadelere yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiği gözlenmektedir.

Yine kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi olduğunu ve günümüzde dini simge/sembollerin önemini gittikçe yitirdiğini düşünme, kadınların

gündelik hayata aktif olarak katılmasından ve çalışmasından rahatsız olmama ve eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olmasını normal kabul etme davranışına yönelik tutumlar ile yaş arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu; dolayısıyla alt yaş gruplarında sekülerleşmenin belirtisi olarak söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterirken; üst yaş gruplarında söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Yapılan araştırmalarda kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler ile yaş arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Akyüz araştırmasında, komşuluk ve arkadaşlık münasebetlerinde dindarlığa çok önem verenlerin oranı yaşlar ilerledikçe (18-29: %47,5; 30-38: %49,5; 40-49: %71,4; 50 ve üzeri %71,4) artarken; söz konusu münasebetlerde dindarlığa hiç önem vermeyenlerin oranı yaşlar ilerledikçe (18-29: %17,6; 30-38: %18,6; 40-49: %11,4; 50 ve üzeri: %16,4) -dalgalı bir seyir göstermekle birlikte- genel anlamda azalmaktadır. Aynı araştırmada yaş değişkeninden bağımsız olarak; din görevlilerinin toplum için çok faydalı olduğunu düşünme davranışına yönelik tutum oranlarına bakıldığında; katılımcıların sadece %23,3'ü din görevlilerini toplum için çok yararlı bulurken; %73,8'i iyi bir tahsil görmeleri durumunda din görevlilerinin toplum için yararlı olabileceğini; %2,1'i din görevlilerini toplum için yararlı bulmadığını ifade etmiştir (Akyüz, 2007a: 164-177).

Konu ile ilgili olarak Çelik araştırmasında, kişilerin yaş düzeyleri arttıkça, din görevlilerinin toplum için yararlı olduğunu düşünme davranışına yönelik tutumlarının daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiği; yine yakın çevrenin dindar olmasına önem verme davranışına yönelik tutum oranlarının en yüksek olduğu yaş gruplarının -61 yaş ve üstünde bir düşme eğilimi görülmeyle birlikte- 51-60 (%75,7), 61 ve üstü (%66,7) yaş grupları olduğu; alışveriş tercihinde dindar olanı tercih etme davranışına yönelik olarak; üst yaş gruplarında dindar olanı tercih etme eğiliminin artış gösterdiği gözlenmiştir. Bununla birlikte aynı araştırmada-araştırmamızdan elde ettiğimiz -verilerden farklı olarak- dini konularda sık sık sohbet

etme davranışına yönelik tutumların -dalgalı bir seyir göstermekle birlikte- üst yaş gruplarında (18-25: %27,5; 26-30: %14,8; 31-40: %17,3; 41-50: %11,1; 51-60: %13,5; 61 ve üstü: %13,3) nispeten düşme eğilimi gösterdiği gözlenmiştir (Çelik, 2002a: 296-310). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, farklılıklar olmakla birlikte; genel anlamda kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişmeler ile yaş arasındaki ilişkiyi açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ve cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.54'te verilmiştir.

Tablo 2.54. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	Erkek	711	3,7173	1,42324	-	,000
	Kadın	814	4,3857	1,09166	10,358	
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	Erkek	711	3,6878	1,45964	-	,000
	Kadın	814	4,2998	1,14123	9,175	
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	Erkek	711	3,2489	1,40369	,948	,343
	Kadın	814	3,1818	1,35700		
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	Erkek	711	3,5373	1,38440	-	,000
	Kadın	814	3,9140	1,20881	5,673	
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	Erkek	711	3,5302	1,22710	,543	,587
	Kadın	814	3,4963	1,20958		
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	Erkek	711	3,2124	1,41965	-	,091
	Kadın	814	3,3342	1,38925	1,690	
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	Erkek	711	2,5724	1,63845	6,037	,000
	Kadın	814	2,0848	1,51465		

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	Erkek	711	1,9339	1,44665	,850	,395
	Kadın	814	1,8722	1,38198		
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	Erkek	711	3,6273	1,35638	- 1,657	,098
	Kadın	814	3,7408	1,31521		
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	Erkek	711	3,4965	1,49729	- 2,286	,022
	Kadın	814	3,6671	1,41455		
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	Erkek	711	3,6217	1,39578	,760	,447
	Kadın	814	3,5676	1,37800		

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.54 incelendiğinde, “kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez”, “eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir”, “din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır”, “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim”, günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir” ve “yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir” ifadelerine yönelik olarak kadın katılımcıların; erkek katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır”, “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım”, “alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez”, “eşcinsel komşu beni rahatsız etmez” ve “günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadelerine yönelik olarak erkek katılımcılar; kadın katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; kadın katılımcıların, din görevlilerinin toplum için oldukça yararlı olduğunu düşünme, arkadaşlarının ve kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme ve yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemseme gibi dini desekülerleşme belirtisi olan davranışlara yönelik tutumlarının; erkek katılımcılara göre daha olumlu olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan kadın katılımcıların; kadının gündelik hayata aktif olarak katılımı ve çalışmasından rahatsızlık duymama ve günümüzde dini simge ve sembollerin önemini gittikçe yitirdiğini düşünme gibi sekülerleşme belirtisi olarak değerlendirebileceğimiz davranışlara yönelik tutumlarının; erkek katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür.

Bununla birlikte erkek katılımcıların; günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütölen tüm işlemlerin kaçınılmaz olduğunu ve kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisinin olduğunu düşünme, alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından ve eşcinsel komşudan rahatsız olmama gibi sekülerleşme belirtisi olarak değerlendirebileceğimiz davranışlara yönelik tutumlarının, kadın katılımcılara göre daha olumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan erkek katılımcıların; çevredeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet edip; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışma gibi desekülerleşme belirtisi davranışlara yönelik tutumlarının; kadın katılımcılara göre daha olumlu olduğu söylememiz mümkündür.

Yapılan araştırmalarda; kentleşme sürecinde din-toplum ve din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, “dini bazı gerekliliklere bağlı kalmadan kadın bir işte çalışabilir” ifadesine yönelik olarak erkeklerin; kadınlara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları gözlenmiştir. Bununla birlikte aynı araştırmada, kadınların eş seçiminde dindarlığa önem vermeye yönelik tutumlarının, erkeklere göre daha olumlu olduğu görülürken; evlilik öncesi kız-erkek ilişkilerini normal karşılamaya yönelik tutumlar açısından erkeklerin;

kadınlara göre daha olumsuz tutumlara; yine araştırmamızda elde ettiğimiz verilere benzer şekilde din görevlilerinin toplum için yararlı olduğunu düşünmeye yönelik tutumlar açısından kadınların (%35,0), erkeklere göre (%28,7) daha olumlu tutumlara sahip olduklarına; dini konularda sohbet etme ve tartışmaya yönelik tutumların ise; erkeklerde (%19,6), kadınlara göre daha yaygın olduğuna (%12,5) dair veriler elde edilmiştir (Çelik, 2002a: 273-300). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, kentleşme sürecinde din-toplum ve din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene testi ile test edilmiş ve sonuçlar Ek- 67’de verilmiştir.

Ek-67’de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ve “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim ifadelerine yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumlarının eğitim durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ve “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim” ifadelerine yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-68’de verilmiştir.

Ek-68’de verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ve “arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim” ifadelerine yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ve eğitim durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-69’da verilmiştir.

Ek-69’da verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, “kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz –“kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ($p>0,05$) ifadesi dışındaki- diğer ifadelerle yönelik tutumları ile eğitim durumları arasında istatistiksel anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek Yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.55’te verilmiştir.

Tablo 2.55. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	İlkokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,70613	,15978	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,53456	,17035	,042
	Ortaokul mezunu	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,63381	,17780	,010
		Öğrenci - Lise	-,84374	,16014	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,67217	,17070	,002
	Lise mezunu	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,56935	,12960	,000
		Öğrenci - Lise	-,77928	,10405	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,60772	,11966	,000

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P	
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,52421	,08392	,000	
		Öğrenci - Üniversite	-,35264	,10264	,014	
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Ortaokul mezunu	,63381	,17780	,010	
		Lise mezunu	,56935	,12960	,000	
	Öğrenci - Lise	İlkokul mezunu	,70613	,15978	,000	
		Ortaokul mezunu	,84374	,16014	,000	
		Lise mezunu	,77928	,10405	,000	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,52421	,08392	,000	
	Öğrenci - Üniversite	İlkokul mezunu	,53456	,17035	,042	
		Ortaokul mezunu	,67217	,17070	,002	
		Lise mezunu	,60772	,11966	,000	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,35264	,10264	,014	
	42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	İlkokul mezunu	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,69503	,18657	,006
			Öğrenci - Lise	-,81508	,17177	,000
			Öğrenci - Üniversite	-,65362	,18411	,011
		Ortaokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,64395	,15593	,001
Lise mezunu		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,65484	,12993	,000	
		Öğrenci - Lise	-,77489	,10760	,000	
		Öğrenci - Üniversite	-,61343	,12637	,000	
Üniversite / Yüksekokul mezunu		Öğrenci - Lise	-,46598	,08727	,000	
Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora		İlkokul mezunu	,69503	,18657	,006	
		Lise mezunu	,65484	,12993	,000	
Öğrenci - Lise		İlkokul mezunu	,81508	,17177	,000	
		Ortaokul mezunu	,64395	,15593	,001	
		Lise mezunu	,77489	,10760	,000	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,46598	,08727	,000	
Öğrenci - Üniversite		İlkokul mezunu	,65362	,18411	,011	
		Lise mezunu	,61343	,12637	,000	
		Lise mezunu	,56967	,12123	,000	

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P
44-Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	1,08488	,11406	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,09548	,15289	,000
		Öğrenci - Lise	,73332	,12979	,000
		Öğrenci - Üniversite	1,26592	,15316	,000
	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	,43238	,11872	,007
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,94759	,11139	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,95818	,15090	,000
		Öğrenci - Lise	,59603	,12745	,000
		Öğrenci - Üniversite	1,12863	,15118	,000
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	-,56967	,12123	,000
		Ortaokul mezunu	-,43238	,11872	,007
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,51521	,08992	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,52581	,13583	,003
		Öğrenci - Üniversite	,69625	,13614	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	-1,08488	,11406	,000
		Ortaokul mezunu	-,94759	,11139	,000
		Lise mezunu	-,51521	,08992	,000
		Öğrenci - Lise	-,35156	,10116	,012
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	İlkokul mezunu	-1,09548	,15289	,000
		Ortaokul mezunu	-,95818	,15090	,000
		Lise mezunu	-,52581	,13583	,003
	Öğrenci - Lise	İlkokul mezunu	-,73332	,12979	,000
		Ortaokul mezunu	-,59603	,12745	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,35156	,10116	,012
		Öğrenci - Üniversite	,53260	,14381	,005
	Öğrenci - Üniversite	İlkokul mezunu	-1,26592	,15316	,000
		Ortaokul mezunu	-1,12863	,15118	,000
		Lise mezunu	-,69625	,13614	,000
Öğrenci - Lise		-,53260	,14381	,005	
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,33429	,16842	,649
		Lise mezunu	,57282	,13304	,001
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,78385	,12480	,000
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,82443	,15951	,000

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P	
müzakere edip, tartışırım.		Öğrenci - Lise	,74179	,14460	,000	
		Öğrenci - Üniversite	,99946	,14967	,000	
	Ortaokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	,44956	,13353	,020	
		Öğrenci - Üniversite	,66517	,15702	,001	
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	-,57282	,13304	,001	
		Öğrenci - Üniversite	,42663	,11828	,008	
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	İlkokul mezunu	-,82443	,15951	,000	
	Öğrenci - Lise	İlkokul mezunu	-,74179	,14460	,000	
		İlkokul mezunu	-,99946	,14967	,000	
	Öğrenci - Üniversite	Ortaokul mezunu	-,66517	,15702	,001	
		Lise mezunu	-,42663	,11828	,008	
		Lise mezunu	,79440	,14726	,000	
	46- Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim	İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	1,10714	,13834	,000
			Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,18150	,17424	,000
Öğrenci - Lise			,91545	,16107	,000	
Öğrenci - Üniversite			1,50016	,16780	,000	
Ortaokul mezunu			,67355	,14391	,000	
Ortaokul mezunu		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,74791	,17870	,001	
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,06657	,17243	,000	
		Öğrenci - Üniversite	1,06657	,17243	,000	
Lise mezunu		İlkokul mezunu	-,79440	,14726	,000	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,31274	,09716	,028	
		Öğrenci - Üniversite	,70575	,13587	,000	
Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora		İlkokul mezunu	-1,18150	,17424	,000	
		Ortaokul mezunu	-,74791	,17870	,001	
Öğrenci - Lise		İlkokul mezunu	-,91545	,16107	,000	
		Öğrenci - Üniversite	,58470	,15072	,003	
Öğrenci - Üniversite		İlkokul mezunu	-1,50016	,16780	,000	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,39301	,12614	,042	
47-Alışveriş yaptığım yerin		İlkokul mezunu	Lise mezunu	-,57004	,16490	,015
			Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,75248	,15449	,000

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P
alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,86198	,19937	,001
		Öğrenci - Lise	-,87653	,18225	,000
		Öğrenci - Üniversite	-1,28068	,19476	,000
	Ortaokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,60386	,18328	,023
		Öğrenci - Üniversite	-1,00801	,19572	,000
	Lise mezunu	İlkokul mezunu	,57004	,16490	,015
		Öğrenci - Üniversite	-,71064	,16243	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	,75248	,15449	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,52820	,15185	,013
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	İlkokul mezunu	,86198	,19937	,001
	Öğrenci - Lise	İlkokul mezunu	,87653	,18225	,000
		Ortaokul mezunu	,60386	,18328	,023
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	İlkokul mezunu	Üniversite / Yüksekokul mezunu	-,45462	,11894	,004
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	-,47553	,15815	,060
		Öğrenci - Lise	-,94543	,15359	,000
		Öğrenci - Üniversite	-1,10042	,16592	,000
	Ortaokul mezunu	Öğrenci - Lise	-,58400	,17528	,021
		Öğrenci - Üniversite	-,73899	,18618	,002
	Lise mezunu	Öğrenci - Lise	-,62474	,13534	,000
		Öğrenci - Üniversite	-,77973	,14918	,000
	Üniversite / Yüksekokul mezunu	İlkokul mezunu	,45462	,11894	,004
		Öğrenci - Lise	-,49081	,12738	,003
		Öğrenci - Üniversite	-,64579	,14200	,000
	Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	Öğrenci - Üniversite	-,62489	,17615	,010
	Öğrenci - Lise	İlkokul mezunu	,94543	,15359	,000
		Ortaokul mezunu	,58400	,17528	,021
		Lise mezunu	,62474	,13534	,000
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,49081	,12738	,003
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,46990	,16458	,092

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P	
	Öğrenci - Üniversite	Öğrenci - Üniversite	-,15499	,17207	1,000	
		İlkokul mezunu	1,10042	,16592	,000	
		Ortaokul mezunu	,73899	,18618	,002	
		Lise mezunu	,77973	,14918	,000	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,64579	,14200	,000	
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,62489	,17615	,010	
		Öğrenci - Lise	,15499	,17207	1,000	
	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	,50508	,15184	,022	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,51160	,14029	,008	
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,56959	,17052	,020	
	50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	,54725	,17133	,034
			Lise mezunu	,67390	,13084	,000
			Üniversite / Yüksekokul mezunu	1,01430	,12252	,000
			Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	1,22228	,16964	,000
Öğrenci - Lise			1,21430	,14858	,000	
Öğrenci - Üniversite			1,47468	,16284	,000	
Ortaokul mezunu		İlkokul mezunu	-,54725	,17133	,034	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,46704	,14831	,040	
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,67503	,18911	,009	
		Öğrenci - Lise	,66705	,17047	,003	
		Öğrenci - Üniversite	,92743	,18303	,000	
Lise mezunu		İlkokul mezunu	-,67390	,13084	,000	
		Üniversite / Yüksekokul mezunu	,34040	,09880	,013	
		Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora	,54839	,15339	,009	
		Öğrenci - Lise	,54041	,12972	,001	
		Öğrenci - Üniversite	,80078	,14583	,000	
Üniversite / Yüksekokul mezunu		İlkokul mezunu	-1,01430	,12252	,000	
		Ortaokul mezunu	-,46704	,14831	,040	
		Lise mezunu	-,34040	,09880	,013	
		Öğrenci - Üniversite	,46039	,13842	,021	

Bağımlı Değişken	(I) 6. Eğitim Durumu	(J) 6. Eğitim Durumu	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P
	Lisansüstü-Yüksek Lisans / Doktora	İlkokul mezunu	-1,22228	,16964	,000
		Ortaokul mezunu	-,67503	,18911	,009
		Lise mezunu	-,54839	,15339	,009
	Öğrenci - Lise	İlkokul mezunu	-1,21430	,14858	,000
		Ortaokul mezunu	-,66705	,17047	,003
		Lise mezunu	-,54041	,12972	,001
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	Lise mezunu	Öğrenci - Üniversite	-,42323	,12980	,025
	Öğrenci - Lise	Öğrenci - Üniversite	-,46441	,13929	,020
	Öğrenci - Üniversite	Lise mezunu	,42323	,12980	,025
		Öğrenci - Lise	,46441	,13929	,020

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile eğitim durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.55 incelendiğinde, “kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez”, “eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir” ve alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez” ifadelerine yönelik olarak, ilkokul, ortaokul ve lise mezunu katılımcıların; lise ve üniversite öğrencisi, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, “din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır, “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım”, “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim” ifadelerine yönelik olarak, ilkokul ve ortaokul mezunu katılımcılar; lise ve üniversite öğrencisi, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Bununla birlikte, “eşcinsel komşu beni rahatsız etmez” ifadesine yönelik olarak, ilkokul, ortaokul ve lise mezunu katılımcılar; lise ve üniversite öğrencisi, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir”, ifadesine yönelik olarak, ilkokul ve ortaokul mezunu katılımcılar; lise ve üniversite öğrencisi, lise, üniversite/yüksekokul ve lisansüstü-yüksek lisans/doktora mezunu katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. “Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadesine yönelik olarak, lise öğrencisi ve lise mezunu katılımcılar; üniversite öğrencisi katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; kadınların gündelik hayata aktif olarak katılmasından ve çalışmasından rahatsız olmama, eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olmasını normal kabul etme, alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından ve eşcinsel komşudan rahatsız olmama, günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemlerin kaçınılmaz olduğunu düşünme davranışına yönelik tutumlar ile eğitim durumları arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu; dolayısıyla eğitim düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterirken; eğitim düzeyi düşükçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Diğer taraftan; din görevlilerinin toplum için oldukça yararlı olduğunu düşünme, “çevredeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet etme; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışma, arkadaşlarının ve kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme, yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemseme davranışına yönelik tutumlar ile eğitim düzeyi arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu; dolayısıyla eğitim düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha olumsuz yönde bir artış

eğilimi gösterirken; eğitim düzeyi düştükçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Yapılan araştırmalarda “kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler” ile eğitim durumları arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Kirman’ın üniversite öğrencilerine yönelik olarak yapmış olduğu araştırmada, katılımcıların %62,1’i alışveriş yaptıkları market sahibinin veya çalışanlarının dindar olmasını önemsemediklerini belirtirken; %62,6’sı toplumsal hayatta dinin etkili olmasının bazı problemleri de beraberinde getireceğini düşünmektedir. Aynı araştırmada katılımcıların %62,6’sı, ailede geçimi sağlamak erkeğin görevidir fikrine katılmaz iken; %78,4’ü kadının tek başına seyahat veya alışveriş yapabilmesini, %52,6’sı erkeklerle konuşmasını olumlu karşılamaktadır (Kirman, 2005a: 178-241).

Konu ile ilgili olarak Çelik araştırmasında, “kadınların çalışabileceği” görüşüne katılanların oranı ilkokul mezunlarında %12,4, ortaokul mezunlarında %16,9, lise mezunlarında %15,1 iken; bu oran üniversite mezunlarında %29,3’e yükselmektedir. Aynı araştırmada; katılımcıların din görevlilerinin toplum için çok yararlı olduğunu düşünmeye yönelik tutumlarında eğitim düzeyinin artışı ile beraber bir düşüş yaşandığına; iyi bir öğrenim görürlerse topluma faydalı olurlar görüşünün ise en çok üniversite mezunlarında (%77,6) ağırlık kazandığına, dini konularda sohbet edip tartışma sıklığının -araştırmamızda elde ettiğimiz verilerden farklı olarak- ilkokul ve ortaokul mezunlarına göre üniversite mezunlarında daha yaygın olduğuna, yakın çevrenin dindar olmasına dikkat etme davranışına yönelik tutumlar ile ilgili olarak; ilkokul mezunlarının (%68,1) tutumlarının; üniversite mezunlarına (%55,2) göre daha olumlu olduğuna; yine dindar olan esnaf ve tüccardan alışveriş yapma davranışına yönelik tutumlar açısından; üniversite mezunu (%53,4) katılımcıların tutumlarının; ilkokul (%77,8), ortaokul (%66,2) ve lise mezunu (%60,5) katılımcılara göre daha olumsuz olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir (Çelik, 2002a: 283-308).

Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, farklılıklar olmakla birlikte; genel anlamda kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen

değişimler ile eğitim durumları arasındaki ilişkiyi açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ve gelir düzeyleri arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene İstatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-70'te verilmiştir.

Ek-70'te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır”, “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım”, “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim”, “günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadelerine yönelik tutumlarının gelir düzeyleri açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumlarının gelir düzeyi açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

.ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.”, “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.”, “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim” ve “günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.” ifadelerine yönelik tutumları ve gelir düzeyleri arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-71'de verilmiştir.

Ek-71'de verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım”, “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim” ifadelerine yönelik tutumları ile gelir

düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$)

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelere yönelik tutumları ve gelir düzeyleri arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-72'de verilmiştir.

Ek-72'de verilen Welch testi sonuçlarına göre, katılımcıların “kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez”, “eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir”, “din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır”, “eşcinsel komşu beni rahatsız etmez”, “günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir”, “yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir” ifadelerine yönelik tutumları ile gelir düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.56'da verilmiştir.

Tablo 2.56. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Gelir Düzeyi İlişisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 8. Gelir Düzeyiniz?	(J) 8. Gelir Düzeyiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	,53913*	,11980	,000
		Orta Gelir / 6000-9999	,49943*	,11857	,001
	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	-,53913*	,11980	,000
		Herhangi bir geliri yok	-,57523*	,08803	,000
		Diğer	-,91255*	,20062	,002
	Orta Gelir / 6000-9999	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	-,49943*	,11857	,001

Bağımlı Değişken	(I) 8. Gelir Düzeyiniz?	(J) 8. Gelir Düzeyiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
		Herhangi bir geliri yok	-,53554*	,08635	,000
		Diğer	-,87286*	,19988	,004
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	,55189*	,12202	,000
		Orta Gelir / 6000-9999	,59782*	,12201	,000
	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	Herhangi bir geliri yok	-,48461*	,09002	,000
		Diğer	-,87217*	,20321	,004
	Orta Gelir / 6000-9999	Herhangi bir geliri yok	-,53054*	,09001	,000
		Diğer	-,91810*	,20321	,002
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	,74916*	,13719	,000
	Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	Orta Gelir / 6000-9999	-,51068*	,13769	,006
		Herhangi bir geliri yok	-,58657*	,13540	,000
45- Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	Herhangi bir geliri yok	,26863*	,08567	,037
46- Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	,59762*	,14825	,002
	Orta Gelir / 6000-9999	Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	,49009*	,14678	,021
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	-,49250*	,15547	,037
		Çok Düşük Gelir / 3000 TL ve altı	,54077*	,15429	,012
	Orta Gelir / 6000-9999	Herhangi bir geliri yok	,37254*	,09659	,003

Bağımlı Değişken	(I) 8. Gelir Düzeyiniz?	(J) 8. Gelir Düzeyiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	Herhangi bir geliri yok	-,44074*	,13382	,024
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	Düşük Gelir / 3000-5999 TL	Orta Üst Gelir / 10.000-19.999	,57556*	,15401	,005
		Herhangi bir geliri yok	,41674*	,09797	,000

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile gelir düzeyleri arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.56 incelendiğinde, “kadının gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez”, “eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olmasını normaldir” ifadelerine yönelik olarak, düşük ve orta gelir gruplarında yer alan katılımcılar; çok düşük gelir grubunda yer alan ve hiçbir geliri olmayan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip iken, “din görevlilerinin toplum için yararlıdır” ifadesine yönelik olarak, hiçbir geliri olmayan katılımcılar ile düşük ve orta gelir grubunda yer alan katılımcıların; orta-üst gelir grubunda yer alan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan “çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ifadesine yönelik olarak hiçbir geliri olmayan katılımcılar; düşük gelir grubunda yer alan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Bununla birlikte, “arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim” ifadesine yönelik olarak, düşük ve orta

gelir grubunda yer alan katılımcılar; orta-üst gelir grubunda yer alan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez” ifadesine yönelik olarak çok-düşük gelir grubunda yer alan katılımcılar ile hiçbir geliri olmayan katılımcılar; düşük ve orta gelir grubunda yer alan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir. “Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir” ifadesine yönelik olarak, orta-üst gelir grubunda yer alan katılımcılar; hiçbir geliri olmayan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir. “Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir” ifadesine yönelik olarak ise orta-üst gelir grubunda yer alan katılımcılar ile hiçbir geliri olmayan katılımcılar; düşük-gelir grubunda yer alan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; din görevlilerinin toplum için yararlı olduğunu düşünme, arkadaşlarının ve kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme, yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemseme gibi deseküler davranışlara yönelik tutumlar ile gelir düzeyi arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu; dolayısıyla gelir düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar, genel olarak daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterirken; gelir düzeyi düştükçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Diğer taraftan; eşcinsel komşudan rahatsız olmama, günümüzde dini simge ve sembollerin önemini gittikçe yitirdiğini düşünme sekülerleşme belirtisi olarak değerlendirebileceğimiz davranışlara yönelik tutumlar ile gelir düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu, dolayısıyla gelir düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterirken; gelir düzeyi düştükçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Bununla birlikte, kadınların gündelik hayata aktif olarak katılmasından ve çalışmasından rahatsız olmama, eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olmasını normal kabul etme gibi

sekülerleşme belirtisi olarak değerlendirebileceğimiz davranışlara yönelik tutumlar ile gelir düzeyi arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu ve gelir düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar genel olarak daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterirken; gelir düzeyi düştükçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiği gözlenmektedir.

Araştırmamızda çok düşük gelir grubunda yer alan katılımcılar ile geliri olmayan katılımcıların kadınların çalışmasına yönelik tutumlarının; düşük ve orta yer grubunda yer alan katılımcılara göre daha olumlu olmasında; özellikle son dönemlerde daha da ağırlaşan ekonomik şartların etkisinin de olabileceğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları göz önüne alındığında; alt-gelir gruplarında yer alan katılımcıların muhafazakâr eğilimlerinin hâlâ canlılığını sürdürdüğü görülmektedir.

Yapılan araştırmalarda “kentleşme sürecinde din-toplum, din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler” ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin Çelik araştırmasında, alt gelir kategorisinde eş seçiminde dindarlığa önem verenlerin oranı alt gelir kategorisinde %81,0 iken; bu oran orta gelir kategorisinde %70’e ve üst gelir kategorisinde %60,0’a düşmektedir. Yine aynı araştırmada, dini konularda sohbet edip, tartışma sıklığının orta-üst (%20,7) ve üst (%20,0) gelir gruplarında daha yaygın olduğu; bununla birlikte -araştırmamızda elde ettiğimiz verilerden farklı olarak-“kadınların çalışmayıp ev işleriyle ve çocuklarıyla ilgilenmesi gerektiği” düşüncesine alt gelir gruplarındaki katılımcıların; üst gelir gruplarındaki katılımcılara göre daha olumlu yaklaştığı; yine yakın çevrenin dindar olmasına önem verme davranışına yönelik tutum oranlarının -araştırmamızda elde ettiğimiz verilerle benzer şekilde- alt (%65,7) ve orta-alt (%54,5) gelir gruplarında üst gelir (%40,0) gruplarına daha yüksek olduğu görülmüştür (Çelik, 2002a: 268-300). Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, genel anlamda kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği Levene İstatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-73'te verilmiştir.

Ek-73'te verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ve “günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadelerine yönelik tutumlarının dini yaşam tarzları açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumlarının dini yaşam tarzları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ve “günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadelerine yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-74'te verilmiştir.

Ek-74'te verilen Tek Yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ve “günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadelerine yönelik tutumları ile dini yaşam tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-75'te verilmiştir.

Ek-75'te verilen Welch Testi sonuçlarına göre katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

Tek Yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi olan Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.57'de verilmiştir.

Tablo 2.57. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	1,48422*	,40860	,030
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	,73769*	,05963	,000
		Diğer	-,34911*	,04383	,000
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	-1,48422*	,40860	,030
		Diğer	-1,83333*	,40624	,005

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	-,73769*	,05963	,000
		Diğer	-1,08680*	,04043	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan dini yaşam tarzı	,76417*	,06298	,000
		Diğer	-,39349*	,04747	,000
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Diğer	-1,33333*	,37048	,033
	Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan dini yaşam tarzı	Diğer	-1,31579*	,33379	,014
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	-,76417*	,06298	,000
		Diğer	-1,15766*	,04139	,000

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p	
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,42421*	,08670	,000	
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Diğer	1,70635*	,44858	,010	
	Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan dini yaşam tarzı	Diğer	1,40226*	,42765	,039	
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı		,42421*	,08670	,000
		Diğer		1,24035*	,30763	,020
44- Din görevlileri toplum için	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-1,00888*	,29065	,036	

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
oldukça yararlıdır.	felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,99736*	,08510	,000
	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	Diğer	2,07143*	,58040	,049
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,00888*	,29065	,036
		Diğer	1,92857*	,45212	,003
	Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,98849*	,28821	,042
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,99736*	,08510	,000
		Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	,98849*	,28821	,042
		Diğer	1,91706*	,35661	,002

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
45- Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,72048*	,07865	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,72048*	,07865	,000
46- Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına dayanan bir dini yaşam tarzı	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-1,32281*	,26454	,001
		Kuran ve Sünnete dayanan dini yaşam tarzı	-1,15949*	,08572	,000
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,32281*	,26454	,001
		Diğer	1,93651*	,43235	,002

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,15949*	,08572	,000
		Diğer	1,77319*	,35256	,003
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-1,33016*	,09865	,000
		Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,33016*	,09865	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Diğer	2,01063*	,42147	,005

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-1,21634*	,09585	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,21634*	,09585	,000
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-1,59139*	,27860	,000
	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-1,18518*	,09218	,000
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,59139*	,27860	,000

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
		Diğer	2,20635*	,46753	,001
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,18518*	,09218	,000
		Diğer	1,80014*	,38660	,006
51- Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	,43296*	,08283	,000

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile dini yaşam tarzları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.57 incelendiğinde, “kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez” ifadesine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kuran ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Bununla birlikte, “eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir” ifadesine yönelik olarak; Kuran ve sünnete dayanan, dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde veya tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ifadesine yönelik olarak; Kuran ve sünnete dayanan, dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde ve tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır” ifadesine yönelik olarak, tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kuran ve sünnete dayanan, siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ifadesine yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kuran ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim” ifadesine yönelik olarak, dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve

felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez” ifadesine yönelik olarak, Kuran ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Eşçinsel komşu beni rahatsız etmez” ifadesine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kuran ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir” ifadesine yönelik olarak, Kuran ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadesine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kuran ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda araştırmamızda, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler temelinde düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur'an sünnete dayalı, dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde, siyasi-ideolojik veya tasavvufi (mistik) bir dini yaşam tarzını tercih katılımcılara göre daha seküler tutumlara sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte; Kuran ve sünnete dayanan, dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde veya tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ifadesine yönelik tutumlarının; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu olduğu ve söz konusu yaşam tarzına sahip bireylerin dini tecrübenin etki boyutunda sekülerleşme belirtisi tutumlar sergileyebildikleri gözlenmiştir.

Ayrıca burada, tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların din görevlilerine yönelik tutumlarının; Kuran-sünnete dayalı, siyasi- ideolojik ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih katılımcılara göre daha olumsuz oluşu; tasavvufi (mistik) yaşam tarzını tercih eden katılımcıların, dini konularda din görevlilerinden ziyade geleneksel aracı kurumlara daha fazla itibar ettiğini göstermesi bakımından önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ve dini öğrenim/dini tahsil durumları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyanslarının homojenliği Levene İstatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Ek-76’da verilmiştir.

Ek-76’da verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre, katılımcıların “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ifadesine yönelik tutumlarının dini öğrenim/dini tahsil durumları açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumlarının dini öğrenim/dini tahsil durumları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ifadesine yönelik tutumları

ve dini öğrenim/dini tahsil durumları arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-77’de verilmiştir.

Ek-77’de verilen Tek Yönlü ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ifadesine yönelik tutumları ile dini öğrenim/dini tahsil durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer ifadelerle yönelik tutumları ve dini öğrenim/dini tahsil durumları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-78’de verilmiştir.

Ek-78’de verilen Welch Testi sonuçlarına göre katılımcıların, “günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir ifadesi dışındaki ($p>0,05$)” diğer ifadelerle yönelik tutumları ile dini öğrenim/dini tahsil durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek Yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.58’de verilmiştir.

Tablo 2.58. Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	<i>p</i>
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	-,72619*	,13241	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	-,50118*	,12381	,003
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	-,76176*	,19926	,011

Bağımlı Değişken	(I) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	,72619*	,13241	,000
		Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	,67190*	,15370	,001
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,49716*	,12559	,004
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,66066*	,10351	,000
	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	-,43564*	,09225	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	-,83535*	,14267	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	-,74100*	,12928	,000
		Din Eğitimi Almadım	-,70713*	,19262	,019
		İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	-,77865*	,21036	,016
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	-,68430*	,20152	,047
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	,83535*	,14267	,000
		İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	,77865*	,21036	,016
		İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	1,26654*	,33376	,046
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,58732*	,11061	,000
	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,49297*	,09270	,000
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,54633*	,15392	,020
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,54695*	,14684	,011

Bağımlı Değişken	(I) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,58201*	,13339	,001
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,46137*	,12422	,010
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,65738*	,17530	,012
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	,53942*	,15400	,025
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,88849*	,13930	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,76785*	,13055	,000
		Din Eğitimi Almadım	,88116*	,24800	,034
	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,63150*	,11600	,000
	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,63150*	,11600	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,51086*	,10532	,000
45- Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,55861*	,11378	,000
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,86479*	,16229	,000
		Din Eğitimi Almadım	,89627*	,26376	,048
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,60645*	,14096	,001
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,04440*	,22549	,005
		Din Eğitimi Almadım	1,07589*	,30673	,041
	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,65279*	,13908	,000

Bağımlı Değişken	(I) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,54677*	,12478	,001
	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,63780*	,09818	,000
	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	-,54677*	,12478	,001
46- Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,83601*	,13468	,000
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,85714*	,20524	,003
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,92966*	,15398	,000
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,07018*	,26796	,025
	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,67232*	,15840	,001
	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,40276*	,11868	,034
	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,81109*	,10762	,000
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,79168*	,15181	,000
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,43270*	,11441	,008
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,36368*	,14301	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,41948*	,29166	,000

Bağımlı Değişken	(I) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,96357*	,18197	,000
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,60459*	,15218	,006
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,53557*	,17470	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,59136*	,30844	,000
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,84935*	,21299	,008
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,94186*	,18271	,000
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	,87913*	,21084	,005
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	1,21921*	,19497	,000
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	,86023*	,16751	,001
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,79121*	,18820	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,84700*	,31628	,000
	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,91208*	,18020	,000
	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	-,79168*	,15181	,000
		İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	-,96357*	,18197	,000
		İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	1,21921*	,19497	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,57200*	,16136	,019
	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,93098*	,12681	,000
		Din Eğitimi Almadım	,98678*	,28407	,049

Bağımlı Değişken	(I) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	,73816*	,16915	,001
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,50128*	,13282	,008
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,82696*	,12781	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,41152*	,28641	,000
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	,71720*	,19652	,016
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,80600*	,16231	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,39055*	,30338	,001
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	-,73816*	,16915	,001
		İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	-,71720*	,19652	,016
		İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	- 1,04635*	,19341	,000
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,56249*	,15960	,026
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	1,04635*	,19341	,000
		Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	,64541*	,17908	,026
		Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,80947*	,16259	,000
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,13515*	,15853	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,71971*	,30137	,000
	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,64541*	,17908	,026
		Din Eğitimi Almadım	1,07430*	,30452	,035
	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	-,50128*	,13282	,008
		İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,80947*	,16259	,000

Bağımlı Değişken	(I) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	(J) Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,65129*	,11488	,000
		Din Eğitimi Almadım	1,23584*	,28087	,003
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	,76178*	,13849	,000
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	,85816*	,22832	,032
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,14793*	,22434	,001
		Din Eğitimi Almadım	1,23990*	,32370	,014
	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	-,47201	,14483	,053
		İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim	-,85816*	,22832	,032
İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,66620*	,11724	,000	
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	İmam Hatip Lisesi Mezunuyum	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	-,66108*	,12646	,000
	İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	-,81024*	,20681	,008
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,69485*	,19488	,028
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,17343*	,19983	,000
	İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim	Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim	-,65078*	,16173	,004
		Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb.	-,53539*	,14616	,015
		İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	1,01397*	,15271	,000
	Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.-	İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde	-,51887*	,14413	,018
İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde		-,47858*	,09793	,000	

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile dini öğrenim/dini tahsil durumları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.58 incelendiğinde, “kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez” ve “eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir” ifadelerine yönelik olarak imam hatip lisesi öğrencisi ile dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcıların; imam hatip lisesi mezunu ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu ve dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur’an kursu vb.) alan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, “kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır” ifadesine yönelik olarak; dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen katılımcılar ile dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcılar; imam hatip lisesi öğrencisi katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır” ifadesine yönelik olarak, imam hatip lisesi öğrencisi, imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu ve dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur’an kursu vb.) alan katılımcılar; dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen katılımcılar ile dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım” ifadesine yönelik olarak, din eğitimi almayan ve dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcılar; imam hatip lisesi öğrencisi, imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu, dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur’an kursu vb.) alan veya dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim” ifadesine yönelik olarak, imam hatip lisesi öğrencisi, imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu veya dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur’an kursu vb.) alan katılımcılar; dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen veya dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez” ve “eşcinsel komşu beni rahatsız etmez” ifadelerine yönelik olarak, imam hatip lisesi öğrencisi, din eğitimi almayan, dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen veya dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcılar; imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu veya dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur’an kursu vb.) alan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir” ifadesine yönelik olarak, imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu veya dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur’an kursu vb.) alan katılımcılar; din eğitimi almayan, dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen veya dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır” ifadesine yönelik olarak, imam hatip lisesi öğrencisi, imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu veya dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur’an kursu vb.) alan katılımcılar ile özel din eğitimi alan (aile vb) katılımcıların; dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen veya dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Zihniyet dünyamızı şekillerinden toplumsal kurumlardan biri şüphesiz eğitim kurumudur. Eğitim, düşünce dünyamızı, algı kalıplarımızı olgu ve olaylara bakışımızı değiştirmek suretiyle tutum ve davranışlarımızı etkilemektedir.

Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda, kentleşme sürecinde, din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler temelinde genel olarak; özel din eğitimi alan (aile vb), imam hatip lisesi öğrencisi, imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu olan ya da dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur'an kursu vb.) alan, katılımcıların; dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen, dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan ve din eğitimi almayan katılımcılara göre daha deseküler tutumlar içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte; alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satmasından ve eşcinsel komşudan rahatsız olmama davranışına yönelik olarak; imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu veya dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur'an kursu vb.) alan katılımcıların; imam hatip lisesi mezunu olan, dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen veya dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan veya din eğitimi almayan katılımcılara göre daha olumlu ve seküler tutumlar içerisinde oldukları gözlenmektedir.

Yine imam hatip lisesi öğrencisi katılımcıların, kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisinin olduğunu düşünme, kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışmasından rahatsız olmama, eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normal kabul etme davranışına yönelik olumlu tutumlarıyla; kendilerini daha seküler çizgiler içerisinde tanımladıkları anlaşılmaktadır.

2.8. Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimlerine Yönelik Tutumlar ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri ile yaş arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği test edilmiş ve sonuçlar Ek-79’da verilmiştir.

Ek-79’da Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, dini cemaat/ dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum” ifadesine yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimlerine ilişkin diğer ifadelerle yönelik tutumlarının yaş açısından varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanması nedeniyle katılımcıların “dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum” ifadesine yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-80’de verilmiştir.

Ek-80’de verilen tek yönlü (ANOVA) sonuçlarına göre, katılımcıların “dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum” ifadesine yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

ANOVA’nın ön şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimlerine ilişkin diğer ifadelerle yönelik tutumları ve yaş arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek-81’de verilmiştir.

Ek-81’de verilen Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi, dini

yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimlerine ilişkin olarak -dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır- ifadesi dışındaki ($p>0,05$) diğer ifadelere yönelik tutumları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek Yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.59'da verilmiştir.

Tablo 2.59. Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Yaş İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaş	(J) 2. Yaş	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p	
52- Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	15-18	19-24	,44957	,13028	,009	
	19-24	15-18	-,44957	,13028	,009	
		25-30	-,41056	,13580	,039	
		31-40	-,74494	,11520	,000	
		41-50	-,79332	,12135	,000	
	41-50	15-18	,34375	,12442	,085	
		19-24	,79332	,12135	,000	
	53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.	15-18	31-40	,49913	,12167	,001
41-50			,40060	,13045	,033	
19-24		25-30	,43822	,14119	,030	
		31-40	,81281	,11927	,000	
		41-50	,71427	,12821	,000	
		51 ve üstü	,65377	,19095	,012	
31-40		15-18	-,49913	,12167	,001	
		19-24	-,81281	,11927	,000	
41-50		15-18	-,40060	,13045	,033	
		19-24	-,71427	,12821	,000	
54-Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.		15-18	41-50	-,41452	,11033	,003
			51 ve üstü	-,77155	,16764	,000
	19-24	31-40	-,41884	,09684	,000	
		41-50	-,54315	,10303	,000	
		51 ve üstü	-,90019	,16293	,000	
	31-40	15-18	,29021	,10457	,082	
		19-24	,41884	,09684	,000	

Bağımlı Değişken	(I) 2. Yaş	(J) 2. Yaş	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	41-50	51 ve üstü	-,48135	,16077	,047
		15-18	,41452	,11033	,003
	51 ve üstü	19-24	,54315	,10303	,000
		15-18	,77155	,16764	,000
		19-24	,90019	,16293	,000
		25-30	,63377	,16946	,004
		31-40	,48135	,16077	,047
55- Dini gereklerine uygun olarak yaşamanın en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.	15-18	19-24	,48205	,12858	,003
		25-30	,42503	,13419	,024
		51 ve üstü	,56174	,16422	,011
	19-24	15-18	-,48205	,12858	,003
	25-30	15-18	-,42503	,13419	,024
	51 ve üstü	15-18	-,56174	,16422	,011
56- Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.	15-18	19-24	,56709	,12330	,000
		25-30	,44241	,13034	,011
		31-40	,40210	,11462	,007
		41-50	,40641	,12303	,015
		51 ve üstü	,82367	,16033	,000
	19-24	15-18	-,56709	,12330	,000
	25-30	15-18	-,44241	,13034	,011
	31-40	15-18	-,40210	,11462	,007
	41-50	15-18	-,40641	,12303	,015
	51 ve üstü	15-18	-,82367	,16033	,000

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışların siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile yaş ilişkisini gösteren Tablo 2.59 incelendiğinde, “oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim” ifadesine yönelik olarak; 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılar, 25-30, 31-40 ve 41-50 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip iken; “oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir; dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez” ifadesine yönelik olarak; 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcıların, 25-30, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, “namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim” ifadesine yönelik olarak, 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcılar; 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir. “Dini gereklerine uygun olarak yaşamanın en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır” ifadesine yönelik olarak, 15-18 yaş grubu katılımcılar; 19-24, 25-30, 51 yaş ve üstü katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

“Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam’ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır” ifadesine yönelik olarak, 19-24, 25-30, 31-40, 41-50, 51 yaş ve üstü katılımcılar; 15-18 yaş grubu katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; oy verdiği siyasal partinin dini değerlere önem vermesine ve namaz vakitlerinde namazlarını camide kılmaya dikkat etme davranışına yönelik tutumlar ile yaş arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu; dolayısıyla yaşlar ilerledikçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar, genel olarak daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterirken; kentleşme sürecinde artan bireyselleşme ve sekülerleşmenin etkisiyle, alt yaş gruplarında söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Diğer taraftan; oy verdiği siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarılarının daha önemli olduğunu düşünerek; dini değerlere önem vermesiyle ilgilenmeme, davranışına yönelik tutumlar ile yaş arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu; dolayısıyla yaşlar ilerledikçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumlar, genel olarak daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterirken; alt yaş gruplarına inildikçe söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Yine dini gereklerine uygun olarak yaşamanın en iyi yolunun dini bir gruba veya cemaate katılmak olduğunu ve dini cemaatleri/dini grupları ve tarikatları bir çeşit İslam’ı yaşama şekli olarak görerek; mevcudiyetlerinin yararlı bulma yaş arasında ters orantılı bir ilişki olduğu ve yaşlar ilerledikçe söz konusu ifadelerle

yönelik tutumlar, genel olarak daha olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterirken; alt yaş gruplarına inildikçe söz konusu ifadelere yönelik tutumların daha olumlu yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söylenenebilir.

Burada; 15-18 yaş arası katılımcıların, dini gereklerine uygun olarak yaşamanın en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmak olduğunu düşünme ve dini cemaatler/dini grup ve tarikatların bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlı görme tutumlarının diğer yaş gruplarına göre daha olumlu olması ise dikkat çekicidir.

Yapılan araştırmalarda; kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışların siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri ile yaş arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin, Çelik araştırmasında oy verdiği siyasal partinin dine önem vermesine dikkat etme davranışına yönelik tutum oranları; 18-25 yaş grubunda %57,1'iken; bu oran 26-30 yaş grubunda %51,9'a düşmekte, 31-40 yaş grubunda tekrar artış göstererek %60,9'a, 41-50 yaş grubunda %65,3'e, 51-60 yaş grubunda %67,6'ya yükselmektedir (Çelik, 2002a: 317). Yine konu ile ilgili olarak Akyüz araştırmasında, yaşlar ilerledikçe tarikatı bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olarak görme eğiliminin azaldığına ilişkin veriler elde edilmiştir (Akyüz, 2007a: 157-158).

Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, genel anlamda kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışların siyasal tutum ve davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri ile yaş arasındaki ilişkiyi açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri ile cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.60'da verilmiştir.

Tablo 2.60. Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Cinsiyet İlişkisini Gösteren (Bağımsız Örneklem t Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
52-Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	Erkek	711	3,5457	1,55476	-	,025
	Kadın	814	3,7174	1,43794	2,240	
53-Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.	Erkek	711	2,7075	1,59451	3,738	,000
	Kadın	814	2,4115	1,49502		
54- Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.	Erkek	711	2,7384	1,31478	8,035	,000
	Kadın	814	2,2125	1,23909		
55- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.	Erkek	711	2,1983	1,45594	1,602	,109
	Kadın	814	2,0823	1,36980		
56- Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.	Erkek	711	2,5246	1,46380	-,301	,764
	Kadın	814	2,5467	1,40099		
57- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır.	Erkek	711	4,0056	1,26378	-	,000
	Kadın	814	4,2383	1,08425	3,870	
58- Dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum.	Erkek	711	3,0774	1,50058	2,462	,014
	Kadın	814	2,8919	1,43771		

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile cinsiyet ilişkisini gösteren Tablo 2.60 incelendiğinde “oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim”, “dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır”, “dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate yada gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır”

ifadelerine yönelik olarak, kadın katılımcıların; erkek katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir

Diğer taraftan, “oy verdiğim siyasi partinin ekonomik ve siyasi başarıları benim için daha önemlidir; dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez”, “namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim”, “dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır, “dini cemaat/dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum” ifadelerine yönelik olarak erkek katılımcılar; kadın katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda; kadın katılımcıların oy verdiği siyasi partinin dini değerlere önem vermesine dikkat etme, dini cemaatleri / dini grupları ve tarikatları bir çeşit İslam’ı yaşama şekli olarak görerek; mevcudiyetlerini yararlı bulma, dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamak olduğunu düşünme davranışına yönelik tutumlarının; erkek katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söylememiz mümkündür. Burada, kadın katılımcıların dini grup ve cemaatlere yönelik tutumlarının erkeklere göre daha olumlu oluşuyla birlikte; dini gereklerine göre yaşamının en iyi yolunun bireysel dindarlıktan geçtiği düşüncesine yönelik tutumlarının yükselme eğilimi göstermesinin cinsiyet faktörü ile açıklanabileceği değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan; erkek katılımcıların oy verdiği siyasi partinin ekonomik ve siyasi başarılarının daha önemli olduğunu düşünerek; dini değerlere önem vermesiyle ilgilenmeme, namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat etme, dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun dini bir gruba veya cemaate katılmak olduğuna inanma ve dini cemaat/dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünme davranışına yönelik tutumlarının; kadın katılımcılara göre daha olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Burada, erkek katılımcıların dini grup ve cemaatlere yönelik tutumlarının kadın katılımcılara göre daha olumsuz oluşuyla birlikte; dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun dini bir gruba veya

cemaate katılmak olduğunu düşünme ve namazlarının camide kılmaya dikkat etme davranışına yönelik tutumlarının daha olumlu yönde bir eğilim göstermesinin; kanaatimizce yine cinsiyet faktörü ile açıklanabileceği değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırmalarda; kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışların siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgulara rastlanılmaktadır. Örneğin, Akyüz araştırmasında, erkeklerin (%36,8)'i, siyasi partilerin ülkemizi ekonomik olarak geliştirmesinin oy tercihlerinde daha önemli bir rol oynadığını ifade ederken; kadınların (%36,8)'i, siyasi partilerin dine ve manevi değerlere önem vermesinin oy tercihlerinde daha etkili olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan araştırmamızda elde ettiğimiz verilerden farklı olarak- erkeklerin %33,7 'si, oy verdiği siyasi partinin dine ve manevi değerlere önem vermesini daha çok önemserken; kadınların %28,2'si, oy verdiği siyasi partinin enflasyonu durdurup, ücretleri iyileştirmesini daha çok önemsemektedir. Aynı araştırmada kadınların, İslami bir hayat yaşamak için tarikatın gerekli olduğunu düşünmeye yönelik tutum oranlarının (%40'1); erkeklere göre (%23,6) daha yüksek olduğu görülmektedir (Akyüz, 2007: 96-157)

Bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, farklılıklar olmakla birlikte genel anlamda kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışların siyasal tutum ve davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri ile cinsiyet arasındaki ilişkisini açıklayan benzer çalışmaların verileriyle de örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri ile dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkların incelenmesi amacıyla öncelikle varyansların homojenliği test edilmiş ve sonuçlar Ek-82'de verilmiştir.

Ek-82'de verilen Levene istatistiği test sonuçlarına göre katılımcıların, "oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir;

dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez” ve “dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum” ifadelerine yönelik tutumlarının dini yaşam tarzları açısından varyanslarının homojen olduğu ($p>0,05$), bununla birlikte katılımcıların, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimlerine ilişkin diğer ifadelere yönelik tutumlarının dini yaşam tarzları açısından varyanslarının heterojen olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın n şartının sağlanması nedeniyle, katılımcıların “oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez” ve “dini cemaat/dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum” ifadelerine yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkları test etmede tek yönlü ANOVA uygulanmış ve sonuçlar Ek-83'te verilmiştir.

Ek-83'te verilen tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre, katılımcıların “oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir; dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez” ve “dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum” ifadelerine yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

ANOVA'nın n şartının sağlanamaması nedeniyle katılımcıların, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimlerine ilişkin diğer ifadelere yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasındaki farklılıkları test etmede Welch testi uygulanmış ve sonuçlar Ek- 84'te verilmiştir.

Ek-84'te Welch testi sonuçlarına göre katılımcıların, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışlarının siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimlerine ilişkin diğer ifadelere yönelik tutumları ve dini yaşam tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tek Yönlü ANOVA ve Welch testleri sonucu ortaya çıkan farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi Tamhane uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2.61’de verilmiştir.

Tablo 2.61. Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren Çoklu Karşılaştırma Testi (Tamhane) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
52- Oy verdiğim siyasi partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir din anlayışı	-1,49789	,55981	,415
		Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-1,57725*	,28773	,000
		Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	-,82871	,35550	,368
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-1,30189*	,09390	,000
		Diğer	,78783	,42605	,738
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,57725*	,28773	,000
		Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	,07937	,61778	1,000
		Diğer	2,36508*	,49978	,001

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,82871	,35550	,368
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	1,30189*	,09390	,000
53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	,42223	,70946	1,000
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	1,34365*	,09220	,000
54-Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	-1,34365*	,09220	,000

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	-,70161	,68795	,998
		Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-,96351	,30081	,069
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,76525*	,07317	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir din anlayışı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,76525*	,07317	,000
55-Dini gereklerine uygun olarak yaşamanın en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	-,88208	,53244	,908
		Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir din anlayışı	-2,36621*	,27024	,000
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	-,55334*	,07979	,000
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	2,36621*	,27024	,000
		Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	1,47661*	,44604	,034

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p	
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	1,81286*	,26500	,000	
		Diğer	2,98413*	,27120	,000	
	Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,88960	,36754	,322	
		Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	,00752	,63985	1,000	
		Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-1,47661*	,44604	,034	
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,55334*	,07979	,000	
		Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-1,81286*	,26500	,000	
		Diğer	1,17126*	,08296	,000	
	56-Dini cemaatler /dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	-,78529	,52623	,953
			Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-2,07101*	,28852	,000
Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı			-,77605*	,08123	,000	

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	P
	bir dini yaşam tarzı	Diğer	,50042	,26002	,681
	Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	2,07101*	,28852	,000
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	1,29495*	,28322	,004
		Diğer	2,57143*	,37580	,000
	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	,77605*	,08123	,000
		Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı	-1,29495*	,28322	,004
57-Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı	,98267	,57426	,890
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	,33330*	,06689	,000

Bağımlı Değişken	(I) 14. Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	(J) Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz?	Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır.	Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	-,33330*	,06689	,000
58-Dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum.	Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı	Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir din anlayışı	,90110	,52766	,889
		Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı	,83859*	,08992	,000

Araştırmamıza katılan bireylerin, kentleşme sürecinde dini tutum ve davranışların siyasal tutum ve davranışlara etkisi ve dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri kapsamında değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları ile dini yaşam tarzları arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 2.61 incelendiğinde, “oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim” ifadesine yönelik olarak, Kuran-sünnete dayalı, siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan, dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde veya tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Bununla birlikte -genel anlamda olumlu tutumlar içerisinde olmakla beraber- oy verdiği siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat etme davranışına yönelik olarak; dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını

tercih eden katılımcıların; siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları gözlenmektedir.

Diğer taraftan, “oy verdiğim siyasi partinin ekonomik ve siyasi başarıları benim için daha önemlidir; dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez” ifadesine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur’an ve sünnete dayalı veya siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

“Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim”, ifadesine yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur’an-sünnete dayalı, siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan veya dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahip oldukları anlaşılmaktadır.

“Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır” ifadesine yönelik olarak, Kur’an ve sünnete dayalı dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde, tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan veya siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları gözlenmektedir.

“Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam’ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır” ifadesine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kur’an ve sünnete dayalı, siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan veya dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

Yine dini cemaatler/dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır” ifadesine yönelik olarak; -genel anlamda olumlu tutumlar içerisinde olmakla beraber- dini grupların cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların; Kur'an ve sünnete dayalı bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir

“Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır” ifadesine yönelik olarak, Kur'an ve sünnete dayalı bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile siyasi ideolojik bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha olumsuz tutumlara sahiptir.

“Dini cemaat/dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum” ifadesine yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kur'an ve sünnete dayalı veya siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha olumlu tutumlara sahiptir.

Araştırmamızda elde ettiğimiz bu bulgular doğrultusunda; kentleşme sürecinde, dini tutum ve davranışların siyasal tutum ve davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri temelinde; bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur'an ve sünnete dayalı, siyasi-ideolojik, dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde veya tasavvufi (mistik) bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha seküler davranışlar sergiledikleri gözlenmektedir. Dolayısıyla kentleşme sürecinde artan dini çoğulculuk bağlamında kişilerin farklı dini tutum, düşünce, yaşam ve algı kalıplarına sahip olmaları; siyasal tutum davranışlarına etki ederken bireyselleşme, cemaatleşme ya da dini gruplara katılma eğilimlerinde farklılaşmalar meydana gelmesine neden olabilmektedir.

SONUÇ

Toplumsal düzenin ileri bir seviyesi, gelişmiş bir örneği olan kent, köyün veya kırsal örgütlenme olarak adlandırılan sistemin açmazlarına ve sorunlarına çözüm bulmak adına ortaya çıkmış bir örgütlenme biçimidir. Bu anlamda, tarımdan elde edilen fazla ürünün tarım dışı faaliyetlere yönlendirilmesi suretiyle yeni bir iktisadi düzenin ortaya çıkışı ve insanların bireysel olarak gerçekleştiremeyeceği birtakım faaliyetleri belirli bir iş bölümü çerçevesinde gerçekleştirebilmek için çeşitli merkezlerde toplanmaları neticesinde kentler kurulmuştur.

Kentlerin tarihsel süreci incelendiğinde, günümüzdeki anlamıyla modern kentin oluşumunun Sanayi Devrimi sonrasında rastladığı görülmektedir. Literatürde kentin “Sanayi Devrimi öncesi (pre-industrial) kent” ve “Sanayi Devrimi sonrası modern sanayi (industrial) kenti” şeklinde ikiye ayrılması Sanayi Devrimi’nin bu süreçte bir dönüm noktası olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Din ve sekülerleşme ilişkisinin gözlenebileceği en önemli alanlardan birisi şüphesiz modern sanayi kentleridir. Modern kent hayatında kitle iletişim araçlarının her türlü iletişim kanalını toplumun tüm kesimlerine açık hale getirmesi sonucunda artan kitle iletişim ilişkilerinin, genişleyen çevre ile birlikte farklı kültürlerle bir arada yaşamanın meydana getirdiği etkileşim ilişkilerinin, kentsel faktörlerin ve toplumsal özelliklerin etkisiyle kentlerde yaşayan birey ya da grupların dini tutum ve davranışlarında farklılaşmalar meydana gelebilmektedir. Araştırmamızda elde edilen bulgulara dayalı olarak söz konusu bu farklılaşmalara ilişkin ulaşılan sonuçlar şu şekilde tespit edilmiştir:

Çalışmada din ve gelişim çağları ilişkisi dikkate alındığında; dini hayat bağlamında yaşlara göre birtakım farklılaşmaların olacağı ve yaşın ilerlemesine bağlı olarak dini yaşantının yoğunluğunda artışların görüleceğine ilişkin varsayımımızın bulgularla desteklendiğini görmekteyiz.

Örneğin Tablo 2.21 incelendiğinde, yaşın ilerlemesine bağlı olarak, Allah inancına yönelik tutumların z kuşağının da dâhil olduğu alt yaş gruplarına göre daha geleneksel formlarla şekillendiği gözlenirken; alt yaş gruplarında yer alan

katılımcıların Allah'ın varlığına inanmama, vahiy ve peygamber inancı olmadan kendi akli ve gözlemleri yoluyla Allah'ın varlığına inanma ya da bu konuda şüpheli eğilimler veya sorgulayıcı yaklaşımlar sergilemeye yönelik tutumlarının; üst yaş gruplarındaki katılımcılara göre daha seküler özellikler sergilediği gözlenmektedir.

İslam dininin Allah inancı dışındaki diğer temel inanç esaslarına yönelik tutumlarda örneğin Tablo 2.26'da görüldüğü üzere -Allah inancına yönelik tutumlarda olduğu gibi- yine alt yaş grubu katılımcıların; üst yaş grubu katılımcılara göre daha seküler anlayışlara sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte örneğin Tablo 2.36'ya göre 15-18 yaş arası katılımcıların, Covid-19 sürecinde genel anlamda dini inancın artışına yönelik daha geleneksel tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan alt yaş grubu katılımcıların İslam inancının tevhit akidesiyle bağdaşmayan astrolojik inançlara (burçlar) ve türbe ziyaretinin iş ve sınavları aşmada yararlı olduğuna ilişkin hurafelere inanmaya yönelik tutumları örneğin Tablo 2.31 ve Tablo 2.33'e göre üst yaş grubu katılımcılara göre daha olumludur. Nitekim önemli sınavlar öncesinde kentteki türbelerin gençler tarafından yoğun olarak ziyaret edildiğine ilişkin gözlerimiz de türbe ziyareti fenomeninin gençler arasında yaygın olduğunu göstermekte ve araştırmada elde ettiğimiz verileri desteklemektedir. Bu durumun gençlerin sorun ve sıkıntılar karşısında sığınacak bir mekan arayışı eğilimi içinde olmalarıyla açıklanabileceği değerlendirilmektedir

Bununla birlikte; alt yaş grubu katılımcıların büyüden, cinci hocalardan medet ummanın, muska yazdırmanın ve kurşun döktürmenin çağdışı uygulamalar olduğunu düşünmeye yönelik tutumları; üst yaş grubu katılımcılara göre daha seküler özellikler göstermektedir. Burada alt ve üst yaş gruplarındaki katılımcıların halk inançlarının çeşitli formlarında daha deseküler yaklaşımlar sergilemesi; modern toplumlarda mistik, mitsel ve doğaüstü inançlardan soyutlanmış bir dünya görüşü oluşturulmak istenmesine rağmen; günümüz postmodern toplumlarında bile sınırları kurumsal bir din tarafından belirlenmemiş kutsal inanç ve uygulamaların hâlâ varlığını koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yaş gruplarında dini pratiklerin yerine getirilmesiyle ilgili tutumlara ilişkin olarak örneğin Tablo 2.39'a göre -İslam dininin temel inanç esaslarına yönelik

tutumlarında olduğu gibi- alt yaş gruplarındaki katılımcıların, namaz kılma, -dalgalı bir seyir izlemekle birlikte- oruç tutma, Kur'an-ı Kerim okuma ve sık sık dua etme davranışlarına yönelik olarak, üst yaş gruplarındaki katılımcılara göre daha seküler tutumlar sergiledikleri görülmektedir.

Bununla birlikte 15-18 yaş grubundaki katılımcıların, Ramazan ayında düzenli oruç tutma ve önceleri ibadetlerini düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapma davranışına yönelik olarak, üst yaş gruplarına göre daha geleneksel anlayışlara sahip olmaları bu yaş grubundaki katılımcıların; Covid-19 sürecinde karşılaştığı sorunlar karşısında içsel bir rahatlama ve teselli bulma arzusundan kaynaklanabileceği, yine 15-18 yaş grubunda görülen Ramazan ayında düzenli oruç tutma davranışına yönelik daha olumlu eğilimin, hâne halkının oruç tutmasıyla ya da kentteki muhafazakâr yapının etkisiyle alâkalı olabileceği düşünülmektedir.

Yine 25-30 yaş grubu katılımcıların Ramazan ayında düzenli oruç tutmama/tutamama davranışa yönelik tutumlarının, kentteki çalışma hayatının en yoğun olduğu dönemlerinden birisinin söz konusu yaş grubuna tekabül etmesiyle açıklanabileceğini düşünmekteyiz.

Diğer taraftan insan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir düşüncesine yönelik olarak; 15-18 ve 19-24 yaş grubu katılımcıların; üst yaş grubu katılımcılara göre daha seküler tutumlara sahip olması, araştırmamıza katılan gençlerin sekülerleşmenin bir göstergesi olarak inanç ile eylemi birbirinden ayırdıkları ve dini pratikleri yerine getirme noktasında üst yaş gruplarına göre daha fazla zayıflama ve gevşeme durumları içerisinde oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle, dini inanç ve pratiklerle ilgili genç yaş gruplarında görülen seküler tutumların, her ne kadar ergenlik döneminin dini konularda yaşanan kararsızlık, şüphe ve tereddütler evresinin bir yansıması olarak değerlendirilebileceği düşünülse de modern kent ortamında içinde bulunulan çevrenin, dini inanç ve pratikler alanında da karşılık bulan bir etki gücüne sahip olabileceği unutulmamalıdır.

Dini inanç ve pratikler alanına yönelik; genç yaş gruplarında görülen sekülerleşme belirtisi eğilimin örneğin Tablo 2.45'e göre, dini bir meseleyi, Kur'an-ı Kerim'e, hadis ve fıkıh kitaplarına, ilmihallere, din görevlileri gibi dini danışma çevrelerine veya müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığı Ato Fetva Hattı gibi resmi kurumlara başvurarak çözülemeye çalışma davranışlarında da devam ettiği gözlenmiştir.

Yaş temelinde, din-aile, din-toplum ve dini tutum- davranışların siyasal tutum ve davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimlerinde meydana gelen değişimler çerçevesinde; eş seçiminde dindarlık tercihinin önem verme, aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanma, evlilik kurumu olmadan da kadın ve erkeğin bir arada yaşayabileceğini düşünme, evlilik öncesi kadın-erkek ilişkilerini ve modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul etme, kadınların gündelik hayata aktif katılımından, çalışmasından ve kamusal hayatın her alanında görünür olmasından rahatsız olmama, arkadaşlarının ve kendime yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme, din görevlilerinin toplum için oldukça yararlı olduğunu düşünme, kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisinin olduğunu ve günümüzde dini simge ve sembollerin gittikçe önemini yitirdiğini düşünme, yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemseme, çevredeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet edip; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışma, namazlarını camide kılmaya dikkat etme, dini grup ve cemaatlerin toplum için yararlı olduklarını düşünme ve oy verdiği siyasal partinin dini değerlere önem vermesini önemseme davranışlarına yönelik olarak, örneğin Tablo 2.49, 2.53 ve 2.59'a göre yine genç kuşağın; kendisini geleneksel çizgilerin dışında tanımlama çabası içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan -15-18 yaş özelinde dini cemaatler/dini gruplar ve tarikatları bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetlerini yararlı bulma ve dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun dini bir gruba veya cemaate olduğunu düşünme- günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemlerin kaçınılmaz olduğuna inanma, insanların cinsel özgürlükleri

noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyma ve bu açıdan eşcinselliği olağan bir durum olarak görme ve alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından rahatsız olmamaya yönelik tutumlarda, alt yaş grubu katılımcıların; üst yaş grubu katılımcılara göre daha geleneksel yaklaşımlar sergilemesi, genç kuşağın da dini tecrübenin etki boyutunda sekülerleşme belirtisi olarak kabul edilen bazı davranışlara olumsuz yaklaşabildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmamızda dini inanç ve pratiklere yönelik tutumlarda kadın ve erkekler arasında da bazı farklılaşmaların olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin Tablo 2.22 ve 2.27'e göre, bazı dini inanç, tutum ve pratiklerde kadınların; erkeklere göre daha dindar olduklarına ilişkin varsayımımızı destekler nitelikte kadın katılımcıların; Allah inancı başta olmak üzere İslam dininin temel inanç esaslarına inanmaya yönelik tutumlarında daha muhafazakâr ve geleneksel formlara daha bağlı olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir. Yine Tablo 2.37'ye göre kadınların; Covid-19 sürecinde genel anlamda dini inancın artışına yönelik tutumlarının; erkeklere göre daha geleneksel formlarla şekillendiği görülmüştür.

Aynı eğilim, Örneğin Tablo 2.32 ve 2.34'e göre halk inançlarının göstergelerinden olan burçlar ile büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanma ve türbe ziyaret etmenin sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlı olduğunu düşünmeye yönelik tutumlarda da kendini göstermektedir. Bu anlamda kadınların; postmodern süreçlerin de bir yansıması olarak mistik, ezoterik, büyüsel-şekilsel ve merâsimci dindarlık formlarına daha yatkın oldukları söylenebilir. Nitekim araştırma alanımızda, türbe veya halk tâbiriyle yatır ziyareti fenomeni güçlü bir etkiye sahiptir. Bu açıdan, Mevlana, Şemş-i Tebrizi, ve Pirebi Tekkesi gibi türbelerin Konya'da süregelen halk dindarlığı içerisinde özel bir yeri bulunmakta ve bu tarzlar yerler doğum, sünnet, nişan ve evlilik gibi çeşitli adet, tören ve uygulamalar için önemli bir ziyaret merkezi hâline dönüşmektedir. Kentteki gözlemlerimiz de türbelerin daha çok kadınlar tarafından ziyaret edildiğini göstermektedir.

Çalışmamızda örneğin Tablo 2.40'a göre, kadınların günlük (5) vakit namazı kılma, oruç tutma, sık sık dua etme, Kur'an-ı Kerim okuma ve önceleri ibadetleri

düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde düzenli yapmaya başlama gibi dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlarda yine erkeklere göre daha muhafazakâr ve deseküler yaklaşımlar sergilediği gözlenmiştir. Burada kadınların Covid-19 sürecinde ibadetlerini daha düzenli yapmaya başlama tutumlarının daha olumlu olmasında, akıl ve bilimin üstesinden gelemediği sorunlar karşısında manevi anlamda bir iç huzur arayışının ve teselli bulma arzusunun da etkisinin olabileceği değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, insanın ibadet etmese de kalbinin temiz olabileceği düşüncesine yönelik olarak, erkeklere göre daha seküler tutumlara sahip olmaları nedeniyle kadınların; dini tecrübenin ibadet boyutunun bazı formlarında sekülerleşme belirtisi tutumlar sergiledikleri gözlenmektedir.

Din-toplum ilişkilerinde meydana değişimler temelinde örneğin Tablo 2.54'e göre, din görevlilerinin toplum için oldukça yararlı olduğunu düşünme, arkadaşlarının ve kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme ve yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemsemeye yönelik tutumlarda kadın katılımcıların kendilerini; erkeklere göre daha geleneksel çizgilerde tanımlama çabası içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan kadın katılımcılar; günümüzde dini simge ve sembollerin önemini gittikçe yitirdiğini düşünme ve kadının gündelik hayata aktif olarak katılımı ve çalışmasından rahatsızlık duymama davranışlarına yönelik; erkek katılımcılara göre daha seküler tutumlar sergilemekte ve kendilerini geleneksel çizgilerin dışında tanımlamaktadır.

Bununla birlikte erkek katılımcıların; günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemlerin kaçınılmaz olduğunu ve kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisinin olduğunu düşünme, alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından ve eşcinsel komşudan rahatsız olmama davranışlarına yönelik olarak, kadın katılımcılara göre, daha seküler tutumlar sergiledikleri görülmektedir.

Diğer taraftan, erkek katılımcılar, çevredeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet edip; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışma davranışına yönelik olarak; kadın katılımcılara göre daha geleneksel yaklaşımlar sergilemektedir.

Cinsiyet temelinde, dini tutum-davranışların siyasal tutum-davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimlerinde meydana gelen değişimler çerçevesinde örneğin Tablo 2.60'a göre, kadınların; oy verdiği siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat etme, dini cemaatleri / dini grupları ve tarikatları bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olarak görerek; mevcudiyetlerini yararlı bulma davranışına yönelik tutumlarda; erkeklere göre daha geleneksel çizgilerde oldukları görülmektedir.

Öte yandan kadınların, dini gereklerine göre yaşamının en iyi yolunun bireysel dindarlıktan geçtiğini ve dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamak olduğunu düşünmeye yönelik tutumlarının; erkeklere göre daha seküler olduğu anlaşılmaktadır.

Burada, kadınların dini grup ve cemaatlere yönelik tutumlarının; erkeklere göre daha geleneksel çizgilerde bulunmasına rağmen dini gereklerine göre yaşamının en iyi yolunun bireysel dindarlıktan geçtiği düşüncesine yönelik tutumlarının; erkeklere göre daha seküler olmasında cinsiyet faktörünün etkisinin olabileceği değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, erkeklerin; oy verdiği siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarılarının daha önemli olduğunu düşünerek; dini değerlere önem vermesiyle ilgilenmeme ve dini cemaat/dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünmeye yönelik tutumlarının; kadınlara göre daha seküler özellikler sergilediği gözlenmektedir.

Diğer taraftan erkeklerin, namaz vakitlerinde namazlarını camide kılmaya dikkat etme ve dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun dini bir gruba veya cemaate katılmak olduğunu düşünmeye yönelik tutumlarının; kadınlara göre daha geleneksel çizgilerde olduğu anlaşılmaktadır. Burada, erkeklerin söz konusu

davranışlara yönelik tutumlarındaki deseküler eğilimin kanaatimizce yine cinsiyet faktörü ile açıklanabileceği değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla, modern kent hayatı her ne kadar kadın ve erkeğin rol farklılaşmasını asgariye indirmiş ve kadını toplumsal hayatta daha görünür hale getirmiş olsa da Türk toplumunda genel anlamda hâlen ev içi rolleri kadınların üstlenmesi, onların iletişim kanallarını sınırlarken; geleneksel unsurların da etkisiyle erkeklerin kadınlara göre toplumsal yaşamda daha fazla aktif rol alması kadınlar ve erkekler arasında dini inanç, yaşayış ve değer biçimlerinde farklılaşmalara yol açabilmektedir.

Kişilerin medeni durumları, onların tutum ve davranışlarına etki edebilmekte ve genel olarak; evli, bekâr veya boşanmış kişilerin olgu ve olaylara bakışında farklılıklar olabilmektedir. Bu açıdan örneğin, 2.2.3 ve 2.2.8'e göre, örneklemimizi oluşturan katılımcıların evli olanlarının; Allah inancı başta olmak üzere, İslam dininin temel inanç esaslarına inanmaya yönelik tutumlarda; bekâr ve boşanmış katılımcılara göre geleneksel formlara daha bağlı oldukları anlaşılmaktadır.

Kişilerin doğup büyüdüğü, yetiştiği ve yaşadığı çevreler, maruz kalınan toplumsal etkileşim sonucu insanların hayata, olgu ve olaylara bakışını etkileyebilmektedir. Bu anlamda örneğin Tablo 2.24 ve 2.29'a göre araştırmamıza katılan bireylerin Karatay ilçesinde ikamet edenlerinin; Allah inancı başta olmak üzere, İslam dininin temel inanç esaslarına inanmaya yönelik olarak; Meram ve Selçuklu ilçelerinde ikamet eden katılımcılara göre daha muhafazakâr yaklaşımlar sergiledikleri gözlenmektedir.

Burada, Karatay ilçesinde ikamet edenler arasında kırsal kesimden gelenlere Meram ve Selçuklu ilçesine göre daha çok rastlanması, Karatay ilçesinde ikamet edenlerin genel olarak, Selçuklu ve Meram ilçelerinde ikamet edenlere göre hayat standartları ve sosyo-ekonomik düzeyleri daha düşük bireylerden oluşması; yine Karatay ilçesinin, Meram ve Selçuklu ilçelerine göre farklı illerden daha az göç alması gibi faktörlerin, böyle bir farklılığın oluşmasında etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Zihniyet dünyamızı şekillendiren eğitim, kişilerin dini inanç, tutum ve davranışlarında farklılaşmalar meydana getirebilmektedir. Ayrıca sekülerleşme sürecine hız katan önemli faktörlerden birisi de kentlerde yaygınlık kazanan ve çeşitlenen modern eğitim kurumlarının varlığıdır. Nitekim kentleşme sürecinde modern eğitim kurumları, seküler dünya görüşünü bireylere aktarırken; geleneksel dünyayla ilişkilerini asgari düzeyde de olsa sürdüren bireylerin bu özelliklerinin zayıflamasına neden olabilmektedir.

Araştırmamıza katılan bireylerin eğitim durumları ile dini tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi gösteren örneğin Tablo 2.25 ve 2.42 incelendiğinde genel olarak, eğitim düzeyi yükseldikçe -eğitim düzeyi ile ters orantılı olarak katılımcıların Allah inancı başta olmak üzere İslam dininin temel inanç esaslarına inanmaya yönelik tutumları ile örneğin Tablo 2.38'e göre Covid-19 sürecinde genel anlamda dini inancın artışına yönelik tutumlarının daha seküler yönde bir artış eğilimi gösterdiğini ve burada söz konusu dini tutumlara yönelik olarak daha geleneksel anlayışlara sahip olanların ilkökul mezunları olduğu görülürken; benzer eğilimlere dini tecrübenin ibadet boyutunda da rastlanılmaktadır.

Burada lise öğrencisi katılımcılar; Kuran-ı Kerim'in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okuma davranışına yönelik olarak daha seküler tutumlarıyla dikkat çekmektedir.

Yine örneğin Tablo 2.46'ya göre, karşılaştığı dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim'e, hadis ve kitapları veya ilmihaller gibi geleneksel kaynaklara referansla-onlara başvurarak- veya karşılaştığı dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük ya da Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak-çözümlemeye çalışma davranışına yönelik tutumlar ile eğitim düzeyi arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu ve katılımcıların eğitim düzeyinin artışına bağlı olarak dini bir meselenin çözümünde sekülerleşmenin bir göstergesi olarak din görevlilerine, resmi dini kurumlara ve geleneksel kaynaklara daha az başvurdukları gözlenmektedir.

Bununla birlikte örneğin Tablo 2.25, 2.42 ile 2.46'ya göre, gerek Allah inancına gerekse de Kur'an-ı Kerim'in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okuma ve karşılaştığı dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışmaya yönelik tutumları ile üniversite/yüksekokul ve lisansüstü-yüksek lisans-doktora mezunlarının; insanın ibadet etmese de kalbinin temiz olabileceği düşüncesine yönelik olumsuz tutumları ile üniversite/yüksekokul mezunlarının kendilerini geleneksel formlar içerisinde tanımlama çabası içerisinde oldukları gözlenmektedir.

Din-toplum ve din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler temelinde; örneğin Tablo 2.50 ve 2.55 incelendiğinde eş seçiminde dindarlık tercihinin önem verme, aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanma, aile reisinin (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilmesi ile aile reisinin eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilmesini normal karşılama ve evlilik yaparken görücü usulü ile evlilik yapmanın daha uygun olacağını ve din görevlilerinin toplum için oldukça yararlı olduğunu düşünme, çevredeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet etme; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışma, arkadaşlarının ve kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme, yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemseme davranışına yönelik tutumlar ile eğitim durumları arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu söylememiz mümkündür. Dolayısıyla eğitim düzeyi arttıkça söz konusu davranışlara yönelik tutumlarda geleneksel kalıpların etkisinin azaldığını; eğitim düzeyi düştükçe bu tür davranışlara yönelik tutumların daha çok geleneksel formlarla şekillendiğini görülmektedir.

Diğer taraftan insanların evlenmeden ve aile olmadan da bir arada yaşayabilmesini, evlilik öncesi kadın-erkek arasındaki arkadaşlık ilişkilerini, modern kent hayatındaki boşanmaların artışını ve insanların cinsel tercihleri noktasında eşcinselliği, olağan bir durum olarak görme, kadınların gündelik hayata aktif olarak katılmasından ve çalışmasından rahatsız olmama, eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olmasını normal kabul etme, günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile

yürütülen tüm işlemlerin kaçınılmaz olduğunu düşünme ve alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından ve eşcinsel komşudan rahatsız olmamaya yönelik tutumlar ile eğitim düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu söylememiz mümkündür. Dolayısıyla eğitim düzeyi arttıkça söz konusu davranışlar seküler yönde bir artış eğilimi gösterirken; eğitim düzeyi düştükçe söz konusu tutumlar daha deseküler yönde bir artış eğilimi göstermektedir.

Araştırmamızda kentte kalış süresinin azalışıyla birlikte örneğin Tablo 2.41'e göre, insanın ibadet etmese de kalbinin temiz olabileceğini düşünmeye yönelik tutumların daha seküler çizgilerde şekillendiği, bununla birlikte Kuran-ı Kerim'in mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okuma ve önceleri ibadetlerini düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başlama davranışlarına yönelik tutumlarla kentte kalış süresi arasında ters orantılı bir ilişkinin bulunduğu ve kentte kalış süresi azaldıkça söz konusu tutumlarda daha geleneksel yaklaşımların hâkim olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan kentte kalış süresiyle -olumsuz kentleşme anlamında-büyük, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmaya yönelik tutumlar ile -olumlu kentleşme anlamında- imkânı olanın ömründe en az bir kere hacca gitmesi gerektiğine inanma, günlük (5) vakit namaz dâhil, namazları düzenli olarak kılma, farz ibadetlere ilave olarak, nafil ibadetleri yerine getirmeye gayret etme, her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okuma davranışlarına yönelik tutumlar arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğu dolayısıyla örneğin Tablo 2.35 ve 2.41'e göre kentte kalış süresi arttıkça söz konusu davranışlara yönelik tutumların daha çok geleneksel formalarla şekillendiği gözlenmiştir.

Yine kentte kalış süresi ile dini bir meselede Kur'an-ı Kerim'e, hadis ve fıkıh kitaplarına veya ilmihallere ya da din görevlileri, müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurmaya yönelik tutumlar arasında örneğin Tablo 2.48'e göre doğru orantılı bir ilişkinin olduğu ve kentte kalış süresi arttıkça, genel olarak dini bir meselede; Kur'an-ı Kerim, hadis ve fıkıh kitapları, ilmihaller gibi geleneksel kaynaklara ya da dini danışma çevresi olarak din görevlileri, müftülük ve

Diyaret İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı gibi resmi dini kurumlara daha fazla başvurulduğu görülmüştür.

Burada dikkat çekici bir şekilde katılımcıların kentte kalış süresi azaldıkça, dini bir meselede; Kur'an-ı Kerim, hadis ve fıkıh kitapları, ilmihaller gibi geleneksel kaynaklara ya da dini danışma çevresi olarak din görevlileri, müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı gibi resmi dini kurumlara daha az başvurdukları anlaşılırken benzer tutumlara, yaş değişkeninde, genç yaş gruplarında; eğitim değişkeninde, eğitim düzeyi yüksek katılımcılarda rastlanılmaktadır. Yine çalışmada, örneğin Tablo 2.11 ve 2.12 incelendiğinde örneklem grubumuzun %95,3'ünü din eğitimi almış kişiler oluşturmakta ve dini eğitimin en fazla (%33,9), din görevlilerinden -Cami-Kur'an kursu vb. alındığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların ancak %76'sı kendisini çok dindar (%4,7) ve dindar (%71,7) kabul etmektedir.

Yine dini pratikleri yerine getirmeye yönelik tutumlar da örneğin Tablo 2.13'e göre örneklemin %24,9 dine inandığını ve ibadetlerine çok bağlı olduğunu; %49,4'ü dine inanmadığını ancak ibadetlerini biraz aksattığını ve %21,8'i ibadetlerini çok aksattığını ifade etmektedir. Bu anlamda söz konusu bu veriler, devletin uyguladığı din öğretimi programına yönelik olarak bize çeşitli fikirler vermekte ve ülkemizde din hizmetlerinin yürütülmesinden resmi olarak sorumlu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu görevi yerine getirirken; toplumun her kesimini göz önünde bulundurmasının, kendisinden menmün olamayan çevreleri de dikkate alarak değerlendirmeye tabi tutmasının, hizmet politikasını yeniden gözden geçirmesinin ve din görevlilerinin gerek sosyal münasebetler gerekse de mesleki yeterlilik açısından modern hayatın şartlarına cevap verebilecek düzeyde yetiştirilmesinin ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sahip olunan gelir düzeyi kişilerin dini tutum ve davranışlarında farklılaşmalara yol açabilmektedir. Bu anlamda araştırmamızda örneğin Tablo 2.43 incelendiğinde, (5) vakit namaz dâhil namazları düzenli olarak kılma ve sık sık dua etme davranışlarına yönelik olarak, çok düşük gelir grubundaki katılımcılar ile hiçbir

geliri olmayan katılımcıların; düşük, orta ve orta-üst gelir grubundaki katılımcılara göre daha seküler tutumlar sergiledikleri anlaşılmıştır.

Diğer taraftan, insanın ibadet etmese de kalbinin temiz olabileceğini düşünme tutumuna yönelik olarak, herhangi bir geliri olmayan katılımcılar ile çok düşük gelir grubundaki katılımcılar; düşük, orta ve orta-üst gelir grubundaki katılımcılara göre daha seküler anlayışlara sahip iken; önceleri ibadetleri düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başlama davranışına yönelik olarak orta, orta-üst ve üst gelir grubundaki katılımcıların; herhangi bir geliri olmayan katılımcılara göre daha seküler yaklaşımlara sahip oldukları görülmektedir.

Din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler temelinde örneğin Tablo 2.56'ya göre din görevlilerinin toplum için yararlı olduğunu düşünme, arkadaşlarının ve kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme, yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemseme gibi geleneksel tutumlar ile gelir düzeyi arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğu ve gelir düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumların, genel olarak daha seküler yönde; gelir düzeyi düştükçe ise; daha deseküler yönde bir artış eğilimi gösterdiği gözlenmektedir.

Diğer taraftan, kadınların gündelik hayata aktif olarak katılmasından ve çalışmasından rahatsız olmama, eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olmasını normal kabul etme gibi sekülerleşme belirtisi olarak değerlendirebileceğimiz davranışlara yönelik tutumlar ve gelir düzeyi arasında yine ters orantılı bir ilişkinin olduğu; dolayısıyla gelir düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik tutumların daha deseküler yönde; gelir düzeyi düştükçe ise; genel olarak daha seküler yönde bir artış eğilimi gösterdiği görülmektedir.

Bununla birlikte; eşcinsel komşudan rahatsız olmama, günümüzde dini simge ve sembollerin önemini gittikçe yitirdiğini düşünme gibi sekülerleşme belirtisi olarak değerlendirebileceğimiz davranışlara yönelik tutumlar ile gelir düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğu ve gelir düzeyi arttıkça söz konusu ifadelerle yönelik

tutumların genel olarak daha seküler; gelir düzeyi düştükçe daha geleneksel yönde bir artış eğilimi gösterdiği görülmüştür.

Araştırmamızda çok düşük gelir grubunda yer alan katılımcılar ile geliri olmayan katılımcıların kadınların çalışmasına yönelik tutumlarının; düşük ve orta yer grubunda yer alan katılımcılara göre daha olumlu olmasında; özellikle son dönemlerde daha da ağırlaşan ekonomik şartların etkisinin de olabileceğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte kentleşme sürecinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler çerçevesinde değerlendirebileceğimiz ifadelerle yönelik tutumları göz önüne alındığında; alt-gelir gruplarında yer alan katılımcıların muhafazakâr eğilimlerinin hâlâ canlılığını sürdürdüğü anlaşılmakla birlikte, alt-gelir gruplarında dini yaşantısının yoğunluğunun üst gelir gruplarına daha yüksek olacağına ilişkin varsayımımızın genel anlamda desteklenmediği anlaşılmaktadır.

Bireylerin inancı, dini tutumları ve ibadetleri sahip oldukları bilgi düzeyi ve kültürel birikimleriyle sıkı bir ilişki içerisinde. Araştırmamızda örneğin Tablo 2.44'e göre oturlan semt veya mahallenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyi ile sahip olunan dini bilgi düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu ve oturlan semt veya mahallenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyi arttıkça katılımcıların, ibadetlerini sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahip oldukları gözlenmiştir.

Bununla birlikte, kapsamlı bir dini bilgi düzeyine sahip olma durumunun; zorunlu olarak; bireylerin dinin temel inanç esaslarına güçlü şekilde bağlandıkları, ibadetlerini düzenli olarak yaptıkları veya belirli bir dini yaşantıya sahip oldukları anlamına gelmeyeceği unutulmamalıdır.

Araştırmamızda dini bir meselede başvuru danışma çevresi ile ilgili olarak örneğin; Tablo 2.47'ye göre, tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar ile bilimi-felsefeyi yadsımayan ve başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların, dini bir meselede Kur'an-ı Kerim ve hadis kitaplarına; Kur'an ve sünnete dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar ile siyasi ve ideolojik özelliği ön planda

olan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha az başvurdukları görülmektedir.

Bu veriler ışığında din görevlilerinin, geleneksel toplumdaki fonksiyonlarını yitirmiş olmakla birlikte hâlâ dini meselelerde bir referans kaynağı olarak belli bir düzeyde itibar görmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca burada tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; dini bir meselede, Kur'an- Kerim'e ve hadis kitaplarına daha az başvurma tutumlarında geleneksel aracı kurumların etkisinin olabileceği değerlendirilmektedir

Din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler temelinde; örneğin Tablo 2.52'ye göre, eş seçiminde dindarlığa önem verme, evlilik öncesi kadın-erkek arasındaki arkadaşlık ilişkilerini ve insanların cinsel tercihleri noktasında eşcinselliği normal kabul etmeye yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların tutumlarının; Kur'an-sünnete dayalı bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre seküler özellikler sergilediği anlaşılmaktadır.

Benzer duruma, insanların evlenmeden ve aile olmadan da bir arada yaşayabilmesini ve modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul etmeye yönelik tutumlarda da rastlanırken; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların tutumlarının; Kur'an-sünnete dayanan veya siyasi- ideolojik bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha seküler çizgilerde olduğu gözlenmektedir.

Aynı şekilde aile reisinin (baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebileceğini, aile reisinin (baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebileceğini ve evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmanın daha uygun olacağını düşünmeye yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların tutumlarında; Kur'an-sünnete dayalı ve

dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha seküler yaklaşımların olduğu hâkim görülmektedir.

Yine örneğin, Tablo 2.57'ye göre kadının gündelik hayata aktif katılımından ve çalışmasından rahatsız olmamaya yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların; Kur'an-sünnete dayalı ve dini grupların /cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha seküler tutumlar sergiledikleri görülmektedir.

Bununla birlikte; arkadaşlarının, kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme ve yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemsemeye yönelik olarak; Kur'an-sünnete dayalı ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha geleneksel muhafazakâr yaklaşımlar içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından eş cinsel komşudan rahatsız olmama ve günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemlerin kaçınılmaz olduğunu düşünmeye yönelik olarak; Kur'an-sünnete dayalı bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre yine kendilerini daha geleneksel çizgilerde açıklama eğiliminde oldukları gözlenmektedir.

Öte yandan, çevredeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet etme; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışma davranışına yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar; Kur'an ve sünnete dayalı bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha geleneksel ve deseküler tutumlar sergilemektedir.

Bununla birlikte; eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normal kabul etmeye yönelik olarak, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların; Kuran-sünnete dayalı, tasavvufi (mistik) ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih katılımcılara göre daha seküler yaklaşımlara sahip oldukları görülmektedir.

Din görevlilerinin toplum için oldukça yararlı olduğunu düşünmeye yönelik olarak; Kuran-sünnete dayalı, siyasi- ideolojik ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih katılımcıların tutumlarının; tasavvufi (mistik) bir dini yaşam tarzını tercih katılımcılar ile düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha geleneksel çizgilerde olduğu görülmektedir.

Burada tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların din görevlilerine yönelik tutumlarının; Kuran-sünnete dayalı, siyasi-ideolojik ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih katılımcılara göre daha olumsuz oluşu; tasavvufi (mistik) yaşam tarzını tercih eden katılımcıların, dini konularda din görevlilerinden ziyade geleneksel aracı kurumlara daha fazla itibar ettiğini göstermesi bakımından önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna karşın kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisinin olduğuna inanmaya yönelik olarak, Kuran-sünnete dayalı, tasavvufi mistik ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha seküler yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir.

Kentleşme sürecinde dini tutum-davranışlarının siyasal tutum-davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri temelinde örneğin Tablo 2.61'e göre, oy verdiği siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat

etme ve dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun dini bir gruba veya cemaate katılmak olduğunu düşünmeye yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların tutumlarının; Kur'an-sünnete dayalı, siyasi-ideolojik, dini grupların cemaatlerin anladığı şekilde ve tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha seküler özellikler sergilediği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte -genel anlamda olumlu tutumlar içerisinde olmakla beraber- oy verdiği siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat etme davranışına yönelik olarak; dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcıların; siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha geleneksel çizgilerde oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan, oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarılarını daha fazla önemseyerek dini değerlere önem verip vermemesiyle ilgilenmemeye yönelik olarak, düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur'an ve sünnete dayalı veya siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha seküler yaklaşımlar içerisinde oldukları gözlenmektedir.

Namaz vakitlerinde namazlarını camide kılmaya yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur'an-sünnete dayalı, siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan ve dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha bireysel tutum ve davranışlara sahip oldukları görülmektedir.

Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun dini bir gruba veya cemaate katılmak olduğunu düşünmeye yönelik olarak; Kur'an ve sünnete dayalı dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde, tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan veya

siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha geleneksel tutumlar sergilemektedir.

Dini cemaatlerin/dini grup ve tarikatların bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetlerinin yararlı olduğunu düşünmeye yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar; Kur'an ve sünnete dayalı, siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan veya dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılara göre daha seküler anlayışlara sahiptir.

Yine dini cemaatlerin/dini grup ve tarikatların bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlı bulma düşüncesine yönelik olarak; -genel anlamda olumlu tutumlar içerisinde olmakla beraber- dini grupların cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılar; Kur'an ve sünnete dayalı bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha geleneksel yaklaşımlar içerisindedir.

Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolunun okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamak olduğu düşüncesine yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur'an ve sünnete dayalı bir dini yaşam tarzına sahip katılımcılar ile siyasi ideolojik bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha bireysel ve rasyonel yaklaşımlara sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Dini cemaat/dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünmeye yönelik olarak; düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların; Kur'an ve sünnete dayalı veya siyasi-ideolojik özelliği ön planda olan

bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre yine daha seküler yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir..

Bu bulgular doğrultusunda araştırmamızda, kentleşme sürecinde din-toplum, din-aile ilişkilerinde meydana gelen değişimler, dini tutum-davranışların siyasi tutum-davranışlara etkisi, dini yaşantıda bireyselleşme veya cemaatleşme eğilimleri temelinde; “bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzına sahip katılımcıların tutumlarının; Kur’an ve sünnete dayalı, siyasi-ideolojik, dini grupların/cemaatlerin anladığı şekilde veya tasavvufi (mistik) bir dini yaşam tarzını tercih eden katılımcılara göre daha seküler daha bireysel anlayışlara bağlı olarak şekillendiğini söyleyebiliriz.

Çalışmada, din-aile ve din-toplumuşkilerinde meydana gelen değişimler ve dini öğrenim/dini tahsil durumları ilişkisi çerçevesinde; eş seçiminde dindarlık tercihine önem verme, aile reisinin (baba) eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilmesini ve aile reisinin eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilmesini normal karşılamaya yönelik olarak örneğin Tablo 2.51’e göre, özel din eğitimi alan (aile vb.) katılımcılar ile ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi ve ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu olan katılımcıların; imam hatip lisesi öğrencisi ve imam hatip lisesi mezunu olan, dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan, dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen ve dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur’an kursu vb.) alan katılımcılara göre daha geleneksel tutumlar içerisinde oldukları görülmektedir.

Yine Tablo 2.58’e göre, imam-hatip lisesi öğrencisi, imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi ve ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu katılımcıların, din görevlilerinin toplum için yararlı olduğunu düşünme, çevredeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet edip/bu konuları onlarla müzakere edip tartışma, arkadaşlarının ve kendine yakın hissettiği komşularının dindar olmasına dikkat etme, yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olmasını önemseme ve günümüzde bankacılıkla yürütülen iş/işlemlerin kaçınılmaz olduğunu düşünmeye yönelik olarak; kendilerini geleneksel çizgilerde tanımlama çabası içerisinde oldukları gözlenmektedir.

Diğer taraftan kadınların gündelik hayata aktif katılımıyla çalışmasından rahatsız olmama ve eşitliğin-özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normal kabul etmeye yönelik olarak; imam hatip lisesi öğrencisi katılımcılar ile dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcıların; imam hatip lisesi mezunu ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu olan veya dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur'an kursu vb.) alan katılımcılara göre daha olumlu ve seküler yaklaşımlara sahip oldukları gözlenmektedir.

Bununla birlikte; alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından eşcinsel komşudan rahatsız olmamaya yönelik olarak; imam hatip lisesi öğrencisi olan, din eğitimi almayan, dini kendi okuyup, araştırarak öğrenen veya dini eğitimini ilköğretim veya lisede-din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde alan katılımcıların; imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu olan ve dini eğitimini din görevlilerinden (cami-Kur'an kursu vb.) alan katılımcılara göre daha geleneksel tutumlara sahip oldukları görülmektedir.

Burada; imam hatip lisesi öğrencisi katılımcıların eş seçiminde dindarlığa önem verme, aile reisinin (baba) eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilmesi ve aile reisinin eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilmesini normal karşılama, kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışmasından rahatsız olmama ve eşitliğin-özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olmasını normal kabul etme ve kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisinin olduğunu düşünmeye yönelik tutumları ile imam hatip lisesi mezunu katılımcıların; eş seçiminde dindarlığa önem vermeye yönelik tutumlarının seküler özellikler sergilediği anlaşılmaktadır

Yine imam hatip lisesi mezunu, ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencisi ve ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunu olan katılımcıların; alışveriş yaptığı yerin alkollü içecekler satmasından ve eşcinsel komşudan rahatsız olmamaya yönelik daha olumlu ve sekülerleşme belirtisi tutumlar içerisinde olmaları araştırmamızda önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Netice olarak modern kentin, klasik kentten ya da kırsal kesimden tamamen farklılaşmış bir kent zihniyeti olduğunu ve kenti oluşturan farklı statüdeki toplumsal gruplar ve kesimler tarafından oluşturulmuş ve sakinlerinin istese de istemese de eklemeneceği farklı sosyal dünyaları bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla modern kent hayatı, klasik kent hayatına veya geleneksel yaşama yabancı olan, yeni bir toplumsal düzen ve örgütlenme biçimidir. Bu yeni düzende aile, mahalle, toplum, din, devlet modern kentin ihtiyaçlarına göre yeni kurumlara dönüşür, düzenlemeleri değişir ve bir dizi yeni fonksiyonlar edinir

Bu anlamda modernleşme ve sanayileşme süreçlerinin doğal bir sonucu olarak kentleşmenin sekülerleşme bağlamında sosyo-kültürel yaşamda yol açtığı değişim ve dönüşümlerin; Konya kentinde ikamet eden bireylerin dini tutum ve davranışlarında çeşitli değişkenlere bağlı olarak birtakım farklılaşmalar meydana getirdiğine ilişkin varsayımımızın genel olarak doğrulanmış olduğunu görmekteyiz. Örneğin yaş değişkenine bağlı olarak Allah inancına yönelik geleneksel formlara bağlılıkla birlikte; şüpheli, sorgulayıcı ve reddedici tavır ve eğilimler göze çarpmaktadır. Diğer taraftan cinsiyet ve eğitim durumları değişkenlerine bağlı olarak katılımcıların, meleklerle, kaza ve kadere, ahirete, peygambere ve Kur'an-ı Kerim' inanmaya yönelik olarak daha seküler ya da daha deseküler tutumlar içerisine girebildikleri gözlenmektedir.

Yine dini pratikler noktasında; gelir düzeyi değişkenine bağlı olarak bazı katılımcıların İslam dininin ibadetlerden oluşan şekli yönünden ziyade, ahlaki ve vicdani yönüne daha çok önem verdikleri anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde popüler dindarlık formları arasında sayılan büyüden, cinci hocalardan medet ummaya ve kurşun döktürmeye yönelik tutumlar genel olarak çağdışı olarak görülebilirken; burçların insanların karakteristik özelliklerini yansıttığına ve türbe ziyaretinin sağlık, iş ve sınavlara ilgili sıkıntıları aşmada yararlı olduğuna inanmaya yönelik tutumlar, yaş ve cinsiyet değişkenlerine bağlı olarak daha seküler/deseküler yönde bir artış eğilimi gösterebilmekte; din-aile ve din-toplum ilişkilerine yönelik tutumlar dini yaşam tarzlarına göre, daha geleneksel veya daha seküler bir görünüm arz edebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu bulgular

doğrultusunda muhafazakâr bir yapıya sahip Konya toplumunda genel olarak, geleneksel yapılar ile modern ve postmodern unsurların yan yana ve bir arada bulunduğu söylememiz mümkündür.

Hızlı bir değişim sürecine maruz kalan Türk toplumunda sekülerleşme-kentleşme ilişkisi bağlamında Konya özelinde yapılan bu araştırmada din-sekülerleşme ilişkisinin son derece iç içe geçmiş bir görünüm arz ettiği aşikardır. Bu çerçevede, genel anlamda dini inanç, pratik, tutum ve davranışlarda çözülme, zayıflama ve gevşeme durumlarının yaşandığı ve dinin formel biçimleri ile mana ve anlam arayışlarında bir daralmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dini hayat, yeni biçim ve içerikleriyle toplumsal yaşamda hayâtiyetini korumaktadır.

Nitekim geleneksel toplumunun çözülmesi; toplumsal yapının bütünlüğünün tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla klasik kent hayatında sosyal hayatın geniş ilişkiler ağına ve toplumsal yapılarına hâkim olan dinin, sekülerleşme bağlamında modern kent hayatında işlevsel bir daralmaya uğraması, süreç içerisinde modern toplumların tamamen dinsizleşeceğinin/dinden uzaklaşacağına bir göstergesi olarak anlaşılabilir. Bu açıdan, modern sanayi kentinde bireyselleşme, demokratikleşme, artan rasyonelleşme ve sekülerleşme süreçlerinin etkisiyle dinin geriye çekilen ya da zayıflayan işlevlerinin daha çok kurumsal boyutuna özgü olduğu; buna karşın, başka boyutlarda yeni anlam ve kurumsallaşma süreçleriyle önemini koruyarak kendini yeniden ürettiği söylenebilir.

Ayrıca farklı dinamik ve süreçlere tabi modern kent-din ilişkisinin sadece çatışma biçiminde olmadığı aynı zamanda hem gelenek ile modernin yan yana bulunduğu hem de modernleşme sürecine özgü olarak farklılaşan yeni kentsel dindarlık biçimlerine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Örneğin modern kent hayatında seküler yaşam tarzlarıyla birlikte görülen geleneksel, kentsel, entelektüel, bireyci veya rasyonel dindarlık formlarının varlığı yine modern kentin pratiğinde tezahür eden yeni dini ya da sözde dini hareket ve oluşumlar ile cemaatçi eğilimler; dini algılayış ve yaşayış kalıplarındaki farklılaşmalarla birlikte, dinin modern kent hayatında da bir şekilde varlığını sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

Dolayısıyla modern dünyada dinin konumunu açıklamaya çalışan klasik sekülerleşme teorisinin “toplumsal ve gündelik yaşam rasyonelleştikçe dinin etkisi kaybolacaktır” şeklindeki öngörüsü araştırmamızda doğrulanmamaktadır. Çünkü din-toplum arasındaki ilişki her zaman çatışmalı bir görünüm arz etmeyebilir. Esasen din-toplum karşılaşmasında problemlerin zamanla karşılıklı bir uzlaşma ile çözüldüğü bilinmektedir.

Din, kutsal ve aşkın tabiatı yanında, kendisinde var olan değerler sistemi sayesinde insanların önemli ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle hem bireysel hem de toplumsal yönden önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Bu anlamda modern kentin seküler kurumlarının gerek fert gerekse de toplum hayatında insanların gaye ve anlam arayışı gibi birtakım ihtiyaçlarına cevap veremediği durumlarda, dinin yeni roller ve fonksiyonlar kazanarak öne çıkmasının şaşırtıcı bir durum olmayacaktır.

Bu sebepten araştırma konumuz olan kentleşme sürecinde din-sekülerleşme etkileşiminin günümüzdeki görünümünü daha iyi anlamak ve Türk toplumunun bütününe kapsayacak şekilde yorum ve değerlendirmelerde bulunabilmek için sürecin canlı ve dinamik yaşandığı ülkemizin farklı bölgelerindeki farklı kentleri kapsayacak şekilde daha geniş sosyolojik araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

İnsanoğlunun anlam arayışının bundan sonraki süreçte nasıl bir seyir izleyeceği ve bu noktada dinin nasıl konumlanacağı sorusuna cevap vermek oldukça güçtür. Bununla birlikte mevcut bulgular ışığında, dinsiz bir gelecek fikrinin pek de mümkün olmayacağı değerlendirilmektedir. Konu ile ilgili olarak, sosyologların işaret ettiği bilimsel veriler de “din ve sekülerleşme ilişkisinin birbirlerine karşı kesin bir üstünlük kurmaktan öte çoğulcu yapıya sahip dini bir pazarda birbirlerini karşılıklı etkilemek suretiyle varlıklarını bir arada devam ettirebileceklerini” gösterir niteliktedir. Çünkü din, insanoğlunun vazgeçemeyeceği bir olgudur ve insanların din ile cevap aradıkları sorular durdukça -ki bunlara başka bir yoldan çözüm bulunması bilimsel açıdan mümkün görünmemektedir- dinin varlığı devam edecektir. Dolayısıyla insanlar çaresiz kaldıklarında dinden çıkmazlar; ancak din veya din anlayışlarını değiştirirler. Meseleyi din ve değişim sürecinde ele alırsak; sadece toplumun değişmeyeceğini, aynı zamanda değişen şartlara uyum sağlamak için dinin de değişebileceğini kabul etmeliyiz. Çünkü dinler sabit, durağan sistemler değildir.

KAYNAKÇA

- Ağbal, D (2012). Kur'an'da burçlar, mahiyeti ve insana etkisi bağlamında, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (38), 249-276.
- Aka, S, A (2007). Konya şehrinin kuruluş ve gelişimini etkileyen coğrafi faktörler. [Doktora tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. 211414. YÖK Dijital Arşivi.
- Akgül, M (2012a). Modernlik-modernleşme, postmodernlik, sekülerleşme ve din. Akyüz, N., Çapçioğlu, İ. (Ed.), Din sosyolojisi el kitabı. Grafiker Yayınları.
- Akgül, M. (1999b). Türk modernleşmesi ve din, Çizgi Yayınları.
- Akgül, M. (2002c). Türkiye'de din ve değişim, bir Erol Güngör çözümlemesi, Ötüken Yayınları.
- Aktay, Y (2015). Postmodern kavşakta din ve sivil toplum, Tezkire Yayınları.
- Akyüz, N. (2007a). Gecekonduarda dini hayat ve kentleşme, Gündüz eğitim ve Yayıncılık.
- Akyüz, N., Çapçioğlu, İ (2008b). Ana başlıklarıyla din sosyolojisi, Ümit Ofset ve Matbaacılık.
- Alada, Adalet, B (2008). Osmanlı şehrinde mahalle, Sümer Kitabevi Yayınları.
- Altan, M (2010). Kent dindarlığı, Timaş Yayınları.
- Alver, K (2009b). Kent ve kültür üzerine notlar, Hece Yayınları.
- Alver, K (2011c). Korkut tuna ve şehir sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi. (22), 329-346
- Alver, K (2012a), Kent imgesi. Alver, K (Ed.), Kent sosyolojisi. Hece Yayınları.
- Apaydın, H, Kirman, M (2004). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin eş seçim biçimleri ve karşı cinsle arkadaşlık ilişkileri üzerine psiko-sosyal bir yaklaşım: Kahramanmaraş örneği, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (4), 97-119.
- Arabacı, C. (2016). Kısa Konya tarihi, Türkiye Makine Mühendisleri Odası Konya Şubesi Yayınları.
- Arlı, A (2012). Şehir sosyolojisi. Alver, K (Ed.), Kent sosyolojisi. Hece Yayınları.
- Armağan. M (2010). Batıda ve İslam medeniyetinde şehirlerin ontolojik kökenleri ve ayırt edici özellikleri, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, (23), 115-118.

- Arslantaş, A, H (2008). Sosyal değişme, kentleşme ve kentleşmenin din üzerine etkileri, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13, (2), 171-196.
- Arslantürk, Z., Amman, T, M (2000). Sosyoloji, Kaknüs Yayınları.
- Aslanoğlu, R (2000). Kent, kimlik ve küreselleşme, Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Aydınalp, H (2019). Yerel bir dünyevileşme kavramı ve özerk dünyevileşmeler. Ertit, V., Çapçioğlu, İ (Ed.), Sekülerleşme tartışmaları. Kadim Yayınları.
- Aytar, V (2005). Metropol, L&M Yayınları.
- Bakirezer, G (2008). Antik Yunan düşüncesinde kölelik. Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi, 63, (01), 17-54. DOI: 10.1501 / SBFder_0000002127
- Bal, H (1999). Kent sosyolojisi. Turhan Kitabevi.
- Bauman, Z (2017). Akışkan modernite, (Çavuş, O, S. Çev.:2.ed.), Can Yayınları.
- Baybal, S (2003). Geçmişten bugüne Konya’da dini ve tasavvufi hayat. Arabacı, C., (Ed.), Konya Kitabı VI. İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi, Özel sayı, 115-123
- Bayer, A (2006a). Sosyolojik perspektiften sekülerleşme ve din ilişkisine yeniden bakış. [Yüksek lisans tezi, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. 204542. YÖK Dijital Arşivi.
- Bayer, A (2021b). Sekülerleşme din ilişkisi. (Çapçioğlu, İ, Kirman, M., Ed.) Sekülerleşme klasik ve çağdaş yaklaşımlar, Otto Yayınları.
- Baykara, T (2002). Konya, TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt: 26, ss.182-187). TDV Yayınları.
- Beck, U (2019). Risk toplumu (Özdoğan, K., Doğan, B. Çev.:2.ed.), İthâki Yayınları.
- Benevolo, L (1995). Avrupa tarihinde kentler (Afa, N, N. Çev.: 2. ed.), Afa Yayınları.
- Berger, L, P (2002). 21. yüzyılda dinin geleceği (Çev. Köse, A). Köse, A (Ed.) Sekülerizm sorgulanıyor, Ufuk Kitapları.
- Berger, L, P (2005). Kutsal şemsiye, dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları (Çev.: Çoşkun, A.), Rağbet Yayınları
- Bilgiseven, K, A (1988). Köy sosyolojisi, Filiz Kitabevi.
- Bird, J (2019). Din sosyolojisi nedir, Taştan, A., Dereli, D, M. Çev.:2.ed) Lotus Yayınları.

- Bookchin, M (1999). Kentsiz kentleşme: yurttaşlığın yükselişi ve çöküşü, (Özyalçın, B., Çev.: 2.ed.), Ayrıntı Yayınları.
- Bottomore, B, T (1977). Toplumbilim (Oskay, Ü. Çev.: 2.ed), Doğan Yayınları.
- Boulding, K (1980). Yirminci asrın manası (Güngör, E.Çev.:2.ed.), Kalem Yayıncılık.
- Bölükbaşı, A (2012). Yeni çağın yeni dinî formları karşısında İslâmcılık, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, (1), 35-55.
- Bumin, K., (1998). Demokrasi arayışında kent. İz yayıncılık.
- Bursal, M (2017). Nicel araştırmalar, Demir, B, S (Çev.Ed.), John W. Creswell araştırma deseni, Eğiten Kitap Yayınları.
- Bütün, M (2017). Araştırma yaklaşımının seçimi. Demir, B, S (Çev.Ed.), John W. Creswell araştırma deseni, Eğiten Kitap Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K, E., Akgün, E., Ö., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2019a). Bilimsel araştırma yöntemleri, Pegem Akademi Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., Köklü, N., (2017b). Sosyal bilimlerde istatistik, Pegem Akademi Yayınları.
- Canatan, K (2012). Batı kenti. Alver, K (Ed.), Kent sosyolojisi. Hece Yayınları.
- Cansever, T (2010), Osmanlı şehri, Timaş Yayınları.
- Castells, M (1997). Kent, sınıf, iktidar (Asuman E. Çev.:2.ed.), Bilim ve Sanat Yayınları.
- Childe, G (1983b). Tarihte neler oldu (Tunçay, M., Şenel, A. Çev.: 2.ed.), Alan Yayıncılık.
- Childe, G (1996a). Kendini yaratan insan, (Ofloğlu, F. Çev.:2.ed.). Varlık Yayınları.
- Coşkun, İ (2012). Ütopya ve kent. Alver, K (Ed.), Kent sosyolojisi. Hece Yayınları.
- Çağatay, N (1982a). İslamiyet öncesi Arap tarihi ve cahiliye çağı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çağatay, N (1989b). Bir Türk Kurumu olan ahilik. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çelebi, A (1983). İslam'da eğitim-öğretim tarihi (Yardım, A., Çev.: 2.ed), Damla Yayınları.
- Çelik, C (2002a). Şehirleşme ve din, Çizgi Yayınları.

- Çelik, C (2003b). Değişkenler ve boyutlar bağlamında Türk toplumunda dini hayatın incelenmesi, *Bilimnâme Düşünce Platformu* 1, (1), 153-174.
- Çelik, C (2012e). Şehir ve din. Alver, K (Ed.), *Kent sosyolojisi*. Hece Yayınları.
- Çelik, C (2013c). Geleneksel şehir dindarlığından modern kent dindarlığına, *Hikmetevi Yayınları*.
- Çelik, C (2017d). Sekülerleşmenin kuramsal sosyolojik serüveni, *Journal of Islamic Research* 28, (3) 209-223.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: spss ve lisrel uygulamalı, *Pegem Akademi Yayınları*
- Çuhadar, M (2021). Postmodernizm, dijitalleşme ve hibrit dindarlık, *Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2, (1), 67-88.
- Darende, F, Ö (2019). Sekülerleşme teorisine metaforik yaklaşımlar. Ertit, V., Çapçioğlu, İ (Ed.), *Sekülerleşme tartışmaları*. Kadim Yayınları.
- Davie, G (2006a). Din Sosyolojisi: gelişimi ve teorik tartışmalar (Aydınalp, H., Çev.). Solmaz, B., Çapçioğlu, İ. (Ed.), *Din sosyolojisi çağdaş yaklaşımlar I*, Çizgi Kitabevi Yayınları
- Davie, G (2021b). Yeniden kutsallaşma (Çev.: Kirman, A, M.). Ertit, V., Çapçioğlu, İ (Ed.), *Sekülerleşme tartışmaları*. Kadim Yayınları.
- Davison, A (2002). Türkiye’de sekülerizm ve modernlik, hermenötik bir yaklaşım (Birkan, T., Çev.:2.ed.), *İletişim Yayınları*.
- Demirci, M (2012). İslam’da şehir ve şehrin sosyal dinamikleri. Alver, K (Ed.), *Kent sosyolojisi*. Hece Yayınları.
- Demirpolat, A (2008). Selçuklu kulesinden kule siteye: Konya’da din, sermaye ve dönüşüm, *Ekev Akademi Dergisi*, (34), 483-502.
- Dereli, D, M (2012). Din fenomenine sosyolojik yaklaşımlar, Peter L. Berger örneği. [Yüksek lisans tezi, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. 350775. YÖK Dijital Arşivi.
- Dobbelaere, K (2012). Sekülerleşmenin anlamı ve kapsamı (Ünal, S., M., Çev.11-36). Clark B. Peter (Ed.) (Çapçioğlu, İ., Çev.), *Din sosyolojisi çağdaş gelişmeler*, İmge Yayınları.
- Durak, Y (2011). Emegın tevekkülü: Konya’da işçi-işveren ilişkileri ve dindarlık, *İletişim Yayınları*.
- Erten H, (2001c), Konya’da şer’iyye sicilleri ışığında ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı, *Kültür Bakanlığı Yayınları*.

- Erten, H (2014a). Diasporada dini yaşamak, Ahıska Türkleri örneği, Palet Yayınları.
- Erten, H (2019b). Model Müslüman toplumun sosyolojisi, Hz. Ömer dönemi, Kitap Arası Yayınları.
- Erten, M (1999). Nasıl bir yerel yönetim, Anahtar Kitaplar Yayınevi
- Ertit, V (2014b). Sekülerleşmenin hızlandırıcısı olarak kentleşme, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (41), 247–253.
- Ertit, V (2014c). Birbirinin yerine kullanılan iki farklı kavram: sekülerleşme ve laiklik. Akademik İncemeler Dergisi, 9, (1), 103-124.
- Ertit, V (2019a). Sekülerleşme teorisi, Liberte Yayınları.
- Ertürk, H (1997). Kent ekonomisi, Ekin Kitabevi.
- Featherstone, M (1996). Post modernizm ve tüketim kültürü (Küçük, M., Çev.:2.Ed.), Ayrıntı Yayınları
- French, M (1993). Kadınlara karşı savaş (Eyüboğlu, B., Çev.: 2.Ed), İstanbul: Metis Yayınları.
- Giddens, A (2001). Sosyoloji, kısa fakat eleştirel bir giriş (Battal, Y, Ü., Çev.:2.ed), Phoenix Yayınları.
- Gorski, S., P. (2021). Sekülerleşme tartışmasını tarihselleştirme: bir araştırma gündemi (Bayer, A., Çev.). Çapçioğlu, İ., Kirman, A, M. (Ed). Sekülerleşme klasik ve çağdaş yaklaşımlar. Otto Yayınları.
- Gülerman, A., Taştekil, S (1993). Âhî teşkilatının Türk toplumunun sosyal ve ekonomik yapısı üzerindeki etkisi, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülzar, H (1991). Şehirlerin ruhu (Sekmen, G., Çev.: 2.ed), İnsan Yayınları.
- Günay, T (1986). Çeşitli yönleriyle din, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28, (1), 213-267.
- Günay, Ü (1986a). Modern sanayi toplumlarında din: I, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, (3), 41-88.
- Günay, Ü (2001b). Din sosyolojisi, İnsan Yayınları.
- Günay, Ü (2002c). Din sosyolojisinin tarihsel gelişimi ve temel sorunları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, (12), 1-20.
- Güngör, E (1987). Türk kültürü ve milliyetçilik, Ötüken Yayınları.
- Gürbüz, S., Şahin, F (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, Seçkin Yayıncılık.

- Gürpınar, E (1993). Kent ve çevre sorunlarına bakış, Der Yayınları.
- Hadden K Jeffrey (2002). Sekülerizmden dönüş, (Köse, A Çev.). Köse, A. (Ed.) Sekülerizm sorgulanıyor, Ufuk Kitapları.
- Haldun, İ (1989). Mukaddime II (Ugan, K, Z. Çev.: 2.ed.), MEB Yayınları.
- Hatt, P, K. & Reiss, J, A (2002). Kentsel yerleşimlerin tarihi (Duru, B., Alkan, A., Çev.27-37.), Duru, B., Alkan, A., (Ed.), 20. yüzyıl kenti, İmge Kitabevi Yayınları.
- Helle, J. H (1996). Kentlileşmiş İnsan (Aygen, Z. Çev.), Cogito Düşünce Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, (8), 71-79.
- Holton, J, R (1999). Kentler kapitalizm ve uygarlık (Keleş, R., Çev.2.ed.), İmge Kitabevi Yayınları
- Hout, L, J (2000). Dünyanın ilk kentleri, kasabacıklardan megapollere (Girgin B, A. Çev.: 2. Ed.), Kentlerin doğuşu. İmge Kitabevi Yayınları.
- Işın, E (2006). İstanbul'da gündelik hayat, Yapı Kredi Yayınları.
- İçli, G (2011). Sosyolojiye giriş, Anı Yayıncılık.
- İnalçık, H (1995). İstanbul bir İslam şehri, (Kalın, İ., Çev.). Kaya, M (2. Ed.), İslam Tetkikleri Dergisi, (9), 243-268
- İsbir, G, E (1991). Şehirleşme ve meseleleri çevre-mesken-yönetim, Gazi Büro Yayınları.
- Kalaycı, Ş (2017). Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik, Dinamik Akademi Yayınları
- Karaman, Toprak, Z (1998). Kent yönetimi ve politikası, Anadolu Matbaacılık.
- Kartal, K (1978). Kentleşme ve insan, T.O.D.A.İ.E Yayınları.
- Kaygalak, S (2005). Osmanlı'da kentsellik ve kentler: kent tarihi yazımında kültürelciliklerin ötesine geçebilmek, Mülkiye Dergisi, 29, (246), 19-36.
- Keleş, R (2000). Kentleşme politikası, İmge Kitabevi Yayınları.
- Keyman, F, E., Lorasdağı, K, B (2010). Kentler/Anadolu'nun dönüşümü, Türkiye'nin geleceği, Doğan Kitap Yayınları.
- Kılıçbay, A, M (1993). Şehirler ve kentler, Gece Yayınları.
- Kıray, B, M (1965b). Modern şehirlerin gelişmesi ve Türkiye'ye has bazı eğilimler. Mimarlık Aylık Dergi, Mimarlar Odası Yayınları, 7, 10-12.

- Kıray, B, M (1998a). Kentleşme yazıları, Bağlam Yayınları.
- Kirman, A, M (2005a). Din ve sekülerleşme, üniversite gençliği üzerine sosyolojik bir araştırma, Karahan Kitabevi.
- Kirman, A, M., Sarı, H (2019b). Post-seküler toplumda anlam arayışını ve tasavvufu yol metaforu üzerinden okumak. Kirman, A, M., Ertit, V. (Ed.), Sekülerleşme tartışmaları, Kadim Yayınları.
- Korkmaz, A (2019). Ateizmin psiko-sosyolojisi I, Palet Yayınları,
- Koştaş, M (1995). Üniversite öğrencilerinde dine bakış, TDV Yayınları.
- Köktaş, M, E (1993). Türkiye’de dini hayat (İzmir örneği), İşaret Yayınları.
- Köse, A (2006). Sekülerleşme teorileri bağlamında Türkiye’de din ve modernleşme. Köse, A., Tuncel, M. (Ed), Laik ama kutsal. Etkileşim Yayınları.
- Kurt, A (2008a). Sosyolojik din tanımları ve dine teolojik bakış sorunu, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7, (2), 73-93.
- Kurt, A (2019b). Din sosyolojisi, Sentez Yayınları.
- Kutluer, İ (1992). Burç. TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt.6, ss.422-424). TDV Yayınları.
- Kuyucuoğlu, İ (2008). Batı’da din sosyolojisi teori yöntem ve analizleri, Eskiyei Yayınları.
- Küçükdağ, Y., Arabacı, C., Yenice, M. S. (2020). Tarihî süreç içinde Konya şehrinin fiziki gelişimi. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (5), 1-38.
- Li, H., Ning, W. (2012). Multiple comparisons with a control under heteroscedasticity, Journal of Applied Statistics, 39 (10), 2275-2283.
- Liu, H. (2015). Comparing Welch ANOVA, a Kruskal-Wallis test, and traditional ANOVA in case of heterogeneity of variance, Virginia Commonwealth University.
- Lombard, M (1983). İlk zafer yıllarında İslâm, (Tuncel, N., Çev. 2.ed.), Pınar Yayınları.
- Lorcu, F (2015) Örneklerle veri analizi-Spss uygulamalı, Detay Yayıncılık.
- Luraghi, R (1975). Sömürgecilik tarihi (İnal, H. Çev.:2.Ed), E Yayınevi.
- Martindale, D (2000). Şehir kuramı (Çev.: Aydoğan, A.). Aydoğan, A. (Ed.), Şehir ve cemiyet, İz Yayınları.
- Marx, K., Engels, F (2000). Din üzerine (Yarkın, İ., İnci, A, M. Çev.), İnter Yayınları.

- Michon, L, J (1992). Dini kurumlar (Topçugil, E., Çev.13-50). Searjeant, B, R. (Ed.), İslam şehri, Ağaç Yayıncılık.
- Miquel, A (1991). İslam ve medeniyeti 1, (Özer, M. 2.Ed.), (Fidan, A, Menteş, H., Çev.), Birleşik Dağıtım.
- Mumford, L (2007). Tarih boyunca kent (Koca, G., Tosun, T., Çev.: 2.ed.), Ayrıntı Yayınları.
- Nasr, H, S (1989a). Modern dünyada geleneksel İslam (Barkçın, Ş, S., Aslan, H., Çev.: 2.ed.), İnsan Yayınları.
- Nasr, H, S (1992b). İslâm sanatı ve maneviyatı, (Demirhan, A., Çev.: 2.ed.), İnsan Yayınları.
- Okan, O (2011). Şehir; tarih sosyolojisi: Korkut Tuna'nın şehir yaklaşımı, Sosyoloji Dergisi, 31, (22), 305-328
- Oktar, S., Varlı, A (2010). Türkiye'de 1950-54 döneminde Demokrat Parti'nin tarım politikası, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28, (1), 1-22.
- Öz, N (2019). Modern-seküler süreçte ailenin çözülmesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6, (11), 795-835.
- Özay, M (2020). Sekülerleşme ve din, Batı'da sekülerleşme teorileri ve tartışmaları, İbni Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Özbolat, A., Öztaş, F (2019.) Kentlileşen gelenek, geleneklileşen kent, Antakiyat / Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, (2), 176-189.
- Özdemir, E. (2010). Kentin tanımlanmasında sosyolojik yaklaşımlar: toplumsal süreç ve/veya mekânın çözümlenmesi, İdealkent, 1 (1), 44-77.
- Park, E, R. & Burgess, W, E (2016). Şehir (Kayalığıl, K, P. Çev.:2. ed.), Heretik Yayınları.
- Perşembe, E (2002). Modernlik gerçeğinden postmodernlik söylemine din sorunu, Ekev Akademi Dergisi. 6, (13), 1-16.
- Pirenne, H (2019). Orta çağ kentleri (Karadeniz, Ş. Çev.: 2.ed.), İletişim Yayınları.
- Pustu, Y (2006). Küreselleşme sürecinde kent "antik siteden dünya kentine." Sayıştay Dergisi, (60), 129-151.
- Ragon, M (2010). Modern mimarlık ve şehircilik tarihi, (Erginöz, A, M., Çev.: 2.Ed.). Kabalıcı Yayınları.
- Reader, John (2007). Şehirler, (Karlıdağ, B, F., Çev.: 2.ed.), Yapı Kredi Yayınları.

- Ritzer, G., Stepnisky, J (2019). Sosyoloji kuramları (Hülür, H., Çev.:2.ed), De ki Yayınları.
- Serdar, Z (1986). İslam medeniyetinin geleceği (Aydın, D., Çev.: 2.ed), İnsan Yayınları.
- Sezal, İ (1992). Şehirleşme, Ağaç Yayınları.
- Sjoberg, G (2002). Sanayi öncesi kenti (Duru, B., Alkan, A., Çev.37-54). Duru, B., Alkan, A., (Ed.) 20. yüzyıl kenti, İmge Kitabevi Yayınları.
- Skirbekk G., Gilje, N (2017). Antik Yunandan modern döneme felsefe tarihi (Akbaş, E., Mutlu, Ş.Çev.:2.Ed.), Kesit Yayınları.
- Slattery, M (2018). Sosyolojide temel fikirler (Tatlıcan, Ü., Demiriz, G., Çev.: 2.Ed.), Sentez Yayıncılık.
- Stark, R (2002). Toprağın bol olsun sekülerleşme (Çev. Köse, A). Köse, A (Ed.) Sekülerizm sorgulanıyor, Ufuk Kitapları Yayınları.
- Sümer, F (1994). Eski Türklerde şehircilik, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Swatos, H, W., Christiano J, K (2002). Sekülerleşme teorisi, bir kavramın serüveni (Köse, A, Çev.). Köse, A. (Ed), Sekülerizm sorgulanıyor. Ufuk Kitapları.
- Şahin, İ (2019). Sosyolojik bir bilginin soy kütüğü: sekülerleşme teorileri. Ertit, V. Çapçioğlu, İ (Ed.), Sekülerleşme tartışmaları. Kadim Yayınları
- Şengül, T, H (2001). Kentsel çelişki ve siyaset-kapitalist kentleşme süreci üzerine yazılar, Demokrasi Kitaplığı Yayınevi.
- Şeriati, A (1987). Medeniyet tarihi I, (Keskin, A., Çev.:2.ed.), Fecr Yayınları.
- Tapur, T (2009). Konya ilinde kültür ve inanç turizmi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, 2, (9), 473-492.
- Taş, K (2002). Türk halkının gözüyle diyanet, İz Yayınları.
- Tatlıdil, E (1989a). Kentleşme ve gecekondular, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tatlıdil, E (1992b). Kent sosyolojisi: kuram ve kavramlar, Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, (3), 25-44.
- Tebly, K (1988). Dersaadet'te Avusturya sefirleri, (Ünlü, A. Çev.:2.ed.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Tecim, E (2020). Pandemi sürecinde sağlık ve küresel risk toplumu. Kaleci, F., Başaran, E., Ed.) Pandemi sürecinde sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümler, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ (1982a). Türkiye’ de kentleşme yazıları, Turhan Kitabevi.
- Tekeli, İ (1991b). Kent planlaması konuşmaları, Mimarlar Odası Yayınları.
- Topal, K, A (2004), Kavramsal olarak kent nedir ve Türkiye’de kent neresidir? Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6, (1), 276-294.
- Tönnies, F (2000). Gemeinschaft ve gesellschaft (Aydoğan, A Çev.). Aydoğan A. (Ed.), Şehir ve cemiyet, İz Yayınları.
- Tuna, K (1987b). Şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması üzerine sosyolojik bir deneme, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tuna, K (1989c). Feodalizm tartışmalarında yeni bir ele alış denemesi: feodal düzen ve şehir, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi. (1), 197-222
- Tuna, K (2012a). Şehrin serüveni. Alver, K (Ed.), Kent sosyolojisi. Hece Yayınları.
- Turut, H., Özgür, M, E (2018). Klasik kent kuramlarından eleştirel kent kuramlarına geçiş bağlamında kentleri yeniden okumak, Ege Coğrafya Dergisi ,27, (1), 1-19.
- Türkyılmaz, H (2016). Konya’da dini hayat, [Doktora tezi, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. 447867. YÖK Dijital Arşivi.
- Uğurlu, Ö (2010). Kentlerin Tarihsel Gelişimi. Uğurlu Ö., Pınarcıoğlu, N, Ş., Kanbak, A., Şiriner, M. (Ed.), Türkiye perspektifinden kent sosyolojisi çalışmaları, Örgün Yayınevi.
- Ural, A., Kılıç, İ. (2006). Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi, Detay Yayıncılık
- URL-1: <https://datatuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nüfus-ve-domografi-109&dil=1> Erişim Tarihi: 06.06.2023
- URL-2: <https://data.tuik.gov.tr / Kategori / GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> Erişim Tarihi: 04.04.2022
- URL-3: <https://nip.tuik.gov.tr/?value=EgitimDurumu>. Erişim Tarihi: 12.07.2023
- Uysal, V (1995). İslami dindarlık ölçeği üzerine pilot bir çalışma, İslami Araştırmalar Dergisi, Journal of Islamic Research, 8, (3-4), 263-271

- Ünal, V (2019). Geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçiş sürecinde boşanma sorunu ve din, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research, 6, (26), 588-603
- Weber, M (1985a). Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu (Aruoba, Z., Çev.:2.ed.), Hil Yayınları.
- Weber, M (2000b). Şehir, modern kentin oluşumu (Ceylan, M. Çev.:2.ed), Bakış Yayınları.
- Wilson, B (2021). Sekülerleşme (Bayer, A., Çev.). Çapçioğlu, İ., Kirman, A, M. (Ed). Sekülerleşme klasik ve çağdaş yaklaşımlar. Otto Yayınları.
- Wirth, L (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentlileşme: 20 yy. kenti, (Duru, B., Alkan, A. Çev.: 2.ed). İmge Kitabevi.
- Wuthnov, J, R (1996). Din sosyolojisi, (Çev. Akgül, M). Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (6), 359-381.
- Yavuz, H (2009). İslam'ın zihin tarihi, Timaş Yayınları.
- Zimmerman, C, C (1964). Yeni sosyoloji dersleri, (Bilgiseven, K, A. Çev.:2.ed.). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Neşriyatı.

EKLER

Ek-1: Allah İncancına Yönelik Tutumların Yaş Grupları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Allah İncancına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	9,953	5	1519	,000
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	2,394	5	1519	,036
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	7,254	5	1519	,000
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	26,452	5	1519	,000
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	18,549	5	1519	,000

Ek-2: Allah İncancına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Allah İncancına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	2,806	5	536,511	,016
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	,958	5	553,547	,443
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	3,605	5	547,616	,003
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	6,263	5	532,784	,000
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	6,336	5	542,764	,000

Ek-3: Allah İnançına Yönelik Tutumların Medeni Durum Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Allah İnançına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	25,974	2	1522	,000
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	3,583	2	1522	,028
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	25,619	2	1522	,000
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	49,157	2	1522	,000
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	55,992	2	1522	,000

Ek-4 Allah İnançına Yönelik Tutumlar ve Medeni Durum İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Allah İnançına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	7,163	2	129,436	,001
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	6,100	2	133,166	,003
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	13,486	2	138,173	,000
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	13,251	2	130,653	,000
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	19,921	2	134,973	,000

Ek-5: Allah İncasına Yönelik Tutumların İkamet Edilen İlçe Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Allah İncasına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	3,449	2	1522	,032
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	1,105	2	1522	,331
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	2,330	2	1522	,098
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	1,684	2	1522	,186
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	2,170	2	1522	,115

Ek-6: Allah İncasına Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Allah İncasına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	3,993	2	696,236	,037

Ek-7: Allah İncasına Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Allah İncasına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	Gruplar arası	81,912	5	19,456	8,185	,000
	Grup içi	3761,394	1522	2,471		
	Toplam	3762,306	1524			
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	Gruplar arası	72,399	5	18,200	7,691	0,01
	Grup içi	2643,913	1522	2,737		
	Toplam	2646,312	1524			
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	Gruplar arası	71,058	5	17,529	7,592	,001
	Grup içi	3359,694	1522	2,893		
	Toplam	3360,751	1524			
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	Gruplar arası	62,660	5	16,330	4,936	,003
	Grup içi	2162,858	1522	2,421		
	Toplam	2165,517	1524			

Ek-8: Allah İncasına Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Allah İncasına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	5,522	6	1518	,000
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	2,398	6	1518	,026
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	4,537	6	1518	,000
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	9,910	6	1518	,000
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	11,737	6	1518	,000

Ek-9: Allah İncancına Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Allah İncancına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	1,306	6	420,535	,253
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	,777	6	425,467	,588
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	1,629	6	422,139	,138
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	2,549	6	418,352	,020
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	3,907	6	420,941	,001

Ek-10: İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İncancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	16,471	5	1519	,000
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	8,579	5	1519	,000
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	6,895	5	1519	,000
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	9,862	5	1519	,000
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	9,127	5	1519	,000
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	18,437	5	1519	,000

Ek-11: İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	1,326	5	527,740	,106
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	2,856	5	538,416	,015
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	1,354	5	530,111	,108
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	3,200	5	557,978	,007
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	1,765	5	534,434	,118
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	5,684	5	532,282	,000

Ek-12: İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumların Medeni Durum Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	29,411	2	1522	,000
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	30,698	2	1522	,000
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	20,876	2	1522	,000
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	30,558	2	1522	,000
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	29,744	2	1522	,000
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	35,736	2	1522	,000

Ek-13: İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Medeni Durum İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	9,661	2	131,098	,000
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelmamıdır. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	9,750	2	130,309	,000
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	5,177	2	129,186	,007
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	5,542	2	133,853	,003
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	6,713	2	127,596	,002
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	11,974	2	131,923	,000

Ek-14: İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumların İkamet Edilen İlçe Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	1,628	2	1522	,197
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelmamıdır. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	3,310	2	1522	,037
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	1,776	2	1522	,170
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	,046	2	1522	,955
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	3,978	2	1522	,019
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	,281	2	1522	,755

Ek-15: İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelmamıdır. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	1,007	2	706,966	,036
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	3,770	5	531082	,004

Ek-16: İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen İlçe İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	Gruplar arası	84,532	5	13,266	8,427	,000
	Grup içi	947,157	1522	2,622		
	Toplam	947,689	1524			
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	Gruplar arası	61,508	2	8,254	6,753	,003
	Grup içi	768,517	1522	1,505		
	Toplam	769,026	1524			
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	Gruplar arası	75,759	2	12,379	8,446	,000
	Grup içi	4703,120	1522	3,090		
	Toplam	4705,879	1524			
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	Gruplar arası	52,280	2	1,140	6,154	,004
	Grup içi	1377,377	1522	1,905		
	Toplam	1377,656	1524			

Ek-17: İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	5,630	6	1518	,000
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	8,038	6	1518	,000
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	3,172	6	1518	,004
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	7,009	6	1518	,000
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	5,962	6	1518	,000
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	7,409	6	1518	,000

Ek-18: İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların İslam Dininin Allah İnancı Dışındaki Diğer Temel İman Esaslarına İnanmaya Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	3,993	6	459,635	,001
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	5,915	6	461,091	,000
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	2,292	6	455,077	,034
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	4,142	6	429,017	,000
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	5,249	6	473,534	,000
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	4,051	6	445,639	,001

Ek-19: Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır İfadesine Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların "Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır" İfadesine Yönelik Tutumları	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
	1,638	5	1519	0,147

Ek-20: Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır İfadesine Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların "Burçlar İnsanın Karakteristik Özelliklerini Yansıtır" İfadesine Yönelik Tutumları	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p
Gruplar arası	58,979	5	11,796	5,823	,000
Grup içi	3077,189	1519	2,026		
Toplam	3136,168	1524			

Ek-21: Halk İnançlarına Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Halk İnançlarına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum.	2,959	5	1519	,012
14- Büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır.	2,947	5	1519	,012
15- Türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır.	2,633	5	1519	,022

Ek-22: Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Halk İnançlarına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum.	8,900	5	553,105	,000
14- Büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır.	6,769	5	553,329	,000
15- Türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır.	6,703	5	559,264	,000

Ek-23: Halk İnançlarına Yönelik Tutumların Kentte Kalış Süresi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Halk İnançlarına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum.	,566	5	1519	,726
14- Büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır.	1,062	5	1519	,380
15- Türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır.	1,101	5	1519	,358

Ek-24: Halk İnançlarına Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Halk İnançlarına Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri		Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum.	Gruplar arası	41,968	5	8,394	3,496	,004
	Grup içi	3646,950	1519	2,401		
	Toplam	3688,918	1524			
14- Büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır.	Gruplar arası	4,312	5	9,862	,436	,824
	Grup içi	3006,138	1519	1,979		
	Toplam	3010,450	1524			
15- Türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır.	Gruplar arası	13,702	5	2,740	1,509	,184
	Grup içi	2758,169	1519	1,816		
	Toplam	2771,871	1524			

Ek-25: Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnançın Artışına Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dini İnançını Arttı İfadesine Yönelik Tutumları	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
		13,320	5	1519

Ek-26: Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnançın Artışına Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dini İnançını Arttı İfadesine Yönelik Tutumları	Welch İstatistiği	sd1	sd2	P
		4,081	5	555,568

Ek-27: Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnançın Artışına Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dini İnançını Arttı İfadesine Yönelik Tutumları	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
		7,661	6	1518

Ek-28: Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dine Olan İnancın Artışına Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Genel Anlamda Dini İnançını Arttı İfadesine Yönelik Tutumları	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
	7,596	6	428,105	,000

Ek-29: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumların Yaş Grupları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	2,190	5	1519	,530
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	13,571	5	1519	,000
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	7,751	5	1519	,000
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	7,972	5	1519	,000
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	8,963	5	1519	,000
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	6,230	5	1519	,000
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	1,329	5	1519	,249
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	3,382	5	1519	,005
25- Sık sık dua ederim.	11,791	5	1519	,000
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	15,689	5	1519	,000
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	4,585	5	1519	,000

Ek-30: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	Gruplar Arası	280,648	5	56,130	28,678	,000
	Grup İçi	2973,008	1519	1,957		
	Toplam	3253,656	1524			
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	Gruplar Arası	64,367	5	12,873	6,838	,000
	Grup İçi	2859,846	1519	1,883		
	Toplam	2924,212	1524			

Ek-31: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	3,531	5	542,518	,004
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	2,029	5	538,529	,073
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	2,011	5	525,484	,077
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	1,612	5	510,839	,084
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafie ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	12,490	5	547,984	,000
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	11,738	5	553,195	,000
25- Sık sık dua ederim.	8,976	5	542,279	,000
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	25,644	5	554,527	,000
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	11,097	5	562,761	,000

Ek-32: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumların Kentte Kalış Süresi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	2,021	5	1519	,073
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	12,641	5	1519	,000
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	10,878	5	1519	,000
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	7,193	5	1519	,000
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	8,098	5	1519	,000
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafie ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	4,881	5	1519	,000
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	1,715	5	1519	,128
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	3,156	5	1519	,008
25- Sık sık dua ederim.	13,414	5	1519	,000
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	7,480	5	1519	,000
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	,750	5	1519	,586

Ek-33: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri		Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	Gruplar arası	91,647	5	18,329	8,805	,000
	Grup içi	3162,010	1519	2,082		
	Toplam	3253,656	1524			
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	Gruplar arası	27,897	5	5,579	2,926	,012
	Grup içi	2896,316	1519	1,907		
	Toplam	2924,212	1524			
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	Gruplararası	33,240	5	6,648	3,665	,003
	Grup içi	2755,281	1519	1,814		
	Toplam	2788,521	1524			

Ek-34: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	1,059	5	270,633	,140
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	3,063	5	272,574	,010
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	1,952	5	272,454	,086
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	1,759	5	271,908	,121
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	6,361	5	279,466	,000
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	5,047	5	281,741	,000
25- Sık sık dua ederim.	6,683	5	273,892	,000
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	12,812	5	289,020	,000

Ek-35: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	4,825	6	1518	,000
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	14,463	6	1518	,000
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	11,966	6	1518	,000
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	3,482	6	1518	,002
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	9,124	6	1518	,000
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	9,324	6	1518	,000
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	3,104	6	1518	,005
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	3,033	6	1518	,006
25- Sık sık dua ederim.	18,381	6	1518	,000
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	8,163	6	1518	,000
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	11,913	6	1518	,000

Ek-36: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	18,764	6	430,577	,000
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	6,722	6	442,311	,000
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	16,344	6	484,325	,000
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	,790	6	414,928	,578
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	13,862	6	480,507	,000
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	28,559	6	440,754	,000
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	5,021	6	422,423	,000
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	16,524	6	426,464	,000
25- Sık sık dua ederim.	16,990	6	454,653	,000
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	10,718	6	425,997	,000
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	9,648	6	419,505	,000

Ek-37: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumların Gelir Düzeyi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	1,910	6	1518	,076
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	8,050	6	1518	,000
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	10,948	6	1518	,000
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	1,734	6	1518	,110
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	8,275	6	1518	,000
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	1,438	6	1518	,197
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	3,519	6	1518	,002
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	1,411	6	1518	,207
25- Sık sık dua ederim.	4,096	6	1518	,000
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	2,632	6	1518	,015
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	4,167	6	1518	,000

Ek-38: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	Gruplar arası	44,519	6	7,420	3,510	,002
	Grup içi	3209,137	1518	2,114		
	Toplam	3253,656	1524			
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	Gruplar arası	1,603	6	,267	,571	,754
	Grup içi	710,446	1518	,468		
	Toplam	712,049	1524			
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	Gruplar arası	20,071	6	3,545	2,152	,063
	Grup içi	2586,834	1518	1,770		
	Toplam	2609,906	1524			
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	Gruplar arası	15,590	6	2,598	1,394	,213
	Grup içi	2828,476	1518	1,863		
	Toplam	2844,066	1524			

Ek-39: Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlar ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirmeye Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	1,442	6	104,300	,130
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	1,322	6	103,438	,143
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	1,207	6	103,331	,183
23-Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	1,156	6	102,994	,191
25- Sık sık dua ederim.	2,571	6	104,161	,023
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	5,780	6	104,628	,000
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	6,149	6	106,406	,000

Ek-40: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların İkamet Edilen Çevrenin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Özellikleri Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

“İbadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim” ifadesine yönelik tutumlar”	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
	1,786	4	1520	,129

Ek-41: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve İkamet Edilen Çevrenin Sosyo-Ekonomik Sosyo-Kültürel Özellikleri İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri		Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p
İbadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim”	Gruplar arası	12,422	4	3,105	2,847	,023
	Grup içi	1657,939	1520	1,091		
	Toplam	1670,361	1524			

Ek-42: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	1,382	5	1519	,228
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	3,451	5	1519	,004
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	,324	5	1519	,899

Ek-43: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	Gruplar arası	31,289	5	6,258	5,270	,000
	Grup içi	1803,662	1519	1,187		
	Toplam	1834,951	1524			
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	Gruplar arası	64,360	5	12,872	6,778	,000
	Grup içi	2884,818	1519	1,899		
	Toplam	2949,178	1524			

Ek-44: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	7,354	5	554,132	,000

Ek-45: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2-	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	5,283	6	1518	,000
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	1,586	6	1518	,147
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	2,489	6	1518	,021

Ek-46: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	Gruplar arası	110,748	6	18,458	8,549	,000
	Grup içi	3277,374	1518	2,159		
	Total	3388,122	1524			

Ek-47: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	8,775	6	433,713	,000
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	8,801	6	429,514	,000

Ek-48: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların Dini Yaşam Tarzları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	17,223	5	1519	,000
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	8,341	5	1519	,000
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	9,170	5	1519	,000

Ek-49: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	150,204	5	33,692	,000
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	140,049	5	35,639	,000
31-Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım	25.108	5	30,560	,108

Ek-50: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumların Kentte Kalış Süresi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	4,241	5	1519	,001
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	1,137	5	1519	,338
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	2,884	5	1519	,013

Ek-51: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri		Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	Gruplar arası	52,489	5	10,498	4,781	,000
	Grup içi	3335,633	1519	2,196		
	Toplam	3388,122	1524			

Ek-52: Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Tutumlar ve Kentte Kalış Süresi İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Bilgi Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referanslarla başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.	5,660	5	275,547	,000
31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	5,792	5	277,828	,000

Ek-53: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	8,143	5	1519	,000
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.	36,053	5	1519	,000
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	47,965	5	1519	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kıyafet-kıyafetine müdahale edebilir.	13,780	5	1519	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	15,468	5	1519	,000
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	4,811	5	1519	,000
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	1,822	5	1519	,105
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.	4,630	5	1519	,000
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	43,262	5	1519	,000

Ek-54: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	Gruplar arası	182,462	5	36,492	17,232	,000
	Grup içi	3216,715	1519	2,118		
	Toplam	3399,178	1524			

Ek-55: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	6,694	5	545,906	,000
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.	13,082	5	546,623	,000
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	27,588	5	539,495	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	31,332	5	547,187	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	19,076	5	542,832	,000
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	43,089	5	551,847	,000
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.	12,204	5	554,123	,000
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	25,224	5	539,741	,000

Ek-56: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	9,583	6	1518	,000
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.	14,833	6	1518	,000
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	21,321	6	1518	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	12,860	6	1518	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	26,495	6	1518	,000
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	2,589	6	1518	,017
38-Evlilik yaparken geleneksel / görecü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	1,123	6	1518	,347
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.	1,942	6	1518	,071
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	18,208	6	1518	,000

Ek-57: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri		Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	Gruplararası	171,435	6	28,573	13,438	,000
	Grup içi	3227,742	1518	2,126		
	Toplam	3399,178	1524			
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.	Gruplararası	116,881	6	19,480	9,321	,000
	Grup içi	3172,546	1518	2,090		
	Toplam	3289,427	1524			

Ek-58: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	13,925	6	438,613	,000
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.	6,210	6	441,335	,000
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	12,280	6	429,251	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	26,123	6	434,131	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	31,970	6	443,651	,000
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	19,827	6	427,060	,000
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	11,210	6	429,910	,000

Ek-59: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	17,391	9	1515	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	7,412	9	1515	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	18,232	9	1515	,000

Ek-60: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	19,134	9	223,786	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	7,629	9	215,974	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	12,153	9	217,058	,000

Ek-61: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Dini Yaşam Tarzları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	19,354	5	1519	,000
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.	29,679	5	1519	,000
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	55,092	5	1519	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	5,443	5	1519	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	20,179	5	1519	,000
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	1,453	5	1519	,202
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	2,351	5	1519	,039
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.	2,061	5	1519	,068

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	39,854	5	1519	,000

Ek-62: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	Gruplar arası	480,302	5	96,060	48,782	,000
	Grup içi	2991,204	1519	1,969		
	Toplam	3471,506	1524			
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışı normal kabul ediyorum.	Gruplar arası	94,842	5	18,968	9,019	,000
	Grup içi	3194,585	1519	2,103		
	Toplam	3289,427	1524			

Ek-63: Din-Aile İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	36,405	5	32,681	,000
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	24,445	5	32,626	,000
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	26,052	5	32,903	,000
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	39,124	5	32,769	,000
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	32,915	5	33,007	,000
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	34,028	5	32,688	,000

Ek-64: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	24,873	5	1519	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	25,623	5	1519	,000
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	2,020	5	1519	,073
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	4,188	5	1519	,001
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	1,197	5	1519	,308
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	3,213	5	1519	,007
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	9,360	5	1519	,000
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	42,200	5	1519	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	7,920	5	1519	,000
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	5,906	5	1519	,000
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	2,600	5	1519	,024

Ek-65: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	Gruplar Arası	42,796	5	8,559	4,554	,000
	Grup İçi	2854,942	1519	1,879		
	Toplam	2897,738	1524			
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	Gruplar Arası	47,743	5	9,549	6,559	,000
	Grup İçi	2211,283	1519	1,456		
	Toplam	2259,026	1524			

Ek-66: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	20,327	5	553,799	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	17,853	5	554,323	,000
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	4,136	5	549,863	,001
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	10,166	5	550,425	,000
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	8,999	5	548,797	,000
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	26,207	5	539,927	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	6,283	5	552,872	,000
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	12,844	5	547,346	,000
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	2,652	5	554,120	,022

Ek-67: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Eğitim Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	21,105	6	1518	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	17,834	6	1518	,000
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	3,731	6	1518	,001
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	11,554	6	1518	,000
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	1,026	6	1518	,406
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	1,627	6	1518	,136
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	8,979	6	1518	,000
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	14,009	6	1518	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	5,336	6	1518	,000
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	8,654	6	1518	,000
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	4,660	6	1518	,000

Ek-68: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare Ortalaması	F	p	
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	Gruplar arası	81,087	6	13,515	9,419	,000
	Grup içi	2177,938	1518	1,435		
	Toplam	2259,026	1524			
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	Gruplar arası	180,167	6	30,028	16,132	,000
	Grup içi	2825,502	1518	1,861		
	Toplam	3005,670	1524			

Ek-69: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Eğitim Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	14,859	6	429,314	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	13,172	6	429,565	,000
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	1,921	6	424,171	,076
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	27,781	6	438,504	,000
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	9,731	6	430,701	,000
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	11,013	6	432,570	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	3,624	6	425,091	,062
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	21,025	6	434,767	,000
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	3,758	6	423,016	,001

Ek-70: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Gelir Düzeyi Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	12,071	6	1518	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	13,874	6	1518	,000
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	1,608	6	1518	,141
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	2,189	6	1518	,042
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	,939	6	1518	,466
46-Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim	1,362	6	1518	,226
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	3,269	6	1518	,003
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	5,922	6	1518	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	2,735	6	1518	,012
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	3,850	6	1518	,001
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	,729	6	1518	,626

Ek-71: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri		Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	Gruplar Arası	17,366	6	2,561	1,422	,125
	Grup İçi	2870,372	1518	1,891		
	Toplam	2897,738	1524			
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	Gruplar Arası	28,117	6	4,686	3,189	,004
	Grup İçi	2230,909	1518	1,470		
	Toplam	2259,026	1524			
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	Gruplar Arası	56,511	6	9,418	4,848	,000
	Grup İçi	2949,159	1518	1,943		
	Toplam	3005,670	1524			
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	Gruplar Arası	16,206	6	2,701	1,408	,208
	Grup İçi	2911,915	1518	1,918		
	Toplam	2928,121	1524			

Ek-72: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Gelir Düzeyi İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	12,262	6	105,708	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	10,901	6	105,795	,000
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	6,255	6	104,300	,000
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	2,924	6	104,270	,112
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	4,458	6	104,781	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	3,414	6	104,911	,004
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	5,517	6	104,355	,000

Ek-73: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Dini Yaşam Tarzları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	41,621	5	1519	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	36,996	5	1519	,000
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	,521	5	1519	,761
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	6,709	5	1519	,000
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	3,929	5	1519	,002
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	3,191	5	1519	,007
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	8,307	5	1519	,000
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	32,911	5	1519	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	2,402	5	1519	,035
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	9,078	5	1519	,000
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	1,588	5	1519	,160

Ek-74: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri		Kareler Toplamı	sd	Kare Ortalaması	F	p
43-Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır	Gruplar arası	72,123	5	14,425	7,754	,000
	Grup içi	2825,615	1519	1,860		
	Toplam	2897,738	1524			
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	Gruplar arası	54,400	5	10,880	5,751	,000
	Grup içi	2873,721	1519	1,892		
	Toplam	2928,121	1524			

Ek-75: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	28,604.	5.	32,738.	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	30,816.	5.	32,811.	,000
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	31,549	5	32,892	,000
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	17,130	5	32,838	,000
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	38,804	5	32,945	,000
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	36,900	5	32,818	,000
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	31,902	5	32,725	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	1,559	5	33,189	,199
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	35,057	5	32,910	,000

Ek-76: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimlerin Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	8,799	9	1515	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	9,310	9	1515	,000
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	1,612	9	1515	,107
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	6,436	9	1515	,000
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	3,058	9	1515	,001
46-Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim	2,970	9	1515	,002
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	16,795	9	1515	,000
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	16,580	9	1515	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	2,709	9	1515	,004
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	6,627	9	1515	,000
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	3,682	9	1515	,000

Ek-77: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
43-Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	Gruplar arası	40,548	9	4,505	2,389	,011
	Grup içi	2857,190	1515	1,886		
	Toplam	2897,738	1524			

Ek-78: Din-Toplum İlişkilerinde Meydana Gelen Değişimler ve Dini Öğrenim/Dini Tahsil Durumları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	7,862	9	211,843	,000
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	8,707	9	211,544	,000
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	8,094	9	210,552	,000
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	7,009	9	210,718	,000
46-Arkadaşlarımla ve kendime yakın hissettiğim komşularımla dindar olmasına dikkat ederim	8,996	9	210,045	,000
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	18,206	9	216,982	,000
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	11,293	9	217,364	,000
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	1,911	9	210,160	,062
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	6,474	9	211,592	,000
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	8,484	9	209,170	,000

Ek-79: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimlerinin Yaş Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
52- Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	6,241	5	1519	,000
53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.	2,974	5	1519	,011
54- Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.	4,922	5	1519	,000
55- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.	2,227	5	1519	,049
56- Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.	3,576	5	1519	,003
57- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır.	6,754	5	1519	,000
58- Dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum.	1,536	5	1519	,176

Ek-80: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Yaş İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	
58- Dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum.	Gruplar arası	26,059	5	5,212	2,424	,134
	Grup içi	3266,227	1519	2,150		
	Toplam	3292,286	1524			

Ek-81: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Yaş İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
52- Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	11,202	5	548,046	,000
53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.	11,392	5	550,573	,000
54- Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.	10,548	5	551,622	,000
55- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.	3,730	5	557,922	,002
56- Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.	6,825	5	559,255	,000
57- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır.	2,191	5	540,375	,137

Ek-82: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimlerinin Dini Yaşam Tarzları Açısından Varyanslarının Homojenliği Testi (Levene) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Levene İstatistiği	sd1	sd2	p
52- Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	10,797	5	1519	,000
53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.	1,927	5	1519	,087
54- Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.	6,294	5	1519	,000
55- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.	14,021	5	1519	,000
56- Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.	5,345	5	1519	,000
57- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır.	3,915	5	1519	,002
58- Dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum.	2,201	5	1519	,052

Ek-83: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren (Tek Yönlü ANOVA) Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri		Kareler Toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p
53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.	Gruplar arası	505,888	5	101,178	48,796	,000
	Grup içi	3149,624	1519	2,073		
	Toplam	3655,512	1524			
58-Dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum.	Gruplar arası	216,285	5	43,257	21,361	,000
	Grup içi	3076,001	1519	2,025		
	Toplam	3292,286	1524			

Ek-84: Dini Tutum ve Davranışların Siyasal Tutum ve Davranışlara Etkisi, Dini Yaşantıda Bireyselleşme veya Cemaatleşme Eğilimleri ve Dini Yaşam Tarzları İlişkisini Gösteren ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Katılımcıların Dini Tecrübenin Etki Boyutuna Yönelik Yargı İfadelerini Gösteren Seküler Tutum Ölçeği Maddeleri	Welch İstatistiği	sd1	sd2	p
52- Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	40,056	5	32,902	,000
54- Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.	29,709	5	33,246	,000
55- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.	52,583	5	35,455	,000
56- Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.	25,684	5	33,138	,000
57- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır.	7,371	5	32,759	,000

Ek-85: Örneklemin Sekülerleşme Ölçeğine Verdiği Yanıtların Minimum, Maksimum, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek İfadeleri	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. S.
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.	1,00	5,00	4,7449	0,82361
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatıyla bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.	1,00	5,00	2,2479	1,57121
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.	1,00	5,00	1,7095	1,31773
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.	1,00	5,00	1,3292	,94492
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.	1,00	5,00	1,5613	1,19203
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.	1,00	5,00	4,7915	,78857
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.	1,00	5,00	4,6846	,87668
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.	1,00	5,00	4,8321	,71036
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.	1,00	5,00	3,2807	1,75723
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.	1,00	5,00	4,8269	,68077
11- Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir.	1,00	5,00	4,6439	,95078
12- Burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır.	1,00	5,00	2,7954	1,43452
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum.	1,00	5,00	2,4852	1,55581
14- Büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdışı uygulamalardır.	1,00	5,00	4,0603	1,40548

15- Türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır.	1,00	5,00	2,0892	1,34863
16- Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı.	1,00	5,00	3,1305	1,52560
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.	1,00	5,00	3,3561	1,46115
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.	1,00	5,00	4,5823	1,05210
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.	1,00	5,00	4,7108	,87600
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum.	1,00	5,00	4,8190	,68354
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.	1,00	5,00	4,7882	,75233
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafile ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.	1,00	5,00	3,6479	1,33347
23- Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.	1,00	5,00	3,7698	1,38520
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.	1,00	5,00	2,6721	1,36608
25- Sık sık dua ederim.	1,00	5,00	4,4662	,95623
26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.	1,00	5,00	3,2748	1,55433
27- Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.	1,00	5,00	2,2728	1,35268
28- İbadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim.	1,00	5,00	4,0328	1,04692
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak-çözümlemeye çalışırım.	1,00	5,00	4,1738	1,09729
30- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlemeye çalışırım.	1,00	5,00	3,1423	1,49103

31- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.	1,00	5,00	3,5069	1,39110
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.	1,00	5,00	3,9810	1,32720
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.	1,00	5,00	4,6793	,77026
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.	1,00	5,00	1,6741	1,22073
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.	1,00	5,00	3,8675	1,35914
36- Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.	1,00	5,00	3,8970	1,40883
37- Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.	1,00	5,00	2,6079	1,50927
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.	1,00	5,00	3,0669	1,49346
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.	1,00	5,00	2,7659	1,46916
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.	1,00	5,00	1,8013	1,32481
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.	1,00	5,00	4,0741	1,30027
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.	1,00	5,00	4,0144	1,33440
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.	1,00	5,00	3,2131	1,37891
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.	1,00	5,00	3,7384	1,30681
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.	1,00	5,00	3,5121	1,21750
46-Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim	1,00	5,00	3,2774	1,40436
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.	1,00	5,00	2,3121	1,59177
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.	1,00	5,00	1,9010	1,41237

49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.	1,00	5,00	3,6879	1,33532
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.	1,00	5,00	3,5875	1,45573
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.	1,00	5,00	3,5928	1,38612
52- Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.	1,00	5,00	3,6374	1,49550
53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.	1,00	5,00	2,5495	1,54875
54- Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.	1,00	5,00	2,4577	1,30125
55- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.	1,00	5,00	2,1364	1,41134
56- Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.	1,00	5,00	2,5364	1,43018
57- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır.	1,00	5,00	4,1298	1,17674
58- Dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum.	1,00	5,00	2,9784	1,46979

Ek-86: Anket Formu**I. BÖLÜM**

Sayın katılımcımız, elinizdeki anket formu “**Kentleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dini Hayat: Konya Örneği**” isimli “**Doktora Tezi**” çalışmasına bilgi toplamak için hazırlanmıştır. Veri güvenliği sağlanmış araştırma sonuçları bilimsel amaçlar dışında kesinlikle kullanılmayacaktır. Bu anket için isim istenmemektedir. Çalışmaya katılımınız tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Amacımız bilimsel veriler elde etmek ve bunları değerlendirmek olduğundan anket sorularının cevaplandırılması hususunda göstereceğiniz samimiyet, araştırma sonuçlarının sağlıklı olması açısından son derece önemlidir. Bundan dolayı, bütün soruları dikkatle okuyarak durum ve görüşünüzü en iyi yansıtan ifadeyi lütfen işaretleyiniz. Anketin doldurulmasına yönelik gösterdiğiniz ilgi ve anlayışa şimdiden teşekkür ederim.

Mustafa Laleli

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Doktora Öğrencisi

Lütfen durumunuza uygun olan seçeneğin önündeki paranteze (x) işareti koyunuz.

- 1. Cinsiyetiniz?** 1- Kadın () 2- Erkek ()
- 2. Yaşınız?** 1-15-18 () 2-19-24 () 2- 25-30 () 3- 31-40 () 4-41-50 () 5- 55 ve üstü ()
- 3. Medeni Durumunuz?** 1- Bekâr () 2- Evli () 3- Boşanmış ()
- 4. Yerleşim birimi olarak doğum yeriniz?** 1- İl () 2-İlçe () 3- Köy ()
- 5- Hangi İlçede İkamet Etmektesiniz?** 1- Karatay () 2- Meram () 3- Selçuklu ()
- 6. Kaç yıldır Konya’da yaşıyorsunuz?** 1- 1 yıldan az () 2- 1-5 yıl () 3- 6-10 yıl ()
4- 11-15 () 5) 16-20 yıl () 6) 20 yıl ve üzeri ()
- 7. Eğitim durumunuz?** 1-Hiç okula gitmemiş () 2-İlkokul mezunu () 3- Ortaokul mezunu () 4- Lise mezunu () 5- Üniversite / Yüksekokul mezunu () 6) Lisansüstü- Yüksek Lisans / Doktora () 7- Öğrenci-Lise () 8- Öğrenci- Üniversite ()
- 8. Mesleğiniz?** 1-Devlet Memuru () 2- Öğretmen () 3- Öğretim üyesi/Akademisyen ()
4- Hâkim, Savcı, Avukat () 4-Güvenlik, Polis, Asker () 5- Doktor, Diş Hekimi, Eczacı vb. () 6- Mühendis, Teknik vb. () 7- Sanayici, İşletmeci, Tüccar () 8- Ebe, Hemşire vb. () 9- Esnaf, Zanaatkâr () 10-İşçi () 11- Emekli () 12- Ev Hanımı ()
13- Öğrenci () 14- İşsiz () 15- Diğer (lütfen yazınız).

9- Gelir düzeyiniz?1-Çok Düşük Gelir / 3000TLve altı () 2-Düşük Gelir / 3000-5999 TL () 3- Orta Gelir / 6000-9999 () 4- Orta Üst Gelir / 10.000-19.999 () 5-Üst Gelir / 20.000 ve üstü () 6- Herhangi bir geliri yok () 7- Diğer (lütfen yazınız).

10- Oturduğunuz semt veya mahalleyi Sosyo-ekonomik ve Sosyo- kültürel açıdan nasıl değerlendirirsiniz?1-Alt () 2- Alt orta () 3- Orta () 4- Orta-üst () 5- Üst ()

11- Kendinizi dindarlık bakımından hangi grupta görüyorsunuz?1- Çok dindar () 2-Dindar () 3-Dine az ilgili () 4- Dine ilgisi yok () 5-Diğer (lütfen yazınız).

12- Dini Öğrenim (tahsil) durumunuz?1-İmam Hatip Lisesi Mezunuyum () 2-İlahiyat / İslami İlimler Fakültesi Mezunuyum () 3-İmam Hatip Lisesinde Öğrenciyim () 4-İlahiyat / İslami İlimler Fakültesinde Öğrenciyim () 5- Özel Din Eğitimi Aldım-Aile vb.- () 6- Kendim Okuyup, Araştırarak Öğrendim () 7- Din Görevlilerinden-Cami-Kur'an Kursu vb. () 8- İlköğretim veya Lisede-Din Kültürü ve Ahlak Bil. Dersinde () 9- Din Eğitimi Almadım () 10- Diğer (lütfen yazınız).

13-Aşağıdaki ifadelerden hangisi sizin dini inanç-ibadet ilişkinizi en iyi şekilde yansıtır?1- Dine inanıyorum ve ibadetlerime çok bağlıyım () 2- Dine inanıyorum; ama ibadetlerimi biraz aksatıyorum () 3- Dine inanıyorum; ama ibadetlerimi çok aksatıyorum () 4- Dine inanıyorum; ama ibadetlerimi hiç yapmıyorum () 5- Dine inanmıyorum () 6- Diğer (lütfen yazınız).

14- Aşağıdaki düşüncelerden hangisi sizin din hakkındaki görüşlerinizi en iyi şekilde ifade etmektedir? 1- Din, bir tercih meselesidir; isteyen istediği inancı benimseme özgürlüğüne sahiptir () 2- Din, Allah tarafından konulmuş dünya ve ahiret nizamıdır () 3- Din gereklidir; ancak dinin alanı dünya değil ahirettir () 4- Din insan düşüncesinin ürünüdür; bilimin gelişmesi ile dine olan ihtiyaç azalacaktır () 5- Diğer (Lütfen yazınız).

15- Aşağıdaki dini yaşam tarzlarından hangisini tercih edersiniz? 1- Düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilimi ve felsefeyi yadsımayan, başkalarının özgürlük anlayışına saygıya dayanan bir dini yaşam tarzı () 2- Siyasi ve ideolojik özelliği ön planda bir dini yaşam tarzı () 3- Dini grupların / cemaatlerin anladığı şekilde bir dini yaşam tarzı () 4- Tasavvufi (mistik) özelliği ağır basan bir dini yaşam tarzı () 5- Kuran ve Sünnete dayanan bir dini yaşam tarzı () 6- Diğer (Lütfen yazınız).

16- Ailenizi nasıl tanımlarsınız? 1- Demokrat () 2- Dindar / Muhafazakâr ()
3- Otoriter () 4- Özgürlükçü () 5- Diğer (Lütfen yazınız).

17- Oturduğunuz konutta / ev kiminle yaşamaktasınız?1-Annem, babam ve kardeş(im)(lerim) () 2- Eşimle () 3-Eşim ve çocuklarla () 4- Eşim, çocuklar ve anne ile () 5-Eşim, çocuklar ve baba ile () 6- Eşim, çocuklar, anne ve baba ile ()
7- Yalnız yaşamaktayım () 8-Diğer (Lütfen yazınız).

18- Ailenizde kararları kim / kimler alır?1-Baba () 2- Anne ()
3- Baba ve Anne () 4--Baba, Anne ve Kardeşler birlikte () 4- Aile Büyüklerine Danışılarak- Dede-Nine vb.-alınır () 5- Diğer (Lütfen yazınız).

19- Sizce kentli kimdir?1-Kentte doğanlar () 2- Yaşam standartları yüksek olanlar ()
3-Kentte oturanlar () 4- Geçimini kentte sağlayanlar ()
5- Gecekonuda oturmayanlar () 6- Kent kültürüne sahip olanlar () 7- Diğer (Lütfen yazınız).

20- Boş zamanlarınızı daha çok nasıl değerlendirirsiniz? 1- Kitap okuyarak ()
2- İnternet / sosyal medya () 3- Spor yaparak () 4- Kahvehane veya kafeye giderek ()
5-Sinema / Tiyatro () 6- Ev işleri komşu ziyareti vs. () 7- Dini etkinliklere / sosyal yardım etkinliklerine katılarak () 8- Diğer (Lütfen yazınız).

Ek-87: Seküler Tutum Ölçeği

II. BÖLÜM

Bu bölümde çeşitli dini konulardaki tutumunuzu ölçen ifadeler yer verilmektedir. Lütfen tercihinizi, düşüncelerinizi ve durumunuzu en iyi yansıtan seçeneğin altındaki boşluğa (x) işareti koymak suretiyle belirtiniz.

SEKÜLER TUTUM İFADELERİ	TAMAMEN KATILYORUM	KISMEN KATILYORUM	KARARSIZIM	KATILMIYORUM	KESİNLİKLE KATILMIYORUM
	5	4	3	2	1
1-Mutlak kudret sahibi olan Allah vardır ve birdir. Allah sadece evreni ve insanı yaratmakla yetinmemiştir. O, aynı zamanda evrene müdahale etmekte ve varlığı çekip çevirmektedir.					
2- Allah ilk neden olarak evreni varlığa getirmiş; daha sonra tıpkı bir saatçinin saatini imal edip kurduktan sonra saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene müdahale etmemiştir.					
3- Din konusunda, peygamber ve vahye gerek olmadığını düşünüyor; kendi aklım ve gözlemim yoluyla Allah'ın varlığına inanıyorum.					
4-Evrende Allah'ın yeri yoktur; var olması durumunda insanın özgürlüğü tartışmalı hale gelir.					
5-Allah'ın varlığı veya yokluğunun bilinemez olduğunu düşünüyorum.					
6-Melekler Allah'ın yarattığı varlıklardır.					
7-Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimasıdır. Hiçbir değişikliğe uğramadan bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.					
8- Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir.					
9- Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin sadece insan olduklarını düşünüyorum.					
10- Ölümden sonra ahiret hayatı vardır.					
11-Kader vardır; hayır (iyilik) ve şer (kötülük) Allah'tan gelir					
12- Burçlar, insanın karakteristik özelliklerini yansıtır.					
13- Büyü, nazar ve göz değmesi gibi inançlara inanmıyorum					
14- Büyüden ve cinci hocalardan medet ummak, muska yazdırmak kurşun döktürmek çağdıışı uygulamalardır.					
15- Türbe ziyaret etmek sağlık, iş veya sınavlarla ilgili sıkıntıları aşmada yararlıdır.					
16- Covid-19 sürecinde genel anlamda dine olan inancım arttı.					
17- Günlük (5) vakit namaz dâhil, namazlarımı düzenli olarak kılarım.					
18- Ramazan ayında düzenli oruç tutarım.					
19- İmkânı olanın ömründe en az bir kere Hacca gitmesi gerektiğine inanıyorum.					
20- Zenginlerin Zekât vermesi gerektiğine inanıyorum					
21- Gücü yetenin her yıl Kurban kesmesi gerektiğine inanıyorum.					
22-Farz ibadetlere ilave olarak, nafil ibadetlerimi yerine getirmeye gayret ederim.					
23-Kuran-ı Kerim'in Mealini (Türkçe açıklamasını) en az bir kere okudum.					
24- Her gün düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okurum.					
25- Sık sık dua ederim.					

26- İnsan ibadet etmese de kalbi temiz olabilir.					
27-Önceleri ibadetlerimi düzenli olarak yapmazken Covid-19 sürecinde daha düzenli bir şekilde yapmaya başladım.					
28- İbadetlerimi sağlıklı olarak yerine getirebilmek ve dini doğru bir şekilde yaşamak için gerekli olan dini bilgi düzeyine sahibim.					
29- Karşılaştığım dini bir problemi daha çok Kur'an-ı Kerim'e, Hadis kitaplarına referansla-onlara başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.					
30-Karşılaştığım dini bir problemi daha çok din görevlileri, müftülük veya Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na başvurarak- çözümlenmeye çalışırım.					
31-Karşılaştığım dini bir problemi daha çok fıkıh kitapları ve ilmihallere başvurarak çözümlenmeye çalışırım.					
32- Eş seçiminde dindarlık önemli bir tercih sebebidir.					
33- Aile kurumunun fert ve toplum için gerekli olduğuna inanıyorum.					
34- İnsanlar evlenmeden ve aile olmadan da birlikte yaşayabilirler.					
35-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının kılık-kıyafetine müdahale edebilir.					
36-Aile reisi (Baba), eşinin ve kızlarının örtünmesini isteyebilir.					
37-Evlilik öncesi kız-erkek ilişkileri normaldir. Birbirleriyle arkadaşlık yapabilirler.					
38-Evlilik yaparken geleneksel / görücü usulü ile evlilik yapmak daha uygundur.					
39-Modern kent hayatında boşanmaların artışını normal kabul ediyorum.					
40-İnsanların cinsel özgürlükleri noktasında, cinsel tercihlerine saygı duyarım. Bu açıdan eşcinsellik olağan bir durumdur.					
41-Kadınların gündelik hayata aktif katılımı ve çalışması beni rahatsız etmez.					
42-Eşitliğin ve özgürlüğün yaygınlaştığı bir ortamda kadınların kamusal hayatın her alanında görünür olması normaldir.					
43- Kent kültürünün dini inançlar üzerinde zayıflatıcı etkisi vardır.					
44- Din görevlileri toplum için oldukça yararlıdır.					
45-Çevremizdeki insanlarla sık sık dini konularda sohbet eder; bu konuları onlarla müzakere edip, tartışırım.					
46-Arkadaşlarımın ve kendime yakın hissettiğim komşularımın dindar olmasına dikkat ederim					
47-Alışveriş yaptığım yerin alkollü içecekler satması beni rahatsız etmez.					
48- Eşcinsel komşu beni rahatsız etmez.					
49-Günümüzde dini simge ve semboller önemini gittikçe yitirmektedir.					
50-Yeni doğan çocuklara verilen isimlerin dini çağrışımlarının olması benim için önemlidir.					
51-Günümüzde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için banka ile yürütülen tüm işlemler kaçınılmazdır.					
52- Oy verdiğim siyasal partinin dini değerlere önem vermesine dikkat ederim.					
53- Oy verdiğim siyasal partinin ekonomik ve siyasal başarıları benim için daha önemlidir. Dini değerlere önem verip vermemesi beni ilgilendirmez.					
54-Namaz vakitlerinde namazlarımı camide kılmaya dikkat ederim.					
55- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu dini bir gruba veya cemaate katılmaktır.					
56- Dini cemaatler / dini gruplar ve tarikatlar bir çeşit İslam'ı yaşama şekli olup, mevcudiyetleri yararlıdır.					
57- Dini gereklerine uygun olarak yaşamının en iyi yolu okuyup, araştırmak ve anlamak suretiyle bir cemaate ya da gruba bağlı olmaksızın dini bireysel anlamda yaşamaktır.					
58- Dini cemaat / dini grup ve tarikatların zararlı kurumlar olduğunu düşünüyorum.					